Horatian [illegible]

ARNOBII AFRI

DISPUTATIONUM

ADVERSUS GENTES

LIBRI VII.

RECOGNOVIT

NOTIS PRIORUM INTERPRETUM SELECTIS ALIORUMQUE

ET SUIS ILLUSTRAVIT

IO. CONRADUS ORELLIUS

PASTOR AD AEDEM SPIRITUS SANCTI ET CANONICUS COLLEGII CAROLINI TURICENSIS.

PARS I.

LIPSIAE, 1816.

SUMTIBUS FRID. CHRIST. GUIL. VOGELII.

PRAEFATIO.

Operis Arnobiani, cujus novam hanc, benevole lector, editionem tibi offero, hocce elogium legitur in editione illius hactenus plenissima, Lugduno-Batava: *Reconditae hoc sapientiae promptuarium, quo fatua gentilium religio exploditur, vera confirmatur, omni laude majus est. Quis enim, eloquentiae nervos, rationum pondera, exquisitas sententias cum pervolvit, non abripitur in amorem et desiderium tanti auctoris? Ubique triumphat florentissima ejus dictio, atque ipsi adeo gentiles suo jugulantur gladio. Calamus ille simul omnes tacentes gentilium Deos perfodit, confecit. Ipsi Dii, si tales Dii essent, erubescerent, ubi audirent hic sua*

crimina, atque inſulſas de ſe confictas fabulas. Libro quidem ſecundo auctor noſter Gnoſticorum ſequitur opinionem de immortalitate animarum, et aliis in locis de veritate Chriſtiana nonnihil recedit. Sed hoc condonandum ei, qui ex Ethnicismi tenebris recens ad veritatem Chriſtianam pervenerat. Idem huic auctori evenit, quod iis ſolet, qui e carcere tenebricoſo in lucem perducti viſum adhuc dubium habent. In ceteris ſubtilis, diſertus, ingenio et facundia pollens, Ethnicismi debellator fortiſſimus.

Quam laudem ſi nimiam fortaſſis egreſſamque veritatis limites atque ab editore auctoris ſui amore velut inſaniente profectam putaveris, ipſe quaeſo ἔρχου καὶ βλέπε: perlege totum opus doctiſſimum aeque ac eloquentiſſimum; et admiraberis Varronem iſtum Eccleſiae Latinae, quo veriſſimo nomine Arnobius ornatur a viris eruditis, vel lege tantum partes ejus lucidiores, v. c. quae Libro I. de Jeſu Chriſto, ejus ingenio, moribus, operibusque miraculoſis diſſerit, et intelliges inter antiquos neminem prorſus, inter recentiores pauciſſimos veriora et meliora de divino Sotere locutos, adeo ut non veteris Eccleſiae ſcriptorem inter veritatem ſuperſtitionemque nutantem adhuc et vacillantem, ſed ex hodiernis Theologis ſapientiſſimum aliquem le-

giſſe tibi videare. Vel perluſtra quae Libro II. de humani animi imbecillitate, vel quae Libro III. de Martis ac Veneris, h. e. bellorum ac voluptatis, malis effatur eloquentiſſime, vel quae in eodem et ſequentibus libris in irriſionem Deorum Dearumque gentilium Luciani ingenio digna profert, vel quae de inani templorum aut idolorum magnificentia deque ſacrificiorum apparatu vanitatis pleno diſſerit egregie: et fateberis, etiam ingenii et eloquentiae, unum fortaſſis Origenem in libris ſuis contra Celſum ſi exceperis, nullum fere ſcriptorem Eccleſiaſticum ipſi palmam praeripere, diſcipulumque illius Lactantium, Patrum, ut appellant, Ciceronem, quantum praeceptorem ſuum antecellat latini ſermonis puri terſique elegantia, tantum ab eodem ſuperari ingenio, eruditione veraque, nec aliunde aſcita, ſed ex ipſo pectore fluente facundia. Et, quae non minima ejus laus eſt, ſapiens eſt ſcriptor et ſobrius: nullae hic ſubtiles argutiae, nulli otioſi ingenii luſus, nulla luxuriantis imaginationis ſomnia, nullae metaphorae et allegoriae inſulſae et e longinquo petitae, in quibus mirifice ſibi placent alii Eccleſiae Patres vel celebratiſſimi, ut Tertullianus, Hieronymus, Ambroſius, et in Exegeticis Origenes, neque purum ab illis immunemque plane ſe ſervavit ipſe aureo ore fluens divinus Joannes. Quod

autem in ſecundo libro quaedam habet veritati contraria, eque Gnoſticorum, cui addictus erat, doctrina petita, v. c. de animalibus brutis aliunde quam a ſummo rerum opifice originem trahentibus, deque ipſa hominis anima ob imbecillitatem ſuam pravitatemque a Deo optimo maximo non creata, ſed ſanctificata tantum et immortalitatis dono ornata, id, ſpero, facile condonabis homini ex Ethnicismi tenebris recens ad Chriſtianam lucem emerſo, memor quippe, in doctrina de optimo mundo plerosque vel maximi nominis philoſophos ante Leibnizium caecutiiſſe.

Hujus itaque praeſtantiſſimi ſcriptoris ante hos octo annos (quo tempore primum ad illum legendum acceſſeram) incredibilem quendam amorem cum concepiſſem, ſubiit cogitatio in illo vires meas qualescunque tentare novamque ejus editionem parare, quae cum eorum quae priores interpretes in emendando illo explicandoque praeſtitiſſent delectum, tum eorum quae iſti intacta reliquiſſent illuſtrationem continens viam ad intelligendum ſcriptorem difficilem ſane et reconditae eruditionis expeditiorem redderet ſacrarum aeque ac humanarum literarum cultoribus, praeſertim cum, una excepta Oberthuriana (quae tamen deſtituta eſt omnibus inter-

pretationis ſubſidiis in hoc ſcriptore vel maxime neceſſariis), ceteras ejus editiones plerasque raras admodum et magno pretio conſtantes cognoviſſem: neque etiam (ut dicam quod res habet) ulla earum juſtis legentium deſideriis ſatisfacere mihi viſa eſt: alias enim (ut Lugduno-Batavam) commentariorum multa quidem bene docteque explicantium, at non pauciora, quae vel maxime indigere viderentur illuſtratione, intacta prorſus relinquentium, alia contra leviuſcula et vel tironibus nota, vel adeo *ἀπροσδιόνυσα* et ad alia potius omnia quam ad Arnobium pertinentia attingentium mole nimia; alias, ut Priorianam, eorundem defectu laborantes inveni: neque, unum Heraldum ſi excipias, omnium qui in emendando illo explicandoque operam poſuerunt, ullus omnino omni ex parte defunctus videtur officio interpretis: Gelenius enim, qui poſt editionem principem Romanam foediſſimis erroribus commaculatam primus textum Arnobii recenſuit, nimia abuſus ingenii fiducia auctorem ſuum plerisque in locis corrupit potius quam emendavit, et Arnobium nobis dedit ſui diſſimillimum. Plura praeſtitit Theodorus Canterus, vir exacti judicii et diligentiae accuratae, qui loca haud pauca cum acute correxit, tum docte illuſtravit, ſed longe plura eaque difficillima praeteriit: optandumque fuiſſet, ut pro-

miſſis ſuis de altera locupletiore editione Arnobii adorn nda ſtetiſſet vir doctiſſimus: Fulvius etiam Urſinus nonnulla emendavit egregie. Meurſius in Critico ſuo proprio Marte et juvenili audacia emendavit Arnobium et, ut ipſe fatetur, haud raro extra propoſitos excurrit limites: attamen locis aliquot medelam attulit veriſſima que lectiones nonnullas neglectas a primo editore, Fauſto Sabaeo, e Codice Manuſcripto revocavit et, quod praecipuum ejus meritum eſt, antiquiorem latinitatem, quam, ut Apulejus aliique ſcriptores Afri, etiam affectavit Arnobius, e Plauto, Lucretio, aliis docte illuſtravit. Godeſcalcus Stewechius haud pauca quidem habet docta bonaque, at vero archaismo ultra modum velificatur nimioque antiquorum more loquendi pruritu abreptus, quoties vocem aliquam vel locutionem priſcam et obſoletam inque Latinae linguae infantia ortam in Fragmentis Ennianis aut Pacuvianis vel in Inſcriptionibus vel Gloſſariis antiquis reperiſſe ſibi videbatur, illam, velit nolit, intrudere conatur Arnobio ſuo. Elmenhorſtius quanquam in animadverſionibus ſuis brevitati ſe ſtuduiſſe fateatur, conſtat tamen, in commentariis illius multa inveniri ſupervacanea prorſus atque inutilia, quibus ſaepe res clariſſimae atque notiſſimae absque ulla neceſſitate exponuntur confirmanturque, plura etiam extra

oleam et auctoris propositum. Maxime autem vir iste sibi placuisse videtur in explicandis rebus obscoenis atque turpibus, quibus, si quae ejus generis Arnobius tangit, v. c. in Libro II. Cap. XLII. super verbis *ad oris stuprum paratae*, plures saepe paginas complet. Omnium autem interpretum Arnobii facile princeps verusque illius sospitator dicendus est Desiderius Heraldus, qui vir doctissimus multa acute correxit, plura docte explicuit, difficillimorumque locorum plerorumque verum sensum primus aperuit. Nec etiam contemnendus est Nicolaus le Nourry, vir eruditionis eximiae et antiquitatum peritissimus, qui plurima ad res mythologicas et antiquarias spectantia doctissime exposuit, locisque haud paucis, quae priores interpretes intacta reliquerant, primus lucem attulit. Maximopere autem dolendum est, Salmasii commentarium, quo vir eruditionis immensae Arnobium illustrare voluerat, vix inchoatum, nedum absolutum fuisse, nihilque nobis a tanto viro in hunc scriptorem superesse, nisi emendationes quasdam quantivis pretii, quas Thysius recepit in editionem suam plenissimam Lugduni Batavorum anno 1651 excusam.

Horum itaque interpretum e commentariis omnia quae bonae frugis ad Arnobium ipsis in-

esse viderentur, sedulo excerpsi. Ac primo quidem consilium erat annotationes Heraldi, ut quae doctissimae essent et multa aliorum scriptorum loca egregie cum emendarent, tum illustrarent, omnes integras dare. At mutavi consilium veritus, ne hac ratione libri moles ac pretium nimis augeretur, praesertim cum intellexissem, omnia fere aut pleraque, quae in illius animadversionibus alios scriptores, Lucianum maxime, Artemidorum et T. Livium attingunt, ab istorum auctorum editoribus, Reitzio, Drakenborchio, Reisthio, jam fuisse in usum adhibita; quamobrem illas partim integras dedi, partim in brevius contraxi, alias licet paucas plane omisi, ubi alii interpretes meliora dedissent. At vero his omnibus, quae ex prioribus Arnobii interpretibus delibare licuerat, vix dimidia pars laboris absoluta erat: etenim restabant plurima vel emendanda vel illustranda, quae illi altissimo praetermiserunt silentio. Aliunde itaque lux quaerenda Arnobio. Legendi et alii permulti, qui obiter et alia agentes illi lucem aliquam attulerunt. Excutiendi Salmasianae eruditionis thesauri in Solinum, Tertullianum de pallio et Scriptores Historiae Augustae, ubi plures in Arnobio nodi solvuntur egregie; perlustrandae editiones veterum scriptorum Heinsianae, Burmannianae, Gronovianae, Davisianae,

Oudendorpianae, aliique libri philologici, v. c. Epiſtolarum Collectio Burmanniana, Juſti Lipſii Opera, Barthii et Heinſii Adverſaria, Gronovii Obſervationes in ſcriptores cum ſacros tum profanos etc. etc. in quibus haud pauca eaque minime contemnenda in Arnobium. Verum et ſic ſupererant loca permulta vel obſcura vel ulceroſa, quibus proprio Marte vel lux affundenda vel medela adhibenda. Excurrendum in omnem fere qua patet eruditionis campum, artesque et diſciplinae multifariae, quas attingit in opere ſuo doctiſſimus ſcriptor, Philoſophia cum antiqua omnium fere ſcholarum ſectarumque, tum Gnoſtica primorum Chriſtianorum, Matheſis, Arithmetica, Aſtronomia, Hiſtoria porro, Geographia, Mythologia, Archaeologia, Jurisprudentia, Medicina, Phyſica, Hiſtoria Naturalis, Res Ruſtica et Herbaria, ars theatralis, immo nonnunquam ipſa ars culinaria, omnes erant in auxilium vocandae; percurrendi auctores latinitatis tum priſcae illius et obſoletae, quorum, ut et Apulejus, imitator eſt Arnobius, tum recentioris et eccleſiaſticae, cujus ſubinde vitia traxit; ut brevi dicam, ſexcenti omnis generis libri evolvendi, donec prodiret editio, quam aliquo ſaltem modo probatum iri a viris doctis ſperare poſſem.

Tandem poſt integrum biennium, aeſtate ſcil,

anni 1808, abſolutum opus, haud paucis lucubratum noctibus, ſtatim cum adverſis tempeſtatum procellis conflictari coepit et per ſeptem amplius annos infeſto adeo ſidere uſum eſt. Apographum enim per omnes fere Germaniae provincias iter faciens portumque ſibi quaerens librariam aliquam, in qua typis expreſſum exiret in lucem, iterum iterumque in littus quaſi rejectum, infecta re, ad patrios editoris ſui lares rediit. Nam turbae bellicae per tot annos in Germania graſſantes infeſtaque rei librariae tempora impediebant, quo minus redemtorem inveniret, qui ejus imprimendi curam ſuſciperet. Quid quod et opinio falſiſſima omnino haud parum nocuiſſe videtur Arnobio meo, eſſe ſcilicet hunc ſcriptorem minime auctoribus claſſicis, ſed potius Patribus Eccleſiaſticis accenſendum, cumque iſtorum ſtudium jam pridem deferbuerit in Germania, pauciſſimos ideo inventurum lectores. Quae temporis mora, quantumvis taedioſa editori viſa fuerit, haud parum tamen ipſi Arnobio fuit proficua, quippe quae, quoties ad me rediret Apographum, plus ſexies mihi occaſionem dederat auctorem meum retractandi, plurima vel conjectata male vel praeter rem adnotata emendandi, multisque, quae interim nanciſci licuit, interpretationis ſubſidiis illum augendi, inprimis Nourrii annotationibus doctiſſi-

mis, cujus Apparatum cum in omnibus fere Helvetiae Bibliothecis fruſtra quaeſiviſſem, tandem commodatum accepi benevolentia duumvirorum humaniſſimorum, Januarii Frey, Abbatis Coenobii Rhenovenſis in pago Turicenſi, Viri ſumme Venerandi, et Blaſii Hautingeri, ejusdem Coenobii Bibliothecarii plurimum reverendi. Tandem cum jam omnem ſpem Arnobium meum typis expreſſum videndi prorſus abjeciſſem, fructuque, quem ipſe ex ejus pertractatione perceperam, eximio, ſcientiaque mea qualicunque antiquarum literarum per eum haud parum adaucta atque laborum praeſtantiſſimo ſcriptori tributorum recordatione dulciſſima me conſolari coepiſſem, ecce benevolentia G. H. Schaeferi, Viri Clariſſimi, cujus humanitatis et amicitiae veriſſimae in me manifeſtata documenta ſentire poſſum, verbis exprimere dignisque laudibus praedicare non poſſum, inventus eſt, qui ejus imprimendi curam ſuſciperet, Fred. Chriſt. Guil. Vogelius, vir honeſtiſſimus pluribusque auctoribus claſſicis in ſua libraria cum accuratiſſime editis tum nitide impreſſis de humanioribus literis optime meritus.

Jam quid in hac editione praeſtitum ſit, paucis accipe. Textum dedi maxime editionis Oberthurianae (cujus etiam capitum diſtinctionem ſecutus ſum), pluribus tamen in locis ex Salmaſii

potiſſimum in editione Lugduno-Batava exhibitis aliorumque virorum doctorum correctionibus, ubi res flagitare videretur, emendatiorem. Annotationum, ut dixi, delectum tantum exhibere volui lectorum ſumptibus conſulens, non autem integrum apparatum Arnobianum (qualem a doctiſſimo viro Guil. Te Water, Profeſſore Ultrajectino, aliquando exſpectari poſt abſolutam demum editionem meam ab amico quodam comperi), quo editio haec duobus voluminibus ſatis ſpiſſis conſtans ad numerum ſex ſeptemve ejusdem magnitudinis voluminum facile excreviſſet. Praemiſi cum Notitiam literariam Arnobii pleniſſimam e Schoenemanni Bibliotheca Patrum Latinorum, tum conſpectum operis ſingulorumque Capitum argumentum ex Gallandi Collectione Patrum Eccleſiaſticorum Venetiis 1765 ſeq. excuſa. Indices tandem adjeci tres pleniſſimos auctorum ab Arnobio citatorum, rerum ac verborum, vel potius Indices editioni Lugduno-Batavae adjectos pluribus vocabulis auxi. Gratiſſimum porro auctarium huic editioni accedit annotationibus in primum Arnobii librum doctis et acutis, quas benevolentiſſime mecum communicavit civis meus, Jacobus Ochsnerus, Profeſſor Catechetices et Hiſtoriae Sacrae in Gymnaſio Turicenſi, vir doctiſſimus et accurata latinae linguae cognitione cum paucis com-

parandus, jamque de Nicolao meo Damaſceno optime meritus. Cui et alteri civi amiciſſimo, Leonhardo Kellero, Profeſſori Matheſeos in Schola Artium Turicenſi, qui Goettingae verſatus Heraldi Obſervationes in Salmaſii Jus Atticum et Romanum curas ejus ſecundas in Arnobium continentes, Behotii Apophoreta aliosque libros rariores et in alma patria non inveniendos in uſum meum benevolentiſſime excerpſit, hac occaſione gratiſſimi animi ſenſa teſtificari liceat.

At nolo te longiore praefamine morari, benevole lector. Igitur quae bona fortaſſis et ad rem pertinentia in nova hac editione Arnobii inveneris, haec quaeſo boni conſulas: in quibus autem erratum fuerit, quae ne permulta ſint, maximopere vereor, his, ſpero, ignoſcas, memor quippe, quam facile ſit labi in ſcriptoribus multo facilioribus, nedum in tali, qui e difficillimis ſit et plurimis in locis a librariis peſſime habitus, cujusque in toto terrarum orbe, quod ſciam, unus exſtet Codex Manuſcriptus Bibliothecae Regiae Pariſienſis, ex quo omnes omnium editiones fluxerunt. Viros doctos inprimis, qui in Ephemeridibus literariis Arnobio meo cenſendo operam daturi ſunt, rogatos velim, ut aequum juſtumque de illo judicium ferant, utque, quod maximopere optaverim, ſententiam ſuam de duobus locis difficillimis, de quorum vera lectione

et interpretatione etiamnum dubius haereo, Lib. III. Cap. XI. *Hos Conſentes et Compliçes Etruſci ajunt et nominant, quod una oriantur et occidant una, ſex mares et totidem ſoeminas nominibus ignotis et miſerationis parciſſimae*, et Lib. VI. Cap. XXIII. *et obſerata pandentes remedorum obſcuritate Canacheni*, candide aperiant. Quibus ſi novum hoc laboris mei in hoc literarum genere ſpecimen non diſplicuerit, aliquando, ſi Deus Optimus Maximus vitam viresque conceſſerit, reliquos etiam Chriſtianae fidei defenſores Latinos, Minucium Felicem, Julium Firmicum, Cyprianum, Tertulliani Apologeticum et adverſus Nationes Libros II, fortaſſis etiam Graecorum praecipuos, Clementem Alexandrinum, Juſtinum Martyrem, Tatianum, Athenagoram, Hermiam, eadem cura recenſitos et illuſtratos luci daturus ſum.

Scripſi menſe Novembri MDCCCXV. Turici Helvetiorum.

NOTITIA LITERARIA

DE

ARNOBIO AFRO

E

CAR. TRAUG. GOTTL. SCHOENEMANNI

BIBLIOTHECA

HISTORICO-LITERARIA PATRUM LATINORUM CAP. IV.

TOM. I. p. 147-176.

ARNOBIUS AFER.

§. 1. *Vita.*

De hoc quaecunque explorata memoria ad nos delata sunt, paucis admodum constant. Afrum fuisse et sub Diocletiano rhetoricam Siccae Africae urbe olim florentissima docuisse, Hieronymus prodit [1]). At vero apud eundem Hieronymum in Chronico ad a. XX. imperii Constantini haec leguntur: „Arnobius rhetor clarus in Africa habe„tur. Qui cum in civitate Siccae ad declamandum juve„nes erudiret et adhuc ethnicus ad credulitatem somniis „compelleretur, neque ab Episcopo obtineret fidem, quam „semper oppugnaverat, elucubravit adversus pristinam re„ligionem luculentissimos libros, et tandem velut quibus„dam obsidibus pietatis, foedus impetravit." Hic multa simul animum subeunt, quae, ne temere posteriori narrationi assentiaris, prohibeant. Ac primum quidem, ubi huic fidem adhibueris, cogitur, Arnobii opus ab eo scriptum esse, antequam baptismate tinctus esset, immo antequam inter Catechumenos esset receptus; id quod cum operis universi rationi parum consentaneum videtur, tum per singula loca stare nequit. Ut enim ab illo exordiar, primo intuitu unicuiquam sese offert, non desultorium opus esse, sed non vulgari cura ac industria elaboratum, nec ad quod urgente aliqua necessitate compellebatur, sed

1) De Vir. Illustr. c. 79.

quod ſponte et pro lubitu aggrederetur, ut objectionibus et calumniis, quae falſo in Chriſtianos ſpargerentur, pro viribus occurreret. Deinde ubique ſimpliciter ſe Chriſtianorum gregi accenſet et eorum, quae ſecreta agebantur, cognitionem vix ab aliquo tantum non in intimam familiaritatem admiſſo, nedum ab homine nondum catechumeno expectare poſſis. Reſtat alterum, quod, ſi poſt vigeſimum demum Conſtantini imperii annum ad librum illum exarandum compulſus fuerit, neceſſe ſit, pacatis jam atque florentibus Chriſtianis rebus eum ſcripſiſſe. Sed huic totius operis tenor atque tot malorum, quibus Chriſtiani premerentur, et ipſorum adeo perſecutorum memoria obſtat. Quae cum ita ſint, vide, num Larduerum ſequi malis, qui, quantae quantae eſt diligentiae, tamen non dubitat, ſpurium et ab aliena manu inculcatum alterum illum Hieronymi locum pronunciare. Attamen ne ſic quidem accurate ſatis, quo tempore Siccae docuerit, quando ad fidem converſus fuerit et libros illos compoſuerit, intelligitur, nec leve eſt hac de re inter doctos diſſidium. Sed ſequamur tamen, qualemcunque ſpeciem habeant, hujus rei indagandae veſtigia. Primum iterum Hieronymus oſtendit, Lactantium Arnobii diſcipulum appellans, quo effici putant, non ante annum 302. ſ. 303. eſſe factum; quoniam Diocletianus, qui illum ex Africa Nicomediam evocaret, vix eo tempore, quo ſaeva ejus in Chriſtianos exarſerat perſecutio, evocaturus fuiſſet. Sed enim hic duo ſimul quaſi explorata ſtatuuntur, de quibus ante diſpiciendum erit, ſcilicet num Lactantius jam, antequam Nicomediam accederet, Chriſtianus fuerit, et, ſi fuit, num palam? Fortius alterum argumentum pro librorum aetate duci videtur ex ipſius Arnobii verbis, quibus annos, ex quo Chriſtiana religio eſſe coeperit, et ab V. C. elapſos notavit. Quae ſi invicem componantur, ipſe a. 297. ſ. 298. efficitur. Hanc ergo rationem olim Pagius amplexus erat. Sed quoniam animadvertere ſibi viſus eſſet quaedam Diocletiani perſecutionem, quae a. 302.

demum coepit, respicientia; in commentum admodum ingeniosum incidit, quasi Arnobius calculum annorum ab V. C. non ad Varronianam aeram subduxerit, sed aliam, quae tredecim annis post exordium Vrbis poneret, secutus sit, unde hi ejus libri a. 310. tribuendi essent. Sed prudenter Lardnerus monuit, nihil vetare, quo minus paulo laxiorem computationem, rotundum quem dicunt pro exactiori numerum, nempe 1050. pro 1056. s. 57. Arnobio placuisse statuamus. Nisi forte haec omnia aliud argumentum plane evertat, quod ex Lactantii, dum Apologistas recitat, de Arnobio silentio petas. Qui cum Institutiones suas non ante a. 1721. certe 1719. edidisse vulgo credatur, magistri sui et sine dubio cari opus, si modo jam tum extaret, non poterat non commemorare? Enimvero et huic occurritur, si, quod probabile est, majorem Institutionum partem diu ante quam ea forma, ut jam habentur, publicaret, adeoque sub Diocletiani persecutione fortasse scripserit. Quo tempore omnino fieri poterat, ut de iis, quae in Africa Arnobius moliretur, ipsi in Nicomedia nihil innotesceret. Quibus ita compositis, Lardnerus in eam concessit sententiam, ut Rhetoricam eum circa a. 290. s. ante etiam, apologeticum vero scripsisse serius, fortasse circa annum 306. censeat.

§. 2. *Scripta.*

Adversus Gentes s. ut in Codice Regio est, *Nationes libri septem*, quibus olim tanquam octavus perperam Minucii Felicis Octavius adhaesit, quique multis in fine mutili esse visi sunt.

§. 3. *Editiones.*

Quanquam multo serius quam pleraque Patrum Latinorum scripta Arnobius ac cultu quidem admodum foedo lucem adspexerit, seu quod Codex ille, unde Faustus Sabaeus, opem ferentibus Hieronymo Ferrario et Francisco Priscianensi, primum a. 1542. s. 43. verius produxit,

ita omnino corruptus esset, ut illi affirmare non erubuerint, tot mendis illum scatuisse, quot literae inessent, seu quod non satis exercitati illi in legendis vetustis characteribus essent, ut Gelenius non injuria conquestus videri debet; nequaquam tamen defuere praeclara ac solertia ingenia, imprimis adulto jam critices studio, quae ad eum emaculandum et perpoliendum sese darent. Ac Gelenius non tam emaculavit textum Romanae principis vitiosum, quam monstravit, quam multa emaculanda essent, nec tamen eam gratiam apud doctos iniit, quam acumine suo haud dubie meriturus erat, nisi nimia in convertendo textu licentia moderationis leges transgressus esset. Atque recte ille sane animadverterat, innumerós a primis editoribus in legendo codice errores commissos esse, scite quoque in codice ipso peccata cum in singulis vocibus tum in locis amplioribus aliena pagina inculcatis detexit. Neque vero contemnenda erant, quae penes ipsum erant remedia, usus codicum legendorum et quae simul cum eo succreverat divinandi, ubi veritas latere videretur, facilitas, quae junctim diuturna in officina Frobeniana exercitatione ad artis quasi quandam formam composita in eo esse debebant. Quae si non primo statim impetu textui ipsi admovisset, sed aliis proposuisset dijudicanda; nae ingentibus laudibus merita sua vidisset mactata, quibus jamjam nimium frequentis audaciae ejus objurgatione detractum est. Illud pro certo affirmare possum, Fulvium Ursinum, cui prae reliquis invidiosum Gelenii nomen fuit [2]), non modo, qua

2) Gelenii verba de romana editione principe infra exhibentur. Nihil in iis immoderate vel petulanter dictum. Qui ergo Ursinus sales et convicia in Romanos jacta et, ut ad plures invidia pertineret, non a Gelenio, sed universim a Germanis (nam Germani, inquit, interim Arnobium suum ediderunt) jacta comminisci poterat? Profecto hoc hominum genere nihil in rerum natura perversius, nihil magis noxium fingi potest, quos, ubi semel invidiae virus in praecordiis contractum gerunt, gravissima quaeque in alios ef-

ratione ille peccaverit, non indicasse, sed multa etiam et quae forte non omnia probares ab illo invecta absque nominis ejus, pro more suo, praefatione recepisse. Majori jure Meursium in illo accuratiorem veteris Latii linguae scientiam, quae in Arnobio ingens subsidium praebet, desiderare memini. Gelenio successit Theodorus Canterus, magni nominis inter criticos vir et magnae pariter modestiae, qui et liberiores Gelenii impetus repressit, et suas ipsius lectiones rationibus justis communivit, imprimis Clementem Alexandrinum tempestive Arnobio illustrando advocavit. Interea novus cultus in Italia nostro paratur, a Sighicello primum, cujus opera morte intercepta est, et a Petro Chiacono, Hispano, cujus, cum ipse quoque interim diem obiisset, lucubrationes ad Fulvium Ursinum, ut absolutam fere, sed nondum perpolitam, libri emendationem perficeret, pervenerunt. Sed quid ille egerit, accipe. Nequaquam textum, veluti a Chiacono constitutus esset, vel ex viri illius judicio constituendus, i. e. vel novam ejus recensionem vel textum Romanae principis cum emendationibus ejus margini adscriptis repraesentavit, sed ipse denuo, multorum, ut jactat, doctorum virorum in Italia in auctorem nostrum sparsim editis emendationibus collectis, Arnobium recensere aggressus, ita quidem, ut in textum, quae sibi verissima viderentur, adde, quod tacet, sed asterisco notavit interdum, ex Gelenianis etiam, reciperet, reliqua eaque sine dubio potiora, et quorum plurimam partem a Chiacono profectam esse auguramur, in margine nullius prorsus auctoris nomine addito allineret. Qua tam putida ratione quamvis ille immortaliter de Arnobio meritus sibi visus sit (et potuisset sane pro ingenio et doctrina, quae in eo erant non tenuia, bene mereri, si plus diligentiae ipse impendisset), vix amplius quidquam effectum esse credimus, quam ut futurae editio-

fundere non pudet, dum ad levissimam reprehensionis auram rabiem in visceribus suis concipiunt.

ni copiofa farrago pararetur. Ab hoc vero tempore fimul plurimi Viri Docti in Germania, Belgio et Gallia Arnobii ftudio impenfius incubuerunt; quorum laborum fructus tamen non omnes aetas vidit. Evanuit egregia fpes de Theodori Canteri amplioribus commentariis; intercepta eft editio Francifci Pithoei, Petri illius fratris; interierunt, quae Jofephus Scaliger et P. Scriverius in Arnobium commentati erant [3]). Contra vero intra breve tempus, nimirum in ipfo faeculi XVI. decurfu a. 1598. Jo. Meurfii, admodum tunc juvenis, Criticus Arnobianus, proximis dehinc faec. XVII. annis Elmenhorftii editio cum nimis ubere commentario et Stewechii Electa cum ipfa Arnobii recenfione in lucem, contentione quafi quadam ingeniorum, exclufa funt. Quae fingula ut multarum rerum copia e remota lectione inftructa funt, ita nec ad Arnobium ornandum inopes. Imprimis Stewechii Electa multa egregia fuppeditarunt. Tandem Defiderius Heraldus, J. C. aetatis fuae celeberrimus, de cujus exquifita doctrina et ingenio critico non eft, quod quemquam moneamus, cum hocce Patrum Latinorum ftudium prae reliquis in deliciis haberet, anno hujus faeculi Vto Arnobium cum principis Romanae lectionibus et Canteri crifi tum fuo ingenio nixus, quod diu expectaretur, in Arnobio praeftitiffe vifus eft. In quo fi nihil facile defideres, optes certe, ut viro huic acutiffimo placuiffet, conjecturis feu emendationibus potius, quas Romana altera ad marginem frequentes exhibet, aliquantulum ftudii tribuiffet. Id quod multis annis poft, fortaffe non fine obtrectationis ftudio,

3) De Scriverii opera haec praedicat Dan. Heinfius praefat. ad Notas in Clement. Alex. P. Scriverio a. 1616. dicatas: „Mihi fatis eft, fi tua caufa haec potiffimum fcripfiffe me fcias, quem jam annos plurimos in maximo et eruditiffimo fcriptore Arnobio verfari, omnes fere fciunt et cogitatione tacita illud ὑπερήμερον flagitant. Videbis ergo, fi quid tibi ufui futurum fit in iftis. Nam Arnobium, ut nofti, quantus eft, formavit Clemens."

Salmafius ille laudis Heraldinae detrectator feliciter egit et debitum Chiaconii ingenio, ut verifimillimum eft, honorem vindicando, ipfe laudem Arnobiani Vindicis recenfione a. 1651. juris publici facta meruit. — Ac hactenus quidem Arnobius profecit. Nam quae deinceps factae funt editiones, Lugduno-Batavae textum fecutae funt, Oberthurius autem, dum, relicta noviffima, aliam ad priores editiones recenfionem componeret, neque confilio, quod in edendis PP. Lat. fcriptis fequitur, neque ftudiis, quae cum ingenti plaufu excolit, ad beneficium huic, quod fufficit, praeftandum poftulabatur. At multa fane virorum doctorum circa Arnobium ftudia intra conatus fubftiterunt, quibus primo loco accenferi debet commentarius, quem magna mole animo conceptum gerebat et paene parturiens obiit idem ille Salmafius; in quo tamen ne magnam nimis jacturam feciffe nobis videamur, fpecimen illud vetat, quod Jo. Alb. Fabricius a. 1718. evulgavit [4]. Pariter Jo. If. Pontanus notas in Arnobium perfcripferat et Boxhornio, ut Salmafio exhiberet, transmiferat [5]), quae lucem nunquam afpexerunt. Neque melius procefferunt Geiffii Viri Docti Francofurtenfis [6]) et Wakeri [7]) conamina, et Jof. Waffius fpem, quam Jo. Alb. Fabri-

4) Disquifitio de nominibus antiquorum Romanorum, quam commentario praemiffurum fuiffe notavit Sarravius Epp. p. 42. et Fabricius ex Bibl. Gudiana nactus ad Tomi II. Operum S. Hippolyti Hamb. f. fubjecit.

5) Ipfe de his Boxhornius in Ep. ad Pontanum Lugd. Bat. 28. Octob. 1653. fcripta p. 37. ed. Lipf. 1679. „Arnobius (Salmafii) jam ipfe typis defcriptus eft. Notae Salmafii tantum reftant, et animadverfiones, quas morbo praepeditus afficere non poteft. Quamprimum convaluiffe percepero, adibo, ... et tuas in Arnobium animadverfiones, quae haud dubie placebunt, exhibebo.“

6) Memoires de Trevoux, a. 1722. Novembre p. 2023.

7) Mem. de Trevoux, a. 1724. p. 945.

cius[8]) de eo excitaverat, fefellit[9]). Denique et illa vana fuit promiffio, quam non fine aliqua animorum fuspenfione A. 1728. fecit Magnus Crufius, Slesuicenfis (poftea profeffor Gottingenfis, poftremo Superintendens Gen. Haarburgicus) [10]). Textum daturus erat ex Cod. Bibl. Reg. Parif., quem ipfe, dum apud legatum regis Daniae in aula Parifina facris adminiftrandis praeeffet, diligentiffime excufferat, et duabus Rom. editionibus emendatiffimum. Deinde addere conftituerat notas nondum editas Virorum plurimorum illuftrium, Claudii de Mefmes, Ant. Carpentarii, Jo. Pafferatii, Petri Junii, Guyeti, Dalechampii, Puteani, Huetii, Buchneri etc.; praemiffurus erat Syftema Arnobianum; item Differtationes Arnobianas Nic. le Nourry Bened. et Jo. Cafp. Loefcheri libellum de P. P. Africanorum meritis fingularibus, cum fuis Notis. Neque omiffurus erat quae jam dudum prodierant annotationes. Noviffime (a. 1753.) amplexus erat hoc confilium edendi Arnobium Samuel Lutherus Geret apud Vitembergenfes tunc temporis degens. Vide ejus com-

8) Fabric. Bibl. M. et I. L. T. I. ed. Manfi p. 138.

9) Idem confilium Arnobii edendi habuiffe videtur Ernftius quidam, cujus notas ad Arnobium adverfus gentes et ad B. Hippolyti libellos excufas Hafniae 1726. 8. tanquam librum rariffimum memorat Harlefius in Notitia brev. Litt. Rom. pag. 555. [*O.*]

10) In Differtatione Epiftolica de Scriptis quibusdam integris Fragmentisque hactenus ineditis, quae in itinere Gallico, Anglico atque Germanico reperire contigit, et nunc in lucem publicam edenda parat, virosque eruditos infimul ad conferendas fymbolas humaniffime invitat. Conf. Acta Eruditor. A. 1729. p. 60. et Nov. della Rep. delle Lettere A. 1731. p. 408. Eadem occafione ufus, fi quis prae manibus haberet P. Scriverii Anticriticum Arnobianum adverfus Meurfium, nec non Jo. If. Pontani animadverfiones in Arnobium, atque hujus auctoris Editiones manu Salmafii et Francii notatas, obnixe rogabat, ut ea de re Gleditfchium Typographum Lipf. commonefacere vellet.

mentationem de Vita Aldi Manutii, Vitemb. h. a. edit. in 4.

Fuerunt etiam Viri Docti, qui inter alias exercitationes ad Arnobium quasi fortuito delati annotationum symbolas praeberent: in quorum numero est ipse Des. Heraldus, qui secundas quasi curas Arnobio suo impendit in animadversionibus in Salmasii jus Atticum lib. VII. cap. 24. Paris. fol. 1650. p. 600 sq. quae eo majoris aestimandae sunt, quo minus ille, quod ibidem pollicetur, ad novam et integram earum recognitionem morte praepeditus accedere potuit. Atque hae nondum sunt in usum vocatae. Similem operam Arnobio navavit Adrianus Behotius in Apophoretis, Lutetiae 1602. 8. imprimis a libri III, cap. III. p. 133 sqq. Novissime denique Henricus Cannegieterus in Epistola critica ad Jo. Dan. van Hoven varia Arnobii loca tentavit, inserta ejusdem van Hoven Otiis litterariis ad Isalam Campis, 1761. 4. a p. 70-76. Paucae sunt emendationes, quas nimium extulit, qui nuperrime excussit, Cl. Oberthür. Post tot tantaque a Viris Doctis in Arnobium cumulata ornamenta, multa tamen etiamnum praestanda superesse, quisque, qui ad eum legendum se contulerit, intelliget. Atque hoc non magis in singulis vocibus et locis persanandis, in quibus magnam adhuc mendarum vim Arnobium obsidere Graevius [11]) questus est, sed expectamus inprimis V. D. qui post Nurrium denuo et animo huc intentissimo de totius operis descriptione et partibus, item anne loca trajecta et male posita supersint, disquirat, id quod vel peculiari scriptione commodius fieri possit. Atque huic viro, si modo talem exspectare licebit, addita esto conjectura manu Francogalli cujusdam anonymi Heraldianae editionis exemplo, quod Bibliotheca Regia Acad. Gottingensis servat, adscripta, qua „finem Libri VII., qui multis deesse visus est,

11) Epist. ad Nic. Heins. Tom. IV. Sylloges Burmann, pag. 331.

non esse, sed tantum male trajectum" contenditur et locus satis amplus a verbis: „Age nunc summatim — usque ad: alimenta sunt ignium et parentalibus conjunctissima mortuorum"[12]) ad calcem revocatur, in quo Arnobius desiisse putandus sit.

Sed jam de singulis editionibus videamus.

SAEC. XVI.

1543.

Romae, apud Franc. Priscianen. Florentinum. f. Arnobii Disputationum adversus gentes libri octo. Nunc primum in lucem editi. — In fine: Romae in aedibus Francisci Priscianensis M. D. XLII.

Princeps haec Arnobii editio debetur Fausto Sabaeo Brixiano, Bibl. Vaticanae tunc temporis custodi, homini erudito et insigni imprimis versificatori, qui Francisco I. Gallorum Regi eam inscripsit epistola data Romae e Bibl. Palatina calend. Septembris M. D. XLIII. Ex hac nonnulla delibare in lectorum commodum juvat. Intelleximus enim, a multis quidem de hac editione verba esse facta, ipsam autem paucissimis tantum visam, quod variis passim erroribus ansam dedit. Praecipuum, quod cuiquam animadversione dignum videri possit, profecto hoc est, quod jure belli suum esse Arnobium dicit, quem scilicet e media barbarie non sine dispendio et discrimine eripuerit. Quae si attentius aliquando perpendas et ea simul memoria reputes, quae de vita rebusque nostri tradita legimus, id innuere velle videtur, se Arnobii aliquem eumque unicum, ut postea apparuit, Codicem in terris remotis, forte in Germanicis vel Belgicis oris deprehendisse ac in Vaticanam Bibl. intulisse. Nam quod primam hujus conjecturae partem attinet, saepius in versiculis suis popu-

12) Edit. Herald. 1605. p. 302-304. Lugd. Bat. 1652. p. 240-242. ed. Oberthür. a p. 35. ad finem 37. a p. 253-255.

los truces et feros, mediamque barbariem crepat, unde summo cum discrimine et labore et suis adeo sumtibus codices antiquos protulerit, quorum exquirendorum causa a Leone Papa et ejus deinceps successoribus missus esset. Eundem autem in Vaticanam ab eo suisse repositum, tum officii, quod ipsi incumbebat, rationes suadent, tum vero expressis Fulvii Ursini, ipsius quoque Arnobii editoris, verbis, epistola ante Romanam alteram ad Gregorium XIII. dedicatione inspersis, confirmatur, quibus Arnobium primum e Vaticana Bibl. in lucem prodiisse testatur. Jam fuit aliquando Ludovici Carrionis haec opinio[13]), omnium deinceps doctorum hominum assensu comprobata, Codicem Arnobii, qui in Bibl. Regia Parisiensi extat, eum ipsum esse, ex quo Sabaeus eum luci daret, quod, quae sit in Romana prima librorum illorum publicatione paginarum aliquot in alienum locum transpositio, eamdem hoc in libro esse constet. Unde suspicatur, codicem hunc una cum textu typis per Priscianensem exscripto Francisco oblatum fuisse. Quodsi recte ille conjecisse putandus est, ut probabile fit quoque hoc, quod alterius Romanae curator Fulv. Ursinus codicis, quo uteretur, mentionem nullam facit; jussu Pontificis Pauli III. hoc factum esse oportet. Certe Codex Regius ex omni inde tempore pro unico habitus, et tanquam tutissima critices Arnobianae regula, dignus judicatus est, qui iterum atque iterum a Viris Doctis excuteretur. Sed ad Sabaeum redeamus. Is igitur ita epistolam nuncupatoriam exorditur: „Jam dudum bona„rum artium studiosi, qui me non vulgari amore prose„quuntur, quotidianis expostulationibus et pene convitio „infestarunt, quod, quum studio litterarum et credulitati „nostrae divinae suffragari possem et deberem, in dies „moras moris connecterem. In caussa erat, quod Arno-

13) In emendatt. libro I. cap. IX. fol. 18. ed. Paris. 1583. 4. Quae in Scaligeranis (ed. à Cologne 1695. 8. p. 33.) super hoc Arnobii codice leguntur, ea optimus auctor nec curiose satis commentatus esse, nec, qui describeret, recte legisse videtur.

„bium pristinae religionis — eversorem supprimerem et „mihi vindicarem. Contra ego inferebam. ipsum variis et „multiplicibus mendis atque erroribus refertissimum, et „multum mutatum ab illo, qui fuerat quondam, ora docto„rum hominum subterfugere et rubore suffundi. Tum illi „— omnem operam et studium in unum convenientes ad„hibuere, ut — integer et abstersus — in publicum prod„iret: et quia ejus curatio in longum protrahebatur (dif„ficile enim erat multos diversis negociis praepeditos ad „horam praescriptam invenire et convenire), Hieronymus „Ferrarius et Franciscus Priscianensis, viri doctissimi, et „ingenii et judicii perspicacissimi, emendandi et impri„mendi Arnobium provinciam susceperunt; et ita feliciter „sunt affecuti, ut illum a variis et enormibus vitiis atque „erroribus vindicarint: tum elegantibus et pulcherrimis „typis impressum in stadium produxerint, me vero a ca„lumniis et molestiis absolverint." Haec ille. Ex quibus facile unusquisque componere potest, quae diversa et sibi repugnantia passim a diversis scripta de hac editione inveniet, quibusque refellendis operam navare nec vacat nec lubet. Hoc addamus, editionem hanc typorum et chartae elegantia esse splendidissimam. Unde omnino miramur cum purpurato Brixiae literatae auctore [14]), hominem, cui nil frequentius in ore, quam *langueo* et *esurio* [15]), fumtus ad amplam eam nitidamque editionem suppeditare potuisse. Hoc enim diserte affirmatur in privilegio a Paulo III. ipsi concesso et aliquot a limine paginis impresso, in quo typothetae errore accidit, ut anni nota falso MDLXII. loco XLII. (Pontificatus Pauli anno octavo) exscriberetur. Hujus editionis exemplaria tria, unum cum emendationibus et variis lectionibus manu Jac. Dalechampii exaratis, alterum cum notis et emendationibus a Nic. Rigaltio exscriptis, tertium cum glossario Francisci

14) T. II. p. 192.

15) Vide quotquot ille ex epigrammatibus protulit exempla.

Pithoei et indice rerum et verborum, nec non reſtitutionibus et conjecturis marginalibus Jo. Paſſeratii MSS. extant in Biblioth. Regia Pariſienſi. vid. Cat. T. I. p. 567.

1546.

Baſileae, apud Frobenium. 8. Arnobii Diſp. adverſus Gentes libri VIII. nunc demum ſic accurati, ut ab eruditis ſine ulla offenſatione et cum majore lectionis operae pretio cognoſci poſſint. Acceſſit index eorum, quae notatu digna ſunt. Sigismundus Gelenius in epiſtola nuncupatoria ad Gilbertum Cognatum canonicum Nazoretenſem, poſtquam comparationem inter Lactantium et Arnobium inſtituerat: „Sed hanc cenſuram, pergit, criticis relinquimus, nobis nihil ſumpſimus niſi caſtigationis laborem. nam Romani ut candoris in communicando, in tranſcribendo ſidei laudem promerentur: ita negari non poteſt, nullum eos adhibuiſſe in legendis priſcis characteribus exercitatum: quo ſaepiſſime factum eſt, ut non tam ſinceram lectionem, quam ejus veſtigia prodiderint, per quae vix pedetentim ad veritatem evadere potuimus. Fateberis nos non vana jactare, ſi in uno quovis ternione periculum facere libuerit; noſtra haec aeditio planior ſit an illa altera. Eſt enim ingens diſcrimen et quantum non facile credas, niſi illa perguſtata.“ — Praeter indicem in titulo laudatum acceſſit etiam indiculus auctorum ab Arnobio laudatorum.

1560.

Baſileae, apud Hieron. Froben. 8. D. Arnobii Afri commentarii in omnes pſalmos, ex emendatione Deſiderii Eraſmi, accedunt ejusdem Arnobii libri VIII. diſputationum adverſus gentes, ex recenſione Sigismundi Gelenii. Cat. de la Bibl. Roy. T. I. p. 567.

1580.

Pariſiis, apud Mich. Julianum. f. Arnobii — libri octo a Sigismundo Gelenio primum, dein a R. Laurentio

caſtigatiores emiſſi. cum Tertulliano R. Laur. de la Barre. Praecipua hujus editionis dos ſunt argumenta unicuique libro praefixa, marginalia deinde, et index rerum memorabilium. Qua ratione textum reformaverit, cum ipſe plane ſileat, niſi ſedulo comparaveris cum Geleniana, vix dicas. Scholia autem textui ſubjecta non magni ſunt pretii.

1582.

Antverpiae, ex officina Chriſt. Plantini. Arnobii D. adverſus gentem libri ſeptem, recogniti et aucti. Ex bibliotheca Theodori Canteri Ultrajectini, cujus etiam Notae adjectae ſunt. —

Quum aeque ac Gelenius codicibus MSS. deſtitutus, ſolo ingenio nitendum ſibi intelligeret Canterus, partim fide Romani codicis (editionis primae), quem ad inſtar MS. ſibi fuiſſe et praeclara veteris ſcripturae veſtigia continuiſſe contendit, partim etiam Clementis Alexandrini, a quo multa noſtrum ad verba deſumſiſſe oſtenditur, auxilio fultus, quicquid praeſtitum eſt, hac editione effecit. „Nullas autem, inquit, conjecturas, quamvis veras et certas, textui inſeruimus, ſed quicquid a nobis mutatum et additum fuit, auctoritate et fide Romani Codicis factum eſt. Verum ubi melius, quod ſubſtitueremus, non habebamus, ſecuti ſumus lectionem Gelenii (qui nimium quantum ſibi in hoc auctore emendando indulſit homo alioquin doctiſſimus et de re literaria optime meritus), quamvis interdum falſam et a veri veſtigiis procul remotam. Et quam plurimis in locis (quod praefiſcine dixerim), ſubdola illius et adulterina lectione rejecta, veram ac genuinam ſcripturam repoſuimus.“ Utinam vero eventum habuiſſet, quod de futuro ſuo in hunc auctorem ſtudio pollicitus erat[16], ſe ampliſſimum in Arnobium commentarium

16) In praefatione ad lectorem ante notas et iterum in notis ad lib. ſextum. Quanta vero hujus illa etiam aetate inter

adornaturum. Nemini profecto Salmafiani defiderium fuiffet excitatum. Nam quas in praefenti addidit notas, eae non nifi emendationum rationem reddunt aut Clementis Alexandrini locis comparandis inferviunt. Haud raro autem ad Jof. Scaligeri, Turnebi, Lipfii et Mureti conjecturas Canterus provocat. Infcripfit ille Arnobium Valenti Guellio Pimpontio, in Curia Parifienfi Senatori, epiftola data Ultrajecti Idib. Novemb. 1581. Poftremo nec praetereundum erit, quod in Capita feu Sectiones certas textum editor partitus fit, a quo praeclaro fane inftituto nefcio, qui factum fit, ut infecuti editores rurfus defecerint.

1583.

Romae, ex typographia Dominici Bafae. 4. Arnobii Difputationum adverfus Gentes libri feptem. M. Minucii Felicis Octavius. Romana editio pofterior et emendatior.

Difficile eft, de Urfini opera verba facere et verbis ipfius non uti. Itaque nimii videri malumus, quam chartae parfimonia committere, ut fcitu dignum aliquid omittatur. Accipe ergo: „Quadragefimus agitur annus, inquit, ex quo pius hic fcriptor e bibliotheca S. P. Vaticana in lucem primum prodiit non eo quo diu latuerat fitu, et fqualore deformis, fed ab innumeris paene fordibus, quibus fqualebat, doctorum virorum induftria perpurgatus. Qui cum ingenio et eruditione, quantum illis temporibus potuerunt, infinitas prope maculas ex eo fcriptore fuftuliffent [17], totum plane corpus fuo nitori reftituere nequi-

doctos exfpectatio fuerit, vel Meurfii verba declarent, qui Criticum Arnobianum lectoribus tradens, hui! inquies forte, inquit, ante Canterum? ante, et quidem eo lubente, immo vero jubente: ne in meffem me ejus falcem injectum iviffe maligne dictites.

17) Nempe ex fide Sabaei haec fcribit: Codicem ipfum neutiquam infpexit. Taedet tam inepti moris rhetorici, quem omnes hujus aevi auctores Itali affectant.

verunt. Itaque Romae edito jam libro, et in manus hominum pervulgato, aggreffi funt, non Itali tantum, qui tunc permulti et judicii et ingenii acumine florebant; fed Tranfalpini etiam homines Arnobium adhibita diligentiore cura perpolire. Atque ex Italis quidem, ut reliquis nominandis fuperfedeamus, unus maxime, idemque poft vulgatum exemplar primus, Joannes Baptifta Sighicellus Bononienfis, qui poftea epifcopus Faventinus a Pio IV. P. M. factus eft, multa fane, quae non vulgarem eruditionem, nec mediocre ingenium defiderabant, in hoc fcriptore correxit, reftituit, ac prope defperata fanavit. Sed dum Cinnae Smyrnam imitatus, nunquam, ut ajunt, manum de tabula, nihilque minus quam de pervulgandis emendationibus cogitaret, fuum interim Germani ediderunt Arnobium. In quo fi pro omnibus fuis in Romanos falibus et conviciis, eadem ipfi fide in tranfcribendo exemplari, eademque in emendando religione, qua Romani ufi funt, verfati effent, majorem fine dubio gratiam a ftudiofis omnibus iniiffent. Nunc autem, dum quodlibet, quod ipfi corruptum opinantur, pro libitu fuo et arbitrio addendo, tollendo, mutando, ut aliquem fenfum eliciant, corrigere fibi fas effe putant, tam multa in Arnobio immutarunt, ut infinitis locis ne veftigium quidem antiquae lectionis fit relictum. — Hoc incommodum Petrus Chiaconus, Hifpanus, homo magni ingenii doctrinaeque judicio excultae, cum animadvertiffet in Arnobio, coepiffetque auctore fummo viro Antonio Carafa Cardinale, facrorum veterum fcriptorum omni ratione perpoliendorum percupido, accuratius undique A. exemplaria conferre eaque docte pariter et ingeniofe corrigere, inftitutum opus eo deduxerat, ut multis et quidem praeclaris correctionibus induftria fua illuftratum brevi editurus fuiffet Arnobium. Sed abfoluta fere jam, nondum autem perpolita libri emendatione, importuna morte ereptus, eidem, a quo totus pendebat, clariffimo viro, correctiones hujusmodi, fi ei videretur, publicandas teftamento reliquit."

Hic itaque perpoliendi atque pervulgandi provinciam Urſino credidit, qui eorum, quos modo ex eo nominavimus, aliorumque doctorum hominum emendationibus, quae in Arnobium variis locis diſperſae circumferebantur, in unum collectis, diligenterque examinatis, eas tantum ex his in textum recepiſſe ſe affirmat, quae et multorum judicio probatae et ſine ulla controverſia verae viſae eſſent. Quae autem non ita certae videbantur, ut tuto admitti poſſent, eas ſuis diſtinctas numeris, in oris paginarum notandas curavit, notis ſimul, ſi quae erant ad conjecturas confirmandas adſcriptae, additis. His omnibus de ſuo etiam nonnulla, obiter inter legendum animadverſa, adjecit. Denique ex Urſino diſcimus, eodem paene tempore, quo in Germania octavus Arnobii liber ſuo auctori reſtitutus erat, eandem fraudem ſenſiſſe Sirletum Cardin.; ejusque adeo perſuaſione factum eſt, ut primum in Italia hac editione Minucii Octavius ederetur.

1586.

Antverpiae. [ex off. Chriſt. Plant.?] 8. Arnobii — libri ſeptem cum Godeſcalci Stewechii Electis. — Hanc primam Stewechii editionem ipſe non vidi, neque memoratam in Catalogo aliquo inveni, ſed ſponſore Fabricio [18]) cito, cui praefationes Stewechii, editioni a. 1604. inſertae, quodammodo fidem facere videntur. Nam duplex ibi comparet epiſtola nuncupatoria, et ad lectorem admonitio. Ac illis quidem, quae Electis praemiſſae ſunt, annus ſubſcriptus eſt 1586.; epiſtola autem dedicatoria, textui praefixa, data eſt 1587., praefatio ad lectorem anni nota caret, ſed dicit ibi, „parum abfuiſſe, quin Electa ex ingeniolo ſuo tantummodo nata, juvando Arnobio, ante biennium ſeorſum publicaſſet, verum Franciſcum Modium diſſuaſiſſe, ejusque adeo opera effectum eſſe, ut textum quo-

18) In Delectu argg. et Syllabo SS. pro veritate Rel. Chriſt. p. 226. hinc vero Lipenius Bibl. Theol. I. 754. et M. Bibl. Eccleſ. Colon. p. 623. laudant.

que corrigere et reſtituere ſibi licuerit." Quae quorſum referenda ſint, non ſatis capio. Contra plerique, quibus de editionibus Arnobii ſermo fuit, inter quos diligentiſſimus Nurrius[19]), de ea prorſus ſilent, et repugnare videtur, quae editioni Antverpienſi a. 1604. praefixa eſt approbatio, qua non denno typis tradi, ſed jam demum mandari Arnobius dicitur[20]). Quocirca quamquam definire nihil jam auſim, fateor tamen, me in eam ſententiam magis proclivem, ut ante annum 1604. Stewechii Arnobium non impreſſum eſſe dicam. Cui etiam Auberti Miraei auctoritas accedit, qui pro explorato ſcribit[21]), Arnobii libros VII. cum notis Theodori Canteri Plantinum et cum notis Godeſc. Stewechii Trognaeſium 1604. Antwerpiae excudiſſe.

1597.

Genevae editionem Heraldi laudat Magna Bibl. Eccleſiaſtica Colonienſis, ſed fidem haud praeſtare auſim.

1598.

Lugd. Bat. ex off. Jo. Balduini. Jo. Meurſii Criticus

19) Appar. ad Bibl. PP. l. infra l.

20) Quo magis viros doctos excitem, ut de prima, quae dicitur Stewechii, curioſius diſpiciant, addita hic eſto: Haec Arnobii reſtitutio, auctore Godeſc. Stewechio, multum utilitatis ſtudioſo lectori adferre poteſt. Dignam igitur, quae typis mandetur, judico. Antverpiae 24. Januarii, 1604. EGBERTVS SPITHOLDVS Canonicus et Plebanus Antverpienſis.

21) In notis ad Hieronymum de Eccleſ. SS. ed. Fabric. a. 1718. p. 165. nec aliter eodem loco ipſe Fabricius. Similiter Franciſc. Sweertius in Athenis Belgicis (Antwerp. 1628. f. p. 294.), ubi dum ſcripta Stewechii recenſet, ſimpliciter poſuit: Electa in Arnobium, typis Trognaeſii. Adde quod Caſp. Scioppius in Arte critica, ubi Stewechii ſcripta laudat, Arnobium et Electa in eum prorſus ignoret. Ex quibus omnibus non ſine aliqua fiducia dixerim, praefationes illas annis 1586. et 1587. inſignitas Fabricio fraudem feciſſe.

Arnobianus tributus in libros feptem. item Hypocriticus Minutianus et Excerpta MS. Regii Parifienfis. In quis Arnobius adverfus Gentes et Minucius 10C. amplius locis, alii Scriptores varie caftigantur.

Quamquam negari fine invidia nequit, praeclarum ingenii acumen, et quod ex omnimoda doctrinae copia efiloruit et quafi redundavit, hoc fchediafmate Meurfium oftendiffe, ad Arnobium tamen et Minucium non magis illud quam ad omnem antiquitatem et fcriptores valde multos pertinere recte cenfebitur. Quotiescunque enim illos attigit, mirifice callidum detegendis et perfanandis vulneribus fe praebuit, multa acute vidit, ad quae fuperiores editores omnino caecutiebant, multa menda leviffima medela fuftulit; fed multo largius haec quibuscunque aliis fcriptoribus quam Arnobio et Minucio ab eo funt praeftita. Ac initio, inquit, nihil annotare erat decretum foli Auctoris valetudini curandae intento, non potui tamen mihi temperare, quin aliquoties, loci potiffimum alterius emendandi occafione invitatus, excurrerem; in quibus omnibus ut nihil alieni fibi vendicaret nec aliorum emendationibus adducendis vel erratis refellendis tempus tereret, fed fua fimpliciter proponeret, caute ac graviter ftuduit. Porro, quicquid in Arnobio praeftitit, id omne ab ingenio neque a libris veteribus profectum effe vel non affirmanti puto tribuiffes, fed miraberis fortaffe, tam raram in iis regionibus fuiffe editionem primam, ut fe optare Meurfius dicat, ut plures Canterus Romani codicis variantes repraefentaffet, quod plura inveftigandi occafionem praebiturum fuiffet. Quod fupereft, accefferunt operi huic appendicis loco excerpta exemplaris Regii MS. ex libro Jofephi Scaligeri, quem olim Lutetiae cum Regio exemplari MS. contulerat. Singulis judicium fuum, fubinde etiam animadverfiones prolixiores appofuit. Univerfe vidi, inquit, hac collatione pluria loca utiliter augeri, meas conjecturas aliquot probari, non paucas item novas inveniendi anfam dari: quamvis revera faepenumero

pro thesauro, quem speraram, carbones offenderim, et merum sterquilinium: e quo tamen, nisi me egregium judicium fallit, aliquas, ut ita dicam, gemmulas elicui. Caeterum haec excerpta inscripta sunt Petro Scriverio amico, ut ipse declarat, dilectissimo, de cujus Anticritico quae Hadrianus Bailletus[22]) memoriae prodidit, fabulis accensere nemo dubitet.

SAEC. XVII.

1603.

Hanoviae. 8. Arnobius — cum notis Geverhardi Elmenhorstii ad illustrem virum, Josephum Scaligerum, eruditorum suae aetatis facile principem.

Ita Fabricius (in Delectu p. 226.) et ex eo M. Bibl. Eccles. proferunt primam Elmenhorstii. Nurrius eam manibus versavit.

— — —

Paris. 8. Arnobius — cum observationibus Des. Heraldi. Citat Fabricius l. l. an recte, dubito.

1604.

Antverpiae, apud Joach. Trognaesium. 8. Arnobius — cum Godescalci Stewechii Electis. Confer quae supra ad a. 1586. dicta sunt. Iteratam Stewechius operam Arnobio suo impendit. Electis primum conscribendis, in quo negotio solo ingenio se confisum esse fatetur; deinde cum codicis MS. variantes lectiones a Francisco Modio ipsi essent suppeditatae, quibus denuo laborem jam absolutum aggressus, non solum Electa meliora fecit, sed ipsum quoque Arnobii textum infinitis locis se interpolasse, correxisse, et saepenumero lacunis magni momenti suppletis, auxisse affirmat. De codice hoc sententiam nostram suo loco proferemus. Quod Electa attinet, (nam de his audiamus oportet, antequam de ipsa textus recensione di-

22) De antiscriptoribus T. II. p. 299.

cendi locus erit,) ideo hoc nomine appellare viſum eſſe, inquit, quod e plurimis, quae depravata, quae obſcura hic reperiret, elegerit ſibi ex ingenio et membraneis codicibus vel emendanda vel illuſtranda; id quod plerumque et tantum non ubique ex antiqui Romanorum ſermonis uſu ac proprietate, nec non ritibus apud priſcos ſolemnibus haud ſiniſtre profecto ipſi ceſſit. Ac quemadmodum plurimum in Varrone ad Arnobium illuſtrandum eſt praeſidii, ita haec Stewechii Electa egregium, meo judicio, Varroni atque omni ſermonis priſci doctrinae adjumentum afferunt. Quam in rem non parum etiam ſyllabus contentorum praemiſſus conducit. Sed neque ex his, neque ex ipſa, quam manibus teneo, editione ſatis mihi liquere fateor, quo pacto textum ad ſuas aliorumve conjecturas refinxerit. Is certe, quem ed. Trognaeſiana (1604.) ſiſtit, ab Urſiniano haud magnopere differt; eo ſaepius autem Stewechii lectiones in margine laudat, ita nonnunquam, ut neſcias, an diverſa aliqua a Stewechii recenſione per hos typographos data ſit. Quod ſi praecipitantius paulo a nobis divinatum fuerit vereque editio Antwerpiana a. 1604. ad ipſius Stewechii deſcriptionem expreſſa ſit; laudabis fortaſſe hominis verecundiam, qui margines libri emendationibus et conjecturis opplere maluerit, quam vel certiſſimam in ſeriem recipere. Num vero is ipſum textum interpolaviſſe, correxiſſe et integriorem dediſſe dici poſſit, videant alii. Quamquam enim in eadem, unde praecedentia adduximus, praefatione de ſua in textu adornando opera prae ſe ferat, ſe ſummo candore, ſuis ubique locis, atque adeo ipſi quoque margini nomina eorum adſcripſiſſe, qui ante ipſum manus auxiliatrices Arnobio porrexiſſent, idemque ſe facturum fuiſſe in iis, quae Urſiniana profert, niſi hic omnia, ſua, aliena miſcuiſſet; hac tamen circa lectionis varietatem ſedulitate non ipſius textus ſoſpitator ſibi videri poterat.

1605.

Parifiis, apud Marcum Orry via Jacobaea ad infigne Leonis falientis. 8. — Arnobii — libri feptem. M. Minucii Felicis Octavius. Editio nova, ad editionem Romanam expreffa, quibusdam tamen in locis e MS. Reg. aucta et emendata. DESIDERII HERALDI ad Arnobii libros VII. animadverfiones et caftigationes.

Romanam intellige noviffimam, quae, quanto plures veteres lectiones reftituit, tanto praeftantior ipfi vifa eft ac faepius laudata. Quo factum eft, ut nonnullis etiam in locis, ubi illa Gelenium fecuta effet, eam defereret et vel Canteri fententiam amplecteretur vel de fuo quaedam inferret. De fingulis in animadverfionibus, fed pauciffimis verbis, judicium tulit, reliquae vel fenfu declarando vel rebus omnigenis illuftrandis ferviunt. In quibus ut varia funt ex omni antiquitatis doctrina depromta, nequaquam vero quod deceret, quodve alienum effet, vel tritum, oblitus eft. Egregio quoque inftituto factum eft, ut textus Arnobii fcorfim cum indice rerum peculiari, deinde animadverfiones Heraldi et ipfae cum indicibus et auctorum, qui varie illuftrantur vel emendantur, et rerum exhiberentur. Denique notari meretur et hoc, quod animi caufa opera haec inftituta fit et intra duorum menfium fpatium ad finem perducta; item quod Epiftola dedicatoria, quae omnino praefationis locum fuftinet, data fit Lutetiae Parif. Kal. Mart. CIↃIↃCV. ut adeo vix probabile videatur, ante hunc annum Heraldi operam effe evulgatam.

1610.

Hamburgi. f. Arnobii — l. VII. Gebhart. Elmenhorftius collatis diverfis codicibus recenfuit et Obfervationibus (fic) illuftravit. —

Elmenhorftius Lectori: „Ut inftituti noftri ratio tibi conftare poffit, fcito me in hac nova Arnobii editione recenfenda praecipue ufum codice vetufto Francifci Sabaei Brixiani Romae a. 1542. impreffo. Ubi is corruptus aut mendofus, ad excerpta MSS. et doctorum Virorum emen-

dationes confugi, optimasque ex illis desumpsi, et textui Arnobiano, quamquam raro, inserui; ratione nempe ipsa jubente. Adjeci quoque variarum lectionum Collectanea, in quibus eos, quorum emendationes probo et sequor, nomino. In observationibus meis id potissimum egi, ut sensum auctoris, quem edendum suscepi, edissererem, breviterque et aperte, ubi is obscurus, dilucidarem. Certe eruditissimum scriptorem innumeris foedissimorum mendorum naevis liberavi, et infinitis ejus locis male affectis salubriter, ut confido, medicinam adhibui. Nec tamen dissimulo, plurima etiam nunc residere falsa et corrupta, quae nullo modo intelligi, aut absque ope melioris codicis sanari queant. Ea ego de industria intacta praeterii et felicioribus ingeniis corrigenda reliqui. Rel." Nosti jam Codices, quorum speciosa ostentatione titulus superbit. Si de Elmenhorstio interroges, si non ingenium, certe maturitas et studium illi defuit. Textus ad verbum paene ad Romanam alteram descriptus est. Hinc etiam conjecturas et emendationes, quas sine auctorum nominibus in margine posuerat Ursinus, omnes Fulvii nomine laudatas desumsit, et intermixtis aliis ad calcem observationum subjecit, suo judicio raro interposito. Neque vero animadversiones ita comparatae sunt, ut viris doctis, quales ejus aetas ferebat, admodum placere possent. Nam praeter loca cumulate ex omnibus veterum scriptis ad verba vel res singulas congesta frustra aliquid expectes. Caeterum satis apte haec editio exscripta est typis nitidis ac luculentis, et quamquam capitum descriptio desit, numerus tamen lineis denis uniuscunque paginae in margine interiori commode adscriptus est. Indices etiam accesserunt textui tres, auctorum, rerum ac verborum et locutionum, animadversionibus item duo, auctorum (quorum loca adducta sunt) et rerum vocumque. Hujus editionis exemplari, quod Bibl. Regio-Acad. servat, ab Heumanno, quem possessorem olim habuit, notulae quaedam, item emendationes appictae sunt.

Tolofae. 1612. 8. Julii Caefaris Bulengeri Juliodunenfis Eclogarum ad Arnobium liber primus. — Ineptum opus.

1634.

Duaci. 8. Stewechii Electa cum Paratitlis feu Summariis Leandri de S. Martino.

1651.

Lugduni-Batavorum, ex officina Jo. Maire. 4. Arnobii — libri VII. Cum recenfione Viri Celeberrimi et integris omnium commentariis. Editio noviffima atque omnium accuratiffima. „Quod ad hanc Arnobii noftri editionem, quam accuratiffimam hic exhibemus, attinet, typographus inquit, exemplar ante aliquot annos nacti fuimus manu viri celeberrimi emendatum, cujus eruditio et fama in his artibus, quae ab humanitate nomen habent, veluti Principatum tenet. Curam poftmodum itidem Viro erudito commifimus, ut quicquid ad gloriam hujus editionis colligi poffet, in medium produceret. Itaque omnes et quidem integros commentatores, nulla parte truncata, in unum corpus redegimus, ut editionis ratio ex iis peti poffit — ita ut nihil ei defit, quod vel votis exoptari poffit." — Recenfionis hujus auctorem fuiffe putant Salmafium, cujus etiam commentarius morte interceptus fit. Ac quantum quidem comparando didicimus, nam mutationum judicium prorfus nullum apparet, credo, ne decor typographicus interciperetur, hoc viro certe non indigna eft. Igitur a fuperioribus toto coelo quidem differt, plurimas tamen ex iis lectionibus fufcepit, quas Urfinus ad marginem fuae editionis propofuiffe indicavimus, adeoque fortaffe Chiaconii ingenio praecipue Salmafius litavit. De reliquis hujus editionis dotibus non eft, quod pluribus lectores doceamus. Invenias Canteri, Stewechii, Elmenhorftii et Heraldi commentaria ad verbum defcripta. Commodis Doctorum hoc faltem confulere potuiffent, fi indicem univerfalem fubjeciffent. Quod reliquum eft, procuraffe hanc editionem ex parte (nempe ut fingulorum ani-

madverfiones rite defcriberentur) dictus eft Antonius Thyfius, I. C. cujus etiam in Arnobium epigramma pagina poft dedicationem proxima oftendit. Typothetarum erroribus iisque admodum foedis hanc editionem nitidiffimam fcatere, Nurrius imprimis conqueftus eft.

1666.

Parifiis, apud Joann. Dupuis. f. cum Cypriani operibus ex editione Rigaltii per Priorium. Ex Ephemeridibus Parifienfibus hujus anni[23]) intelleximus, variorum notis excerptis, Priorii more inftructos effe, quotquot praeter Cyprianum Rigaltianum hic auctores evulgati funt. Textus ex Lugduno-Batava una cum omnibus, auctis itidem, vitiis eft repetitus.

1677.

Lugduni, apud Aniffonios. f. in Bibl. PP. T. III. a p. 430-514. Recufa Priorii. Notae maximam partem Elmenhorftii funt, raro Heraldi, Stewechii etc. quibus fuas Priorius interfperfit.

SAEC. XVIII.

1715.

Parifiis, apud Jo. Bapt. Delefpine. f. in Nicolai le Nourry Adparatu ad Bibl. Max. PP. — Lugduni editam T. II. p. 257-570. Differtatio in Arnobium, in qua poft analyfes fingulorum librorum, de auctore, operis aetate, confilio, argumento et tractatione, ftylo, eruditione et reliquis dotibus, de opere diftribuendo, librorum integritate, ac textus corruptione — de erroribus quibusdam Arnobii, de variis horum librorum Codd. MSS. editionibus et in eos notis et obfervationibus, fufe pro more fuo, fed praeclare differit, a pag. 257-296. denique a p. 296-570. novas in Arnobium obfervationes profert, in quibus vel argumenta fingula, quibus ille cum in afferenda veritate, tum refutandis adverfariorum erroribus utitur, examinantur, vel potiora antiquitatis monumenta illuftrantur.

23) Journal des Sçavans, Febrier, p. 41. „le tout avec des remarques de differens Autheurs."

1768.

Venetiis, ex typogr. Jo. Bapt. Albritii. f. in Gallandi Bibl. Vet. PP. etc. T. IV. a p. 153-224. Siſtitur textus editionis Lugduno-Batavae emaculatus et adhibitis iis, quae Nurrius attulerat, perpolitus. Simul conſtitutum erat, notas addere ſelectiores, quaeque imprimis ad emendandum textum ſpectarent, ſed hic induſtriam aeque ac judicium deſideramus. Cui bono, quaeſo, Priorii notae, quas omnibus paginis inculcatas videbis? Singularis autem, qua praecedentes editiones Arnobii haec antecellit, eaque neſcio an ſumma virtus eſt textus, quem praeter Canterum ad unam omnes continua ſerie exhibebant, in capita deſcriptio, quorum analyſis in calce ſubjecta compendium quaſi totius ſcriptoris praebet.

1783.

Wirceburgi, in off. libr. Staheliana. 8. Arnobii Afri adverſus gentes libri VII. et Julii Firmici Materni V. C. de Errore prof. Rel. etc.

Iidem ſub titulo:

Opera SS. Patrum Latinorum Volumen V.

Qualis hic Arnobius ſit, ipſius editoris Cl. Oberthürii verbis accipe: „Textum habes Canteri, ſed ad editionem Leidenſem anni MDCLI. ita quidem correctum et emendatum, ut veterem lectionem a Gelenio et Cantero temere olim expunctam poſtliminio a me reſtitutam videas, iis ſaltem locis, ubi meo partim ſenſu, partim Stewechii ac Heraldi judicio id ſine ſcrupulo facere me poſſe, immo debere certus eram: monui tamen in ſubjecto ipſi textui variarum lectionum indice, ubi id fecerim, quaeque ſint expunctae vel correctae a me ſententiae, ut ſic adhuc liberum relinquerem Lectori, velitne meo ſtare, vel alio ſuo in eligenda lectione judicio.“

— — —

Verſiones Arnobii nusquam me commemoratas invenire memini praeter Belgicam interprete Joachimo Oud-

aen Harling. 1677. 8. apud Fabricium Bibl. Lat. lib. IV. c. 3. p. 291. ed. Venet.

— — —

Codex tantummodo unicus hactenus repertus eſt, ex quo primum fluxit, et iterum iterumque Arnobius emendatus eſt, qui jam in Bibliotheca Regia Pariſienſi extat. Optandum vero eſſet, ut Doctus aliquis, cui aditus ad Cod. hunc Regium patet, eum accurate deſcriberet, quo ſaeculo ſcriptus eſſe videatur, rationibus juſtis probaret, imprimis vero num foedis adeo characteribus aut ſcripturae compendiis exaratus ſit, ut toties a viris inſigniter eruditis, quos ſuo loco nominamus, nec unquam ſine nova variarum Lectionum meſſi exerceri potuerit. Nam licet Gelenii judicium de editoribus primae Romanae nequaquam contemnamus, nec hi tamen fucum nobis facere voluiſſe putandi ſunt; immo verum ſit, quod univerſim de hoc libro MS. teſtati ſunt: „Scatebat A. antea tot mendis, quot literae inſunt. Innumera ſuſtulimus, quaedam de induſtria praeteriimus, quae vel nullo modo intelligerentur vel omnino deſiderarentur: arrogantis enim ingenii eſſet, ea reſtituere velle, quae omnino ignores.“

De Flacii Illyrici, poſtea Petraei Codice, quem in Stewechii uſum Franciſcus Modius contulit, neſcio utrum ſcriptum alicubi legerim, an ipſe primus animadverterim, eum nihil aliud quam apographum Regii fuiſſe. Certe plane jam perſuaſum illud habeo, poſtquam curioſius Cod. hujus lectiones, quas diſerte in margine ed. ſuae Stewechius exhibuit, cum excerptis a Scaligero Cod. Pariſini lectionibus ad calcem Meurſii Critici Arnobiani contulimus; quo miram quandam inter utrumque convenientiam deprehendimus; quamquam non eadem prorſus, ſed pro diverſo arbitrio diverſa loca Modium et Meurſium, et illum quidem multo parcius elegiſſe et excerpſiſſe ſimul apparuit.

INDEX CAPITUM
LIBRORUM VII.
ARNOBII AFRI
DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES.

LIBER I.

Profitetur Arnobius a se susceptum opus, ut saepius inculcatam calumniam propulsaret, qua ethnici propter abdicatum a Christianis falsorum numinum cultum eos publicarum omnium calamitatum auctores esse falso ac temere accusabant. Cap. I et II.

Manifestum itaque facit a Christianae religionis exordio nihil in rerum natura, nihil in privatis publicisque hominum negotiis aut mutatum aut relaxatum et dissolutum. Cap. II et III.

Ethnicos refutat objicientes, impietate Christianorum Deos offensos mundum pestilentia aliisque calamitatibus obruere: ex ipsis enim gentilium historiis compertum est, homines ante auditam umquam Christianorum nomen aut iisdem aut etiam gravioribus cladibus fuisse vexatos. Cap. III. IV.

Demonstrat quoque tam certum esse crudelia bella ab Atlanticis, Assyriis, Bactrianis, Persis, Graecis, Trojanis et Romanis, a Nino, Zoroastre, Xerxe, Alexandro Magno aliisque olim gesta fuisse, quam constare, illa post Christi ortum imminuta fuisse. Cap. V. VI.

Inquirit, cur tot tantisque malis ex ethnicorum sententia mundus prematur. Docet vel haec ad causas naturales referenda esse;

vel mala videri hominibus, omnia commoditate ſua metientibus, quae certe toti naturae et mundo utilia ſunt. Cap. *VII-XII.*

Quam praepoſtere autem Ethnici mala omnia in Chriſtianos trecentis circiter abhinc annis exortos refundenda eſſe clamitarent, variis rationibus ſcite coarguit. Cap. *XIII-XVI.*

Abſurdum vero dictu eſſe demonſtrat, iram cadere in Deos immortales, nullamque ſimul aequitatem iisdem ineſſe, ſi ob illatas ſibi a Chriſtianis injurias, earum poenas tam ab ipſis quam ab inſontibus, ut ajebant, ethnicis ullo absque discrimine repetierint. Concluditque, has ridiculas criminationes ſola haruſpicum, ariolorum et vatum avaritia eſſe confictas. Cap. *XVII-XXIV.*

Reſpondet ethnicis objicientibus, deos ideo in homines ſaevire, quia Chriſtiani novum cultum in terrarum orbem invexerant. Hinc edocet, in quo potiſſimum totius Chriſtianae religionis ſumma conſiſtat. Cap. *XXV-XXVII.*

Exinde arguit, meliorem eſſe Chriſtianorum cauſam, quam eorum, qui falſa numina reverentur. Patrem enim illum adorant, a quo ipſimet gentilium dii, ſi qui ſunt, accipere debuerant quidquid numinis et majeſtatis habere creduntur. Cap. *XXVIII.*

Illum autem verum Deum rerum omnium eſſe opificem ex effectibus probat Arnobius: Apolline, Mercurio aliisque omnibus fictitiis numinibus antiquiorem, infinitum, ingenitum, immortalem, aeternum. Cap. *XXIX-XXXI.*

Cuilibet a natura inſitum eſſe adſerit, ut hunc agnoſcat regem ſummum et omnium moderatorem: quin et animalia et ſaxa ipſa, ſi forte loquerentur, id aperte palamque clamarent. Fruſtra igitur ethnici Jovem ſummum Deum praedicant, quem ſcilicet ſolito hominum more natum noverunt, quum tamen ſummus Deus ingenitus ſit atque aeternus. Cap. *XXXI fin. - XXXV.*

Occurrit ethnicis Chriſtianos inſimulantibus, non quod Deum omnipotentem venerentur, ſed quia hominem natum et infami crucis ſupplicio interemtum Deum eſſe contendant. Cap. *XXXVI. XXXVII.*

Si vero, inquit Arnobius, fas fuit ethnicis, quosdam in Deorum numerum referre propter collata sibi, ut putabant, beneficia: quanto magis Christus honore divino ab hominibus habendus est, qui illis multa majora et infinita abundantissime contulit? Cap. XXXVIII. XXXIX.

At ille, inquiebant ethnici, crucis patibulo affixus interiit. Quid inde? Non enim mors Christi, sicut nec Pythagorae nec Socratis, ejus doctrinae egregiisque factis ullum adtulit detrimentum. Quid vero, quod nulla mortis infamia innocens homo, quemadmodum Aquilius, Trebonius et Regulus, inuri umquam potest? Quid insuper irrisione magis dignum hac argumentatione gentilium, qui Liberum a Titanibus discerptum, Aesculapium fulminè percussum, Herculem vivum combustum aliosque morte violenta sublatos superstitioso cultu honorabant? Cap. XL. XLI.

Christus porro a summo Rege ad nos missus innumeris, quae patravit, miraculis tam certo quam evidenter verus esse Deus comprobatur. Christi miracula summatim exposita, ex quibus divinitas ejus adstruitur. Cap. XLII - XLVII.

Neque his opponi poterant curatae ab ethnicorum diis infirmae nonnullorum hominum valetudines. Nam, hoc interim gratis dato, certum est, a nullo umquam gentilium Deo, sicuti a Christo, aegris hominibus sola adhibita manu aut voce redditam sanitatem. Cap. XLVIII.

Neque patitur auctor sibi objici, opem a Diis ferri non malis quidem, sed bonis piisque hominibus. Christus enim malis omnibus aequaliter ac bonis succurrit. Vera praeterea esse Christi miracula ostendit adhuc Arnobius ex illa prorsus mirabili potestate, quam dedit etiam infimae plebis hominibus, quaelibet solo ipsius nomine prodigia edendi. Cap. XLIX - LII.

Et sane quantae magnitudinis et potestatis sit ipse Christus, sublimis et ab intima radice Deus, tametsi hominibus olim incognitus, vel solis quae ipso moriente facta sunt miraculis evidentissime demonstratum est. Cap. LIII.

Christi miraculorum veritas comprobata primum ex testibus locupletissimis, Christi discipulis, qui certo capitis periculo ea publicarunt et posteris tradiderunt: deinde vero ex eo, quod Christiana religio iis stabilita et confirmata, brevissimo tempore in toto terrarum orbe suscepta est. Cap. LIV. LV.

Neque demum ea miracula a scriptoribus nostris aut scripta mendaciter aut nimium exaggerata probat Arnobius. Quin etiam tam vera sunt, quae nostris in Libris de Christo scripta fuere, quam falsa, quae gentiles de diis suis tradiderunt. Cap. LVI. LVII.

Retundit Arnobius ethnicos urgentes, hinc scripta sua esse antiquiora atque idcirco veriora, illinc vero nostra fuisse ab indoctis hominibus sermone rudi atque impolito exarata. Cap. LVIII. LIX.

Satisfacit auctor ethnicis, qui a Christianis postulabant, cur Christus, si Deus sit, humanam formam induit et more humano est interemtus. Cap. LX-LXII.

Respondet iisdem reponentibus, incredibile prorsus esse Christum Deum et hominem humana tantum natura visum ac patibulo adfixum vitam finiisse: ostenditque, Christum ad sanandos erudiendosque homines, tanta lenitate, quanta libertate passum esse se ab impiis occidi. Cap. LXIII.

Quapropter Arnobius acriter arguit ethnicos, qui tametsi tyrannis divinos deferrent honores aliosque omni impietatis ac sceleris genere contaminatos summis extollerent laudibus statuisque donarent; solum nihilominus Christum, verum, maximum ac maxime salutarium nuntium, iniquissimo atque implacabili odio persequebantur. Cap. LXIV.

Quid enim iniquius, inquit, et crudelius, quam virtutum omnium Dominum mortisque extinctorem bello acerbissimo semper lacessere, qui permissa morte hominis, quem gestabat, certam de futura animarum nostrarum salute, si pie vixerimus, spem omnibus fecit? Cap. LXV.

LIBER II.

Ab Ethnicis inquirit Arnobius, cur demum Christum, nullius in eos peccati reum, ita oderint, ut vel ejus nomine audito ira

protinus excandeſcant: qui tamen, etiamſi cui credatur dignus non eſſet, eo ſaltem non adſpernandus erat, quod cunctis viam ad coelum monſtravit. Cap. I.

Occurrit auctor gentilibus reſpondentibus, ſummo illum odio ſe propterea proſequi, quia omnem Deorum cultum evertit. Cap. II. III.

Oſtendit ethnicos prorſus immerito Chriſti dictis propterea non credere, quod ea, quae pollicetur, ſe umquam re ipſa daturum nos non convincit. ſiquidem plurima ſuppetunt eorum quae Chriſtus promiſit, haud omnino incerta rerum argumenta: quae quidem quum in promtu ſint, de aliorum quoque ab eo promiſſorum eventu dubitandi nulla ratio eſt. Cap. IV. V.

Ethnicorum jactantiam retundit, quippe qui ſe ſolos ſapientia et ſcientia ornatos gloriarentur; ceteros vero, qui per totum terrarum orbem Chriſto nomen dederunt, magno etiam ingenio praeditos, obtuſos, hebetes ac fatuos exiſtimarent. Cap. VI. VII.

Nulla igitur ratione aliis non doctiores ethnici Chriſtianos divino magiſtro ſuo credentes vituperabant. Sine praevia namque fide nullum profecto negotium ſuſcipitur. Ipſimet gentiles opinionibus credebant philoſophorum, qui de primis tamen rerum principiis aliisque de rebus nihil certi exploratique proferunt ac ſemper inter ſe digladiantur. Cap. VIII. IX. X.

Inde colligit Arnobius, aequius eſſe credere Chriſto, qui tantis miraculis doctrinam ſuam ſtabilivit, quam philoſophis quantumlibet ob morum integritatem atque ſapientiam laudandis, qui nihil vel minimum quid his ſimile umquam potuerunt. Cap. XI.

Et certe ſi Chriſtus humanis tantum argumentis uſus ſuiſſet, nemo ei fidem adhibuiſſet, quam tamen plerique dare coacti ſunt ob edita ab ipſo ejusque discipulis miracula; edita, inquam, ubique in Oriente et Occidente et potiſſimum Romae, ubi Simon magus a Petro ex ſublimi aere in terram dejectus perhibetur. Cap. XII.

Quid plura? Non vexanda certe, ſed ideo laudanda erat ab ethnicis Chriſtianorum fides, quia illis communes erant cum philoſophorum coryphaeis de Deo, de corporum reſurrectione, de ſalute animarum, et futuris impiorum poenis ſententiae, quam

vis ab his aliter atque a Chriſtianis explicentur. Cap. XIII. XIV.

Hinc occaſionem captat Arnobius ediſſerendi, cujus naturae ſit anima noſtra, quo ex fonte prodeat et cur variis affectibus et vitiis ſiat obnoxia. Illos deinde refutat, qui noſtram animam ejusdem cum Deo immortalitatis et naturae participem eſſe pronuntiabant. Cap. XIV. XV. XVI.

At divina eſt, inquiebant, anima hominis, qui ratione ceteris praeſtat animalibus. Optime quidem, reponit Arnobius, ſi homo hac ſua ratione bene ſemper uteretur. Deinde nonnullis occurrens inſtantiis vulgi opinationes de animae humanae praeſtantia exponit ac diluit. Cap. XVII. XVIII.

Pergit porro demonſtrare, humanas animas neque divinas eſſe neque omnium ſcientia eruditas in hunc mundum e coelo advolaſſe. atque inde ruit placitum illud quorumdam philoſophorum, quo ea quae diſcimus reminiſcentias eſſe ſomniabant. Cap. XIX.

Et hanc quidem conjectationem falſam eſſe aliis adhuc rationum momentis evincit: inprimis vero propoſita hypotheſi pueri, in deſertiſſima et inaceſſa ſolitudine nati atque ibidem ſummo in ſilentio a muta nutrice educati. Cap. XX. XXI.

Hinc evidenter concludit, humanam animam in mundum non veniſſe omnium ſcientia inſtructam. Cap. XXII. XXIII.

Exinde Arnobius contrarium Platonis argumentum ex puero de numeris interrogato petitum luculenter diluit. Cap. XXIV. XXV.

Eorum objectionem diſſolvit, qui dicunt animam, ubi corpori conjungitur, priorum oblíviſci atque, ut ajunt, ex docta elementariam fieri. Cap. XXVI. XXVII.

Idem argumentum pertractat. Cap. XXVIII.

Ex diſputatis colligit auctor hominem proletarium ac prorſus inopem ordini primo h. e. divino non adſcribendum nec ei eandem atque Deo immortalitatem tribuendam. Cap. XXIX. XXX.

Eadem ratione impugnat Arnobius contrariam Epicuri opinionem, qui animam humanam mortalem eſſe garriebat. Deinde ſtatuit auctor noſter, animam mediae cujusdam mortalem inter et divinam naturam eſſe ſubſtantiae. Cap. XXX-XXXIV.

d 2

Instantibus vero ethnicis, quo pacto immortalis fieri possit anima, si mediae illius qualitatis sit, facit satis Arnobius. Cap. XXXV-XXXVI.

Deinde animam nostram a postrema quadam potestate fuisse quidem creatam, sed neque divinae prolis neque summi Dei filiam esse demonstrat. Nec patitur auctor sibi objici, mundum sine homine esse imperfectum; adeoque Deum uniuscujusque animam ex se ipso genitam in humanum corpus misisse. Cap. XXXVI-XXXVIII.

Longa autem inductione conatur ostendere, hominem non ad perfectionem mundi, qui quidem sine illo esse poterat, sed ad privatam ipsiusmet hominis utilitatem esse creatum. Atque ex his concludit, divinam non esse animam, quae postmodum in corpus aliquod a Deo missa fuerit. Cap. XXXIX-XLIII.

At sua, inquiunt, voluntate, non Dei jussu venit in mundum. Cui quidem instantiae occurrit Arnobius. Cap. XLIV-XLVI.

Urgebant ethnici, unde igitur anima progenita sit aut prolata inquirentes. Quibus respondet Arnobius, illud primum nobis esse compertum, illam nec divinam nec Dei esse progeniem: nihil enim a Deo summo fieri umquam potuisse, nisi omnibus numeris absolutum. Deinde subdit, illud nos certo cognoscere, homines nihil esse aliud nisi animas corpori alligatas, quae omni vitiorum genere corrumpuntur. Cap. XLVII. XLVIII.

Sunt quidem nonnulli optimis moribus: at hi sane paucissimi sunt. Ecquinam vero perfecti sunt homines? Non igitur divina est anima humana. Cap. XLIX. L.

Neque vero est quod rideant ethnici, si negemus nobis esse compertum, quo modo illa sit creata. Si enim recte a Platone adsertum putant, illas non a Deo summo, sed a minoribus quibusdam potestatibus esse creatas: cur nobis non licebit ipsas esse mediae qualitatis longe certius asserere, quae tamen a Deo immortalitate donentur? Cap. LI-LIII.

Neque dixeris, nihil penitus sine Dei voluntate fieri, neque etiam curiosius inquiras, unde mala oriantur et cur ea Deus permittat. Hoc unum pro certo habendum, nihil a vero Deo fieri malum,

vitiosum et noxium quodque omnibus non sit salutare atque amoris plenissimum. Cap. *LIV. LV.*

Nemini vero mira videri debet nostra de tot aliis rebus ignoratio. Quis enim nescit, tantas esse hominum de re qualibet contentiones, ut nihil a quoquam adferatur, quod ab alio statim destrui non possit? Cap. *LVI. LVII.*

Quamvis ergo ignorarent Christiani, a quo et unde creata sit anima humana: nihil inde adversus illos efficere poterant ethnici, quibus multo plura sunt incomperta. Cap. *LVIII.*

Recte itaque Christus, verus Deus, sub hominis forma locutus jubet nos, relictis omnibus quaestionibus, ad rerum universarum Dominum tota mente adtolli; qui tametsi comprehendi nequeat, nullus tamen nisi amens illum solum esse Deum ambigit. Ethnicos igitur, qui eum non agnoscunt, manent saevi post mortem cruciatus. Cap. *LX-LXII.*

Urgentibus ethnicis, quid ergo actum sit de eorum animabus, qui ante Christi adventum mortui sunt, et cur omnes animae non sint aequali munificentia donatae: respondet primum Arnobius, aequaliter in omnes divina beneficia fuisse diffusa; deinde, omnes Deum aequaliter vocare omnibusque ad se veniendi potestatem fecisse, sed nulli necessitatem adferre. Cap. *LXIII. LXIV.*

Docet, cur Deus non faciat, ut inviti homines ipsius credant promissis; deinde, quod soli Christiani salutem consequantur ope Christi atque auxilio, cui a Deo patre facultas ista concessa. Cap. *LXV.*

Transit ad veterem ethnicorum querimoniam, qua novellam esse Christianam religionem atque antiquos et patrios ritus in barbaros ac peregrinos non esse mutandos expostulabant. Cap. *LXVI-LXVIII.*

Tametsi Christiana religio recens esset instituta, nonne res omnes humanae, nonne in primis, vel ipsis fatentibus ethnicis, eorum Dii esse coeperunt? Cap. *LXIX-LXX.*

Si ergo ante quadringentos annos Christiana religio non erat, neque etiam ante duo annorum millia nullos Deos suos fuisse negare non poterant. At demum religionis auctoritas non est tempore aestimanda, sed numine. Cap. *LXXI.*

Objectionem illam deinceps infringit Arnobius, qua ethnici obtende-

bant, eorum religionem multo vetustiorem Christiana esse adeoque veriorem. Cap. LXXII - LXXIII.

Respondet postulantibus ipsis ethnicis, cur tam sero Christus a Deo missus fuerit. Cap. LXXIV. LXXV.

Satis iisdem facit inquirentibus, cur Deus, cui Christiani serviebant, patiatur illos omni persecutionum ac poenarum genere vexari et opprimi. Cap. LXXVI - LXXVIII.

LIBER III.

Christiana religio ab eximiis viris jamdudum satis superque adserta; quae tamen nullo prorsus vindice indiget per se ipsam plane inconcussa. Cap. I.

Interceptam defensionem resumens Arnobius ethnicis respondet, cur Christiani Deos nec colerent nec adorarent. In Deo rerum omnium creatore quidquid colendum et adorandum est, a Christianis coli et adorari. Si qui ergo Dii sint, ab illo originem suam ducunt atque in eo coluntur. Cap. II. III.

At illos revera esse Deos probari numquam potuit ab ethnicis, quibus incompertum semper fuit, aut unde nomina sua acceperint, aut quanta sit eorum multitudo. Cap. IV - V.

Ulterius progreditur auctor atque ex his, quae ethnici de Diis suis praedicabant, nullos esse apertissime demonstrat. Primo enim Deos mares et feminas venerabantur. at divinam naturam nullius sexus esse capacem comprobatur. Praeterea si Dii gentium generare ac generari possent, quum fingantur immortales, jam infinitus esset eorum numerus. Cap. VI - IX.

Ad haec foedis cupiditatibus ac voluptatibus contaminarentur Dii. Non est ergo, cur ethnici aegre ferant, Deos ejusmodi generantes ac genitos reprobari a Christianis. Cap. X - XII.

Deinde perstringit gentiles Arnobius, quod persuasum habebant, quemadmodum Saducaei, Deos corporea humanaque forma figurari atque componi. Cap. XII. XIII.

Hoc autem semel admisso, Dii sibi invicem aut similes aut dissimiles dici deberent. Utrumque vero absonum. Cap. XIV. XV.

Neque eos eſſe audiendos, qui Diis humanam formam accommodari honoris tantum cauſa reſpondebant, evincit Arnobius. Cap. *XVI.*

Nulla igitur Dei, tametſi audiat, videat, intelligat, ſpecies aut ſigura eſſe poteſt. Unum ſcimus, nihil corporei aut humanorum affectuum eſſe in Deo, cujus natura nullo poteſt explicari mortali ſermone. Cap. *XVII - XIX.*

Irridet Arnobius ethnicos, quod Deos inducant humanis officiis, negotiis rebusque aliis ſive bonis ſive malis praeſidentes. Cap. *XX. XXI.*

Suam ſententiam confirmat auctor, horum officiorum, quibus Dii praeſunt, enumeratione peracta. Cap. *XXII - XXV.*

Idem perſequitur argumentum: concluditque placita ejusmodi neminem umquam perſuaſurum Chriſtianis, quantumlibet impii et athei dicantur. Cap. *XXVI - XXVIII.*

Fictitios praeterea omnino eſſe gentilium Deos luculenter demonſtrat Arnobius ex variis illorum opinionibus, quae de iisdem numinibus circumferuntur. et primum de Jano, Saturno, Jove et Junone. Cap. *XXIX. XXX.*

Deinde de Minerva, Neptuno, Mercurio, Magna Matre, Libero atque Apolline. Ad haec de Diana, Cerere aliisque, nec non de Mundo, quem fruſtra nonnulli Deum aeternum eſſe putarunt. Ex qua quidem opinionum plane ridicularum varietate ceterorum Deorum falſitas evidentiſſime oſtenditur. Cap. *XXXI-XXXVI.*

Idem non minus efficaciter conficit Arnobius ex eorundem ethnicorum abſurdis diſſidiis de origine et numero Deorum ſuorum. ubi primum de Muſis. Cap. *XXXVII.*

De Novenſilibus. Cap. *XXXVIII. XXXIX.*

De Penatibus. Cap. *XL.*

De Laribus. Cap. *XLI. XLII.*

Atque inter tantas diſſenſiones nulli homini ethnico diſcernere licuit, quis ex illis verus erat Deus, quis honorandus, invocandus et exorandus. Cap. *XLIII. XLIV.*

LIBER IV.

Inceptam adversus gentilium Deos disputationem persequitur Arnobius ostenditque, Pietatem, Concordiam, Salutem aliaque hujuscemodi numina nec joco nec serio dici posse vim habere divinam et in censum Deorum referri; quum ea omnia in hominum actionibus atque affectibus posita constent. Cap. I. II.

Nec minus praepostere ab ethnicis propter nonnulla benefacta, uti somniaverant, plures Dii, quemadmodum Luperca, Praestana, Panda seu Pantica, Pellonia aliaeque ignotorum numinum caterrae educebantur. Cap. III. IV.

Garriebant praeterea gentiles, quosdam esse deos sinistrarum regionum praesides, dexterarum inimicos. Cap. V.

Ab iisdem quoque gentilibus insulse omnino fingebantur quidam dii rebus quibusdam nec aliis praefecti: quorum nonnullos recenset Arnobius. Cap. VI-VII.

Alia item ejusmodi numina enumerare pergit ridetque. Cap. VIII-XI.

Neque est quod aliquis objiciat, illos ideo Deos esse, quod ab haruspicibus vocati continuo veniant certaque responsa reddant. Quam quidem objectionem refellit Alnobius. Cap. XI. fin. - XIII.

Sed instat auctor planumque facit, absurdissima ab ethnicis produci Deorum suorum monstra: tres videlicet Joves, quinque Soles, totidem Mercurios, Minervas et Dionysos etc. Cap. XIII. fin. - XV.

At hi omnes Dii ejusdem nominis esse non possunt, aut quis ex illis verus Deus sit penitus ignoratur. Atque id exemplo Minervae confirmat Arnobius. Cap. XV. fin. XVI. XVII.

Occurrit deinde urgentibus ethnicis, incompertum esse, an theologi aliive suis in libris cognita et explorata, vel falsa fictaque pro libidine de diis scripserint. Cap. XVIII-XIX. init.

Demonstrat, iis in libris nihil veri indicari posse, in quibus iidem dii summis contumeliis affecti ubique passim perhibentur. Cap. XIX. init. - XXII.

Idem perſecutus argumentum concludit, publicas humani generis calamitates ipſis ethnicis, haec numinum portenta impie colentibus, eſſe adſcribendas; non autem Chriſtianis, qui ea quo par eſt horrore deteſtantur. Cap. *XXII-XXIV.*

Alia probroſa Diis ſuis ab ethnicis tributa commemorat. Cap. *XXIV. XXV.*

Nec inſanas Deorum libidines ac furentem petulantiam diſſimulat. Cap. *XXVI-XXVII. med.*

Atqui haec omnia aut falſa ſunt aut vera. Si primum, Dii tantas tamque impudentes calumnias vindicare debuere; ſi ſecundum, iidem Dii miſeri, infames ac ſceleratiſſimi homines fuiſſe convincuntur. Cap. *XXVII. med. XXVIII.*

Homines autem fuiſſe deos ejusmodi manifeſtiſſime comprobatur. Verum declarat Arnobius, ſe id, quod facile alias erat, demonſtrandum non ſuscepiſſe, ſed illud tantummodo, deos nimirum a nemine contumelioſius quam ab ethnicis vexari. Cap. *XXIX-XXXI.*

Neque iſta eſſe poetarum commenta evidenter demonſtrat. Cap. *XXXII-XXXIV. med.*

Sed eo major erat ethnicorum iniquitas, quod ſumma legum ſeveritate in famoſi alicujus dicti, carminis et libelli auctores animadverterent; patientiſſime vero ferrent tanta deorum dedecora ſcribi et decantari. Cap. *XXXIV. med. XXXV.*

Neque ſatis haec culpa eſt: ea enim ſcribentes atque etiam hiſtriones et mimos eadem in theatris repraeſentantes laudibus ac praemiis augebant. Dii ergo, ſi ira, uti opinabantur ethnici, accendantur, non Chriſtianis, ſed ipſismet ethnicis omnium ante oculos dedecus illorum ſtatuentibus iraſci debebant. Si vero irae expertes ſunt, Chriſtianis fruſtra irati dicuntur. Cap. *XXXV-XXXVII.*

LIBER V.

Ad aliud contra gentilium Deos argumentum transit Arnobius, illudque petit ex hiſtoriis: quas quum ethnici uſu quotidiano retinerent feſtisque celebrarent annuis, eas profecto veriſſimas eſſe arbitrabantur. Prima eſt Numae Pompilii, qui a Jove Elicio

dolis et artibus decepto fulminis procurationem impetrasse perhibetur. Cap. I. II.

Ex omnibus autem hujus historiae circumstantiis manifestum facit auctor, nihil fingi posse a veritate et divinitate magis alienum. Cap. III. IV.

Secunda Acdestis et Attidis historia est, quae turpissimis Jovis, Matris Deum, Nanae et Iae flagitiis, ignominiosa Attidis castratione illiusque et Iae morte, aliisque illi adjunctis famosissima fuisse comperitur. Cap. V-VII.

Contra illam igitur Arnobius haud aliter ac contra alias argumentatur. Urget ethnicos eorumque ridet insaniam. Cap. VIII - IX.

Alia excutit in eadem historia ineptiarum plenissima. Cap. X. XI.

Eam tamen ostendit ab ethnicis non posse falsitatis coargui; quae scilicet ab antiquissimis illorum scriptoribus tradita fuerit et ab ipsis ethnicis annuo Matris Deum festo celebrari consueverit. Cap. XII-XVII.

Plures alias his similes Arnobius exsecranda earum foeditate deterritus se praetermittere declarat. Paucis tamen perstringit Faunam Fatuam sive Bonam Deam virgis caesam, turpem Servii ortum, ac nefanda quae in Omophagiis, Corybantibus, Bacchanalibus, Phrygiis sacris ac mysteriis fieri solebant. Cap. XVIII-XIX.

Horum autem occasione Jovis incestus cum Cerere matre ac Proserpina filia ethnicis exprobrat. Cap. XX. XXI.

Quibus expositis scite observat, tot tantaque Jovis narrari adulteria aliaque flagitia, ut non alia causa natus videatur, nisi ut in eum omnis infamiae colluvies derivaretur. Cap. XXII. XXIII.

Tum deinde alia persequitur sacra, videlicet Thesmophoria, Eleusinia. Cap. XXIV-XXVII.

Atque Alimontia; in quibus non minor quam in aliis lascivia ac petulantia. Cap. XXVIII. XXIX. *med.*

His enarratis ab ethnicis postulat, utrum Christiani ad haec sacra agenda omni suppliciorum genere cogi debeant; simulque mirum

ſibi videri profitetur, illum, qui hos eſſe Deos neget vel dubitet, atheum ac ſacrilegum ab ipſis appellari. Denique concludit, hujusmodi Deos non Chriſtianis eos reſpuentibus, ſed ethnicis tanta illorum crimina praedicantibus infenſos eſſe debuiſſe. Cap. XXIX - XXXI.

Gentilium reſponſionem exſufflat, qui omnes hasce hiſtorias allegorico tantum ſenſu intelligendas eſſe contendebant. Cap. XXXII. XXXIII.

Ejusmodi tergiverſationis abſurditatem vehementius urget. Cap. XXXIV - XXXVI.

Id adhuc plenius evincit, Summani et Proſerpinae, nec non Jovis ac Cereris hiſtoriis excuſſis. Cap. XXXVII - XXXIX.

Fac tamen, ſi velis, in hiſtoriae cujuslibet deſcriptione aliud omnino, quam verba ſonant, ſignificari: non minus certe illud ad Deorum dedecus et contumeliam redundabit. Cap. XL - XLII.

Denique multa in Deorum hiſtoriis lectitari oſtendit Arnobius, quae allegorico ſenſu explicari nequeant, ex quibus concludit, nefas prorſus eſſe Deos ab gentilibus, ſi eos revera exſiſtere perſuaſum habebant, turpiſſimis et divina majeſtate plane indignis vocari nominibus. Cap. XLIII - XLV,

LIBER VI.

In hoc et ſubſequenti libro aliam Arnobius gentilium diluit criminationem, qua Chriſtianos maximae impietatis accuſabant, quod nulla Deorum haberent templa aut ſimulacra nec ulla umquam iis ſacrificia facerent. Cap. I. II.

A templis Deorum orditur ac profitetur, iis quidem Chriſtianos carere, non in Deorum, ſi modo tales quidam exſiſtant, contemtum, ſed quia ea deſpiciant, quum ipſis nulli uſui eſſe poſſint, ſitque Diis praeterea magis injurioſum temere adſeverare, quemvis Deum templo concludi. Cap. III.

Reponentibus vero ethnicis, propterea Diis templa exſtrui, ut cum eis quodammodo praeſentibus colloquantur, reſpondet Arnobius, verum Deum tacitas etiam animi noſtri cogitationes agnoſcere,

cuncta aequaliter audire, nullibi abesse; uno verbo, immensitate sua ubique esse praesentem. Cap. *IV. V.*

Accedit, pleraque Deorum templa nihil aliud esse nisi mortuorum sepulchra. Atque inde conficit Arnobius, Diis frustra et contra eorum decus templa esse constructa. Cap. *VI. VII.*

Colendi vero eorum simulacra non potior utique est ratio. Dii quippe si sunt in coelo, ad eos potius quam ad illorum simulacra fundendae sunt preces. Alia praeterea adversus Deorum simulacra congerit auctor. Cap. *VIII-X.*

Ab ethnicis jure merito derisi sunt prisci homines, qui pro Diis fluvium, acinacem, lapidem, informe lignum aut quid simile colebant. Verum illos ipsos non minus irridendos demonstrat Arnobius, qui de Diis confinxere non minus absurda. Cap. *XI. XII.*

Neque indigna tantum ethnici Diis suis ornamenta dederunt; sed quorumdam etiam hominum et meretricum formam et lineamenta. Cap. *XIII.*

Quapropter ethnicos hortatur Arnobius, ut ad saniorem mentem redeuntes tandem intelligant, simulacra, quae tanto honore adorabant, ossa esse, lapides, aes, argentum, aurum ac vilissimam saepius materiam. Cap. *XIV. XV.*

Huc accedit, quod si quis in Olympiaci Jovis aut alterius simulacri partes intimas introiret, quid praeter laminas vel ligni saxique partes plumbo suffuso aut catenis, uncis et ansulis compactas conspiciet? caput, ventrem simulacri aliasque partes intus vacuas atque inanes? quidquid vero exterius apparet, decolorari, corruere et coinquinari. Cap. *XVI.*

Variis argumentis ethnicorum opinionem infringit Arnobius, adstruentium, non simulacrorum materiam, sed Deos coli in simulacris degentes. Cap. *XVII-XIX.*

Instat, cur simulacra tueantur ac diligenter custodiant, ne qua injuria adficiantur? Cap. *XX. XXI.*

Si dixeris, de his nihil Deos curare: at illi saltem debuerunt simulacra et fana, in quibus habitabant, a perditorum hominum pe-

tulantia, ab incendio aliisque casibus intacta servare. Cap. XXII. XXIII.

Ultimum denique gentilium suffugium evertit Arnobius, haec omnia scilicet dictitantium aliquos haud latuisse, sed illo simulacrorum cultu imperitum vulgus in officio et religione retinendum existimasse. Cap. XXIV-XXVII.

LIBER VII.

Hoc in libro probat Arnobius sive auctoritate sive ratione, Diis nulla esse sacrificia facienda. Non enim his sacrificiis nutriuntur: quandoquidem, quidquid nutritur, mortale est. Cap. I-III.

Neque etiam voluptatis causa Diis hostiae caeduntur. mortalis quippe adhuc est, qui hujusmodi adficitur delectatione. Cap. IV.

Vulgarem autem opinionem illam subruit Arnobius, quae sacrificiis Deorum iram placari statuebat. Nam irae motus Diis indignus in immortalem animum cadere nequit. Cap. V-VII.

Praeterea nemini probabitur, eos pecude aliqua mactata et oblata iram ponere aut injuriarum suarum oblivisci: aut his sacrificiis tamquam pacta mercede peccatorum in se commissorum veniam largiri. Cap. VIII. IX.

Neque est certe quod quis arguat, hostias Diis immolari, ut res tribuant prosperas et adversas removeant. Nam missa interim illa philosophorum opinione, fato omnia regi, certe, si penes Deos sit secunda et adversa tribuere hominibus, ingrato animo sinunt eos, qui victimis aras illorum onerant, ad extremas redigi angustias. Cap. X. XI.

Deinde vero dictu absurdum est, Deos sacrificiorum pretio beneficia sua vendere. Cap. XII.

Neque potiori ratione adseritur, sacrificia Diis honoris atque amplificandae illorum potentiae fieri. Cap. XIII. XIV.

Fatetur tamen Arnobius, honorem habendum vero Deo, qui, sicut ira non ardescit, ita nec collato gaudet honore nec negato indignatur, nec se fieri majorem alienis officiis existimat. Adde vero, nihil honoris Diis accedere ex mactatis animalibus, quorum fumo si-

mulacra ac ſanguine et putore templa atque altaria ooinquinantur. Cap. *XV - XVI. init.*

Quodſi hoc animalium cruore Deos honorari contendas, cur eis non immolantur elephanti, cameli, leones aliaque animalia longe plurima. Neque dicas, iis tantum Deos honeſtari, quae ad victum nobis benigne ſuppeditant: nam et cuminum, naſturtium, rapas et cetera, quae noſtro ſunt uſui, iisdem Diis litari debebunt. Cap. *XVI. XVII.*

Urget inſuper Arnobius, Deorum ſicut unum genus ita unam eſſe debere ſententiam: cur ego, inquit, uni una, altera alteri hoſtia immolatur? Cap. *XVIII - XXI. init.*

Neque reſpondere juvat, antiquitate ac longa conſuetudine diverſis Diis victimas diverſas mactari. Non enim inquiritur, utrum homines, ſed utrum Dii ſanciverint, aliquam hoſtiam uni Deo magis quam alteri convenire. Cap. *XXI - XXII.*

Objicientibus ethnicis, Diis bonis, ut proſint, et malis, ne noceant, ſacrificandum, reſpondet Arnobius, Deos omnes natura ſua bonos eſſe debere, adeoque, licet nullo honore ab hominibus adficiantur, illis tamen idcirco nocere nequibunt. praeterea, ſi vera ſit haec ethnicorum opinio, ex ea ſequitur, bonum Deum, ſi debita illi hoſtia non mactetur, malum fieri; contra vero Deum malum fieri bonum, ſacrificio peracto. Cap. *XXIII.*

Celerum quamvis fas fieri poſſet, ut tauri aliaque animalia Diis immolarentur, quid eis conducere valebant farciminum, pultium liborumque genera, quae in ethnicorum myſteriis adhibebantur? Cap. *XXIV. XXV.*

Turis quoque eorum aris adolendi non melior eſt ratio. Recens quippe eſt ritus ille ac temporibus ignotus antiquis. Quamobrem aut inutilis cenſeri debet, aut peccavere priſci homines, quibus numquam uſu veniſſe conſtat. Cap. *XXVI. XXVII. init.*

Quid vero quod ture dato Diis honoris aliquid tribui jactitatur? Nihil quippe tus eſt aliud niſi viſcus ex quibusdam corticibus profluens. Cur ego ex aliis arboribus coaleſcens ipſis ſimiliter non incenditur? An quia non ita ſuavis eſt odoris? Ergone Diis,

quemadmodum hominibus, alii odores grati ſunt, inſuaves alii atque injucundi? At, fatentibus philoſophis, incorporei ſunt Dii adeoque haud poſſunt ullo turis aut odore alio mulceri. Cap. XXVII - XXVIII.

Fruſtra etiam ac nulla pariter adducti ratione merum in ſacris ſuis turis ſocium libabant. Diis enimvero nec ſiti ſicut nec fame laborantibus inutilis plane vini uſus. Illud autem fundi aut in Deorum honorem, aut ut propitii fierent, perperam quoque opinabantur ethnici. Cap. XXIX. XXX.

Quid enim magis inſulſum quam certis verbis vini aliquid libari, ne quodlibet aliud vinum fiat ſacrum atque humanis uſibus eripiatur? Cap. XXXI.

Nec minus ridiculum eſſe oſtendit Arnobius Deos ſertis, coronis, cymbalis, tympanis ac ſymphoniis oblectari. Ad haec dies eorum feſtos irridet ac ludos in ipſorum honorem inſtitutos exagitat. Cap. XXXII.

Nihil etiam a recta ratione magis alienum eſſe convincit, quam exiſtimare, turpibus, quae tum agebantur, comoediis ac tragoediis Deos delectari atque animos ponere. Cap. XXXIII.

Demonſtrat vero, tot tantaque opinionum portenta inde orta eſſe, quia ethnici neſciebant, quae ſit veri Dei natura, ſibique falſo perſuadebant, Deos ſuos ejusdem ſecum eſſe ſubſtantiae. Cap. XXXIV.

Ad evertendum deinceps accedit ultimum illudque, ut putabatur, validius ethnicorum propugnaculum, quo ii ex variis prodigiorum, ſicut ajebant, hiſtoriis probare nitebantur, Deos peccatis hominum offenſos ira exarſiſſe, ſed eorum ſatisfactione poſtea placatos. et primum quidem ludorum Circenſium reſtitutionem in Jovis honorem excutit; qua rite peracta lues ceſſaſſe ferebatur. Cap. XXXV - XXXVII. init.

Transit deinde ad hiſtoriam Capitolii fulmine icti et ſimulacri Jovis de ſede ſua deturbati; quo demum ex haruſpicum reſponſis altiore in loco ad orientem ſolem collocato tum patuiſſe res abditas exiſtimabant. hisque relatis palam facit, nihil poſſe umquam ex-

cogitari, quod summa Deorum amplitudine atque etiam nomine sit magis indignum. Cap. *XXXVII - XLI. init.*

Deinceps ad examen revocat narrationem de Aesculapii simulacro in insulam Tiberinam translato: unde subito sedatam esse putabant diram luem, quae iniquis reipublicae temporibus grassabatur. Cap. *XLI - XLV.*

Sermonem instituit de simulacro Matris Deum ex Phrygio Pessinunte Romam advecto: quo tempore hostem ab Italia pulsum, decus urbis pristinum restitutum, fines imperii longe lateque propagatos aliaque in Romanam gentem collata beneficia dictitabant. Quibus in medium adductis demonstrat Arnobius, nihil esse aut fingi posse, quod veritati magis repugnet quodque fidem minus mereatur. Cap. *XLVI - XLVIII.*

Postremo secum comparat ac sibi invicem opponit ethnicorum Christianorumque opiniones, atque hinc concludit, Christianos pios esse, gentiles vero dementis impietatis, quam illis exprobrabant, reos esse revera ac conscios. Cap. *XLIX - LI.*

ARNOBII AFRI

DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES

LIBRI VII.

LIBER PRIMUS.

I. Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: postquam esse in mundo Christiana gens coepit, terrarum orbem periisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum: ipsos etiam Coelites derelictis curis solennibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos: statui pro captu, ac mediocritate sermonis contraire invidiae, et calumniosas dissolvere criminationes, ne aut illi sibi videantur, popularia dum verba depromunt, magnum aliquid dicere, aut, si nos talibus continuerimus a litibus, obtinuisse se causam putent, victam sui vitio, non assertorum silentio destitutam. Neque enim negaverim validissimam esse accusationem istam, hostilibusque condignos odiis nos esse, si apud nos esse constiterit causas, per quas suis mundus aberravit ab legibus, exterminati sunt Dii longe, examina tanta moerorum mortalium importata sunt seculis.

II. Inspiciamus igitur opinionis istius mentem, et hoc quod dicitur, quale sit: summotisque omnibus contentionum studiis, quibus obscurari et contegi contemplatio rerum solet, an sit istud quod dicitur

verum, momentorum parium examinatione pendamus. Efficietur enim profecto rationum consequentium copulatu, ut non impii nos magis, sed illi ipsi reperiantur criminis istius rei, qui se numinum profitentur esse cultores, atque inveteratis religionibus deditos. Ac primum ab his illud familiari et placida oratione perquirimus: postquam esse nomen in terris Christianae religionis occoepit, quidnam invisitatum, quid incognitum, quid contra leges principaliter institutas, aut sensit aut passa est rerum ipsa quae dicitur appellaturque natura? Nunquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est esse concretas? Nunquid machinae hujus, et molis, qua universi tegimur, et continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata, aut dissoluta constructio? Nunquid vertigo haec mundi, primigenii motus moderamen excedens, aut tardius repere, aut praecipiti coepit volubilitate raptari? Nunquid ab occiduis partibus attollere se astra, atque in ortus fieri signorum coepta est inclinatio? Nunquid ipse syderum sol princeps, cujus omnia luce vestiuntur, atque animantur calore, exarsit, intepuit, atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? Nunquid luna desivit redintegrare se ipsam, atque in veteres formas novellarum semper restitutione traducere? Nunquid frigora, nunquid calores, nunquid tepores medii inaequalium temporum confusionibus occiderunt? Nunquid longos habere dies bruma, revocare tardissimas luces nox coepit aestatis? Nunquid suas animas expiraverunt venti? emortuisque flaminibus neque coelum coactatur in nubila, nec madidata ex imbribus arva succedunt? Commendata semina tellus recusat accipere? aut frondescere arbores nolunt? sapor frugibus esculentis, et vitis liquoribus mutatus est? olearum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec

lumini ſubminiſtratur extincto? Animalia terris ſueta, atque in aquis degentia non ſuriunt, nec concipiunt? foetus non in uteris ſumptos ſuis moribus, et ſua lege cuſtodiunt? Ipſi homines denique, quos per inhabitabiles oras terrae ſparſit prima incipiensque navitas, non matrimonia copulant nuptiarum ſolennibus juſtis? non dulciſſimas procreant liberorum ſtirpes? non negocia publica, non privata, et familiares res agunt? non, ut cuique libitum eſt, per diverſas artium, diſciplinarumque rationes ingenia dirigunt, et ſtudioſae referunt navitatis uſuras? Non regnant? non imperant, quibus ſors rerum attributa eſt talium? non auctiores quotidie dignitatibus, et poteſtatibus fiunt? judiciorum diſceptationibus praeſunt? leges interpretantur, et jura? Nonne omnia cetera, quibus vita ſuccingitur et continetur humana, ſuis omnes in gentibus patriorum celebrant inſtitutionibus morum?

III. Cum igitur haec ita ſint, neque ulla irruperit novitas, quae tenorem perpetuum rerum diſſociata continuatione diduxerit: quid eſt iſtud, quod dicitur invectam eſſe labem terris, poſtquam religio Chriſtiana intulit ſe mundo, et veritatis abſconditae ſacramenta patefecit? Sed peſtilentias, inquiunt, et ſiccitates, bella, frugum inopiam, locuſtas, mures, et grandines, resque alias noxias, quibus negocia incurſantur humana, Dii nobis important injuriis veſtris atque offenſionibus exaſperati. Si in rebus perſpicuis, et nullam deſiderantibus defenſionem, non ſtoliditatis eſſet diutius immorari, oſtenderem profecto replicatis prioribus ſeculis, mala iſta, quae dicitis, non eſſe incognita, non repentina: nec poſtquam gens noſtra felicitate donari hujus vocaminis meruit, irrupiſſe has labes, et infeſtari coepiſſe diſcriminum varietate mortalia. Si enim nos ſumus in cauſa, et in noſtri criminis meritum excogitatae ſunt hae peſtes,

unde novit antiquitas miſeriarum haec nomina? unde bellis ſignificatum dedit? peſtilentiam, grandines, qua potuit notione ſignare? aut inter ſuas voces, quibus oratio explicabatur, aſſumere? Nam ſi novella ſunt haec mala, et ab recentibus ducunt offenſionibus cauſas, qui potuit fieri, ut eis rebus verba formaret, quas nec ipſa ſciebat expertam ſe eſſe, neque ullis comperiſſet majorum in temporibus factitatas? Penuria, inquit, frugum, et anguſtiae frumentariae arctius nos habent. Antiqua enim et vetuſtiſſima ſaecula neceſſitatis iſtius aliquando fuerunt expertia? nonne ipſa nomina, quibus cenſentur haec mala, teſtificantur et clamant, nullum ab his unquam immunem abiſſe mortalium? Quod ſi ad credendum difficilis res eſſet, teſtimoniis agere poſſemus authorum, quantae, quoties, et quae gentes famem ſenſerint horridam, et aggerata interierint vaſtitate. Caſus frequentiſſimi grandinis accidunt, atque adierunt cuncta. In literis enim priſcis comprehenſum et compoſitum non videmus, etiam imbres ſaxeos totas ſaepe comminuiſſe regiones? Difficiles pluviae ſata faciunt emori, et ſterilitatem indicunt terris. Immunis enim antiquitas malis ab his fuit? cum etiam flumina cognoverimus ingentia limis inaruiſſe ſiccatis. Peſtilentiae contagia urunt genus humanum. Annalium ſcripta percurrite linguarum diverſitatibus ſcripta, univerſas diſcetis gentes ſaepenumero deſolatas, et viduatas ſuis eſſe cultoribus. A locuſtis, a muribus, genus omne occiditur atque arroditur frugum. Hiſtorias ite per veſtras, et ab iſtis peſtibus inſtruemini, quoties prior aetas affecta ſit, et paupertatis ad miſerias venerit. Terrarum validiſſimis motibus tremefactae nutant usque ad periculum civitates. Quid, hiatibus maximis interceptas urbes cum gentibus ſuperiora tempora non viderunt? aut ab hujusmodi caſibus fortunas habuere ſecuras?

IV. Quando eſt humanum genus aquarum diluviis interemptum? non ante nos? Quando mundus incenſus in favillas et cineres diſſolutus eſt? non ante nos? Quando urbes ampliſſimae marinis coopertae ſunt fluctibus? non ante nos? Quando cum feris bella, et praelia cum leonibus geſta ſunt? non ante nos? Quando pernicies populis venenatis ab anguibus data eſt? non ante nos? Nam quod nobis objectare conſueſtis bellorum frequentium cauſas, vaſtationes urbium, Germanorum et Scythicas irruptiones, cum pace hoc veſtra et cum bona venia dixerim: quale ſit iſtud quod dicitur, calumniarum libidine non videtis.

V. Ut ante millia annorum decem, ab inſula quae perhibetur Atlantica Neptuni, ſicut Plato demonſtrat, magna erumperet vis hominum, et innumeras funditus deleret atque extingueret nationes, nos fuimus cauſa? ut inter Aſſyrios et Bactrianos Nino quondam Zoroaſtreque ductoribus non tantum ferro dimicaretur et viribus, verum etiam Magicis et Chaldaeorum ex reconditis diſciplinis, invidia noſtra haec fuit? ut Helena Diis ducibus atque impulſoribus rapta, et ſuis eſſet dirum et venturis temporibus fatum, religionis noſtrae attributum eſt crimini? ut ille immanis Xerxes mare terris immitteret, et greſſibus maria transiret, noſtri nominis effectum eſt cauſa? ut ex Macedoniae finibus unus exortus adoleſcens Orientis regna et populos captivitati et ſervitio ſubjugaret, nos fecimus, atque excitavimus cauſas? ut modo Romani, velut aliquod flumen torrens, cunctas ſubmergerent atque obruerent nationes, nos videlicet numina praecipitavimus in furorem? Quod ſi hominum nullus eſt, qui, quae dudum geſta ſunt, noſtris audeat temporibus imputare, quemadmodum poſſimus miſeriarum eſſe praeſentium

caufae, cum novi fiat nihil, fed funt omnia vetera, et nullis antiquitatibus inaudita?

VI. Quanquam ifta quae dicitis bella religionis noftrae ob invidiam commoveri, non fit difficile comprobare poft auditum Chriftum in mundo non tantum non aucta, verum etiam majore de parte furiarum compreffionibus imminuta. Nam cum hominum vis tanta magifteriis ejus acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, injuriam perpeti quam irrogare effe praeftantius; fuum potius fundere, quam alieno polluere manus et confcientiam cruore: habet a Chrifto beneficium jamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita eft rabies, atque hoftiles manus cohibere a fanguine cognati animantis occoepit. Quod fi omnes omnino, qui homines effe fe non fpecie corporum, fed rationis intelligunt poteftate, falutaribus ejus pacificisque decretis aurem vellent commodare paulisper, et non faftu et fupercilio luminis, fuis potius fenfibus, quam illius commonitionibus crederent: univerfus jamdudum orbis mitiora in opera converfis ufibus ferri, tranquillitate in molliffima degeret, et in concordiam falutarem incorruptis foederum fanctionibus conveniret.

VII. Sed fi per vos, inquiunt, nihil rebus incommodatur humanis, unde funt haec mala, quibus urgetur et premitur jamdudum miferanda mortalitas? Sententiam me pofcis huic neceffariam nihil caufae. Neque enim praefens atque in manibus pofita difceptatio in id fumpta eft a me, ut oftenderem, vel probarem, quibus unaquaeque res caufis et rationibus fieret: fed ut maledicta criminis tanti procul effe ab nobis oftenderem. Quod fi praefto, fi facto et argumentis infignibus rei veritas explicatur, unde fint haec mala, vel ex quibus profluant fontibus principiisque, non curo.

VIII. Ac ne tamen omnino quid de rebus hujusmodi ſentiam, nihil videar interrogatus expromere, poſſum dicere: Quid enim ſi prima materies, quae in rerum quatuor elementa digeſta eſt, miſeriarum omnium cauſas ſuis continet in rationibus involutas? Quid ſi ſyderum motus certis ſignis, partibus, temporibus, lineis pariunt haec mala, et ſubjectis afferunt variorum diſcriminum neceſſitates? Quid ſi ſtatis temporibus rerum viciſſitudines fiunt, atque ut in maritimis aeſtibus, modo ſecundae res affluunt, modo rurſus refluunt malis reciprocantibus proſpera? Quid ſi materiae faex iſta, quam ſub noſtris calcamus ingreſſibus, hanc habet ſibi legem datam, ut expiret nocentiſſimos halitus, quibus corruptus aer iſte, et corporibus labem ferat, et negocia infirmet humana? Quid ſi, quod proximum vero eſt, quicquid nobis videtur adverſum, mundo ipſi non eſt malum: omniaque quae fiunt noſtris commoditatibus ſtatuentes, opinionibus improbis criminamur eventa naturae? Plato ille ſublimis apex philoſophorum et columen, ſaeva illa diluvia, et conflagrationes mundi, purgationem terrarum ſuis eſſe in commentariis prodidit: nec vir prudens extimuit humani generis ſubverſionem, cladem, ruinas, interitus, funera, rerum innovationem vocare, et juventutem his quandam redintegratis viribus comparari.

IX. Non pluit, inquit, coelum, et frumentorum inopia neſcio qua laboramus. Quid enim inſervire elementa tuis neceſſitatibus poſtulas? atque, ut vivere mollius et delicatius tu poſſis, obſequia temporum tuis debent commoditatibus ſe dare? Quid enim ſi hoc pacto navigationis cupidiſſimus conqueratur ventos jamdiu non eſſe, et coeli conquieviſſe flaturas? Nunquid ideo dicendum eſt pernicioſam eſſe tranquillitatem illam mundi, quia vectoribus

impediat vota? Quid ſi ſole aliquis torrere ſe ſuetus, et acquirere corpori ſiccitatem, ratione conſimili conqueratur frequentiſſimis nubilis jucunditatem ſerenitatis ablatam? Nunquid ideo dicenda ſunt nubila inimica obductione pendere, quia libidini non permittitur ociofae rutilare ſe flammis, et cauſas potionibus praeparare? Eventa haec omnia, quae fiunt, et accidunt mole ſub hac mundi, commodulis non noſtris, ſed ipſius pendenda ſunt rationibus ordinibusque naturae.

X. Nec ſi aliquid accidit, quod nosmetipſos, aut res noſtras parum laetis ſucceſſibus fovit, continuo malum eſt et in exitiabilis rei opinione ponendum. Pluit mundus, aut non pluit, ſibimet pluit, aut non pluit: et quod forſitan neſcias, aut uliginem nimiam ſiccitatis ardore decoquit, aut longiſſimi temporis ariditatem pluviarum effuſionibus temperat. Peſtilentias, morbos, fames, atque alias ſuggerit malorum exitiabiles formas: unde tibi eſt ſcire, ne quod exuberat, ſic tollat, ut per ſua dispendia modum rebus luxuriantibus figat?

XI. Tu audeas dicere, hoc et illud eſt in mundo malum, cujus explicare, diſſolvere, neque originem valeas, neque cauſam? et quia tuas impediat deliciarum, forſitan et libidinum, voluptates, perniciofum eſſe atque aſperum dicas? Quid ergo, quia frigus membris tuis adverſum eſt, et congelare ſanguinis tui fervorem ſolet, iccirco in mundo hyems eſſe non debet? Et quia perferre flagrantiſſimos ſoles non potes, ex anno aeſtas tollenda eſt? atque aliis legibus alia rurſus ordinanda natura? Veratrum venenum eſt hominibus, nunquid ob hanc cauſam non debuit naſci? Ovilibus inſidiatur lupus, nunquid in culpa natura eſt, quod lanitiis extulit importuniſſimam beluam? Morſu animam ſerpens

tollit: maledicam ſcilicet primordiis rerum, quod tam ſaeva prodigia genituris ſpirantibus addiderunt.

XII. Superciliofa nimium res eſt, cum ipſe ſis non tuus, aliena etiam in poſſeſſione verſeris, potentioribus dare conditionem: velle ut id fiat, quod cupias, non quod in rebus inveneris antiquis conſtitutionibus fixum. Quare habere ſi locum veſtras vultis querimonias, homines, prius eſt ut doceatis, unde, vel qui ſitis, vobisne ſit genitus et fabricatus mundus, an in eum veneritis alienis ex regionibus inquilini. Quod cum dicere non ſit veſtrum, neque explicare poſſitis, cujus rei cauſa ſub hac coeli convexione verſemini, deſiſtite arbitrari, pertinere ad vos quicquam: cum ea quae fiunt, non partiliter fiant, ſed ad cenſus ſummam redeant, referanturque totius.

XIII. Chriſtianorum, inquiunt, cauſa mala omnia Dii ferunt, et interitus comparatur ab ſuperis, frugibus. Rogo, cum haec dicitis, non calumniari vos improbe, in apertis conſpicitis manifeſtisque mendaciis? Trecenti ſunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo coepimus eſſe Chriſtiani, et terrarum in orbe cenſeri: nunquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuae ſterilitates, pax nulla in terris, nulla protinus vilitas aut abundantia rerum fuit? Hoc enim primum efficiendum eſt, ei qui nos arguit, perpetuas et juges calamitates fuiſſe has, nunquam omnino reſpiraſſe mortalia, et ſine ullis (ut dicitur) feriis, multiplicium formas ſuſtinuiſſe diſcriminum.

XIV. Atqui non videmus mediis his annis, mediisque temporibus, ex victis hoſtibus innumerabiles eſſe victorias reportatas? prolatos imperii fines, et in poteſtatem redactas inauditi nominis nationes? ſaepenumero maximos annonae fuiſſe proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas, ut commer-

cia ſtuperent univerſa pretiorum auctoritate proſtrata? Quemadmodum enim res agi, et usque ad hoc tempus genus qui durare mortalium, ſi non omnia, quae uſus poſceret, ſubminiſtraret fertilitas rerum?

XV. Sed fuerunt aliquando nonnulla in neceſſitatibus tempora. Et relaxata ſunt abundantiis. Rurſus contra voluntatem quaedam bella adminiſtrata. Et victoriis poſtmodum ſucceſſibusque correcta. Quid ergo dicemus? injuriarum noſtrarum deos modo memores eſſe, modo eſſe rurſus immemores? Si quo tempore fames eſt, irati eſſe dicuntur, ſequitur ut abundantiae tempore irati et difficiles non ſint: atque ita perducitur res eo, ut vicibus ludicris, et ponant, et repetant iras: et in integrum ſe ſemper offenſionum recordatione reſtituant.

XVI. Quanquam iſtud quod dicitur, quale ſit explicabili non poteſt comprehenſione cognoſci. Si Alamannos, Perſas, Scythas iccirco voluerunt devinci, quod habitarent et degerent in eorum gentibus Chriſtiani, quemadmodum Romanis tribuere victoriam, cum habitarent et degerent in eorum quoque gentibus Chriſtiani? Si in Aſia, Syria, iccirco mures, et locuſtas effervefcere prodigialiter voluerunt, quod ratione conſimili habitarent in eorum gentibus Chriſtiani: in Hiſpania, Gallia, cur eodem tempore horum nihil natum eſt, cum innumeri viverent in his quoque provinciis Chriſtiani? Si apud Getulos, Tinguitanos hujus rei cauſa ſiccitatem ſatis ariditatemque miſerunt, eo anno cur meſſes ampliſſimas Mauris Nomadibusque tribuerunt, cum religio ſimilis his quoque in regionibus verteretur? Si in civitate unaqualibet fame plurimos emori noſtri nominis averſione fecerunt, cur ibidem annonaria

caritate non tantum corporis non noſtri, verum etiam Chriſtianos ditiores et locupletiſſimos reddiderunt? Aut igitur cuncti nihil laeti habere debuerunt, ſi malorum cauſa nos ſumus: nationibus enim ſumus in cunctis: aut cum mixta videatis cum incommodis laeta, deſinite nobis aſcribere id quod offendit res veſtras, cum nihil laetis officiamus et proſperis. Si enim ego ut male ſit facio, cur ut bene ſit, non obſto? Si, ut inopia magna ſit, meum nomen in cauſa eſt: cur nihil impedio, ut ſit feracitas maxima? Si, ut in bellis accipiatur vulnus, ego dicor afferre fortunam, cur duelles cum pereunt, laevum augurium non ſum, nec adverſus ſpes bonas mali ominis obſcoenitate traducor?

XVII. Et tamen o magni cultores atque antiſtites numinum, cur ut iraſci populis Chriſtianis auguſtiſſimos illos aſſeveratis deos, ita non advertitis, non videtis, affectus quam turpes, quam indecoras numinibus attribuatis inſanias? Quid eſt enim aliud iraſci, quam inſanire, quam furere, quam in ultionis libidinem ferri, et in alterius doloris cruces, efferati pectoris alienatione bacchari? Hoc ergo dii magni norunt, perpetiuntur, et ſentiunt, quod ferae, quod beluae, quod mortiferae continent venenato in dente natrices. Quod levitatis in homine, quod terreno in animante culpabile eſt, praeſtans illa natura, et in perpetuae virtutis firmitate conſiſtens, ſcire aſſeveratur a vobis. Et quid ergo ſequitur neceſſario, niſi, ut ex eorum luminibus ſcintillae emicent, flammae aeſtuent, anhelum pectus ſpiritum jaciat ex ore, et ex verbis ardentibus labrorum ſiccitas inalbeſcat?

XVIII. Quod ſi verum eſt iſtud, et eſt exploratum, et cognitum, et ferveſcere deos ira, et hujusmodi motus perturbatione jactari, immortales, et

perpetui non ſunt: nec in divinitatis alicujus exiſtimatione ponendi. Ubi enim eſt ullus, ſicut ſapientibus videtur, affectus, ibi eſſe neceſſe eſt paſſionem. Ubi paſſio ſita eſt, perturbationem conſentaneum eſt conſequi. Ubi perturbatio eſt, ibi dolor et aegritudo eſt. Ubi dolor et aegritudo eſt, imminutioni et corruptioni jam locus eſt: quae duo ſi vexant, adeſt vicinus interitus, mors omnia finiens, et cunctis adimens ſentientibus vitam.

XIX. Quid? quod iſto modo non tantum illos leves et fervidos: verum, quod ab Diis convenit procul eſſe dimotum, et iniquos inducitis, et injuſtos, et aequitatis vel modicae nullam prorſus obtinere rationem. Quid eſt enim tam injuſtum quam in alios iraſci, et alios laedere, de hominibus conqueri, et innoxia dilacerare frumenta? Chriſtianum nomen odiſſe, et diſpendiis omnibus ſuos labefactare cultores?

XX. An nunquid iccirco in vos etiam ſaeviunt, ut inteſtinis vulneribus concitati in ultionem conſurgatis illorum? Ergo humana patrocinia Dii quaerunt, et niſi veſtra fuerint aſſertione protecti, idonei non ſunt ipſi, qui propulſare, defendere ſuas valeant contumelias. Quinimo ſi verum eſt ardere illos ira, permittite illis poteſtatem ſui, defendant ſe ipſi: atque in ultionem majeſtatis offenſae inteſtinas exerant, experianturque virtutes. Poſſunt nos, ſi voluerint, aeſtu, poſſunt nocentiſſimo frigore, poſſunt auris peſtilibus, poſſunt morborum obſcuriſſimis cauſis enecare, conſumere, atque ab omni penitus coetu exterminare mortalium, aut ſi malum conſilium eſt aggredi nos vi, emittant aliquod indignationis ſignum, per quod eſſe liquidum cunctis poſſit, invitiſſimis nos eis habitare ſub coelo.

XXI. Vobis ſecundas tribuant valetudines: adverſas nobis, ac peſſimas. Opportunis imbribus ve-

ſtra irrigent rura: pluviarum quicunque ſunt rores, noſtris ab agellulis abigant. Lanitia curent veſtra numeroſis foetibus multiplicari, ſterilitatem infauſtam noſtris pecuariis inferant. Ex olivis veſtris atque vinetis plenam faciant autumnitatem fundi: at ex noſtris exprimi unum prohibeant palmitis rorem. Ad extremum et ultimum, in veſtro ore praecipiant ſuam fruges retinere naturam: at vero in noſtro mel amarum fieri, olearum fluenta ranceſcere, et ſub ipſis potum labris in acoris perfidiam vinum repente mutari.

XXII. Quod cum minime fieri teſtificentur res ipſae, neque minus ad nos quicquam, neque ad vos plurimum redundare vitalibus ex beneficiis conſtet, libido quae tanta eſt inimicos atque hoſtes Deos eſſe contendere Chriſtianis, quos in rebus triſtiſſimis, atque laetis nihil abs te videas ratione in aliqua diſcrepare? Si verum vobis permittitis, ac ſine ullis aſſentationibus dici: verba ſunt haec, verba ſunt, res immo per calumnias creditae, non cognitionis alicujus teſtimonio comprobatae.

XXIII. Ceterum Dii veri, et qui habere, qui ferre nominis hujus autoritatem condigni ſunt, neque iraſcuntur, neque indignantur, neque quod alteri noceat, inſidioſis machinationibus conſtruunt. Etenim revera eſt impium, et ſacrilegia cuncta tranſcendens, ſapientem illam credere beatiſſimamque naturam magnum aliquid putare, ſi ſe ſibi aliquis adulatoria humilitate ſubmittat: et ſi fuerit non factum, deſpectam ſe credere, et ab ſummi culminis decidiſſe faſtigio. Puerile, puſillum eſt, et exile, vix et illis conveniens, quos jamdudum experientia doctorum daemonas appellat et heroas, non noſſe coeleſtia, et in hac rerum materia craſſiore conditionis ſuae exortes verſari.

XXIV. Veſtra ſunt haec, veſtra ſunt irreligioſe opinata, et irreligioſius credita. Quinimo, ut verius proloquar, haruſpices has fabulas, conjectores, arioli, vates, et nunquam non vani concinnavere fanatici: qui, ne ſuae artes intereant, ac ne ſtipes exiguas conſultoribus excutiant jam raris, ſi quando vos velle rem venire in invidiam compererunt, negliguntur Dii, clamitant, atque in templis jam raritas ſumma eſt: jacent antiquae deriſui cerimoniae, et ſacrorum quondam veterrimi ritus religionum novarum ſuperſtitionibus occiderunt: merito humanum genus tot miſeriarum anguſtiis premitur, tot laborum excruciatur aerumnis. Et homines brutum genus, et quod ſitum ſub lumine eſt, caecitate ingenita nequeuntes videre, audent aſſeverare furioſi, quod vos credere non erubeſcitis ſani.

XXV. Ac ne quis nos tamen diſſidentia reſponſionis, tranquillitatis exiſtimet Deos donare muneribus, innoxias aſſingere his mentes, atque ab omni perturbatione dimotas, concedamus, ſicut libitum vobis eſt, intendere in nos iras, ſanguinem illos ſitire noſtrum, et jamdudum nos cupere mortalium ſubmovere de ſeculis. Sed ſi non eſt moleſtum, non grave, ſi communis officii res eſt; non ex gratia, ſed ex vero diſceptationis hujus diſceptare momenta, audire a vobis expoſcimus, quaenam ſit haec ratio, quae cauſa, propter quam in nos tantum et Dii ſaeviant ſuperi, et aſperati homines inardeſcant. Religiones, inquiunt, impias, atque inauditos cultus terrarum in orbe tractatis. Quid o participes rationis audetis homines proloqui, quid effutire, quid promere temerariae vocis deſperatione tentatis? Deum principem, rerum cunctarum quaecunque ſunt dominum, ſummitatem omnium ſummorum obtinentem, adorare, obſequio venerabili invocare, in rebus feſſis totis, ut ita dixerim, ſenſibus amplexari, amare,

ſuſpicere, execrabilis religio eſt et infauſta, impietatis et ſacrilegii plena, caerimonias antiquitus inſtitutas novitatis ſuae ſuperſtitione contaminans?

XXVI. Hoccine eſt quaeſo audax illud facinus et immane, propter quod maximi coelites aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum ſuarum? propter quod vos ipſi, cum libido inceſſerit ſaeva, exuitis nos bonis, exterminatis patriis ſedibus, irrogatis ſupplicia capitalia, torquetis, dilaceratis, exuritis, et ad extremum nos feris et belluarum laniatibus objectatis? Quisquis iſtud in nobis damnat, aut in aliqua ducit criminatione ponendum, is aut nomine appellandus eſt hominis, quamvis ille videatur ſibi? aut Deus eſſe credendus eſt, quamvis ipſe ſe eſſe mille profiteatur in vatibus? Trophonius nos impios Dodonaeus aut Juppiter nominat, et ipſe dicetur Deus, atque in ordine conputabitur numinum, qui aut ſummo ſervientibus regi crimen impietatis affingit, aut ſibi torquetur majeſtatem ejus, cultumque praeponi? Delius Apollo, vel Clarius, Didymaeus, Phileſius, Pythius, et is habendus divinus eſt, qui aut ſummum Imperatorem neſcit, aut ignorat a nobis quotidianis ei precibus ſupplicari? Qui ſi pectorum ſecreta neſciret, nec quid in intimis ſenſibus contineamus, agnoſceret: ſummum tamen invocare nos Deum, et ab eo quod poſtulamus orare, vel auribus potuit ſcire, vel ipſius vocis ſono, qua utimur in precibus, noſcitare.

XXVII. Nondum eſt locus, ut explicemus omnes iſtos, qui nos damnant, qui ſint, vel unde ſint: quantum poſſint, vel noverint: cur ad Chriſti paveant mentionem, diſcipulos cur ejus inimicos habeant et inviſos: quod tamen humanum pollicentibus ſenſum una pariter definitione figamus: nihil ſumus aliud Chriſtiani, niſi magiſtro Chriſto ſummi regis ac principis veneratores: nihil, ſi conſideres,

aliud invenies in iſta religione verſari. Haec totius ſumma eſt actionis: hic propoſitus terminus divinorum officiorum, hic finis. Huic omnès ex more proſternimur, hunc collatis precibus adoramus, ab hoc juſta, et honeſta, et auditu ejus condigna depoſcimus. Non quo ipſe deſideret ſupplices nos eſſe, aut amet ſubſterni tot millium venerationem videre. Utilitas haec noſtra eſt, et commodi noſtri rationem ſpectans. Nam quia proni ad culpas, et ad libidinis varios appetitus vitio ſumus infirmitatis ingenitae, patitur ſe ſemper noſtris cogitationibus concipi: ut dum illum oramus, et mereri ejus contendimus munera, accipiamus innocentiae voluntatem, et ab omni nos labe delictorum omnium amputatione purgemus.

XXVIII. Quid dicitis ò ſacri, quid divini interpretes juris? Meliorisne ſunt cauſae, qui Grundules adorant lares, Aios locutios, Limentinos, quam ſumus nos omnes, qui Deum colimus rerum patrem, atque ab eo depoſcimus rebus feſſis languentibusque tutamina? Et illi cati, ſapientes, prudentiſſimi vobis videntur, nec reprehenſionis ullius, qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque genios, qui Pauſos reverentur atque Bellonas. Nos hebetes, ſtolidi, fatui, obtuſi pronunciamur et bruti: qui dedidimus nos Deo, cujus nutu et arbitrio omne quod eſt, conſtat, et in ſententiae ſuae perpetuitate defixum eſt. Hancсine ſententiam promitis? hanc legem conſtituitis? hanc promulgatis, ut honoribus afficiatur ampliſſimis quisquis veſtros adoraverit ſervulos? crucem mereatur extremam quisquis vobis ipſis dominis ſupplicarit? In civitatibus maximis, atque in potentioribus populis ſacra publice fiunt ſcortis meritoriis quondam, atque in vulgarem libidinem proſtitutis, nullus tumor indignationis in Diis eſt. Templa felibus, ſcarabeis, et bucculis ſublimibus ſunt

elata faſtigiis: ſilent irriſae numinum poteſtates, nec livore afficiuntur ullo, quod ſibi comparatas animantium vilium conſpiciunt ſanctitates. Nobis ſolis ſunt inimici, nobis aſperrimi Dii hoſtes, quia patrem veneramur illorum, per quem, ſi ſunt, eſſe et habere ſubſtantiam ſui numinis majeſtatisque coeperunt: a quo ipſam deitatem, ut ita dicam, ſortiti eſſe ſentiunt, et in rerum numero recognoſcunt; cujus voluntate et arbitrio, et interire, et ſolvi, nec ſolvi poſſunt, nec interire? Nam ſi omnes concedimus unum eſſe principem ſolum, quem nulla res alia vetuſtate temporis antecedat, poſt illum neceſſe eſt cuncta et nata eſſe et prodita, et in ſui nominis proſiluiſſe naturam. Quod ſi fixum et ratum eſt, erit vobis conſequens confiteri, et Deos eſſe nativos, et a principe rerum fonte ortus ſui originem ducere. Qui ſi ſunt nativi, et geniti, et interitionibus utique periculisque vicini. At enim eſſe creduntur immortales, perpetui, et nullius unquam participes finis. Ergo iſtud munus Dei patris et donum eſt, ut infinita meruerint iidem eſſe per ſaecula, cum ſint labiles ſolubilesque natura.

XXIX. Atque utinam daretur in unius ſpeciem concionis toto orbe contracto oratione hac uti, et humani in generis audientia collocari. Ergone impiae religionis ſumus apud vos rei, et quod caput rerum et columen venerabilibus adimus obſequiis, ut convitio utamur veſtro, infauſti et athei nuncupamur? Et quis magis rectius horum feret invidiam nominum, quam qui alium prae hoc Deum, aut novit, aut ſciſcitatur, aut credit? Nonne huic omnes debemus hoc ipſum primum quod ſumus? quod eſſe homines dicimur? quod ab eo vel miſſi, vel lapſi caecitate hujus in corporis continemur? Non quod incedimus, quod ſpiramus et vivimus, ab eo ad nos venit, vique ipſa vivendi efficit nos eſſe, et animali

agitatione motari? Nonne ab hoc effluunt causae, per quas nostra fulcitur salus variarum munificentia voluptatum? Mundus iste in quo degitis, cujus est? aut quis ejus vobis attribuit fructum possessionemque retinere? Quis, ut subjectas res cernere, ut contrectare, ut considerare possetis, publicum illud lumen dedit? Quis, ne fixa pigritiae stupore torpescerent elementa vitalia, solis ignes constituit ad rerum incrementa futuros? Solem Deum cum esse credatis, conditorem ejus, opificemque non quaeritis? Luna cum apud vos Dea sit, non similiter scire curatis, genitor ejus et fabricator quis sit?

XXX. Nonne cogitatio vos subit considerare, disquirere, in cuja possessione versamini? cuja in re sitis? cujus ista sit, quam fatigatis, terra? cujus aer iste, quem vitali reciprocatis a spiritu? cujus abutamini fontibus? cujus liquore? quis ventorum disposuerit flamina? quis undosas excogitaverit nubes? quis seminum frugiferas potestates rationum proprietate distinxerit? Apollo vobis pluit? Mercurius vobis pluit? Aesculapius, Hercules, aut Diana rationem imbrium, tempestatumque finxerunt? Et hoc fieri qui potest, cum in mundo profiteamini eos natos, certoque tempore sensum arripuisse vitalem? Si enim temporis antiquitate mundus eos antevenit, et priusquam nati sunt, jam noverat pluvias tempestatesque natura: nullum serius nati pluendi jus habent, neque eis inserere rationibus se possunt, quas invenerunt hic agi, et majore ab autore tractari.

XXXI. O maxime, o summe rerum invisibilium procreator! O ipse invisus, et nullis unquam comprehense naturis! dignus, dignus es vere, si modo te dignum mortali dicendum est ore, cui spirans omnis intelligensque natura, et habere et agere nunquam desinat gratias: cui tota conveniat vita genu

nixo procumbere, et continuatis precibus ſupplicare. Prima enim tu cauſa es, locus rerum, ac ſpacium, fundamentorum cunctorum quaecunque ſunt, infinitus, ingenitus, immortalis, perpetuus, ſolus, quem nulla deliniat forma corporalis, nulla determinat circumſcriptio, qualitatis expers, quantitatis, ſine ſitu, motu, et habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium potis eſt ſignificatione verborum: qui ut intelligaris, tacendum eſt, atque, ut per umbram te poſſit errans inveſtigare ſuſpicio, nihil eſt omnino mutiendum. Da veniam, rex ſumme, tuos perſequentibus famulos: et quod tuae benignitatis eſt proprium, fugientibus ignoſce tui nominis et religionis cultum. Non eſt mirum, ſi ignoraris: majoris eſt admirationis, ſi ſciaris. Niſi forte audet quisquam, hoc enim furioſae reſtat inſaniae, ambigere, dubitare, an ſit iſte Deus, an non ſit: explorata fidei veritate, an rumoris caſſi opinatione ſit creditus. Audimus enim quosdam philoſophandi ſtudio deditos, partim ullam negare vim eſſe divinam, partim an ſit, quotidie quaerere: alios caſibus fortuitis, et concurſionibus temerariis ſummam rerum conſtruere, atque diverſitatis impetu fabricari: cum quibus hoc tempore nullum nobis omnino ſuper tali erit obſtinatione certamen. Ajunt enim ſana ſentientes, contradicere rebus ſtultis ſtultitiae eſſe majoris.

XXXII. Sermo cum his nobis eſt, qui divinum eſſe conſentientes genus, de majoribus dubitant, cum iidem eſſe plebeja atque humiliora fateantur. Quid ergo, res tantas argumentis nitemur atque elaborabimus obtinere? Diſcedat haec longe, atque a nobis procul inquam, ut dicitur, averruncetur amentia. Ita eſt enim periculoſum argumentis aggredi, Deum principem comprobare, quam ratione hujusmodi eſſe illum, velle cognoſcere. Nec quicquam refert, aut diſcrepat, utrumne neges illum, an aſ-

ſeras, atque exiſtere fatearis: cum in eadem culpa ſit, et aſſertio talis rei, et abnegatio refutatoris increduli.

XXXIII. Quisquamne eſt hominum, qui non cum iſtius principis notione diem primae nativitatis intraverit? cui non ſit ingenitum, non affixum, imo ipſi pene in genitalibus matris non impreſſum, non inſitum, eſſe Regem ac Dominum, cunctorum quaecunque ſunt moderatorem? Ipſa denique hiſcere ſi animantia muta potis eſſent: ſi in linguarum noſtrarum facilitatem ſolvi: immo ſi arbores, glebae, ſaxa, ſenſu animata vitali vocis ſonitum quirent et verborum articulos integrare, ita non duce natura, et magiſtra, non incorruptae ſimplicitatis fide, et intelligerent eſſe Deum, et cunctorum dominum ſolum eſſe clamarent?

XXXIV. Sed fruſtra, inquit, nos falſo, et calumnioſo inceſſitis et appetitis crimine: tanquam eamus inficias eſſe Deum majorem: cum a nobis et Jupiter nominetur, et optimus habeatur et maximus: cumque illi auguſtiſſimas ſedes, et Capitolia conſtituerimus immania. Diſſimilia copulare, atque in unam ſpeciem cogere inducta confuſione conamini. Nam Deus omnipotens mente una omnium, et communi mortalitatis aſſenſu, neque genitus ſcitur, neque novam in lucem aliquando eſſe prolatus, nec ex aliquo tempore coepiſſe eſſe, vel ſaeculo. Ipſe eſt enim fons rerum, ſator ſaeculorum ac temporum. Non enim ipſa per ſe ſunt, ſed ex ejus perpetuitate perpetua, et infinita ſemper continuatione procedunt. At vero Jupiter, ut vos fertis, et patrem habet et matrem, avos, avias, fratres: nunc nuper in utero matris ſuae formatus, abſolutus menſibus et conſummatus decem, ignotam ſibi in lucem ſenſu irruit ſe vitali. Ergo, ſi haec ita ſunt, Jupiter eſſe Deus qui poteſt? cum illum eſſe perpetuum con-

ſiet, et perhibeatur alter a vobis, et dies habuiſſe natales, et pavefactus re nova lamentabilem extuliſſe vagitum?

XXXV. Sed ſint, ut vultis, unum, nec in aliqua vi numinis, et majeſtate diſtantes: ecquid ergo injuſtis perſequimini nos odiis? Quid, ut ominis peſſimi, noſtri nominis inhorreſcitis mentione? ſi, quem Deum colitis, eum et nos? aut quid in eadem cauſa vobis eſſe contenditis familiares Deos: inimicos atque infeſtiſſimos nobis? Etenim, ſi una religio eſt nobis vobisque communis, ceſſat ira coeleſtium: ſin nobis infeſti ſunt ſolis, manifeſtum eſt neſcire, et vos, et illos Deum: quem Jovem non eſſe ipſis clarum eſt indignationibus numinum.

XXXVI. Sed non, inquit, iccirco Dii vobis infeſti ſunt, quod omnipotentem colatis Deum: ſed quod hominem natum, et, quod perſonis infame eſt vilibus, crucis ſupplicio interemptum, et Deum fuiſſe contenditis, et ſupereſſe adhuc creditis, et quotidianis ſupplicationibus adoratis. Si vobis jucundum eſt, amici, ediſſertate quinam ſint hi Dii, qui a nobis Chriſtum coli, ſuam credant ad injuriam pertinere? Janus Janiculi conditor, et civitatis Saturniae Saturnus auctor? Fauna Fatua, Fauni uxor, Bona Dea quae dicitur, ſed in vini melior, et laudabilior potu? Indigetes illi, qui flumen repunt, et in alveis Numici cum ranis et piſciculis degunt? Aeſculapius, et Liber pater, Coronide ille natus, et ex genitalibus matris alter fulmine praecipitatus? Mercurius utero fuſus Maiae, et, quod eſt divinius, candidae. Arcitenentes Diana et Apollo, circumlati per fugas matris, atque in inſulis errantibus vix tuti? Dioneia Venus proles, viri mater familias Troici, atque inteſtini decoris publicatrix? in Trinacriae finibus Ceres nata, atque in floribus legendis occupata Proſerpina? Thebanus, aut Tyrius Hercules, hic

in finibus ſepultus Hiſpaniae, flammis alter concrematus Oetaeis? Tyndaridae Caſtores, equos unus domitare conſuetus, alter pugillator bonus, et crudo inexuperabilis ceſtu: Titanes et Bocchores Mauri, et ovorum progenies Dii Syri? Apis Peloponneſi proditus, et in Aegypto Serapis nuncupatus? Aethiopicis ſolibus Iſis furva moerens perditum filium, et membratim conjugem lancinatum? Praeterimus, et transgredimur Opis ſoboles regias: quas in libris auctores veſtri, quae fuerint, et quales, vobis ediſcentibus prodiderunt. Hice ergo Chriſtum coli, et a nobis accipi, et exiſtimari pro numine, vulneratis accipiunt auribus? et obliti paulo ante ſortis fuerint et conditione cujus, id, quod ſibi conceſſum eſt, impertiri alteri nolunt? Haec eſt juſtitia coelitum? hoc Deorum judicium ſanctum? Nonne iſtud livoris eſt atque avaritiae genus, non obtrectatio quaedam ſordens, ſuas eminere tantummodo velle fortunas, aliorum res premi, et in contempta humilitate calcari?

XXXVII. Natum hominem colimus. Quid enim, vos hominem nullum colitis natum? Non unum, et alium? non innumeros alios? quinimo non omnes, quos jam templis habetis veſtris, mortalium ſuſtuliſtis ex numero, et coelo ſyderibusque donaſtis? Si enim forte vos fugit, ſortis eos humanae, et conditionis fuiſſe communis: replicate antiquiſſimas literas, et eorum ſcripta percurrite, qui vetuſtati vicini, ſine ullis aſſentationibus cuncta veritate in liquida prodiderunt. Jam profecto diſcetis, quibus ſinguli patribus, quibus matribus fuerint procreati, qua in nati regione, qua gente, quae fecerint, egerint, pertulerint, actitarint, quas in rebus obeundis adverſorum ſenſerint, ſecundantiumque fortunas. Sin autem ſcientes uteris eſſe geſtatos, et frugibus eos victitaſſe terrenis, nihilominus tamen nati nobis

hominis objectatis cultum: res agitis ſatis injuſtas, ut id in nobis conſtituatis eſſe damnabile, quod et ipſi vos factitatis: aut, quae vobis licere permittitis, conſimiliter aliis licitum eſſe nolitis.

XXXVIII. Sed concedamus, interdum manum veſtris opinationibus dantes, unum Chriſtum fuiſſe de nobis, mentis, animae, corporis, fragilitatis, et conditionis unius: nonne dignus a nobis eſt tantorum ob munerum gratiam Deus dici, Deusque ſentiri? Si enim vos Liberum, quod uſum repererit vini, ſi, quod panis, Cererem, ſi Aeſculapium, quod herbarum, ſi Minervam, quod oleae, ſi Triptolemum, quod aratri, ſi denique Herculem, quod feras, quod fures, quod multiplicium capitum ſuperavit compeſcuitque natrices, divorum retuliſtis in coetum: honoribus quantis afficiendus eſt nobis, qui ab erroribus nos magnis inſinuata veritate traduxit: qui velut caecos paſſim, ac ſine ullo rectore gradientes, ab deruptis, ab deviis, locis planioribus reddidit: qui, quod frugiferum primo atque humano generi ſalutare, Deus monſtravit quid ſit, quis, quantus, et qualis: qui profundas ejus atque inenarrabiles altitudines, quantum noſtra quivit mediocritas, capere et intelligere permiſit et docuit: qui, quo autore, quo patre mundus iſte ſit conſtitutus et conditus, fecit benigniſſime ſciri: qui nativitatis ejus expromſit genus, et nullius aliquando cognitione praeſumptam materiam illius. Unde ignibus ſolis genitalis fervor adſciſcitur. Cur luna ſemper in motu indemnis creditur animalibus cauſis lucem ſemper atque obſcuritatem reſumens. Animalium origo quae ſit, rationes quas habeant ſemina. Quis ipſum finxerit hominem, quis informarit, vel ex materiae quo genere conſtructionem ipſam confirmaverit corporum. Quid ſit ſenſus, quid anima, advolaritne ad nos ſponte, an cum ipſis ſata ſit et procreata

visceribus; mortis particeps degat, an immortalitatis perpetuitate donata sit. Qui status nos maneat, cum dissolutis abierimus a membris. Visurine nos simus, an memoriam nullam nostri sensus et recordationis habituri. Qui arrogantiam constrinxit nostram, et elatas supercilio cervices modum fecit suae infirmitatis agnoscere. Qui animantia monstravit informia nos esse, vanis opinionibus fidere: nihil comprehensum habere, nihil scire, et quae nostros sita sunt ante oculos, non videre. Qui, quod omnia superavit, et transgressum est munera, ab religionibus nos falsis religionem traduxit ad veram. Qui ab signis inertibus, atque ex vilissimo formatis luto ad sydera sublevavit et coelum: et cum domino rerum Deo supplicationum fecit verba atque orationum colloquia miscere.

XXXIX. Venerabar, o caecitas, nuper simulachra modo ex fornacibus prompta, in incudibus Deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veternosis in arboribus taenias: si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis praesens, adulabar, affabar, et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco: et eos ipsos divos, quos esse mihi persuaseram, afficiebam contumeliis gravibus: cum eos esse credebam ligna, lapides, atque ossa, aut in hujusmodi rerum habitare materia. Nunc doctore tanto in vias veritatis inductus, omnia ista, quae sint, scio: digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio divino: et quid cuique debeatur, vel personae, vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo. Ita ergo Christus non habeatur a nobis Deus? nec, qui omnium alioquin vel maximus potest excogitari, divinitatis afficiatur cultu, a quo jamdudum tanta et accepimus dona viventes, et expectamus, dies cum venerit, ampliora?

XL. Sed patibulo affixus interiit. Quid istud ad causam? Neque enim qualitas et deformitas mortis dicta ejus immutat aut facta, aut eo minor videbitur disciplinarum ejus autoritas, quia vinculis corporis non naturali dissolutione digressus est, sed vi illata decessit. Pythagoras Samius suscipione dominationis injusta vivus concrematus in fano est: nunquid ea, quae docuit, vim propriam perdiderunt, quia non spiritum sponte, sed crudelitate appetitus effudit? Similiter Socrates civitatis suae judicio damnatus capitali affectus est poena: nunquid irrita facta sunt, quae sunt ab eo de moribus, virtutibus, et officiis disputata, quia injuria expulsus e vita est? Innumerabiles alii gloria, et virtute, et existimatione pollentes, acerbissimarum mortium experti sunt formas, ut Aquilius, Trebonius, Regulus: nunquid idcirco post vitam judicati sunt turpes, quia non publica lege fatorum, sed mortis asperrimo genere lacerati, excruciatique perierunt? Nemo unquam innocens male interemptus infamis est: nec turpitudinis alicujus commaculatur nota, qui non suo merito poenas graves, sed cruciatoris perpetitur saevitate.

XLI. Et tamen o isti, qui hominem nos colere morte functum ignominiosa ridetis: nonne Liberum et vos patrem membratim ab Titanis discerptum fanorum consecratione mactatis? Nonne Aesculapium medicaminum repertorem, post poenas, et supplicia fulminis, custodem nuncupavistis et praesidem sanitatis, valetudinis, et salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis, et thure invitatis incenso, quem ipsi vos fertis vivum arsisse post poenas, et concrematum in funestis busticetis? Nonne illum Atym Phrygem abscissum, et spoliatum viro magnae matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum Gallorum conclamatione testamini? Nonne

ipſum Romulum patrem, Senatorum manibus dilaceratum centum, et Quirinum eſſe Martium dicitis, et ſacerdotibus et pulvinaribus honoratis, et in aedibus adoratis ampliſſimis, et poſt haec omnia coelum aſcendiſſe juratis? Aut igitur ridendi et vos eſtis, qui homines graviſſimis cruciatibus interemptos Deos putatis, et colitis: aut, ſi certa eſt ratio, cur id vobis faciendum putetis: et nobis permittite ſcire, quibus iſtud cauſis, rationibusque faciamus.

XLII. Natum hominem colitis. Etiam ſi eſſet id verum, locis ut in ſuperioribus dictum eſt, tamen pro multis, et tam liberalibus donis, quae ab eo profecta in nobis ſunt, Deus dici appellarique deberet. Cum vero Deus ſit re certa, et ſine ullius rei dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos eſſe, quam maxime illum a nobis coli, et praeſidem noſtri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus, et percitus, Deus ille eſt Chriſtus? Deus reſpondebimus, et interiorum potentiarum Deus: et, quod magis infidos acerbiſſimis doloribus torqueat, rei maximae cauſa a ſummo rege ad nos miſſus. Poſtulabit forſitan inſanior et furioſior factus: an ſe ita res habeat, quemadmodum dicimus, comprobari. Nulla major eſt comprobatio quam geſtarum ab eo fides rerum, quam virtutum novitas: quam omnia victa decreta, diſſolutaque fatalia, quae populi gentesque ſuo geri ſub lumine nullo diſſentiente videre: quae nec ipſi audent falſitatis arguere, quorum antiquas ſeu patrias leges vanitatis eſſe pleniſſimas atque inaniſſimae ſuperſtitionis oſtendit.

XLIII. Occurſurus forſitan rurſus eſt cum aliis multis calumnioſis illis et puerilibus vocibus: magus fuit, clandeſtinis artibus omnia illa perfecit: Aegyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina, et remotas furatus eſt diſciplinas. Quid dicitis

o parvuli, incomperta vobis, et nefcia temerariae vocis loquacitate garrientes? Ergone illa, quae gefta funt, daemonum fuere praeftigiae, et magicarum artium ludi? Poteftis aliquem nobis defignare, monftrare ex omnibus illis Magis, qui unquam fuere per faecula, confimile aliquid Chrifto millefima ex parte qui fecerit? qui fine ulla vi carminum, fine herbarum et graminum fuccis, fine ulla aliqua obfervatione follicita facrorum, libaminum, temporum? Non enim urgemus, et quaerimus, quae fefe fpondeant facere, vel in quibus generibus actuum foleat omnis illorum doctrina et experientia contineri. Quis enim hos nefciat aut imminentia ftudere praenofcere, quae neceffario, velint nolint, fuis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus libuerit tabem, aut familiarum dirumpere charitates: aut fine clavibus referare, quae claufa funt: aut ora filentio vincire, aut in curriculis equos debilitare, incitare, tardare, aut uxoribus, et liberis alienis, five illi mares fint, five foeminei generis, inconceffi amoris flammas, et furiales immittere cupiditates? Aut fi utile aliquid videantur audere, non propria vi poffe, fed eorum, quos invocant, poteftate.

XLIV. Atqui conftitit Chriftum fine ullis adminiculis rerum, fine ullius ritus obfervatione, vel lege, omnia illa, quae fecit, nominis fui poffibilitate feciffe. Et quod proprium, confentaneum, dignum Deo fuerat vero, nihil nocens, aut noxium, fed opiferum, fed falutare, fed auxiliaribus plenum bonis poteftatis munificae liberalitate donaffe.

XLV. Quid dicitis, o iterum? ergo ille mortalis, aut unus fuit e nobis, cujus imperium, cujus vocem popularibus et quotidianis verbis miffam, invaletudines, morbi, febres, atque alia corporum cruciamenta fugiebant? Unus fuit e nobis, cujus praefentiam, cujus vifum gens illa nequibat ferre merfo-

rum in viſceribus daemonum, conterritaque vi nova membrorum poſſeſſione cedebat? Unus fuit e nobis, cujus foedae vitiligines juſſioni obtemperabant pulſae ſtatim, et concordiam colorum commaculatis viſceribus relinquebant? Unus fuit e nobis, cujus ex levi tactu ſtabant profluvia ſanguinis, et immoderatos cohibebant fluores? Unus fuit e nobis, cujus manus intercutis veternoſae fugiebant undae, penetrabilis ille vitabat liquor, et turgentia viſcera ſalutari ariditate deſlabant? Unus fuit e nobis, qui claudos currere praecipiebat? Etiam operis res erat: porrigere mancos manus, et articuli immobilitates jam ingenitas explicabant: captos membris aſſurgere, et jam ſuos referebant lectos alienis paulo ante cervicibus lati: viduatos videre luminibus, et jam coelum diemque cernebant nullis cum oculis procreati?

XLVI. Unus, inquam, fuit e nobis, qui debilitatibus variis, morbisque vexatos centum, aut hoc amplius ſemel una interceſſione ſanabat? cujus vocem ad ſimplicem furibunda et inſana explicabant ſe maria? procellarum turbines tempeſtatesque ſidebant? qui per altiſſimos gurgites pedem ferebat inlutum? calcabat ponti terga undis ipſis ſtupentibus in famulatum ſubeunte natura? qui ſequentium ſe millia quinque, quinque ſaturavit e panibus, ac, ne eſſe praeſtigiae incredulis illis viderentur et duris, bis ſenarum ſportarum ſinus reliquiarum fragminibus aggerabat? Unus fuit e nobis, qui redire in corpora jamdudum animas praecipiebat efflatas, prodire ab aggeribus conditos, et poſt diem funeris tertium pollinctorum voluminibus expediri? Unus fuit e nobis, qui, quid ſinguli volverent, quid ſub obſcuris cogitationibus continerent, tacitorum in cordibus pervidebat? Unus fuit e nobis, qui cum unam emitteret vocem, ab diverſis populis, et diſſona oratione loquentibus, familiaribus verborum ſonis, et ſuo

cuique utens exiſtimabatur eloquio? Unus fuit e nobis, qui cum officia religionis certae ſuis ſectatoribus traderet, mundum totum repente complebat; quantusque, et qui eſſet, revelata nominis immenſitate monſtrabat? Unus fuit e nobis, qui depoſito corpore innumeris ſe hominum prompta in luce detexit? qui ſermonem dedit, atque accepit, docuit, caſtigavit, admonuit? qui ne illi ſe falſos vanis imaginationibus exiſtimarent, ſemel, iterum, ſaepius familiari collocutione monſtravit? qui juſtiſſimis viris etiamnum impollutis, ac diligentibus ſeſe, non per vana inſomnia, ſed per purae ſpeciem ſimplicitatis apparet? cujus nomen auditum fugat noxios ſpiritus, imponit ſilentium vatibus, haruſpices inconſultos reddit, arrogantium magorum fruſtrari efficit actiones, non horrore, ut dicitis, nominis, ſed majoris licentia poteſtatis?

XLVII. Et haec quidem ſummatim expoſita, non ea ratione protulimus, tanquam magnitudo facientis ſolis in his eſſet perſpicienda virtutibus. Quanta ſint enim haec, vel exilitatis cujus reperientur, et ludi, ſi traditum fuerit noſci, ex quibus ad nos regnis, cujus numinis miniſtrator advenerit? Quae quidem ab eo geſta ſunt, et factitata, non ut ſe vana oſtentatione jactaret, ſed ut homines duri, atque increduli ſcirent non eſſe, quod ſpondebatur, falſum: et ex operum benignitate, quid eſſet Deus verus, jam addiſcerent ſuſpicari. Simul et illud volumus ſciri, cum ſummatim, ut dictum eſt, enumeratio facta geſtorum eſt, non ea ſolum Chriſtum potuiſſe, quae fecit, ſed conſtituta etiam exuperaſſe fatorum. Nam ſi, ut liquet, et conſtat, debilitates, et corporum paſſiones, ſurdi, manci, et muti, nervorum contractio, et amiſſio luminis, fatalibus accidunt irrogantur que decretis, et ſolus haec Chriſtus correxit, reſtituit, atque ſanavit: ſole ipſo eſt clarius, poten-

tiorem illum fuiſſe, quam fata ſunt, cum ea ſolvit et vicit, quae perpetuis nexibus, et immobili fuerant neceſſitate devincta.

XLVIII. Sed fruſtra, inquit neſcio quis, tantum arrogas Chriſto, cum ſaepe alios ſciamus, et ſcierimus Deos, et laborantibus plurimis dediſſe medicinas, et multorum hominum morbos valitudinesque curaſſe. Non inquiro, non exigo, quis Deus, aut quo tempore, cui fuerit auxiliatus, aut quem fractum reſtituerit ſanitati: illud ſolum audire deſidero, an ſine ullius adjunctione materiae, id eſt, medicaminis alicujus, ad tactum morbos juſſerit ab hominibus revolare: imperaverit, fecerit et emori valetudinum cauſam, et debilium corpora ad ſuas remeare naturas. Chriſtus enim ſcitur, aut admota partibus debilitatis manu, aut vocis ſimplicis juſſione aures aperuiſſe ſurdorum, exturbaſſe ab oculis caecitates, orationem dediſſe mutis, articulorum vincula relaxaſſe, ambulatum dediſſe contractis, vitiligines, querqueras, atque intercutes morbos, omniaque alia valetudinum genera, quae humana corpora ſuſtinere neſcio quae voluit importuna crudelitas, verbo ſolitus imperioque ſanare. Quid ſimile Dii omnes, a quibus opem dicitis aegris et periclitantibus latam? Qui ſi quando, ut fama eſt, nonnullis aut tribuere medicinam, aut cibum aliquem juſſerunt capi, aut qualitatis alicujus ebibi potionem, aut herbarum, et graminum ſuccos ſuperimponi inquietantibus cauſis, ambulare, ceſſare, aut re aliqua, quae oſſiciat, abſtinere, quod eſſe non magnum, nec admirationis alicujus ſtupore condignum, promptum eſt, ſi volueritis attendere: et medici etiam ſic curant animal humi natum, nec confiſum ſcientiae veritate, ſed in arte ſuſpicabili poſitum, et conjecturarum aeſtimationibus nutans. Nulla autem virtus eſt medicaminibus amovere quae noceant: beneficia iſta rerum, non ſunt curantium

potestates: et, ut sit laudabile scire, qua quos conveniat medicina, aut arte curari, locus hujus laudis non in Deo, sed in homine constitutus est. Hunc enim non est turpe rebus extrinsecus sumptis valetudinem hominis fecisse meliorem: indecorum Deo est, non ipsum per se posse, sed externarum adminiculis rerum sanitatem incolumitatemque praestare.

XLIX. Et quoniam beneficia salutis datae aliorum numinum comparatis, et Christi: quot millia vultis a nobis debilium vobis ostendi, quot tabificis affectos morbis, nullam omnino retulisse medicinam, cum per omnia supplices irent templa, cum Deorum ante ora prostrati, limina ipsa converrerent osculis: cum Aesculapium ipsum datorem, ut praedicant, sanitatis, quoad illis superfuit vita, et precibus fatigarent, et invitarent miserrimis votis? Nonne alios scimus malis suis commortuos, cruciatibus alios consenuisse morborum, perniciosius alios sese habere coepisse, postquam dies noctesque in continuis precibus, et pietatis expectatione triverunt? Quid ergo prodest ostendere unum, aut alterum fortasse curatos, cum tot millibus subvenerit nemo, et plena sint omnia miserorum, infeliciumque delubra? Nisi forte dicatis, opem bonis ab Diis ferri, malorum miserias despici. Atqui Christus aequaliter bonis, malisque subvenit: nec repulsus ab hoc quisquam est, qui rebus auxilium duris contra impetum postulabat injuriasque fortunae. Hoc est enim proprium Dei veri, potentiaeque regalis, benignitatem suam negare nulli, nec reputare quis mereatur, aut minime: cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non voluntatis, seu judicationis electio. Dicere porro meritis opem laborantibus ab Diis ferri, hoc est in medio ponere, et dubitabile, quod afferas, facere: ut et ille, qui sanus est factus, fortuito possit videri esse servatus: et ille, qui non est, non meriti causa, sed

infirmitate credatur valetudinem expellere non potuiſſe divina.

L. Quid? quod iſtas virtutes, quae ſunt a nobis ſummatim, non, ut rei poſcebat magnitudo, depromptae, non tantum ipſe perfecit vi ſua, verum, quod erat ſublimius, multos alios experiri, et facere ſui nominis cum affectione permiſit. Nam cum videret futuros vos eſſe geſtarum ab ſe rerum divinique operis abrogatores, ne qua ſubeſſet ſuſpicio magicis ſe artibus munera illa beneficiaque largitum, ex immenſa illa populi multitudine, quae ſuam gratiam ſectabatur admirans, piſcatores, opifices, ruſticanos, atque id genus delegit imperitorum, qui per varias gentes miſſi, cuncta illa miracula ſine ullis fucis atque adminiculis perpetrarent. Verbo ille compeſcuit verminantium membrorum cruces, et illi verbo compeſcuerunt furialium vermina paſſionum. Imperio ille uno exturbavit a corporibus daemonas, et exanimatis ſuos reſtituit ſenſus: ſub eorum portantes et illi ſe caſibus juſſione non alia ſanitati et conſtantiae reddiderunt. Ille notas albicantium vitiliginum manu admota deterſit: liniamenta et hi corporum haud diſſimili conciliavere contactu. Uliginoſa ille et turgentia viſcera ſiccitatem juſſit recuperare nativam: et famuli ejus hoc modo ſtatuerunt errantes aquas, et a pernicie corporum ſuos labi juſſere per tramites. Ille ulcera oris immenſi, et recuſantia perpeti ſanitatem intra unius verbi moram continuato frenavit a paſtu: et illi haud aliter contumaciam canceris ſaevi ad ſubeundam cicatricem circumſcriptis evaginationibus compulerunt. Inceſſum ille claudis dedit, viſum luminibus caecis, interemtos revocavit ad vitam: nec minus et hi quoque contractionem relaxavere nervorum, luce oculos implevere jam perdita, et ab tumulis remeare defunctos exequiarum converſione juſſerunt. Neque quicquam eſt ab illo geſtum per

admirationem ſtupentibus cunctis, quod non omne donaverit faciendum parvulis illis et ruſticis, et eorum ſubjecerit poteſtati.

LI. Quid dicitis o mentes incredulae, difficiles, durae? alicuine mortalium Jupiter ille Capitolinus hujusmodi poteſtatem dedit? Curionem, aut Pontificem maximum, quinimmo dialem, quo Dius eſt, flaminem iſto jure donavit? Non dicam, ut mortuos excitaret, non ut caecis reſtitueret lucem: non ut membrorum ſitum enervatis redderet, et diſſolutis: ſed ut puſtulam, reduviam, papulam, aut vocis imperio, aut manus contrectatione comprimeret. Ergo illud humanum fuit, aut ex ore terrenis ſtercoribus innutrito tale potuit jus dari, talis licentia proficiſci, et non divinum, et ſacrum? aut, ſi aliquam ſuperlationem res capit, plusquam divinum, et ſacrum? Nam ſi facias ipſe, quod poſſis, et tuis ſit viribus potentatuique conveniens, admiratio non habet quod exclamet; id enim quod potueris, feceris, et quod praeſtare debuerit vis tua, ut operis eſſet una, et ipſius qui operaretur, qualitas. Tranſcribere poſſe in hominem jus tuum: quod facere ſolus poſſis, fragiliſſimae rei donare, et participare faciendum, ſupra omnia ſitae eſt poteſtatis, continentisque ſub ſeſe eſt rerum omnium cauſas, et rationum facultatumque naturas.

LII. Age nunc veniat, quis ſuper igneam zonam, magus interiore ab orbe Zoroaſtres, Hermippo ut aſſentiamur authori. Bactrianus et ille conveniat, cujus Cteſias res geſtas hiſtoriarum exponit in primo, Armenius Hoſthanis nepos, et familiaris Pamphylus Cyri, Apollonius, Damigero, et Dardanus, Velus, Julianus, et Baebulus, et ſi quis eſt alius, qui principatum et nomen fertur in talibus habuiſſe praeſtigiis: permittant uni ex populo in officium ſermonis dandi ora coarticulare mutorum, ſurdorum auriculas

reſerare, ſine luminibus procreatis oculorum redintegrare naturas, et in frigentia olim membra ſenſus animasque reducere. Aut, ſi ardua res iſta eſt, neque aliis permittere talium poſſunt operum poteſtates, ipſi faciant, et cum ſuis ritibus faciant, quidquid maleſici graminis nutricant terrarum ſinus, quidquid virium continet fremor ille verborum, atque adjunctae carminum neceſſitates, non invidemus, adjiciant, non interdicimus, colligant. Experiri libet et recognoſcere, an cum ſuis efficere Diis poſſint, quod ab ruſticis Chriſtianis, juſſionibus factitatum eſt nudis.

LIII. Deſiſtite, o neſcii, in maledicta convertere res tantas, nihil ei nocitura qui fecit, periculum allatura ſed vobis: periculum, inquam, non parvulum, ſed in rebus eximiis, ſed in praecipuis conſtitutum. Siquidem res anima precioſa eſt, nec ipſo ſe homini quidquam poteſt charius inveniri. Nihil, ut remini, magicum, nihil humanum, praeſtigioſum, aut ſubdolum, nihil fraudis delituit in Chriſto, derideatis licet ex more atque in laſciviam diſſolvamini cachinnorum. Deus ille ſublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, et ab omnium principe Deus ſoſpitator eſt miſſus: quem neque ſol ipſe, neque ulla, ſi ſentiunt, ſydera, non rectores, non principes mundi, non denique Dii magni, aut, qui ſingentes ſe Deos genus omne mortalium territant, unde aut qui fuerit, potuerunt noſcere vel ſuſpicari. Et merito. Exutus at corpore, quod in exigua ſui circumferebat parte, poſtquam videri ſe paſſus eſt, cujus eſſet aut magnitudinis ſciri, novitate rerum exterrita univerſa mundi ſunt elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refuſum eſt, aer globis involutus eſt tenebrarum, igneus orbis ſolis tepefacto ardore deriguit. Quid enim reſtabat ut fieret, poſtquam Deus eſt co-

gnitus is, qui eſſe jamdudum unus judicabatur e nobis?

LIV. Sed non creditis geſta haec. Sed qui ea conſpicati ſunt fieri, et ſub oculis ſuis viderunt agi, teſtes optimi, certiſſimique autores, et crediderunt haec ipſi, et credenda poſteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam iſti ſunt, fortaſſe quaeritis? Gentes; populi, nationes, et incredulum illud genus humanum: quod, niſi aperta res eſſet, et luce ipſa, quemadmodum dicitur, clarior, nunquam rebus hujusmodi credulitatis ſuae commodaret aſſenſum. At numquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuiſſe vanos, mendaces, ſtolidos, brutos, ut, quae nunquam viderant, vidiſſe ſe fingerent? et quae facta omnino non erant, falſis proderent teſtimoniis, aut puerili aſſertione firmarent? cumque poſſent vobiſcum et unanimiter vivere, et inoffenſas ducere conjunctiones, gratuita ſuſciperent odia, et execrabili haberentur in nomine?

LV. Quod ſi falſa, ut dicitis, hiſtoria illa rerum eſt, unde tam brevi tempore totus mundus iſta religione completus eſt? aut in unam coire qui potuerunt mentem gentes regionibus disjunctae, ventis, coeli convexionibusque dimotae? Aſſeverationibus illectae ſunt nudis, inductae in ſpes caſſas, et in pericula capitis immittere ſe ſponte temeraria deſperatione voluerunt: cum nihil tale vidiſſent, quod eas in hos cultus novitatis ſuae poſſit excitare miraculo. Imo quia haec omnia et ab ipſo cernebant geri, et ab ejus praeconibus, qui per orbem totum miſſi, beneficia patris munerandis animis hominibusque portabant: veritatis ipſius vi victae et dederunt ſe Deo: nec in magnis poſuere diſpendiis membra vobis projicere, et viſcera ſua lanianda praebere.

LVI. Sed conſcriptores noſtri mendaciter iſta prompſerunt, extulere in immenſum exigua geſta,

et anguſtas res ſatis ambitioſo dilatavere praeconio. Atqui utinam cuncta referri in ſcripta potuiſſent, vel quae ab ipſo geſta ſunt, vel quae ab ejus praeconibus pari jure et potentia terminata. Magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum, aut apprehendere locum fortaſſe poſſetis, quo videretur eſſe ſimillimum veri, et incrementa rebus appoſita, et inditas ſcriptis et commentariis falſitates. Sed neque omnia conſcribi, aut in aures omnium pervenire potuerunt geſta gentibus in ignotis, et uſum neſcientibus literarum: aut, ſiqua ſunt literis, conſcriptionibusque mandata, malevolentia daemonum, quorum cura et ſtudium eſt hanc intercipere veritatem, et conſimilium his hominum interpolata quaedam, et addita, partim mutata, atque detracta verbis, ſyllabis, ut et prudentium tardaret fidem, et geſtorum corrumperet auctoritatem. Sed nunquam fuerit his bene, ut Chriſtus qui fuerit, literarum teſtimoniis colligatur: cujus in id ſolum dimiſſa ſunt cauſa, ut, ſi eſſe conſtiterit ea vera, quae dicimus, confeſſione omnium Deus fuiſſe monſtretur.

LVII. Non creditis ſcriptis noſtris: et nos veſtris non credimus ſcriptis. Falſa de Chriſto compingimus: et vos de Diis veſtris inania et falſa jactatis. Neque enim coelo Deus aliquis lapſus, aut ſuis res veſtras commentatus eſt manibus, aut ratione conſimili noſtris rebus, et religionibus derogavit. Ab hominibus haec ſcripta: et illa ſunt ab hominibus ſcripta, mortalibus ediſſertata ſermonibus: et quidquid dicere de noſtris conſcriptoribus intenderitis, et de veſtris haec dicta paribus ſumite atque habetote momentis. Vultis vera eſſe, quae in veſtris comprehenſa ſunt ſcriptis: et quae in noſtris conſignata ſunt literis, confiteamini neceſſe eſt vera. Falſitatis arguitis res noſtras: et nos veſtras arguimus falſitatis. Sed antiquiora, inquitis, noſtra ſunt, ac per hoc fidei et

veritatis pleniſſima. Quaſi vero errorum non antiquitas pleniſſima mater ſit, et non ipſa pepererit res eas, quae turpiſſimas Diis notas ignominioſis concinnaverunt in fabulis. Ante millia enim annorum decem non potuerunt falſa et audiri, et credi? aut non ſimillimum veri eſt, fidem vicinis et finitimis, quam ſpatiorum ineſſe longinquitate diſtantibus? Teſtibus enim haec, illa opinionibus aſſeruntur, et proclivius multo eſt, minus eſſe in recentibus ſictionis, quam in antiqua obſcuritate ſubmotis.

LIII. Sed ab indoctis hominibus, et rudibus ſcripta ſunt, et iccirco non ſunt facili auditione credenda. Vide ne magis haec fortior cauſa ſit, cur illa ſint nullis coinquinata mendaciis, mente ſimplici prodita, et ignara lenociniis ampliare. Trivialis et ſordidus ſermo eſt. Nunquam enim veritas ſectata eſt fucum, nec quod exploratum et certum eſt, circumduci ſe patitur orationis per ambitum longiorem. Collectiones, enthymemata, definitiones, omniaque illa ornamenta, quibus fides quaeritur aſſertionis, ſuſpicantes adjuvant, non veritatis liniamenta demonſtrant. Caeterum qui ſcit, quid ſit illud quod dicitur, nec definit, nec colligit, neque alia ſectatur artificia verborum, quibus capi conſueti ſunt audientes, et ad conſenſum rei circumſcriptionis neceſſitate traduci.

LIX. Barbarismis, ſoloecismis obſitae ſunt, inquit, res veſtrae, et vitiorum deformitate pollutae. Puerilis ſane, atque anguſti pectoris reprehenſio: quam ſi admitteremus, ut vera ſit, abjiciamus ex uſibus noſtris quorundam fructuum genera, quod cum ſpinis naſcuntur, et purgamentis aliis, quae nec alere nos poſſunt, nec tamen impediunt, perfrui nos eo, quod principaliter antecedit, et ſaluberrimum nobis voluit eſſe natura. Quid enim officit, o quaeſo, aut quam praeſtat intellectui tarditatem, utrumne

quid glabre, an hirſuta cum aſperitate promatur? inflectatur quod acui, an acuatur quod oportebat inflecti? aut qui minus id, quod dicitur, verum eſt, ſi in numero peccatur, aut caſu, propoſitione, participio, conjunctione? Pompa iſta ſermonis, et oratio miſſa per regulas concionibus, litibus, foro judiciisque ſervetur, deturque illis immo, qui voluptatum delinimenta quaerentes, omne ſuum ſtudium verborum in lumina contulerunt. Cum de rebus agitur ab oſtentatione ſubmotis, quid dicatur, ſpectandum eſt, non quali cum amoenitate dicatur: nec quid aures commulceat, ſed quas afferat audientibus utilitates: maxime cum ſciamus etiam quosdam ſapientiae deditos, non tantum abjeciſſe ſermonis cultum, verum etiam, cum poſſent ornatius atque uberius eloqui, trivialem ſtudio humilitatem ſecutos, ne corrumperent ſcilicet gravitatis rigorem, et ſophiſtica ſe potius oſtentatione jactarent. Enimvero diſſoluti eſt pectoris in rebus ſeriis quaerere voluptatem: et cum tibi ſit ratio cum male ſe habentibus atque aegris, ſonos auribus infundere dulciores, non medicinam vulneribus admovere. Quanquam, ſi verum ſpectes, nullus ſermo natura eſt integer, vitioſus ſimiliter nullus. Quaenam eſt enim ratio naturalis, aut in mundi conſtitutionibus lex ſcripta, ut hic paries dicatur et haec ſella? cum neque ſexus habeant foemininis generibus maſculinisque diſcretos, neque quisquam docere doctiſſimus me poſſit ipſum hic, et haec, quid ſint, aut cur ex his unum, ſecus virile deſignet, foemininis generibus id quod ſequitur, applicetur. Humana iſta ſunt placita, et ad uſum ſermonis faciendi non ſane omnibus neceſſaria: nam et haec paries forſitan, et hic ſella dici ſine ulla reprehenſione potuiſſet, ſi ab initio ſic dici placuiſſet, et a ſequentibus ſeculis communi eſſet in ſermocinatione ſervatum. Et tamen o iſti, qui pollutas res noſtras

vitiorum criminamini foeditate: ſtribiligines et vos iſtas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis? Nonne alius haec utria, alius dicitis hos utres? coelus, et coelum? non item filus, et filum? non item crocus, et crocum? non item fretus, et fretum? non item apud vos eſt poſitum hoc pane, et hic panis, hic ſanguinis, hoc ſanguen? candelabrum et jugulum, ratione eadem jugulus et candelaber? Nam ſi ſingula nomina non poſſunt genera plura habere quam ſingula: neque eadem poſſunt hujus eſſe generis, et illius, genus enim transire genus in alterum non poteſt, tam peccat qui genera maſculina foemininis pronunciat legibus, quam ab eo peccatur, qui articulos maſculinos foemininis generibus anteponit. Atqui vos conſpicimus et res maſculinas foeminine, et foemineas maſculine, et quas eſſe dicitis neutras, et illo, et hoc modo ſine ulla diſcretione depromere. Aut igitur nulla eſt culpa indifferenter his uti, et fruſtra nos dicitis ſoloecismorum obſcoenitate deformes: aut ſi certum eſt ſingula quibus debeant rationibus explicari, in ſimilibus vitiis vos quoque verſamini: quamvis Epicadios omnes, Caeſellios, Verrios, Scauros teneatis, et Niſos.

LX. Sed ſi Deus, inquiunt, fuit Chriſtus, cur forma eſt in hominis viſus? et cur more eſt interemptus humano? An aliter potuit inviſibilis illa vis, et habens nullam ſubſtantiam corporalem, inferre et commodare ſe mundo, conciliis intereſſe mortalium, quam ut aliquod tegmen materiae ſolidioris aſſumeret, quod oculorum ſuſciperet injectum, et ubi ſe figere inertiſſimae poſſet contemplationis obtutus? Quis eſt enim mortalium, qui quiret eum videre, quis cernere, ſi talem voluiſſet inferre ſe terris, qualis ei primigenia natura eſt; et qualem ſe ipſe in ſua eſſe voluit vel qualitate vel numine? Aſſumpſit igitur hominis formam, et ſub noſtri generis ſimilitu-

dine potentiam ſuam clauſit, ut videri poſſet, et conſpici: verba faceret, et doceret: atque omnes exequeretur res eas, propter quas in mundum venerat faciendas, ſummi regis imperio et diſpoſitione ſervatis.

LXI. Quid enim, dicitis, rex ſummus ea, quae in mundo facienda eſſe decreverat, ſine homine ſimulato non quibat efficere? Si oporteret ita fieri, quemadmodum dicitis, iſta fortaſſe feciſſet: quia non oportuit, aliter fecit. Quare iſto voluit, et illo genere noluit, latent taliter involutae, et vix ulli comprehenſibiles cauſae, quas accipere fortaſſe potuiſſes, ſi non eſſes jamdudum ad non accipiendum paratus: et prius te formares ad non credendi frontem, quam tibi eſſet expoſitum id, quod noſſe atque audire conquireres.

LXII. Sed more eſt hominis interemptus. Non ipſe: neque enim cadere divinas in res poteſt mortis occaſus: nec interitionis diſſolutione dilabi id, quod eſt unum et ſimplex, nec ullarum partium congregatione compactum. Quis eſt ergo viſus in patibulo pendere, quis mortuus eſt? homo, quem induerat, et ſecum ipſe portabat. Incredibile dictu eſt, et caecis obſcuritatibus involutum; ſi velis, non caecum eſt, et ſimilitudini proxime conſtitutum. Si quo tempore Sibylla praeſaga, oracula illa depromens, fundebat vi, ut dicitis, Apollinis plena, ab impiis eſſet caeſa atque interempta latronibus: numquid Apollo diceretur in ea eſſe occiſus? Si Bacis, ſi Helenus, ſi Martius, aliique ſimiliter vates hariolantes eſſent vita et luce privati: numquid aliquis diceret, lege eos humanitatis extinctos, qui illorum per ora loquentes, vias rerum poſtulantibus explicabant? Mors illa, quam dicitis, aſſumpti hominis fuit, non ipſius: geſtaminis, non geſtantis: quam nec ipſam perpeti

ſuccubuiſſet, tanta ſi non agenda res eſſet, et inexplicabilis ratio fati clauſis patefacienda myſteriis.

LXIII. Quae ſunt iſta, inquies, clauſa atque obſcura myſteria, quae nulli nec homines ſcire, nec ipſi, qui appellantur, Dii mundi, parte queunt aliqua ſuſpicionis atque opinationis attingere, niſi quos ipſe dignatus eſt cognitionis tantae impertire muneribus, et in abditos receſſus theſauri interioris inducere. Vides enim, ſi nollet inferri ſibi a quoquam manus, ſumma illi fuiſſe contentione nitendum, ut hoſtes ab ſe ſuos, vel poteſtate inverſa prohiberet? Qui caecis reſtituerat lumina, is efficere ſi deberet, non poterat caecos? qui debilibus integritatem, is debiles reddere difficultati habuit, aut labori? qui claudos faciebat incedere, is motus alligare membrorum nervorum duritia neſciebat? qui extrahebat a tumulis mortuos, huic arduum fuerat letum cui vellet indicere? Sed quia fieri ratio ea, quae fuerant deſtinata, poſcebat: et hic in ipſo mundo, nec modo quam geſtum eſt alio, inaeſtimabilis illa atque incredibilis lenitas injurias in ſe hominum, puerilibus pro ineptiis ducens, manus in ſe porrigi ab immanibus paſſa eſt, duriſſimisque latronibus, nec reputandum putavit, quid illorum diſſignaſſet audacia, dummodo ſuis oſtenderet, quid ab ſeſe expectare deberent. Cum enim de animarum periculis multa, mala de illarum contra inſinuator, magiſter atque auctor, ad officiorum convenientium fines, ſuas leges et conſtituta direxit: non ſuperbiae factum comminuit? non libidinum extinxit flammas? non hiatum compreſſit aviditatis? non tela extorſit e manibus, atque omnia ſeminaria totius vitioſitatis abſcidit? Ipſe denique non lenis, non placidus, non acceſſu facilis, non familiaris affatu, non humanas miſerias indoleſcens, omnes omnino crucibus et corporalibus affectos malis unica illa benignitate miſeratus, reddidit et reſtituit ſanitati?

LXIV. Quid ergo vos ſubigit, quid hortatur maledicere, convitiari, inexpiabiles cum eo conſerere ſimultates, quem redarguere, quem tenere, nemo hominum poſſit ullius facinoris in reatu? Tyrannos, ac reges veſtros, qui poſtpoſito Deorum metu donaria ſpoliant populanturque templorum: qui proſcriptionibus, exiliis, caedibus nudant nobilitatibus civitates: qui matronarum pudorem ac virginum vi ſubruunt atque eripiunt licentioſa, appellatis indigetes, atque divos: et quos odiis acrioribus conveniebat a vobis carpi, pulvinaribus, aris, templis, atque alio mactatis cultu, ludorum et celebritate natalium: nec non et illos omnes, qui conſcriptione voluminum multiformi maledictis mordacibus carpunt publicos mores: qui luxurias, ac vitas veſtras ſecant, urunt, dilacerant: qui ſui temporis poſteris notas ſcriptorum perpetuitate prolatant: qui matrimonia perſuadent habenda eſſe communia: qui cum pueris cubitant formoſis, laſcivientibus, nudis: qui pecudes vos eſſe, qui fugitivos, qui exules, qui viliſſimae ſervos notae, furioſos praedicant et inſanos: admirantes, plaudentes ad coeli ſuſtollitis ſydera: bibliothecarum reponitis in arcanis: quadrigis et ſtatuis muneramini, et quantum eſt in vobis velut quadam aeternitate donatis, immortalium teſtificatione titulorum: ſolum Chriſtum convellere, dilacerare, poteſtis ſi Deum vultis, immo ſolum ſi liceat belluarum agreſtium ritu cruentis oribus mandere, comminutis cum oſſibus transvorare. Quodnam, quaeſo, ob meritum dicite, cujus ob peccati culpam? quid ab eo commiſſum eſt, quod tenorem inflecteret recti, et in odia vos aſpera furialibus ſtimulis concitaret? Quia animarum veſtrarum cuſtodem ſe miſſum ſolo indicavit ab rege: quia vobis immortalitatem ferre, quam vos habere confiditis humanis paucorum aſſeverationibus ſuaſi? Quod ſi eſſet apud vos certum falſa il-

lum dicere, ſpes etiam vaniſſimas polliceri, nec ſic video fuiſſe cauſam, cur eum deberetis odiſſe, cur hoſtili animadverſione damnare, immo, ſi animus vobis clemens fuiſſet, et mitis, vel propter id ſolum eum deberetis amplecti, quod optabilia vobis ſponderet et proſpera: quod bonarum eſſet nuncius rerum: quod ea praedicaret, quae nullius animum laederent: ſecurioris quinimo expectationis impleret.

LXV. O ingratum et impium ſaeculum! o in privatam perniciem incredibili pectoris obſtinatione paratum! Si aliquis ad vos medicus ex ſummotis veniſſet et nunquam vobis regionibus cognitis, medicamen pollicens tale, quod a veſtris corporibus omnia omnino prohiberet morborum et valetudinum genera: non certatim omnes accurreretis? non blanditiis omnibus atque honoribus fotum familiaria ſuſciperetis in moenia? non illud medicaminis genus optaretis eſſe certiſſimum, non verum, quod immunes vos fore ab tam innumeris vexationibus corporum usque ad ultimos fines ſponderet aetatis? et licet ambigua res eſſet, committeretis vos tamen, nec potionem incognitam dubitaretis haurire ſpe ſalutis propoſita, atque amore incolumitatis incenſi. Eluxit, atque apparuit Chriſtus rei maximae nunciator, auſpicium fauſtum portans, et praeconium ſalutare credentibus. Quaenam eſt iſta crudelitas, inhumanitasque tanta, quinimo, ut verius loquar, faſtidioſum ſupercilium, nunciatorem muneris et portitorem tanti, non tantum verborum maledictionibus ſcindere, verum etiam bello gravi atque omnibus perſequi telorum effuſionibus et ruinis? Non placent ea quae dicit, et cum offenſionibus audiuntur a vobis? pro ludicris ea vaticinationibus computate. Stolidiſſimas res loquitur, et fatua dona promittit? ridete ut ſapientes vos viri, et in ſuis erroribus fatuitatem relinquite volutari. Quaenam eſt haec feritas, ut re-

petamus quae dicta sunt saepius, quae libido tam carnifex, inexpiabile bellum indicere nihil de te merito? Dilacerare si detur, eum velle per viscera, qui non modo nullum intulerit malum nulli, sed aequaliter benignus hostibus dicere, quidnam his salutis Deo portaretur a principe: quid esset facto opus, ut interitum fugerent, et immortalitatem consequerentur ignotam? Cumque novitas rerum, et inaudita promissio audientium turbarent mentes, et credulitatem facerent haesitare: virtutum omnium dominus, atque ipsius mortis extinctor hominem suum permiserit interfici, ut ex rebus consequentibus scirent in tuto esse spes suas, quas jamdudum acceperant de animarum salute, nec periculum mortis alia se posse ratione vitare.

LIBER SECUNDUS.

I. Hoc in loco tribui ſi ulla facultas poſſet, vellem cum his omnibus, quibus nomen inviſum eſt Chriſti, ab inſtituta principaliter defenſione diverticulo paulifper facto, talia verba miſcere. Si nullam eſſe ducitis contumeliam, reſpondere aliquid interrogatos, ediſſertate nobis, et dicite quid rei, quid cauſae eſt, quod tam gravibus inſectamini Chriſtum bellis? vel quas ejus continetis offenſas, ut ad ejus nominis mentionem rabidorum pectorum effervefcatis ardoribus? Numquid regiam ſibi vindicans poteſtatem, terrarum orbem cunctum legionibus infeſtiſſimis occupavit, et pacatas ab exordio nationes alias delevit ac ſuſtulit, alias ſibi parere cervicibus compulit ſubjugatis? Numquid ardoribus avaritiae flagrans univerſas opes illas, quibus ſe genus humanum ſtudioſe contendit impleri, poſſeſſionis ſuae mancipio vindicavit? Numquid libidinum cupiditatibus geſtiens pudicitiae repagula vi fregit, aut alienis furtim inſidiatus eſt matrimoniis? Numquid arrogantiae ſupercilio tumidus, injurias et contumelias paſſim ſine ullius perſonae diſcriminibus irrogavit? Qui ſi dignus non eſſet, cui auſcultare deberetis, et credere: vel hoc ipſo fuerat non aſpernandus a vobis, quod ſalutaria vobis oſtenderet, quod vias vobis ad coe-

lum, et vota immortalitatis optaret. Ut non in omnes lumen et praetenderit vitae, et periculum ignorationis amoverit?

II. At enim odio dignus eſt, quod ex orbe religiones expulit, quod ad Deorum cultum prohibuit accedi? Ergone ille religionis extinctor, et impietatis auctor arguitur, qui veram in orbe religionem induxit? qui hominibus caecis, et revera in impietate degentibus, pietatis aperuit januas, et cui ſe ſubmitterent, indicavit? An ulla eſt religio verior, officioſior, potentior, juſtior, quam Deum principem noſſe, ſcire Deo principi ſupplicare, qui bonorum omnium ſolus caput, et fons eſt, perpetuarum pariter fundator et conditor rerum, a quo omnia terrena cunctaque coeleſtia animantur, motu irriganturque vitali: et qui ſi non eſſet, nulla profecto res eſſet, quae aliquod nomen, ſubſtantiamque portaret? Niſi forte dubitatis an ſit iſte, de quo loquimur, imperator: et magis eſſe Apollinem creditis, Dianam, Mercurium, Martem. Da puerum judicem: et haec omnia circumſpiciens, quae videmus, magis an ſint Dii caeteri, dubitabit, quam in Deo cunctabitur, quem eſſe omnes naturaliter ſcimus: ſive cum exclamamus, o Deus, ſive cum illum teſtem conſtituimus improborum, et quaſi nos cernat, faciem ſublevamus ad coelum.

III. Sed minoribus ſupplicare Diis homines vetuit. Dii enim minores, qui ſint aut ubi ſint, ſcitis? Perſtrinxit vos aliquando ſuſpicio eorum aut mentio, ut merito feratis indigne abrogatos his cultus, et honoris impartitione viduatos. Quod ſi non mentis elatio, et typhus qui appellatur a Graecis, obſtaret, atque officeret vobis, jamdudum ſcire potuiſſetis, quid aut quare prohibuerit fieri, intra fines quos ſtare voluerit religionem veram, quantum vobis periculum naſceretur ex eo, quod putaretis obſequio, vel

ex quibus malis emergeretis, ſi inſidioſo renunciaretis errori.

IV. Verum haec omnia illuſtrius commemorabuntur et planius, cum ulterius prorſus fuerimus evecti. Monſtrabimus enim Chriſtum non impietatem docuiſſe nationes, ſed ab latronibus peſſimis miſerorum hominum imprudentiam vindicaſſe. Non credimus, inquitis, vera eſſe quae dicit. Quid enim, quae vos negatis vera eſſe, apud vos liquent, cum imminentia, et nondum caſſa, nullis poſſint rationibus refutari? Sed et ipſe quae pollicetur, non probat. Ita eſt. Nulla enim, ut dixi, futurorum poteſt exiſtere comprobatio. Cum ergo haec ſit conditio futurorum, ut teneri et comprehendi nullius poſſint anticipationis attactu: nonne purior ratio eſt, ex duabus incertis et in ambigua expectatione pendentibus, id potius credere, quod aliquas ſpes ferat, quam omnino quod nullas? In illo enim periculi nihil eſt, ſi quod dicitur imminere, caſſum fiat et vacuum: in hoc damnum eſt maximum, id eſt ſalutis amiſſio, ſi cum tempus advenerit, aperiatur non fuiſſe mendacium.

V. Quid dicitis o neſcii, etiam fletu et miſeratione digniſſimi? Ita non extimeſcitis, ne forte haec vera ſint, quae ſunt deſpectui vobis, et praebent materiam riſus? nec ſaltem vobiſcum ſub obſcuris cogitationibus volvitis, ne quod hoc die credere obſtinata renuitis perverſitate, redarguat ſerum tempus, et irrevocabilis poenitentia caſtiget? Nonne vel haec ſaltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod jam per omnes terras in tam brevi tempore et parvo, immenſi hujus ſacramenta diffuſa ſunt? quod nulla jam natio eſt tam barbari moris, et manſuetudinem neſciens, quae non ejus amore verſa molliverit aſperitatem ſuam, et in placidos ſenſus aſſumpta tranquillitate migraverit? quod tam magnis ingeniis

praediti Oratores, Grammatici, Rhetores, Consulti juris ac Medici, philosophiae etiam secreta rimantes, magisteria haec expetunt, spretis quibus paulo ante fidebant? quod ab dominis se servi cruciatibus affici, quibus statuerint, malunt, solvi conjuges matrimoniis, exheredari a parentibus liberi, quam fidem rumpere Christianam, et salutaris militiae sacramenta deponere? quod cum genera poenarum tanta sint a vobis proposita religionis hujus sequentibus leges, augeatur res magis, et contra omnes minas atque interdicta formidinum animosius populus obnitatur, et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitetur? Numquid haec fieri passim et inaniter creditis, fortuitis incursibus assumi has mentes? Itane istud non divinum et sacrum est, aut sine Deo eorum tantas animorum fieri conversiones, ut cum carnifices unci, aliique innumeri cruciatus, quemadmodum diximus, impendeant credituris, veluti quadam dulcedine, atque omnium virtutum amore correpti cognitas accipiant rationes, atque mundi omnibus rebus praeponant amicitias Christi? Nisi forte obtusi et fatui videntur hi vobis, qui per orbem jam totum conspirant et coeunt in istius credulitatis assensum.

VI. Quid ergo? vos soli sapientiae conditi atque intelligentiae vi mera, nescio quid aliud videtis, et profundum? soli esse nugas intelligitis haec omnia, soli verba et pueriles ineptias, ea quae nobis promittimus principali ab rege ventura? Unde, quaeso, est vobis tantum sapientiae traditum? unde acuminis, et vivacitatis tantum? vel ex quibus scientiae disciplinis tantum cordis assumere, divinationis tantum potuistis haurire? Quia per casus, et tempora declinare verba scitis, et nomina, quia voces barbaras, soloecismosque vitare, quia numerosum, et instructum, compositumque sermonem, aut ipsi vos

nostis efferre; aut incomptus cum fuerit, scire: quia Fornicem Lucilianum, et Marsyam Pomponii obsignatum memoria continetis: quia quae sint in litibus constitutiones, quot causarum genera, quot dictionum, quid sit genus, quid species, oppositum a contrario quibus rationibus distinguatur: iccirco vos arbitramini scire quid sit falsum, quid verum, quid fieri possit, aut non possit: quae imorum, summorumque natura sit? Numquamne illud vulgatum perstrinxit aures vestras, sapientiam hominis stultitiam esse apud Deum? Primum et ipsi penitus perspicitis vos ipsos, siquando de rebus disceptatis obscuris, et naturalia pergitis reserare secreta, et ipsa quae dicitis, quae asseveratis, quae capitali plerumque contentione defenditis, nescire vos, et unumquemque suspiciones suas pro probatis et comprehensis pertinaci obluctatione tutari?

VII. Quid enim, si verum perspiciamus, etiam si omnia saecula in rerum investigatione ponantur, scire per nos possumus, quos ita caecos, et superbos nescio quae res protulit, et concinnavit invidia, ut, cum nihil sciamus omnino, fallamus nos tamen, et in opinionem scientiae subinflati pectoris tumore tollamur? Ut enim divina praeteream, et naturali obscuritate res mersas, potest quisquam explicare mortalium id, quod Socrates ille comprehendere nequit in Phaedone? homo quid sit, aut unde sit, anceps, varius, mobilis, pellax, multiplex, multiformis? in quos usus prolatus sit? cujus sit excogitatus ingenio, quid in mundo faciat, cur malorum tanta experiatur examina? utrumne illum tellus uliginis alicujus conversa putrore, tanquam vermes animaverit, tanquam mures? an fictoris alicujus, et fabricatoris manu lineamenta haec corporis, atque oris acceperint formam? Potest, inquam, scire in medio haec posita, atque in sensibus constituta communibus, qui-

bus causis mergamur in somnos, quibus evigilemus, quibus modis fiant insomnia, quibus visa? imo, quod ambigit in Theaeteto Plato, vigilemus aliquando, an ipsum vigilare, quod dicitur, somni sit perpetui portio? et quid agere videamur, insomnium cum videre nos dicimus? radiorum, et luminis intensione videamus, an rerum imagines advolent, et nostris in pupulis sidant? utrum sapor in rebus sit, an palati contagionibus fiat? quibus ex causis pili nigrorem ingenitum ponant, neque omnes pariter, sed paulatim adjiciendo canescant? quid sit quod humores universi unum corpus efficiant mixtione, solum oleum respuat immersionem in se pati, sed in suam naturam impenetrabilem semper perspicue colligatur? Ipse denique animus, qui immortalis a vobis et Deus esse narratur, cur in aegris aeger sit, in infantibus stolidus, in senectute defessus, delira et fatua et insana? Quorum infirmitas et inscientia miserabilis hoc magis est, quod cum fieri possit ut veri aliquid aliquando dicamus, et hoc ipsum nobis incertum sit, an veri aliquid dixerimus.

VIII. Et quoniam ridere nostram fidem consuestis, atque ipsam crudelitatem facetiis jocularibus lancinare, dicite o festivi, et meraco sapientiae tincti et saturi potu, estne operis in vita negotiosum aliquod atque actuosum genus, quod non fide praeeunte suscipiant, sumant, atque aggrediantur actores? Peregrinamini, navigatis: non domum vos credentes peractis negociationibus remeaturos? terram ferro scinditis, atque oppletis seminum varietate: non credentes vos frugem percepturos esse vicibus temporariis? conjugalia copulatis consortia: non futura esse credentes casta, et officiosi foederis in maritos? liberorum suscipitis prolem: non incolumen credentes fore, et per gradus aetatis venturam senectutis ad metas? aegritudines corporum medicorum com-

mittitis manibus: non credentes morbos poſſe mitigata aſperitate leniri? bella cum hoſtibus geritis: non victoriam vos credentes praeliorum ſucceſſionibus relaturos? veneramini Deos, et colitis: non credentes illos eſſe, et propitias aures veſtris ſupplicationibus accommodare?

IX. Quid illa de rebus ab humana cognitione ſepoſitis, quae conſcribitis ipſi, quae lectitatis, oculata vidiſtis inſpectione, et manibus tractata tenuiſtis? Nonne veſtrum quicunque eſt, huic, vel illi credit auctori? non quod ſibi perſuaſerit quis verum dici ab altero, velut quadam ſidei aſtipulatione tutatur? Qui cunctorum originem eſſe dicit ignem, aut aquam, non Thaleti, aut Heraclito credit? qui cauſam in numeris ponit, non Pythagorae Samio, non Archytae? qui animam dividit, et incorporales conſtituit formas, non Platoni Socratico? qui quintum elementum principalibus applicat cauſis, non Ariſtoteli Peripateticorum patri? qui ignem minatur mundo, et venerit cum tempus, arſurum, non Panaetio, Chryſippo, Zenoni? qui individuis corporibus mundos ſemper fabricatur et deſtruit, non Epicuro, Democrito, Metrodoro? qui nihil ab homine comprehendi, atque omnia caecis obſcuritatibus involuta, non Archeſilao, Carneadi? non alicui denique Academiae veteris, recentiorisque cultori?

X. Ipſi denique principes, et praedictarum patres ſectarum, nonne ipſa ea quae dicunt, ſuis credita ſuſpicionibus dicunt? Vidit enim Heraclitus res ignium converſionibus fieri? concretione aquarum Thales? Pythagoras numero exire? incorporales formas Plato? individuorum Democritus concurſiones? aut illi, qui autumant nihil poſſe omnino comprehendi, an ſit verum quod dicunt, ſciunt: aut ipſum, quod definiunt, veritatis eſſe intelligunt pronunciatum? Cum igitur comperti nihil habeatis et

cogniti, omniaque illa, quae ſcribitis, et librorum comprehenditis millibus, credulitate aſſeveratis duce: quaenam haec eſt judicatio tam injuſta, ut noſtram derideatis fidem, quam vos habere conſpicitis noſtra in credulitate communem? Sed ſapientibus vos viris omnibus inſtructis diſciplinarum generibus creditis? nempe illis, qui nihil ſciſcunt, nec pronunciant unum; qui pro ſuis ſententiis bella cum adverſantibus conſerunt, et pervicacia ſemper digladiantur hoſtili: qui cum alter alterius labefactant, deſtruunt, convelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt, nec poſſe aliquid ſciri ex ipſa diſſenſione monſtrarunt.

XI. Sed officiant haec nihil, nihilque impediant; plurimum quo minus eis credere atque auſcultare debeatis. Et quid eſt, quod in hac parte, aut vos plurimum habeatis, aut nos minus? Vos Platoni, vos Cronio, vos Numenio, vel cui libuerit creditis: nos credimus, et acquieſcimus Chriſto. Iniquitas haec quanta eſt, ut cum utrique auctoribus ſtemus, ſitque nobis et vobis unum et ſocium credere: vobis velitis dari, quod ita ab illis dicatur, accipere; vos ea, quae proferuntur a Chriſto, audire et ſpectare nolitis? Atqui ſi cauſas cauſis, partes partibus voluerimus aequare: magis nos valemus oſtendere quid in Chriſto fuerimus ſecuti, quam in philoſophis quid vos. Ac nos quidem in illo ſecuti haec ſumus: opera illa magnifica, potentiſſimasque virtutes, quas variis edidit exhibuitque miraculis, quibus quivis poſſet ad neceſſitatem credulitatis adduci, et judicare fideliter, non eſſe quae fierent hominis, ſed divinae alicujus atque incognitae poteſtatis. Vos in philoſophis virtutes ſecuti quas eſtis, ut magis vos illis quam nos Chriſto oportuerit credere? Quisnamne illorum aliquando verbo uno potuit, aut unius imperii juſſione: non dicam maris inſanias, aut tempeſtatum furores prohibere, compeſcere: non caecis reſtituere lumina, aut

ſine luminibus natis dare: non ad vitam revocare defunctos: non annoſas diſſolvere paſſiones: ſed quod leviſſimum multo eſt, fervunculum, ſcabiem, aut inhaerentem ſpinulam callo una interdictione ſanare? Non quo illos negemus, aut morum integritate laudabiles, aut non omni genere ſtudiorum et diſciplinarum peritos: nam et verbis eos luculentiſſimis ſcimus loqui et compoſitionibus fluere levigatis: concludere acutiſſime ſyllogismos: ordinare ſequaciter inductiones ſuas: reddere definitionibus formulas, partiri, dividere: multa dicere de numerorum generibus: multa de muſicis: geometricas res etiam ſuis ſcitis, et praeceptionibus explicare. Sed quid iſtud ad cauſam? Numquid Enthymemata, Syllogismi, resque aliae ſimiles ſcire illos veritatem ſpondent: aut ea re digni ſunt, quibus neceſſario debeat rebus de obſcuriſſimis credi? Perſonarum contentio non eſt eloquentiae viribus, ſed geſtorum operum virtute pendenda. Ille non eſt dicendus auctor bonus, qui ſermonem candidule prompſit: ſed qui, quod pollicetur, divinorum operum proſequitur ſponſione.

XII. Argumenta vos nobis, et ſuſpicionum argutias profertis: quibus ipſe ſi Chriſtus, cum pace hoc ejus, et cum venia dixerim, populorum in conventibus uteretur: quis acquieſceret, quis audiret, quis eum promitteret aperte aliquid judicare? aut quis caſſa et nuda jactantem, quamvis eſſet imprudens, et facilitatis ſtolidae, ſequeretur? Virtutes ſub oculis poſitae, et inaudita illa vis rerum, vel quae ab ipſo fiebat palam, vel ab ejus praeconibus celebrabatur in orbe toto: eas ſubdidit appetitionum flammas, et ad unius credulitatis aſſenſum mente una concurrere gentes et populos fecit, et moribus diſſimillimas nationes. Enumerari enim poſſunt, atque in uſum computationis venire ea, quae in India geſta ſunt, apud Seras, Perſas, et Medos: in Arabia,

Aegypto, in Aſia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaja, Macedonia, Epiro: in inſulis et provinciis omnibus, quas ſol oriens, atque occidens luſtrat: ipſam denique apud dominam Romam, in qua cum homines ſunt Numae regis artibus, atque antiquis ſuperſtitionibus occupati, non diſtulerunt tamen res patrias linquere, et veritati coaleſcere Chriſtianae. Viderant enim currum Simonis magi, et quadrigas igneas Petri ore diſſlatas, et nominato Chriſto evanuiſſe. Viderant, inquam, fidentem Diis falſis, et ab eisdem metuentibus proditum, pondere praecipitatum ſuo, cruribus jacuiſſe perfractis: poſt deinde perlatum Brundam, cruciatibus, et pudore defeſſum, ex altiſſimi culminis ſe rurſum praecipitaſſe faſtigio. Quae omnia vos geſta neque ſcitis, neque ſcire voluiſtis: neque unquam vobis neceſſaria judicaſtis: ac dum veſtris fiditis cordibus, et quod typhus eſt ſapientiam vocatis, dediſtis circumſcriptoribus locum, illis inquam noxiis, quorum nomen intereſt obſoleſieri Chriſtianum, ſuperfundendi caligines, atque obſcurandi res tantas, eripiendae vobis fidei, ſubjiciendique contemptus: ut, quia ſibi praeſentiunt finem pro meritis imminere, vobis quoque immitterent cauſam, per quam periculum adire poſſetis, et viduari benignitate divina.

XIII. Interea tamen o iſti, qui admiramini, qui ſtupetis doctorum et philoſophiae ſcita: ita non injuſtiſſimum ducitis inequitare, illudere tanquam ſtulta nobis et bruta dicentibus: cum vel ea, vel talia reperiamini et vos dicere, quae nobis dici pronunciarique ridetis? Nec mihi cum his ſermo eſt, qui per varia ſectarum diverticula diſſipati, has atque illas partes opinionum diverſitate fecerunt. Vos, vos appello, qui Mercurium, qui Platonem, Pythagoramque ſectamini: vosque caeteros, qui eſtis unius mentis, et per easdem vias placitorum inceditis unitate. Audetis

ridere nos, qui patrem rerum, ac Deum veneramur et colimus: quodque illi dedamus et permittamus ſpes noſtras? Quid Plato veſter in Theaeteto, ut eum potiſſimum nominem, nonne animo fugere ſuadet e terris: et circa illum ſemper, quantum fieri potis eſt, cogitatione ac mente verſari? Audetis ridere nos, quod mortuorum dicamus reſurrectionem futuram? quam quidem nos dicere confitemur: ſed a vobis aliter, quam ſentiamus, audiri. Quid in Politico idem Plato? nonne cum mundus occoeperit ab occiduis partibus exoriri, et in cardinem vergere qui orientis eſt ſolis, rurſus erupturos homines telluris e gremio ſcribit, ſenes, canos, decrepitos, et cum anni coeperint accedere longiores, per eosdem gradus, quibus hodie creſcitur, ad incunabula infantiae deſituros? Audetis ridere nos, quod animarum noſtrarum provideamus ſaluti, id eſt ipſi nobis? Quid enim ſumus homines, niſi animae corporibus clauſae? Vos enim non omnes pro illarum geritis incolumitatibus curas, non quod vitiis omnibus, et cupiditatibus abſtineatis: metus ille vos habet, ne, velut trabalibus clavis affixi, corporibus haereatis. Quid illi ſibi volunt ſecretarum artium ritus, quibus affamini neſcio quas poteſtates, ut ſint vobis placidae, neque ad ſedes remeantibus patrias obſtacula impeditionis opponant?

XIV. Audetis ridere nos, cum gehennas dicimus, et inextinguibiles quosdam ignes, in quos animas dejici ab earum hoſtibus, inimicisque cognovimus? Quid? Plato idem veſter in eo volumine, quod de animae immortalitate compoſuit, non Acherontem, non Stygem, non Cocytum fluvios, et Pyriphlegethontem nominat, in quibus animas aſſeverat volvi, mergi, exuri? Et homo prudentiae non pravae, et examinis judiciique perpenſi rem inenodabilem ſuſcipit: ut cum animas dicat im-

mortales, perpetuas, et corporali ſoliditate privatas, puniri eas dicat tamen, et doloribus afficiat ſenſuum. Quis autem hominum non videt quod ſit immortale, quod ſimplex, nullum poſſe dolorem admittere? quod autem ſentiat dolorem, immortalitatem habere non poſſe? Nec tamen ejus auctoritas plurimum a veritate declinat. Quamvis enim vir lenis, et benevolae voluntatis inhumanum eſſe crediderit, capitali animas ſententia condemnari: non eſt tamen abſone ſuſpicatus jaci eas in flumina torrentia flammarum globis, et coenoſis voraginibus tetra. Jaciuntur enim, et ad nihilum redactae, interitionis perpetuae fruſtratione vaneſcunt. Sunt enim mediae qualitatis, ſicut Chriſto auctore compertum eſt, et interire quae poſſint, Deum ſi ignoraverint, vitae et ab exitio liberari, ſi ad ejus ſe minas, atque indulgentias applicarint. Et ut quod ignotum eſt pateat, haec eſt hominis mors vera, haec nihil reſiduum faciens. Nam illa, quae ſub oculis cernitur, animarum eſt a corporibus dijugatio, non finis abolitionis extremus. Haec, inquam, eſt hominis mors vera, cum animae neſcientes Deum per longiſſimi temporis cruciatum conſumuntur igni fero, in quem illas jacient quidam crudeliter ſaevi, et ante Chriſtum incogniti, et ab ſolo ſciente detecti.

XV. Quare nihil eſt quod nos fallat, quod nobis polliceatur ſpes caſſas, quod a novis quibusdam dicitur viris, et immoderata ſui opinione ſublatis, animas immortales eſſe, Deo rerum, ac principi gradu proximas dignitatis, genitore illo ac patre prolatas, divinas, ſapientes, doctas, neque ulla corporis attrectatione contiguas: quod quia verum et certum eſt, et a perfecto ſumus inemendabili perfectione prolati, inculpabiles, et ideo irreprehenſibiles vivimus, boni, juſti, et recti, vitioſitatis nullius rei, nulla cupiditas nos vincit, nulla libido dehoneſtat, virtutum omnium ſervamus atque integramus tenorem. Et

quia uno ex fonte omnium noſtrum defluunt animae, iccirco unum conveniensque ſentimus: non moribus, non opinionibus diſcrepamus: Deum omnes novimus, nec quot in orbe ſunt homines, ſunt ſententiae totidem, neque infinita varietate diſcretae.

XVI. At dum ad corpora labimur et properamus humana, ex mundanis circulis ſequuntur nos cauſae, quibus mali ſimus, et peſſimi, cupiditatibus atque iracundia ferveamus, exerceamus in flagitiis vitam, et in libidinem publicam venalium corporum proſtitutione damnemur. Et quemadmodum ſe poſſunt incorporalibus corpora conjungere: aut a Deo principe res factae, ab infirmioribus cauſis ad vitiorum dehoneſtamenta traduci? Vultis homines inſtitutum, ſuperciliumque deponere? qui Deum vobis aſciſcitis patrem, et cum eo contenditis immortalitatem habere vos unam? vultis quaerere, perveſtigare, rimari, quid ſitis vos ipſi, cujus ſitis, cenſeamini quo patre, quid in mundo faciatis, quanam ratione naſcamini, quo pacto proſiliatis ad vitam? vultis favore depoſito cogitationibus tacitis pervidere animantia nos eſſe, aut conſimilia caeteris, aut non plurima differitate diſtantia? Quid eſt enim, quod nos ab eorum indicet ſimilitudine diſcrepare? vel quae in nobis eminentia tanta eſt, ut animantium numero dedignemur aſcribi? Ex oſſibus illis fundata ſunt corpora, et nervorum colligatione devincta: et nobis comparili ratione ex oſſibus fundata ſunt corpora, et nervorum colligatione devincta. Auras accipiunt naribus, et per anhelitum reciprocatas reddunt: et nos ſpiritum conſimiliter ducimus, et reſpiramus commeatibus crebris. Femininis generibus, maſculiniſque diſtincta ſunt: in totidem et nos ſexus noſtro ſumus ab auctore formati. Edunt per uteros foetus, et corporalibus conciliis procreant: et nos corporum conjugationibus naſcimur, et ex alvis fundimur, atque emittimur ma-

trum. Cibo ſuſtentantur et potu, et ſuperfluas foeditates inferioribus egerunt abjiciuntque poſticis: et nos cibo ſuſtentamur et potu, et quod natura jam reſpuit, per eosdem effundimus tramites. Cura illis eſt omnibus famem prohibere mortiferam, et neceſſario invigilare pro victu: quid aliud nos tantis agimus in occupationibus vitae, niſi ut ea quaeramus, quibus famis periculum devitetur, et infelix ſolicitudo ponatur? Morbos illa et inedias ſentiunt, et ad ultimum ſenectute ſolvuntur: quid enim nos immunes malis ab his ſumus, et non eadem ratione morborum incommoditatibus frangimur, ſenectutis deſtruimur tabe? Quod ſi et illud verum eſt, quod in myſteriis ſecretioribus dicitur, in pecudes atque alias beluas ire animas improborum, poſtquam ſunt humanis corporibus exutae: manifeſtius comprobatur, vicinos nos eſſe, neque intervallis longioribus diſparatos. Siquidem res eadem nobis et illis eſt una, per quam eſſe animantia dicimur, et motum agitare vitalem.

XVII. Sed rationales nos ſumus, et intelligentia vincimus genus omne mutorum. Crederem iſtud veriſſime dici, ſi cum ratione et conſilio cuncti homines viverent, ſervarent officiorum tenorem, abſtinerent ab illicitis, et ſi negotia turpia non adirent: neque quisquam pravitate conſilii, atque ignorantiae caecitate contraria ſibimet atque inimica depoſceret. Vellem tamen ſcire, quaenam ſit haec ratio, per quam ſumus potiores animalium generibus cunctis: quia nobis domicilia fecimus, quibus poſſimus hyemalia frigora, et aeſtatis flagrantias evitare? Quid? Animantia caetera hujus rei providentiam non habent? Nonne alia cernimus opportuniſſimis ſedibus nidulorum ſibi conſtruere manſiones? alia ſaxis et rupibus tegere et communire ſuſpenſis? excavare alia telluris ſola, et in foſſilibus foveis tutamina ſibimet et cubilia praepa-

rare? Quod ſi miniſtras manus illis etiam donare parens natura voluiſſet, dubitabile non foret, quin et ipſa conſtruerent moenium alta faſtigia, et artificioſa excuderent novitate. Tamen in his ipſis, quae roſtris atque unguibus faciunt, multa ineſſe conſpicimus rationis et ſapientiae ſimulacra, quae homines imitari nulla meditatione poſſumus: quamvis ſint nobis opifices manus, atque omni genere perfectionis artifices.

XVIII. Veſtem illa non norunt, ſellas, naves atque aratra compingere: nec denique ſuppellectilem caeteram, quam familiaris uſus expoſcit. Non ſunt iſta ſcientiae munera, ſed pauperrimae neceſſitatis inventa. Neque cum animis artes coeli ex penetralibus ceciderunt: ſed exquiſitae, et natae ſunt in terris hic omnes, et cum proceſſu temporum paulatim meditatione conflatae. Quod ſi haberent ſcientias animae, quas genus et habere divinum atque immortale condignum eſt: ab initio homines cuncti omnia ſcirent, nec ſeculum eſſet ullum, quod artis eſſet ignarum alicujus, aut rerum experientia non paratum. Nunc vero inops vita, et multarum indigens rerum, fortuita conſpiciens quaedam commodule provenire, dum imitatur, experitur, et tentat, dum labitur, reformat, immutat, ex aſſidua reprehenſione paravit ſibi et concinnavit ſcientiolas artium, et ad unum exitum temporibus plurimis coemendata perduxit.

XIX. Quod ſi homines penitus aut ipſos ſe noſſent, aut intellectum Dei ſuſpicionis alicujus acciperent aura, nunquam ſibi aſciſcerent divinam immortalemque naturam: nec exiſtimarent quiddam magnificum ſe noſſe, quia ſibi craticulas, trulleos crateraſque fecerunt, quia ſubuculas, ſuppara, laenas, lacernulas, trabeas, cultros, loricas, et gladios, quia raſtra, ſecuriculas, vomerem. Numquam, inquam, crederent typho et arrogantia ſublevati, prima eſſe ſe nu-

mina, et aequalia principis fummitati: quia grammaticam, muficam, oratoriam pepererant, et geometricas formulas. In quibus artificiis quidnam infit admirabile, non videmus: ut ex eorum inventione credatur effe animas potiores et fole et fyderibus cunctis, hunc totum, cujus membra funt haec, mundum et dignitate et fubftantia praeterire. Quid enim aliud fe fpondent vel infinuare poffe, vel tradere, quam ut regulas nominum, differentiasque nofcamus? ut intervalla in vocum fonis, ut loquamur fuadenter in litibus, ut terrarum continentias metiamur? Quae fi fecum animae divinis ex regionibus attuliffent, et effet neceffarium fcire, omnes ea jamdudum in omni orbe tractarent: neque ullum hominum reperiretur genus, quod non effet his omnibus aequaliter atque uniformiter eruditum. Nunc vero in mundo quotus quisque eft muficus, dialecticus, et geometres, quotus orator, poeta, grammaticus? ex quo apparet, ut faepius dictum eft, inventa haec effe locorum neceffitate, ac temporum: neque divinas eruditas advolaviffe huc animas: quod neque omnes doctae fint, neque difcere omnes poffint, et fint in his plurimae acuminis obtufioris, et bardi, et ad difcendi ftudium plagarum coercitione cogantur. Quod fi ea, quae difcimus, reminifcentias effe conftaret, ut antiquis opinionibus fcitum eft, conveniebat nos omnes ab una veritate venientes unum noffe, unumque reminifci, non habere diverfas, non plurimas, diffidentesque fententias. Nunc vero cum finguli aliud atque aliud afferamus, manifeftum et promptum eft, nihil nos attuliffe de coelo, fed hic nata addifcere, et fufpicionibus coalita vindicare.

XX. Et ut vobis clarius manifeftiusque monftremus, cujus fit pretii homo, quem fimillimum creditis potentiae fuperioris exiftere, concipite animis hanc imaginem veftris, et quod fieri fi aggrediamur

poteſt, tanquam ſi ſimus aggreſſi, ſimilitudinis aſſumptione teneamus. Sit igitur nobis tellure in effoſſa locus habitabilis formam cubilis efficiens, tecto, et parietibus clauſus: non algidus frigore, non fervoris nimius in calore: ſed ita temperatus, et medius, ut nec frigoris ſenſum, nec ardorem validum perpetiatur aeſtatis. In hunc ſonus omnino nullius incidat vocis, non avis, non beſtiae, non tempeſtatis, non hominis, non denique fragoris alicujus, aut concrepantis terribiliter coeli. Excogitemus deinde quemadmodum lumen accipiat, non ex illato igni, neque ex ſole conſpecto, ſed nothum aliquid fiat, quod imaginem luminis caligine interpoſita mentiatur: janua non una ſit, nec ſit introitus rectus, adeatur inflexibus flexuoſis: nec recludatur aliquando, niſi cum neceſſaria ratio poſtularit.

XXI. Nunc quoniam imagini praeparavimus ſedem, accipiamus deinceps mox aliquem natum, in loci illius hoſpitium, quod habeat rem nullam, et ſit inane ac vacuum: Platonica licet aut Pythagorea progenie, aut horum alicujus, qui acuminis perhibentur fuiſſe divini: aut ex Deum reſponſis ſapientiſſimi nuncupati. Quod cum actum fuerit, nutriri ut debeat ſequitur, et alimoniis convenientibus educari. Adhibeamus igitur et nutricem, quae ſemper ad eum nuda, ſemper ſilens accedat, verbum nullum faciens, nec in ſermones aliquos ora et labra diducat: ſed cum mammas dederit, et conſequentia ſupplerit officia, datum quieti linquat, et ante fores clauſas dies noctesque continuet. Poſcit enim plerumque res, nutricias adeſſe curas, et obſervare temporarios motus. At vero cum coeperit ſolidioribus cibis infans debere fulciri, nutrice inferantur ab eadem, veſte, ut diximus, poſita, et tenore reticentiae ſervato. Ipſe autem, qui infertur cibus ſit unus atque idem ſemper: nihil materia differens, nec per varios redintegratus ſapores:

ſed aut ſitilla de milio, aut ſit panis ex farre, aut, ut ſecula imitemur antiqua, ex cinere caldo glandes, aut ex ramis agreſtibus bacculae. Potio autem vini ſit prorſus incognita, nec ſedandae aliud admoveatur ſiti, quam liquor purus e fontibus caldore ignis intactus: et, ſi fieri potis eſt, manibus ſubminiſtratus cavis. Fiet enim familiaris e more conſuetudo in naturam verſa: nec appetitio porrigetur ulterius, eſſe amplius neſciens quod petatur.

XXII. Quorſum igitur haec ſpectant? Ut, quoniam creditum eſt animas divinas atque adeo immortales eſſe, et ad hominum corpora diſciplinis cum omnibus advolare, experiamur ex iſto, quem hoc genere voluimus educari, capiatne res fidem, an ſit leviter credita, et fruſtrabili expectatione praeſumta. Procedat igitur nobis ſolitudine in operta nutritus, quot vultis annos agens, vultis vicenarius? vultis tricenarius? immo cum annos fuerit quadraginta permenſus, mortalium conciliis inferatur: et ſi verum eſt illum principalis eſſe ſubſtantiae portionem tam laetam et ex fontibus vitae derivatum hic agere, antequam notitiam rei ſumat alicujus, aut ſermone imbuatur humano, det reſponſum rogatus, quisnam ſit ipſe, aut quo patre, quibus ſit in regionibus editus, quo pacto, aut quanam ratione nutritus, quid operis aut negotii celebrans anteacti temporis decurrerit aevitatem. Ita ille non omni pecore, ligno, ſaxo obtuſior, atque hebetior ſtabit? non miſſus in res novas, et numquam ſibi ante cognitas, ipſum ſeſe eſt ante omnia neſciturus? Poteritne, ſi quaeras, ſol quid ſit oſtendere, terra, maria, ſidera, nubes, nebula, pluviae, tonitrua, nix, grando? Poterit arbores ſcire quid ſint, herbae, aut gramina, taurus, equus, aut aries, camelus, elephantes, aut mulus?

XXIII. Eſurienti ſi dederis uvam, muſtacium, caepe, carduum, cucumerem, ficum, ſciet poſſe ſedari

omnibus ex his famem? aut quo genere ſingula eſſe debeant eſui? Et ſibi ignem ſi plurimum feceris, aut venenatas circumpoſueris beſtias, nonne ibit per medias flammas, viperas, ſolifugas, eſſe noxias neſciens, et timere ipſum quid ſit ignorans? Jam vero ſi veſtem, ſi ſupellectilem ponas in medio tam urbanam, quam ruſticam, eritne idem ut poſſit diſcriminare cui negocio res quaeque conveniat? cujus muneris accommodata ſint uſui? Indicet in quos habitus veſtis ſtragula facta ſit, mitra, ſtrophium, faſcia, pulvinus, muccinium, lena, calantica, mantele, maſtruca, ſoccus, ſolea, calceus? Quid ſi adjicias rota quid ſit, aut tribula, vannus, dolium, cupa, trapetum, vomis, aut cribrum, mola, buris, aut ſarculum? Quid arquata ſi ſellula, acus, ſtrigilis, polubrum, ſiliquaſtrum, trulla, lancicula, candelabrum, batiaca, ſcopae, ſcyphus, ſaccus? Quid ſi cithara, tibia, argentum, aes, codex, radius, liber? Quid inſtrumenta ſi caetera, quibus vita ſuccingitur et continetur humana? Ita, ut diximus, ille non bovis ritu, aut aſini, porci, aut ſi ullum eſt animal tardius, conſpiciet haec quidem, formaturas varias reſpectans, ſed quae ſint ſingula neſciens, et quam in cauſam poſſideantur, ignorans? Nonne vocem, ſi fuerit neceſſitate aliqua coactus emittere, ut ſolenne eſt mutis, inarticulatum neſcio quid ore hiante clamabit?

XXIV. Quid in Menone o Plato, quaedam rationibus numeri admota ex puerculo ſciſcitaris, et ex ejus niteris reſponſionibus comprobare, quae diſcamus non diſcere, ſed in eorum memoriam, quae antiquitus noveramus, redire? Qui ſi tibi vere reſpondet, non enim nos convenit fidem rebus abjudicare quas dicis, non rerum ſcientia, ſed intelligentia ducitur: et ex eo, quod aliquos numeros quotidianis habet ex uſibus notos, ſit ut ſequatur rogatus, et ipſa illum ſemper multiplicationis adducat acceſſio. Quod

ſi vere confidis immortales huc animas, et plenas ſcientiae pervolare, adoleſcentulum iſtum rogare deſinito, quem eſſe conſpicis ignarum rerum, et humanitatis in ſinibus conſtitutum. Quadragenarium iſtum ad te voca, et ex eo percontare, non abſtruſum aliquid, non involutum, non de triangulis, non de quadratis, quid ſit Cubus, aut Dynamis ſesquioctavus, aut ſesquitertius ultimo: ſed quod in medio ſitum eſt, bis bina, bis terna, quam efficiant ſummulam, quaerito. Volumus videre, volumus ſcire, quid rogatus reſpondeat, an inquiſitam expediat quaeſtionem. Ita ille ſenſurus eſt, quamvis ei pateant aures, an aliquid dicas, an aliquid quaeras, an ab ſe reſponderi aliquid poſtules: et non ſtipes ut aliquis, aut Marpeſia, ut dictum eſt, rupes ſtabit elinguis et mutus, hoc ipſum ignorans et neſciens, ſecum potius an cum altero colloquaris, cum altero ſermocineris, an ſecum: oratio ſit iſta, quam promis, an ſonitus vocis, nihil rerum ſignificans, ſed inani continuatione pertractus?

XXV. Quid dicitis, o viri plusquam ſatis eſt vobis ex aliena generoſitate tribuentes? Haec eſt anima docta illa quam dicitis, immortalis, perfectà, divina, poſt Deum principem rerum, et poſt mentes geminas locum obtinens quartum, et affluens ex crateribus vivis? Hic eſt ille pretioſus, et rationibus homo auguſtiſſimis praeditus, mundus minor qui dicitur, et totius in ſpeciem ſimilitudinis fabricatus, atque formatus: nullo melior, ut apparuit, pecore, obtuſior ligno, ſaxo, qui neſciat homines, et in mutis ſemper ſolitudinibus degat, demoretur iners, valeat in aere quamvis, annis vivat innumeris, et numquam nodis corporeis eximatur. Sed cum ſcholas attigerit, et magiſtrorum fuerit inſtitutionibus eruditus, efficitur prudens, doctus, et quam nuper habuerat, imperitiam ponit. Et aſellus, et bos aeque, uſu at-

que aſſiduitate cogente, diſcit arare ac molere: equus jugum ſubire, et agnoſcere in curriculo flexiones: camelus ſeſe ſubmittere, ſive cum ſumit onera, ſive cum ponit: columba manumiſſa revolare ad dominicas ſedes: canis cum invenerit praedam, cohibere et continere latratum: verba pſittacus et integrare, et nomina corvus expromere.

XXVI. Sed ego cum audio neſcio quid praeſtans animam dici, Deo vicinum et proximum, ſcientem huc omnia ſuperioribus adventare de ſeculis: nolo illam diſcere, ſed docere: nec ex docta, ut dicitur, elementariam fieri: ſed retinentem res ſuas corporibus ſemet circumligare terrenis. Niſi enim ſeſe habuerit res ita, diſcerni qui poterit, utrumne illud, quod audit, reminiſcatur, an diſcat? cum multo facilius ſit credere, diſcere illam quod neſciat: quam oblitam, quod paulo ante ſciebat, et oppoſitu corporis amitti repetentiam priorum. Et ubi eſt illud quod dicitur incorporalis anima ſubſtantiam non habere? Quod enim nullius eſt corporis, oppoſitione alterius non impeditur, nec poteſt aliquid ſuaderi perdere id, quod non poteſt tactum rei oppoſitae ſuſtinere. Ut enim numerus in corporibus conſtitutus, quamvis mille corporibus obruatur, intactus et inviolabilis conſtat, ita neceſſe eſt animas, ſi ſunt, ut perhibetur, incorporeae, oblivionem priorum nullam pati: quamvis eas ſolidiſſimae corporum circumligaverint junctiones. Quid? quod eadem ratio non tantum incorporeas indicat eas non eſſe, verum etiam privat immortalitate has omni, et ad fines applicat, quibus vita conſueta eſt terminari. Quidquid enim cauſa ingruente nonnulla ita mutatur, et vertitur, ut integritatem ſuam retinere non poſſit: id neceſſe eſt judicari natura eſſe paſſivum. Quod autem eſt promptum atque expoſitum paſſioni, corruptibile eſſe ipſa paſſibilitate interveniente denunciatur.

XXVII. Ergo, ſi et animae perdunt omne quod noverant, corporalibus vinculis occupatae, patiantur neceſſe eſt aliquid, quod eas efficiat oblivionis induere caecitatem. Neque enim nihil omnino perpeſſae, aut integritatem conſervantes ſuam, poſſunt rerum ſcientiam ponere, aut in alios habitus ſine ſui mutabilitate transire. Atqui nos arbitramur, quod eſt unum, quod immortale, quod ſimplex, quacunque in re fuerit, neceſſario ſemper ſuam retinere naturam: nec debere aut poſſe aliquid perpeti, ſi modo eſſe perpetuum cogitat, et in ſinibus propriae immortalitatis haerere. Omnis enim paſſio leti atque interitus janua eſt, ad mortem ducens via, et inevitabilem rebus afferens functionem: quam ſi ſentiunt animae, et tactui ejus atque incurſionibus cedunt, uſu et illis eſt vita non mancipio tradita, quamvis aliter quidam inferant, et rei tantae fidem ſuis in argumentationibus ponant.

XXVIII. Ac ne tamen inſtructi non plenius abeamus, audiamus a vobis, quemadmodum dicitis, animas, cum terrenis fuerint corporibus involutae, priorum reminiſcentiam non habere: cum in ipſis corporibus poſitae, et prope inſenſibiles eorum commixtione perfectae, pertinaciter et fideliter teneant ea quae ante annos plures, ſi velis dicere vel octoginta, vel hoc amplius, vel fecerunt, vel paſſae ſunt, vel loquutae ſunt, vel audierunt. Si enim obſtaculo perficitur corporis, ne meminerint eorum, quae jamdudum, et ante hominem ſciebant, magis eſt ut ea debeant obliviſci, quae concluſae in corporibus factitarunt, quam quae foris poſitae, nondum hominibus conjugatae. Quod enim rebus ingreſſis priorum repetentiam detrahit, et intra ſe geſta irrecordabili debet obliteratione deperdere. Una enim cauſa res duas efficere ac ſibi contrarias non poteſt, ut aliorum memorias ſopiat, alia patiatur actoris in recordationem venire.

Quod si animae, quas vocatis, membrorum impediuntur obstaculo, quominus artes suas antiquas reminiscantur: in corporibus ipsis quemadmodum constituta meminerunt et sciunt animas se esse, et corporalem substantiam non habere, immortalitatis conditione mactatas? quem teneant in rebus gradum, quo sint ordine a Deo patre discretae? ad infima haec mundi quanam ratione pervenerint? quas ex quibus circulis qualitates, dum in haec loca labuntur, attraxerint? Quemadmodum, inquam, sciunt doctissimas se fuisse, et obstructione corporum amisisse quae noverant? Et hoc ipsum enim nescire debuerant, si aliquid eis labis corporalis invexisset adjunctio: nam scire quid fueris, et quid hodie non sis, non est signum memoriae perditae, sed comprobatio indiciumque servatae.

XXIX. Quae cum ita se habeant, desinite quaeso, desinite res parvas, atque exigui nominis immanibus pretiis aestimare: desinite hominem, proletarius cum sit, classibus, et capite cum censeatur, adscribere ordinibus primis: cum sit inops, pauper lare, et tugurii pauperis, nec patriciae claritatis unquam meritus nuncupari. Cum enim vos oporteret viros recti atque integritatis auctores, typhum et arrogantiam frangere, quorum malis cuncti extollimur, et inanium distendimur vanitate: non tantum accidere mala ista censetis, verum, quod gravius multo est, addidistis causas, quibus et vitia crescerent, et inemendabilis nequitia permaneret. Quis est enim hominum, quamvis ille sit indolis infamiam semper atque ignominiosa fugientis, qui, cum dici exaudiat viris ab sapientibus maxime immortales animas esse, nec fatorum esse obnoxias legibus, non in omnia flagitia praeceps se ruat, non intrepidus res obeat atque aggrediatur illicitas? non denique omnia suis cupiditatibus largiatur, quae libido impotens jusserit, impunitatis prae-

terea etiam libertate munita? Quid enim prohibebit, quominus haec faciat? metus supernae potestatis, judiciumque divinum? Et qui poterit territari formidinis alicujus horrore, cui fuerit persuasum, tam se esse immortalem, quam ipsum Deum primum, nec ab eo judicari quidquam de se posse: cum sit una immortalitas in utroque, nec in alterius altera conditionis possit aequalitate vexari?

XXX. Sed memoratae apud inferos poenae, et suppliciorum generibus multiformes? Ecquis erit tam brutus, et rerum consequentias nesciens, qui animis incorruptibilibus credat, aut tenebras Tartareas posse aliquid nocere, aut igneos fluvios, aut coenosis gurgitibus paludes, aut rotarum volubilium circumactus? Quod enim contiguum non est, et ab legibus dissolutionis amotum est, licet omnibus ambiatur flammis torrentium fluminum, volvatur in coeno, saxorum imminentium casibus, et immanium montium operiatur ruinis, illibatum necesse est permaneat et intactum, neque ullum sensum mortiferae passionis assumere. Quid? quod ista persuasio non tantum est incitatrix ad vitia libertate ex ipsa peccandi, verum etiam philosophiae ipsius causam tollit, et inaniter eam suscipi supervacanei operis difficultate declarat. Nam si verum est, animas nullius esse participes finis, et cum omnibus seculis aevorum perpetuitate procedere: quid periculi res habet contemptis praetermissisque virtutibus, quibus est contractior atque horridior vita, voluptatibus se dare, ac per omnia libidinum genera effrenatum spargere immensae cupiditatis ardorem? Ne deliciis marceat, et corrumpatur mollitudine vitiorum? Et qua poterit ratione corrumpi id, quod immortale, quod semper est, et nulli obnoxium passioni? ne sordescat, et polluatur actionum turpium foeditate? Et qui poterit pollui, corporalem quod substantiam non habet, aut ubi sedem contami-

natio ponere, ubi ſpatium nullum eſt, in quo nota ſe poſſit ipſius contaminationis affigere? Rurſus vero ſi animae lethi adeunt januas, Epicuri ut ſententia definitur, nec ſic cauſa eſt competens, cur expeti philoſophia debeat: etiamſi verum eſt purgari hac animas, atque ab omni puras vitioſitate praeſtari. Nam ſi communiter obeunt, et in ipſis corporibus ſenſus eis deperit extinguiturque vitalis: non tantum eſt erroris maximi, verum ſtolidae caecitatis, frenare ingenitos appetitus, cohibere in anguſtiis vitam, nihil indulgere naturae, non quod cupidines juſſerint atque inſtigaverint facere, cum nulla te praemia tanti laboris expectent, cum dies mortis advenerit, et corporalibus fueris vinculis exolutus.

XXXI. Medietas ergo quaedam, et animarum anceps ambiguaque natura, locum philoſophiae peperit, et cauſam cur appeteretur, invenit: dum periculum ſcilicet ex malis iſte formidat admiſſis: alter concipit ſpes bonas, ſi nihil ſceleris faciat, et cum officio vitam juſtitiaque traducat. Inde eſt quod inter doctos viros, et ingeniorum excellentia praeditos, de animarum qualitate certamen eſt: et eas alii dicunt mortali eſſe natura, nec divinam poſſe ſubſtantiam ſuſtinere: alii vero perpetuas, nec in natura poſſe degenerare mortali. Quod iſtud ut fiat, medietatis efficitur lege: quod et illis argumenta ſunt praeſto, quibus eas paſſivas atque interibiles invenitur: et his contra non deſunt, quibus eſſe divinas immortalesque monſtratur.

XXXII. Haec cum ita ſe habeant, et cum ab ſummo traditum teneamus auctore, non eſſe animas longe ab hiatibus mortis et faucibus conſtitutas: poſſe tamen longaevas ſummi principis munere ac beneficio fieri: ſi modo illum tentent ac meditentur adnoſcere: ejus enim cognitio fermentum quoddam eſt vitae, ac rei diſſociabilis glutinum: tum deinde feritate, atque

inhumanitate depoſitis, reſumant ingenia mitiora: ut ad illud, quod dabitur, eſſe poſſint paratae. Quid eſt quod a vobis tanquam bruti et ſtolidi judicemur, ſi propter hos metus liberatori dedidimus et mancipavimus nos Deo? Adverſus ictus noxios, et venenatos colubrarum morſus, remedia ſaepe conquirimus, et protegimus nos laminis, Pſyllis, Marſis vendentibus, aliisque inſtitoribus atque planis: ac ne nobis frigora ſolesque incommodent rapidi, munimenta domorum ac veſtium ſolicitae praeparamus diligentia cautionis.

XXXIII. Mortis nobis cum proponatur metus, id eſt, animarum interitus: quid non ex communi facimus ſenſu, quo amamus nos omnes, quod eum qui nobis ſpondet tali a periculo liberaturum retinemus, amplectimur animisque ipſis noſtris, ſi modo juſta eſt viciſſitudo, praeponimus. Vos veſtrarum animarum ſalutem in ipſis vobis reponitis, fierique vos Deos veſtro fiditis inteſtinoque conatu: at vero nos nobis nihil de noſtra infirmitate promittimus, naturam intuentes noſtram virium eſſe nullarum, et ab ſuis affectibus in omni rerum contentione ſuperari. Vos cum primum ſoluti membrorum abieritis e nodis, alas vobis affuturas putatis, quibus ad coelum pergere, atque ad ſydera volare poſſitis: nos tantam reformidamus audaciam, nec in noſtra ducimus eſſe poſitum poteſtate ſedes ſuperas petere: cum et hoc ipſum habeamus incertum, an vitam accipere mereamur, et ab lege mortalitatis abduci. Vos in aulam dominicam tamquam in propriam ſedem remeaturos vos ſponte, nullo prohibente praeſumitis: at vero nos iſtud, rerum ſine domino fieri neque ſperamus poſſe, neque ulli hominum tantum poteſtatis attribui licentiaeque cenſemus.

XXXIV. Cum igitur haec ita ſint, quaenam injuſtitia tanta eſt, ut fatui vobis credulitate in iſta videa-

mur; cum vos et ſimilia credere, et in eadem videamus expectatione verſari? Si irriſione exiſtimamur digni, quod ſpem nobis hujusmodi pollicemur, et vos eadem expectat irriſio, qui ſpem vobis immortalitatis adſciſcitis. Si tenetis aliquam ſequiminique rationem, et nobis aliquam portionem ex iſta ratione concedite. Si nobis haec gaudia, hoc eſt viam fugiendae mortis, Plato in Phaedone promiſiſſet, aliusve ex hoc choro, poſſetque eam praeſtare, atque ad finem pollicitationis adducere, conſentaneum fuerat ejus ſuſcipere nos cultus, a quo tantum doni expectaremus et muneris. Nunc cum eam Chriſtus non tantum promiſerit, verum etiam virtutibus tantis manifeſtaverit poſſe compleri: quid alienum facimus, aut ſtultitiae crimen quibus rationibus ſuſtinemus, ſi ejus nomini, majeſtatique ſubſternimur, a quo ſperamus utrumque, et mortem cruciabilem fugere, et vitae aeternitate donari?

XXXV. Sed ſi animae, inquiunt, mortales et qualitatis ſunt mediae, immortales quemadmodum fieri mediis ex qualitatibus poſſunt? Si nos iſtud neſcire dicamus, ac tantummodo auditum ex potentiore credidiſſe, ubi noſtra videbitur credulitas lapſa, ſi omnipotenti credidimus regi nihil eſſe difficile, nihil arduum? ſi quod impoſſibile nobis eſt factu, illi poſſibile, atque admodum executioni paratum? Eſt enim quod obſtare ejus voluntatibus poſſit, aut quod eſſe voluerit, non neceſſario ſequatur ut fiat? An numquid noſtris ex diviſionibus colligemus, quid aut fieri poſſit, aut non poſſit: nec rationes conſiderabimus noſtras tam eſſe mortales, quam ſumus nos ipſi, et nullius apud principem mominis? Et tamen o iſti, qui mediae qualitatis animas eſſe non creditis, et in medio limite vitae, atque interitus contineri, nonne omnes omnino, quos eſſe opinatio ſuſpicatur, Dii, angeli, daemones, aut nomine quocumque ſunt alio,

qualitatis et ipſi ſunt mediae, et in ambiguae ſortis conditione mutabiles? Nam ſi omnes concedimus, unum eſſe rerum patrem, immortalem atque ingenitum ſolum, nihilque omnino ante illum, quod alicujus vocaminis fuerit, invenitur: ſequitur ut hi omnes quos opinatio credidit Deos eſſe mortalium, aut ab eo ſint geniti, aut eo jubente prolati? Si ſunt prolati et geniti, et ordinis ſunt poſterioris et temporis: ſi ordinis poſterioris et temporis, ortus neceſſe eſt habeant, et exordia nativitatis, et vitae: quod autem habet introitum, et vitae incipientis exordium, neceſſario ſequitur ut habere debeat et occaſum.

XXXVI. Sed immortales perhibentur Dii eſſe. Non ergo natura, ſed voluntate Dei patris, ac munere. Quo igitur pacto immortalitatis largitio eſt donum Dei, certe prolatis, et animas hoc pacto dignabitur immortalitate donare, quamvis eas mors ſaeva poſſe videatur extinguere, et ad nihilum redactas irremeabili abolitione delere. Plato ille divinus multa de Deo digna, nec communia ſentiens multitudini, in eo ſermone ac libro, cui nomen Timaeus inſcribitur, Deos dicit et mundum corruptibili eſſe natura, neque eſſe omnino diſſolutionis expertes: ſed voluntate Dei regis ac principis vinctione in perpetua contineri. Quod enim recte ſit vinctum, et nodis perfectiſſimis colligatum, Dei bonitate ſervari: neque ullo ab alio, niſi ab eo qui vinxit et diſſolvi, ſi res poſcat, et ſalutari vinctione donari. Ergo ſi res eſt ita, nec aliud convenit vel exiſtimare vel credere, quid animas admiramini mediae dici qualitatis a nobis: cum numinibus ipſis dicat Plato medias eſſe naturas, ſed continuam et inocciduam vitam principali benevolentia ſurrogari? Si enim forte neſcitis, et antea vobis incognitum propter rei novitatem fuit, accipite ſero, et diſcite ab eo, qui novit, et protu-

lit in medium Chriſto, non eſſe animas regis maximi filias, nec ab eo, quemadmodum dicitur, generatas coepiſſe ſe noſſe, atque in ſui nominis eſſentia praedicari, ſed alterum quempiam genitorem his eſſe, dignitatis et potentiae gradibus ſatis plurimis ab Imperatore disjunctum: ejus tamen ex aula et eminentium nobilem ſublimitate natalium.

XXXVII. Quod ſi eſſent, ut fama eſt, dominicae prolis, et poteſtatis animae generatio principalis, nihil eis ad perfectionem defuiſſet virtute perfectiſſima procreatis: unum omnes intellectum habuiſſent, unumque conſenſum, aulam ſemper incolerent regiam, nec praetermiſſis beatitudinis ſedibus, in quibus auguſtiſſimas noverant, retinebantque doctrinas, imprudenter appeterent terrena haec loca, tenebroſis corporibus involutae inter pituitas et ſanguinem degerent: inter ſtercoris hos utres, et ſaccati obſcoeniſſimas ferias. Sed habitari oportuit et has partes, et iccirco huc animas tamquam in colonias aliquas Deus omnipotens miſit. Et quid homines proſunt mundo, aut ob rei cujus ſunt neceſſarii cauſam, ut non fruſtra debuiſſe credantur parte in hac agere, et terreni eſſe corporis inquilini. Ad conſummandam molis hujus integritatem, partem aliquam conferunt: et niſi fuerint additi, imperfecta et clauda eſt univerſitatis haec ſumma. Quid ergo? ſi homines non ſint, ab officiis ſuis ceſſabit mundus? Viciſſitudines ſuas non peragent ſydera? aeſtates, atque hyemes non erunt? ventorum flamina conticeſcent? nec ex coactis et pendentibus nubilis ad terram decident imbres ariditatibus temperamenta laturi? Atqui neceſſe eſt, cuncta ſuos ire per curſus, nec ab ordinis nati continuatione diſcedere, etiam ſi nomen in mundo nullum hominis audiatur, orbisque iſte terrarum ſolitudinis vacuae ſilentio conticeſcat. Quemadmodum ergo jactatur habitatorem debuiſſe regionibus his addi, cum

ab homine liqueat nihil ad mundi perfectionem redire, omniaque ejus ſtudia commoditatem ſemper ſpectare privatam, nec a finibus propriae utilitatis abſcedere?

XXXVIII. Quid enim prodeſt mundo, ut ab rebus incipiam ſeriis, maximos reges hic eſſe? Quid tyrannos, quid dominos, quid innumeras alias atque ampliſſimas poteſtates? Quid rei militaris experientiſſimos duces capiendarum urbium peritos, in equeſtribus proeliis aut in pedeſtri pugna immobiles atque invictiſſimos milites? Quid oratores, grammaticos, poetas? quid ſcriptores, dialecticos, muſicos? quid pantomimos, quid mimulos, hiſtriones, cantores, tuba, tibia, calamoque flatantes? Quid curſores, quid pugiles, quadrigarios, deſultores, grallatores, funiambulos, praeſtigiatores? Quid cybiarios, ſalinatores, bolonas, unguentarios, aurifices, aucupes, vannorum ſirpiarumque vitores? Quid fullones, lanarios, phrygiones, coquos, panchriſtarios, muliones, lenones, lanios, meretrices? Quid inſtitorum alia genera? Quid profeſſorum, et artium, quibus enumerandis omnis aetas anguſta eſt, rationibus conferunt, et conſtitutionibus mundi, ut ſine hominibus condi non potuiſſe credatur, nec obtenturus integritatem ſui, niſi ei contentio animalis miſeri, et ſupervacui jungeretur?

XXXIX. Niſi forte rex mundi, quod temeritatis eſt maximae humano ex ore depromere, idcirco ex ſe genitas huc animas miſit, ut quae fuerant apud ſe Deae, corporei tactus, et terrenae circumſcriptionis expertes, humana immergerentur in ſemina, foeminarum ex genitalibus proſilirent, ineptiſſimos ederent continuarentque vagitus: exugerent fellitantes mammas, proluvio linerent et madidarent ſe ſua: et ut ad ſilentium pavidae nutricis motibus, et crepitaculis adducerentur auditis. Idcirco animas miſit, ut quae fuerant ſimplices, et bonitatis nuper innoxiae,

ſimulare in hominibus diſcerent, diſſimulare, mentiri, circumſcribere, fallere, adulatoria humilitate captare, mente aliud volvere, aliud in facie polliceri: illaqueare, decipere dolis atque inſidiis neſcios, per innumeras artes malitiarum venena conquirere, et ad uſum temporis pellaci mobilitate formare. Idcirco animas miſit, ut in pacata et placida tranquillitate degentes, aſſumerent ex corporibus cauſas, quibus ferae fierent, et immanes, ſimultates, atque inimicitias gererent, conſererent inter ſe bella, expugnarent atque everterent civitates: ſervitutis opprimerent, et manciparent ſe jugo, et ad ultimum fierent alterius altera poteſtatis natalium conditione mutata? Idcirco animas miſit, ut immemores veritatis effectae, et quidnam eſſet Deus oblitae, ſimulacris inertibus ſupplicarent, ligna, aera, et lapides, divina alloquerentur ut numina, auxilia poſcerent caeſorum animantium cruore, nullam ſui facerent mentionem: quinimmo ex his aliae ut dubitarent ſe eſſe, aut ullum eſſe penitus abnegarent? Idcirco animas miſit, ut quae in ſedibus propriis mente fuerant una, intellectu et ſcientia paribus, poſtquam formas induere mortales, opinionum diſcriminibus diſſiderent, aliud aliis juſtum, aliud utile videretur, et rectum: de appetendis rebus, fugiendisque certarent, malorum ac bonorum alios aliae conſtituerent fines: veritatem cupientibus noſcere rerum opponeretur obſcuritas, et velut oculorum luminibus viduae, nihil certum viderent, et per ancipites ſemitas ſuſpicionum inducerentur errore?

XL. Idcirco animas miſit, ut cum animantia caetera ſponte natis alerentur, et nulla ſatione prolatis, neque domorum, aut veſtium tutamina ſibi, aut velamenta conquirerent, miſerabilis iſtis neceſſitas adderetur: ut cum impendiis maximis, perpetuisque ſudoribus domos ſibi conſtruerent, membrorum con-

ſicerent tegmina, ſupellectilem variam diurnorum contraherent egeſtati, imbecillitatis auxilia animalibus mutuarentur a mutis, vim facerent terris, ut non ſua ſufficerent gramina, ſed imperatas extollerent fruges, et cum ſanguinem totum in ſubigenda tellure fudiſſent, robigine, grandine, ſiccitate, ſpem laboris amitterent: et ad ultimum vi famis humanis cadaveribus incubarent, et ab hominum formis tabifica macie diſſociarentur abjunctae? Idcirco animas miſit, ut quae ſecum commorantes poſſeſſionis alicujus nullum unquam habuiſſent amorem: avariſſimae hic fierent, et in habendi ſtudium inexaturabili pectoris ardeſcerent appetitu: effoderent altos montes, et viſcera ignota terrarum in materias verterent alieni nominis, atque uſus: penetrarent abditas diſcrimine cum capitis nationes, et translatis mercibus caritatem ſemper, vilitatemque captarent, exercerent avidum atque injuſtiſſimum foenus, et miſerorum e ſanguine ſupputandi ſe angerent inſomnia: millibus poſſeſſionum ſemper producerent fines: et quamvis provincias totas rus facerent unum, pro arbore una, pro ſulco, forum litibus tererent: cum amicis, et fratribus inexpiabiles ſuſciperent ſimultates?

XLI. Idcirco animas miſit, ut quae dudum fuerant mites et feritatis affectibus neſciae commoveri, macella ſibi, et amphitheatra conſtituerent, loca ſanguinis, et publicae impietatis: ex quibus in altero mandi homines cernerent, et beſtiarum laniatibus diſſipari: interficere ſe alios nullius ob meriti cauſam, ſed in gratiam voluptatemque ſeſſorum, ipſosque illos dies, quibus tantum committeretur nefas, in gaudiis communibus ducerent, et feſta hilaritate ſacrarent: in altero vero animalium miſerorum diſcerperent viſcera, alias aliae raperent, ut canibus mos eſt et vulturibus, portiones, ſubigerent dentibus, et crudeliſſimo ventri darent, et in tam ſaevis atque hor-

ridis moribus ſortem ſuam flerent, quas ab talibus menſis paupertatis anguſtiae vindicarent: pro beatis ac felicibus viverent, quarum ora et faciem tam crudeles polluerent apparatus? Idcirco animas miſit, ut divini ponderis et gravitatis oblitae, gemmas, lapillos, margaritas, caſtitatis diſpendio compararent, innecterent his colla, laminas pertunderent aurium, imminuerent frontes limbis, conficiendis quaererent corporibus fucos, fuligine oculos obumbrarent, nec in formis erubeſcerent maſculorum calamiſtris vibrare caeſariem, cutem corporis levigare, incedere poplitibus nudis, omnique alio cultu vigorem virilitatis, et exponere, et in habitum foeminarum, delitiasque mollire?

XLII. Idcirco animas miſit, ut viarum aliae infeſtarent meatus, aliae circumſcriberent neſcios, teſtamenta ſupponerent falſa, venenatas conficerent potiones, domos ut effringerent noctibus, ſolicitarent, abigerent, praevaricarentur, et proderent, ſaporum faſtidia ut excuterent palato, ut in coquendis alitibus pinguitudinem noſſent retinere labentem, ut ſpirulas, et botulos facerent, iſicia, catillamenta, lucanica, ſuminatam cum his carnem, et glaciali conditione tuceta? Idcirco animas miſit, ut res ſancti atque auguſtiſſimi nominis ſymphoniacas agerent et fiſtulatorias hic artes, ut inflandis bucculas diſtenderent tibiis, cantionibus ut praeirent obſcoenis numeroſiter, et ſcabillorum concrepationibus ſonoris, quibus animarum alia laſciviens multitudo incompoſitos corporum diſſolveretur in motus, ſaltitaret, et cantaret, orbes ſaltatorios verteret, et ad ultimum clunibus et coxendicibus ſublevatis lumborum criſpitudine fluctuaret? Idcirco animas miſit, ut in maribus exoleti, in foeminis fierent meretrices, ſambuciſtriae, pſaltriae, venalia ut proſternerent corpora, vilitatem ſui populo publicarent, in lupanaribus promptae,

in fornicibus obvinctae, nihil pati renuentes, ad oris ſtuprum paratae?

XLIII. Quid dicitis, o ſoboles, ac primi progenies numinis? Ergone ſapientes illae, atque ex cauſis principalibus proditae genera haec animae turpitudinum, criminum, malitiarumque noverunt, atque ut exercerent, ut gererent, ut percelebrarent haec mala, habitare juſſae ſunt has partes, et humani corporis circumjectione veſtiri? Et mortalium quisquam eſt rationis alicujus accipiens ſenſum, qui ordinatum exiſtimet mundum per has eſſe, ac non potius ſedem ac domicilium conſtitutum, in quo omne quotidie perpetraretur nefas, maleficia cuncta conſierent, inſidiae, fraudes, doli, avaritia, rapinae, vis, ſcelus, audacia, obſcoenitas, turpitudo, flagitium, mala omnia caetera, quae in orbe homines toto mente noxia pariunt, et labem machinantur in mutuam?

XLIV. Sed ſua, inquitis, voluntate, non regis juſſione venerunt. At ubi pater omnipotens fuit, ubi regiae ſublimitatis auctoritas, ut eas prohiberet abscedere, nec in praecipites labi permitteret voluptates? Si enim degeneres futuras locorum immutationibus ſciebat, ſcire autem debuerat cauſarum ut omnium conſtitutor, aut extrinſecus aliquid acceſſurum his eſſe, quod eas faceret obliviſci ſuae dignitatis et decoris: millies, ut ignoſcat, oraverim: univerſorum non alius quam ipſe eſt cauſa: ſiquidem perpeſſus eſt evagandi eas habere jus liberum, quas retenturas non eſſe integritatis ſuae habitum praevidebat; atque ita perficitur, ut nihil interſit omnino voluntarie venerint, an illius obtemperavint juſſioni: cum non prohibendo quod oportuerat prohiberi, ceſſatione crimen fecerit proprium, et retentionis diſſimulatione permiſerit prius.

XLV. Sed procul haec abeat ſceleratae opinionis immanitas, ut Deus credatur omnipotens, magna-

rum, et invifibilium rerum fator, et conditor, procreator, tam mobiles animas genuiffe gravitatis ac ponderis conftantiaeque nullius: in vitia labiles, in peccatorum genera univerfa declives: cumque eas tales, atque hujusmodi fciret, in corpora ire juffiffe, quorum indutae carceribus fub procellis agerent tempeftatibusque quotidie fortunae, et modo turpia facerent, modo paterentur obfcoena: naufragiis, ruinis, incendiorum conflagrationibus ut perirent. Pauperies alias, alias ut mendicitas premeret, ut ferarum paterentur aliae laniatus, mufcularum aliae ut interirent veneno, claudae ut incederent aliae, ut aliae lumen amitterent: ut articulis federent aliae colligatis, morbis denique objectarentur ut cunctis, quos infelix et miferanda mortalitas diverfarum fuftinet dilaceratione poenarum: tum deinde oblitae unius effe fe fontis, unius genitoris, et capitis, germanitatis convellerent atque abrumperent jura: urbes fuas everterent, popularentur hoftiliter terras, fervos de liberis facerent, infultarent virginibus, et matrimoniis alienis, odiffent invicem fefe, aliorum gaudiis et felicitatibus inviderent: tum deinde fe omnes maledicerent, carperent, et faevorum dentium mordacitate laniarent.

XLVI. Sed procul haec abeat, ut eadem rurfus frequentiusque dicamus, tam immanis, et fcelerata perfuafio, ut ille falus rerum Deus omnium, virtutum caput, benignitatis et columen, atque, ut eum laudibus extollamus humanis, fapientiffimus, juftus, perfecta omnia faciens, et integritatis fuae confervantia manfiones, aut aliquid fecerit claudum, et quod eminus effet a recto, aut ulli rei fuerit miferiarum aut discriminum caufa, aut ipfos actus quibus vita transigitur et celebratur humana, ordinaverit, jufferit, et a fua fluere conftitutione praeceperit. Minora haec illo funt, et magnitudinis ejus deftruentia poteftatem:

tantumque eſt longe ut iſtarum auctor rerum eſſe credatur, ut in ſacrilegae crimen impietatis incurrat quisquis ab eo conceperit hominem eſſe prognatum, rem infelicem et miſeram, qui eſſe ſe doleat: qui conditionem ſuam deteſtetur et lugeat: qui nulla alia de cauſa ſeſe intelligat procreatum, quam ne materiam non haberent per quam diffunderent ſe mala, et eſſent miſeri ſemper, quorum cruciatibus paſceretur neſcio quae vis latens et humanitati adverſa crudelitas.

XLVII. Sed ſi parens, etiam genitor animarum, inquitis, Deus non eſt, quo auctore progenitae, et qua ſunt ratione prolatae? Si infucata vultis audire, nec ab aliqua vocis oſtentatione deducta: item confitemur nos iſtud ignorare, neſcire, ſcientiamque tantae rei non tantum noſtram ducimus infirmitatem fragilitatemque transire, verum etiam poteſtatum, quae in mundo ſunt, omnium: et quae numina ſe eſſe opinionibus uſurpavere mortalium. Sed quas Dei negamus, cujus ſint, debemus oſtendere? Nihil iſtud neceſſario ſequitur, non enim ſi negemus muſcas, ſcarabeos, et cimices, nitedulas, curculiones, et tineas omnipotentis eſſe opus regis: ſequaciter poſtulandum a nobis eſt, ut quis ea fecerit, inſtitueritque dicamus, poſſimus enim nulla cum reprehenſione neſcire, quis et illis originem dederit, et obtinere non eſſe Deo a ſuperiore prolata tam ſupervacua, tam vana, tam ad nullas pertinentia rationes, quinimo aliquando et noxia, et neceſſarias importantia laeſiones.

XLVIII. Conſimiliter hic quoque cum animas renuamus Dei eſſe principis prolem, non continuo ſequitur, ut explicare debeamus, quonam parente ſint editae, et cauſis cujusmodi procreatae. Quis enim nos prohibet, aut unde enatae ſint, prodierintque neſcire, aut eas non eſſe Dei progeniem, ſcire? Quanam, inquitis, ratione, qua via? Quia omni vero

veriſſimum eſt, certoque certiſſimum, nihil rerum a principe, ſicut ſaepius dictum eſt, agi, fieri, ſtatui, niſi quod oporteat, et conveniat fieri: niſi quod ſit plenum, et integrum, et in ſuae integritatis perfectione finitum. Porro autem conſpicimus homines, id eſt animas ipſas, quid enim ſunt homines niſi animae corporibus illigatae? ſcaevitate innumerabili vitiorum ipſos ſe indicare non eſſe patricii generis, ſed ex mediocribus familiis procreatos. Namque alios videmus immites, facinoroſos, audaces, temerarios, praecipites, caecos, fictos, diſſimulatores, mendaces, ſuperbos, arrogantes, avaros, cupidos, libidinoſos, inconſtantes, invalidos, et ſua ipſos decreta conſervare nequeuntes: quod utique non eſſent, ſi generoſitas eos aſſereret principalis, et ab rerum capite deſcendentium ducerent honeſtamenta natalium.

XLIX. Sed et boni, dicetis, ſunt in rebus humanis viri, ſapientes, juſti, inculpatis atque emendatiſſimis moribus. Nullam referimus quaeſtionem, an ulli aliquando fuerint tales, in quibus omnino nihil iſta ipſa, quae dicitur, deſideraret integritas. Sint licet perhoneſti, fuerintque laudabiles, tenuerint apicem perfectionis ſummum, nec in aliquo lapſu eorum aliquando claudicaverit vita: ſed audire depoſcimus quot ſint, aut fuerint numero, ut ex multitudinis magnitudine metiamur, an oppoſitio juſta ſit facta, an aequalitatis compenſatione librata. Unus, duo, tres, quatuor, decem, viginti, centum, certe numero diffiniti, et nominum forſitan comprehenſionibus terminati. At genus humanum non ex bonis pauculis, ſed ex ceteris omnibus aeſtimari convenit, et ponderari. In toto enim pars eſt, non totum in parte: et univerſitas debet attrahere portiones, non portionibus univerſitas applicari. Quid enim ſi hominem dicas captum membris omnibus, et eju-

lantem ex cruciatibus aſperis, idcirco eſſe ſanum, quod unius unguiculi nullum perpetiatur dolorem? aut eſſe auream terram, quod in verrucula collis unius inſint exiguae miculae, quibus naſcitur colliquefactis aurum, et admiratio congregatione conquiritur? Qualitatem materiae univerſitas elementi probat, non pulviſculi flabiles: nec mare continuo dulce eſt, ſi mitioris aquae guttas alicujus adjeceris atque immiſeris numeri, conſumitur enim minuties iſta immenſo: nec modo non parvi, ſed eſſe nullius exiſtimandum eſt mominis, quod per omnia diffuſum perit, et in magni corporis intercipitur vaſtitate.

L. Vos humano in genere bonos eſſe dicitis viros, qui ut eſſe credantur, comparatio forſitan efficiat peſſimorum. Quinam iſti ſunt? dicite. Philoſophi, credo, qui ſe eſſe ſolos ſapientiſſimos autumant, et vi hujus nominis ſupercilium ſuſtulerunt: nempe illi, qui cum ſuis quotidie cupiditatibus pugnant, et affectus ex animis inſitos proturbare, pellere, pertinaci moliuntur obluctatione virtutum: qui ne in vitia proritari facultatis poſſint alicujus inſtinctu, patrimonia et divitias fugiunt, ut cauſas ſibi auferant lapſus: quod cum faciunt et curant, apertiſſime animas eſſe indicant labiles, et infirmitate ad vitia proclives. Noſtra autem ſententia, quod bonum natura eſt, neque emendari, neque corripi ſe poſcit: imo ipſum debet quid ſit malum neſcire, ſi generis forma cujusque in ſua cogitat integritate perſtare: neque enim contrarium inſitum eſſe contrario poteſt, aut in impari paritas, aut dulcedo in amaritudine contineri. Qui ergo luctatur animorum ingenitas corrigere pravitates, is apertiſſime monſtrat imperfectum ſe eſſe: quamvis omni conatu et pervicacia contendat.

LI. Sed riſui vobis eſt noſtra reſponſio, quod cum regias ſoboles eſſe animas abnegemus, non referamus contra, ex quibus ſint cauſis atque origini-

bus procreatae. Quod eſt enim criminis genus, aut rei eſſe alicujus ignarum, aut ipſum, quod neſcias, ſine aliqua profiteri diſſimulatione neſcire? aut uter magis videtur irriſione eſſe digniſſimus vobis, qui ſibi ſcientiam nullam tenebroſae rei alicujus aſſumit, an ille, qui retur ſeſe apertiſſime ſcire id, quod humanam transiliat notionem, et quod ſit caecis obſcuritatibus involutum? Si penitus ſpectetur rei cujusque natura, in ſimili vos eſtis, quam in nobis reprehenditis, cauſa. Non enim, quia dicitis ab ipſo animas rege deſcendere, ac ſuccedere in hominum formas, exploratum aliquid dicitis, et in luce poſitum manifeſtiſſimae veritatis. Conjicitis enim, non ſcitis: ſuſpicamini, non tenetis. Nam ſi ſcire eſt illud, quod ipſe tu videris, aut cognoveris animo continere, nihil eorum quae aſſeritis, poteſtis vos dicere aliquando vidiſſe: id eſt animas ſede ab ſupera et regione deſcendere. Suſpicione ergo utimini, non cognitionis expreſſae fide. Quid eſt autem ſuſpicio, niſi opinatio rerum incerta, et in nil expoſitum jaculatio mentis illata? Ergo qui ſuſpicatur, non tenet, nec in lumine poſitus cognitionis incedit. Quod ſi verum et fixum eſt apud rectos et ſapientiſſimos judices: et iſta veſtra, qua fiditis, pro ignoratione eſt habenda ſuſpicio.

LII. Ac ne tamen vobis tantummodo cenſeatis conjecturis uti ac ſuſpicionibus licere, et nos idem poſſumus: quoniam commune eſt, quod interrogatis expromere. Unde, inquitis, homines, et ipſorum hominum quid, aut unde ſunt animae? Unde ſunt elephanti, tauri, cervi, muli, aſini? Unde leones, equi, canes, lupi, pantherae, eorumque quae vivunt, quid aut unde ſunt animae? neque enim fidem res habet, ut Platonico ex illo cratere, quem conficit miſcetque Timaeus, aut horum animae venerint, aut locuſta, mus, ſorex, blatta, rana, cen-

tipeda, animata esse credantur, et vivere, quia ex elementis ipsis causa est illis, atque origo nascendi: si ad animalia gignenda, quae in singulis his degunt, insunt abditae atque obscurissimae rationes. Nam et videmus alios ex sapientibus dicere, tellurem esse hominum matrem, aquam cum ea alios, aerium spiritum his alios jungere, solem vero nonnullos esse horum opificem, et ex ignibus animatos ejus vitali agitatione motari. Quid si et haec non sunt, et est aliqua res alia, alia causa, alia ratio, potestas alia denique inaudita nobis atque incogniti nominis, genus quae hominum finxerit, et rerum constitutionibus applicarit, nonne fieri potis est, ut exorti homines ita sint, nec ad Deum primum nativitatis eorum referatur auctoritas? Quid enim putamus habuisse rationis Platonem illum magnum, pie sancteque sapientem, cum hominis fictionem Deo removit a maximo, et ad minores nescio quos transtulit: cumque ejusdem noluit sinceritatis esse mixturae humani animas generis, cujus animam fecerat universitatis istius: quam quod hominis fabricam indignam esse rebatur Deo, nec rei flaccidae fictionem magnitudini ejus et eminentiae convenire?

LIII. Ergo cum haec ita sint, non absone neque inaniter credimus, mediae qualitatis esse animas hominum, utpote ab rebus non principalibus editas, juri subjectas mortis, parvarum et labilium virium: perpetuitate donari, si spem muneris tanti Deum ad principem conferant, cui soli potestas est talia corruptione exclusa largiri. Sed stulte istud credimus. Quid ad vos? Ineptissime, fatue. Ubi vobis nocemus, vel quam vobis facimus aut irrogamus injuriam, si omnipotentem confidimus Deum habiturum esse rationem nostri, cum abire a corporibus coeperimus, et ab orci faucibus, quemadmodum dicitur, vindicari?

LIV. Ergone, inquiet aliquis, ſine Dei voluntate quidquam potis eſt fieri? Conſiderandum eſt nobis ſollicite, et cura inſpiciendum non parva, ne, dum honorare nos Dominum tali interrogatione cenſemus, in contrarium labamur nefas, majeſtatis ejus eminentiam deſtruentes. Qua ratione, qua cauſa? Quoniam ſi cuncta ejus voluntate conficiuntur, nec citra ejus nutum quidquam poteſt in rebus vel provenire, vel cadere, neceſſario ſequitur, ut mala etiam cuncta voluntate ejus intelligantur enaſci. Sin autem dicere voluerimus contra, peſſimorum ab eo rejicientes cauſas, mali eſſe conſcium, generatoremque nullius: incipient videri, aut eo invito res peſſimae fieri, aut, quod ſit immane dixiſſe, neſciente, ignaro, ac neſcio. Rurſus autem ſi dicere nulla eſſe voluerimus mala, ſicut eſſe nonnullis opinatum et placitum reperimus: reclamabunt cunctae gentes, univerſaeque nationes, cruciatus nobis oſtentantes ſuos; et diſcriminum ſpecies multiformes, quibus puncta per ſingula genus uritur et laceratur humanum. Tum deinde a nobis exquirent, cur mala ſi nulla ſunt, ab operibus vos certis, et facinoribus abſtinetis? Cur non omnia facitis, quae impatiens juſſerit atque imperaverit libido? Cur in noxios denique terribilibus poenas conſtituitis legibus? Nam ſtoliditas inveniri quae inanior poteſt, quam mala eſſe nulla contendere, et tamquam malos perdere et condemnare peccantes.

LV. Quae cum eſſe conſenſerimus victi, et univerſa his ſcatere nominaliter annuerimus humana, conſequetur ut rogitent, cur ergo haec mala Deus omnipotens non aufert, ſed eſſe perpetitur, et cum omnibus ſeculis pertinaci continuatione procedere? Si intellectus nobis affuerit Dei regis, ac principis, nec per impias vagari ſuſpicionum voluerimus inſanias, reſpondeamus neceſſe eſt, neſcire nos iſta:

nec quae nullis possent facultatibus comprehendi, expetisse aliquando aut studuisse cognoscere, meliusque ducentes, quinimmo potius magis in inscientiae finibus atque ignorantiae permanere, quam sine Deo dicere nihil fieri (per voluntatem), ut simul intelligatur, et malis eum causas dare, et miseriarum esse innumerabilium conditorem. Mala ergo, dicetis, unde sunt haec omnia? Ex elementis, inquiunt, et ex eorum inaequabilitate, sapientes: quod fieri qui possit, ut quae sensum et judicium non habent, malitiosa esse perhibeantur et noxia: aut non ille sit potius malitiosus et noxius, qui res pessimas futuras in alicujus operis assumpsit effectum, eorum est, qui asserunt, pervidere. Quid ergo nos, unde? Responsionis necessitas nulla est, sive enim possumus dicere, sive minus valemus, nec possumus, utrumque apud nos parvum est: nec in magnis ponderibus ducimus vel ignorare istud, vel scire, unum solum posuisse contenti: nihil a Deo principe quod sit nocens atque exitiabile, proficisci. Hoc tenemus, hoc novimus, in hac una consistimus cognitionis et scientiae veritate: nihil ab eo fieri, nisi quod sit omnibus salutare, quod dulce, quod amoris et gaudii laetitiaeque plenissimum: quod infinitas habeat atque incorruptibiles voluptates, quod sibi quisque contingere votis omnibus expetat, forisque ab his esse exitiabile ac mortiferum ducat.

LVI. Caetera quaecumque sunt alia, quae in quaestionibus assolent controversiisque versari, quibus genitoribus orta sint, vel quibus actoribus fiant, neque nosse contendimus, neque inquirere aut vestigare curamus: suis omnia relinquimus causis, nec ad id quod expetimus, esse nobis adjuncta atque applicata judicamus. Quid est enim quod humana ingenia labefactare, dissolvere studio contradictionis non audeant, quamvis illud, quod infirmare moliuntur, sit

purum, et liquidum, et veritatis obſignatione munitum? Aut quid rurſus aſſerere veriſimilibus argumentis non queunt, quamvis ſit apertiſſime falſum, quamvis evidens manifeſtumque mendacium? Cum enim ſibi perſuaſerit quis eſſe aliquid, aut non eſſe, amat quod opinatur aſſerere, et acumine alios anteire, maxime ſi agatur res ſummota, et abdita, et caligine involuta naturae. Mundum quidam ex ſapientibus exiſtimant neque eſſe natum, neque ullo eſſe in tempore periturum: immortalem nonnulli, quamvis eum conſcribant eſſe natum, et genitum. Tertiis vero collibitum dicere eſt, et eſſe natum, et genitum, et ordinaria neceſſitate periturum. Et cum ex iſtis opinionibus trinis unam eſſe neceſſe ſit veram, cunctis tamen argumenta non deſunt, quibus et ſua decreta confirment, et aliorum ſubrumpant et labefaciant ſcita. Eumdem hunc alii elementis ex quatuor tradunt, et pronunciant ſtare, ex geminis alii, ex ſingulis tertii: ſunt qui ex his nullis, et individua corpora ejus eſſe materiem et primam originem dicant. Cumque ex his vera ſit una ſententia, aut nulla ex his certa, ſimiliter hic quoque argumenta omnibus praeſto ſunt, quibus et ea, quae dicunt, vera eſſe conſtituant, et redarguant poſitas in aliorum ſententiis falſitates. Sic et Deos nonnulli eſſe abnegant: prorſus dubitare ſe alii, an ſint uſpiam, dicunt: alii vero exiſtere, neque humana curare: immo alii perhibent, et rebus intereſſe mortalium, et terrenas adminiſtrare rationes.

LVII. Cum ergo haec ita ſint, neque aliter fiat, quin ſit unum ex omnibus verum, pugnant tamen argumentis omnes, neque ſingulis deeſt id, quod probabiliter dicant, ſive cum ſuas res aſſerunt, ſive cum alienis opinionibus contradicunt. Non alia, neque abſimili ratione de animarum ab his conditione differitur. Hic enim eas retur et eſſe perpetuas, et ſupereſſe mortalium functioni: ſupereſſe ille non credit,

ſed cum ipſis corporibus interire. Alterius vero ſententia eſt, nihil eas continuo perpeti, ſed poſt hominem poſitum aliquid eis ad vitam dari: mortalitatis deinde in jura ſuccedere. Et cum omnia nequeant veri eſſe conſortia, ita tamen fortibus et validiſſimis probationibus omnes agunt, ut reperire non poſſis, quidnam tibi videatur falſum: quamvis ex omni parte diverſa dici aſpicias, et rerum contrarietatibus diſſona. Quod utique non fieret, ſi certum aliquid tenere curioſitas poſſet humana, vel quod videretur inventum, aliorum omnium comprobaretur aſſenſu. Inaniſſima igitur res eſt, et ſupervacui operis, tamquam ſcias aliquid promere: aut velle ſcire contendere: quod etſi ſit verum, poſſe videas deſtrui: aut acceptare pro vero id, quod forſitan non ſit, et ex more hallucinantium proferatur. Et merito res ita eſt. Non enim divina divinis, ſed rationibus pendimus et commetamur humanis: atque ut fieri meruiſſe quid remur, ita eſſe oportere contendimus.

LVIII. Quid ergo nos ſoli ignoramus, neſcimus, quisnam ſit animarum conditor, quisnam conſtitutor? quae cauſa hominem finxerit? mala unde proruperint? vel cur ea rex ſummus et eſſe patiatur, et confici, neque a rebus propellat humanis? Vos enim horum quidquam exploratum habetis, et cognitum? Si ſuſpicionum exponere volueritis audaciam, poteſtis explicare, ac promere, mundus iſte, qui nos habet, utrum non ſit genitus, an tempore in aliquo conſtitutus? Si conſtitutus, et factus eſt, quonam operis genere, aut rei cujus ob cauſam? Poteſtis inducere, atque expedire rationem, cur non fixus, atque immobilis maneat, ſed orbico ſemper circumferatur in motu? ſua ipſe ſe ſponte, et voluntate circumagat; an virtutis alicujus impulſionibus torqueatur? locus ipſe, ac ſpacium in quo ſitus eſt, ac volutatur, quid ſit? infinitus, finitus? inanis, an ſolidus? axis

eum ſuſtineat extremis cardinibus nitens; an ipſe ſe potius vi propria ſufferat, et ſpiritu interiore ſuſpendat? Poteſtis interrogati planum facere, ſcientiſſimeque monſtrare, quid nivem in plumeas ſubaperiat cruſtulas? quidnam fuerit rationis, et cauſae, ut non ab occiduis partibus dies primus exurgeret, et lucem in oriente finiret? quemadmodum ſol ipſo uno, eodemque contactu tam varias res efficiat, quinimmo contrarias? quid ſit luna, quid ſtellae? cur una ſpecie, aut illa non maneat, aut per omne mundi corpus fruſtilla haec ignea convenerit, atque oportuerit ſigi? cur alia ex his parva, ampliora et majora ſint alia, obtuſi haec luminis, acutioris illa et fulgidae claritatis?

LIX. Si praeſto eſt quod libuerit ſcire, et in aperto rerum eſt ſcientia conſtituta, ediſſertate, et dicite, quibus modis fiant et rationibus pluviae? ut in ſuperis partibus, atque in aeris hoc medio ſuſpenſa aqua teneatur, natura res labilis, et ad fluorem ſemper decurſionemque tam prona? Ediſſertate, inquam, et dicite quid ſit quod grandinem torqueat? quod guttatim faciat pluviam labi? quod imbres, ac nives plumeas, et fulgora dilatarit? ventus unde oriatur et quid ſit? cur temporum viciſſitudines inſtitutae, cum ſtatui unum poſſet, et una eſſe ſpecies coeli, nihil ut rerum deſideraret integritas? Quae eſt cauſa, quae ratio, ut maria ſalſa ſint, aut terrarum hae dulces, aliae ſint amarae, vel frigidae? Quo ex materiae genere humanorum corporum concreta et ſtabilita ſunt viſcera? unde oſſa ſolidata? quid inteſtina, quid venas ſiſtulatas, et commeabiles fecerit? Cur cum eſſet utilius oculis nos illuminare compluribus ad periculum caecitatis, duorum ſumus anguſtiis applicati? Beluarum, et anguium tam infinita atque innumerabilia genera, cujus rei ſunt cauſa vel informata, vel prodita? quid in mundo faciunt bubones, immuſſuli,

buteones? quid alites et volucres caeterae? quid formicarum et vermium genera, in varias labes perniciesque nafcentia? quid pulices? quid impudentes muſcae, araneae, ſorices, mures, ſanguiſugae, tippulae? quid ſpinae, quid ſentes, quid avenae, quid lolium? quid herbarum, aut fruticum, aut adolentia naribus, aut triſtia in odoribus ſemina? Immo, ſi aliquid ſciri, comprehendi aut aliquid poſſe cenſetis, quid ſit triticum, dicite: far, hordeum, milium, cicer, faba, lenticula, melonula, cuminum, porrina, ulpicum, cepe? Non enim ſi fructui vobis ſunt, et ciborum mediis in generibus conſtituta, expeditum, aut promptum eſt, quid ſint ſingula, ſcire: cur talibus figurata ſint formis? fuerit neceſſitas aliqua, ut non alios ſapores, alios odores, alios colores, quam quos habent ſingulae res, habere debuerint, an et alios potuerint ſumere? Ipſa deinde haec quid ſint, ſapor dico, ut eſt ſapor, et caetera qualitatum diſtantias quibus ex rationibus ducant? Ex elementis, inquitis, et ex principalibus originibus rerum. Amara ſunt enim elementa, vel dulcia, odoris ſunt alicujus, vel oloris, ut ex eorum concretione credamus partitas eſſe in naſcentibus qualitates, quibus aut ſuavitas naſcitur, aut ſenſibus offenſio comparatur?

LX. Cum igitur et vos ipſos tantarum ac tot rerum fugiant origines, fugiant cauſae, fugiant rationes, neque explanare poſſitis quid ſit factum, aut quare, aut cur oportuerit non eſſe, verecundiam convellitis et dilaceratis noſtram: qui quae nequeunt ſciri, neſcire nos confitemur, neque ea conquirere aut inveſtigare curamus, quae comprehendi liquidiſſimum eſt non poſſe, quamvis mille per corda ſuſpicio ſe porrigat atque intendat humana. Et ideo Chriſtus licet vobis invitis Deus, Deus inquam Chriſtus, hoc enim ſaepe dicendum eſt, ut infidelium diſſiliat et dirumpatur auditus, Dei principis juſſione loquens ſub ho-

minis forma, cum mortalium ſciret caecam eſſe naturam, neque ullam poſſe comprehendere veritatem, poſitarum nec ante oculos rerum, pro comperto habere, et cognito, quidquid ſibi eſſe ſualiſſet, et prorſus ſuſpicionibus haeſitare, litigioſas ſerere atque intendere quaeſtiones: omnia iſta nos linquere et poſthabere praecepit: neque in res eas, quae ſint a noſtra procul cognitione dimotae, infructuoſas immittere cogitationes. Sed quantum fieri potis eſt, ad dominum rerum tota mente, atque animo proficiſci, ſuſtolli ab his locis, atque in eum traducere ſuſpenſas pectoris converſiones, memoriam ejus habere perpetuam: et licet nulla poſſit imaginatione formari, auras tamen neſcio quas ſibi contemplationis affingere. Rebus enim ex omnibus, quas auguſtae continet divinitatis obſcuritas, ſolum eſſe indubitabilem, ſolum verum, et de quo nullus ambigere, niſi amens poſſit, et deſperationis inſanae, quem ſatis ſit ſcire, ut nihil aliud noveris: ſiſque veram, et maximam ſcientiam conſequutus, in Deo rerum capite, et cognitione defixus.

LXI. Quid eſt, inquit, vobis inveſtigare, conquirere, quisnam hominem fecerit? animarum origo quae ſit? quis malorum excogitaverit cauſas? orbe ſit ſol amplior, an pedis unius latitudine metiatur? alieno ex lumine, an propriis luceat fulgoribus luna? quae neque ſcire compendium, neque ignorare detrimentum eſt ullum. Remittite haec Deo, atque ipſum ſcire concedite, quid, quare, aut unde ſit: debuerit eſſe, aut non eſſe: ſempernatum ſit aliquid, an ortus primigenios habeat: aboleri conveniat, an reſervari: exuri, diſſolvi, an repetita integritate renovari. Veſtris non eſt rationibus liberum implicare vos talibus, et tam remotas inutiliter curare res. Res veſtra in ancipiti ſita eſt, ſalus dico animarum veſtrarum, et niſi vos applicatis Dei Principis notioni, a corporali-

bus vinculis exolutos expectat mors ſaeva, non repentinam afferens extinctionem, ſed per tractum temporis cruciabilis poenae acerbitate conſumens.

LXII. Neque illud obrepat, aut ſpe vobis aeria blandiatur, quod a ſciolis nonnullis, et plurimum ſibi arrogantibus dicitur: Deo eſſe ſe gnatos, nec fati obnoxios legibus: ſi vitam reſtrictius egerint, aulam ſibi ejus patere, ac poſt hominis functionem prohibente ſe nullo tamquam in ſedem referri patritam: neque quod Magi ſpondent, commendaticias habere ſe preces, quibus emollitae neſcio quae poteſtates vias faciles praebeant ad coelum contendentibus ſubvolare: neque quod Etruria libris in Acheronticis pollicetur, certorum animalium ſanguine numinibus certis dato, divinas animas fieri, et ab legibus mortalitatis educi. Blandimenta haec caſſa ſunt, et inanium fomenta votorum. Servare animas alius, niſi Deus omnipotens non poteſt: nec praeterea quisquam eſt, qui longaevas facere, perpetuitatis poſſit et ſpiritum ſubrogare, niſi qui immortalis et perpetuus ſolus eſt, et nullius temporis circumſcriptione finitus. Cum enim Dii omnes, vel quicumque ſunt veri, vel qui eſſe rumore atque opinione dicuntur, immortales et perpetui voluntate ejus ſint, et beneficii munere: qui fieri potis eſt, ut alii praeſtare, id quod ipſi ſunt valeant, cum alienum id habeant, et majoris potentiae commodatum? Caedat licet hoſtias quantaslibet Etruria: humana ſibi omnia ſapientes negent: Magi cunctas emolliant et commulceant poteſtates: niſi a Domino rerum datum fuerit animis id, quod ratio poſtulat, idque per mandatum, multum poſtea poenitebit fuiſſe irriſui, cum ad ſenſum coeperit interitionis accedi.

LXIII. Sed ſi, inquiunt, Chriſtus in hoc miſſus a Deo eſt, ut infelices animas ab interitionis exitio liberaret, quid ſecula commeruerunt priora, quae ante

ipſius adventum mortalitatis conditione conſumpta ſunt? Poteſtis enim ſcire, quid ſit cum eis animis actum priſcorum veterrimorumque mortalium? ſubventum et his an ſit ratione aliqua, conſultum atque proviſum? Poteſtis, inquam, ſcire id, quod Chriſto potuit docente agnoſci: infinita, an finita ſecula ſint, ex quo in terris eſſe genus hominum coepit? quando primum animae corporibus illigatae? quis auctor junctionis iſtius, quinimmo ipſius quisnam hominis fabricator? quo priorum abſceſſerint animae, quibus in mundi partibus, aut regionibus fuerint, corruptibiles, an contra? potuerintne accedere ad periculum moriendi, niſi tempore neceſſario conſervator occurriſſet Chriſtus? Deponite has curas, et incognitas vobis relinquite quaeſtiones, miſeratio et illis impertita eſt regia, et aequaliter per omnes divina beneficia cucurrerunt, conſervatae ſunt, liberatae ſunt, et mortalitatis ſortem conditionemque poſuerunt. Quo genere, quae, quando? Si arrogantia, ſi typhus, ſi elatio abeſſet a vobis, jamdudum eo ſcire potuiſtis auctore.

LXIV. Sed ſi generis Chriſtus humani, inquitis, conſervator advenit, cur omnino non omnes aequali munificentia liberat? Non aequaliter liberat qui aequaliter omnes vocat? aut ab indulgentia principali quemquam repellit, aut reſpuit, qui ſublimibus, infimis ſervis, foeminis, pueris, uniformiter poteſtatem veniendi ad ſe facit? Patet, inquit, omnibus fons vitae, neque ab jure potandi quisquam prohibetur, aut pellitur. Si tibi faſtidium tantum eſt, ut oblati reſpuas beneficium muneris, quinimmo ſi tantum ſapientia praevales, ut ea, quae offeruntur a Chriſto, ludum atque ineptias nomines: quid invitans in te peccat, cujus ſolae ſunt hae partes, ut ſub tui juris arbitrio fructum ſuae benignitatis exponat? Sortem vitae eligendi nulli eſt, inquit Plato, Deus

causa, neque alterius voluntas adscribi potest cuiquam recte, cum voluntatis libertas in ipsius sit posita potestate, qui voluit. An numquid orandus es, ut beneficium salutis ab Deo digneris accipere, et tibi aspernanti, fugientique longissime, infundenda in gremium est divinae benevolentiae gratia? Vis sumere quod offertur, atque in tuos usus convertere? consulueris tu tibi. Aspernaris, contemnis, et despicis? tu te muneris commoditate privaveris. Nulli Deus infert necessitatem, imperiosa formidine nullum terret. Neque enim necessaria nostra illi salus est, ut compendii aliquid, dispendiive patiatur: si aut Deos nos fecerit, aut ad nihilum redigi corruptionis dissolutione permiserit.

LXV. Immo, inquit, si Deus est potens, misericors, conservator, convertat nobis mentes, et invitos faciat suis pollicitationibus credere. Vis ergo est ista, non gratia, nec Dei liberalitas principis, sed ad vincendi studium puerilis, atque inanis contentio. Quid est enim tam injustum, quam repugnantibus, quam invitis extorquere in contrarium voluntates, inculcare quod nolint, et quod refugiant animis? prius nocere, quam prosis, et priore detracto, in alienum habitum sententiamque traducere? Tu qui te verti, et vim desideras perpeti, ut id quod nolis efficias, atque arripias coactus: cur respuis assumere voluntate id, quod versus desideras atque immutatus efficere? Nolo, inquit, et voluntatem non habeo. Quid ergo criminaris Deum, tamquam tibi desit? opem desideras tibi ferre, cujus dona, et munera non tantum asperneris et fugias, verum in alia verba cognomines, et jocularibus facetiis prosequaris. Christianus ergo ni fuero, spem salutis habere non potero? Ita est, ut ipse proponis. Partes enim salutis dandae, conferendique animis quod tribui convenit necessariumque est applicari, solus a Deo pa-

tre injunctum habet et traditum, ita ſe habentibus ſemotis atque interioribus cauſis. Ut enim Dii certi certas apud vos habent tutelas, licentias, poteſtates, neque eorum ab aliquo id quod ejus non ſit poteſtatis ac licentiae, poſtulatis: ita unius pontificium Chriſti eſt dare animis ſalutem, et ſpiritum perpetuitatis apponere. Si enim patrem creditis Liberum dare poſſe vindemiam, medicinam non poſſe: ſi Cererem fruges, ſi Aeſculapium ſanitatem, ſi Neptunum aliud, aliud poſſe Junonem, Fortunam, Mercurium, Vulcanum, rerum eſſe ſingulos certarum ac ſingularum datores: et hoc neceſſe a nobis eſt ut debeatis accipere, a nullo animas poſſe vim vitae atque incolumitatis accipere, niſi ab eo, quem rex ſummus huic muneri officioque praefecit. Hanc omnipotens Imperator eſſe voluit ſalutis viam: hanc vitae, ut ita dixerim, januam, per hunc ſolum eſt ingreſſus ad lucem, neque alia datum eſt, vel irrepere, vel invadere, caeteris omnibus clauſis atque inexpugnabili arce munitis.

LXVI. Licet ergo tu purus, et ab omni fueris vitiorum contaminatione purgatus, conciliaveris illas atque inflexeris poteſtates, ad coelum redeunti ne vias cludant atque obſepiant transitum, ad immortalitatis accedere nullis poteris contentionibus praemium, niſi, quod ipſam immortalitatem facit, Chriſto attribuente perceperis, et veram fueris admiſſus ad vitam. Nam quod nobis objectare conſueſtis, novellam eſſe religionem noſtram, et ante dies natam propemodum paucos, neque vos potuiſſe antiquam et patriam linquere, et in barbaros ritus peregrinosque traduci, ratione iſtud intenditur nulla. Quid enim ſi hoc modo culpam velimus infligere prioribus illis atque antiquiſſimis ſaeculis, quod inventis frugibus glandes ſpreverint et repudiaverint arbuta? quod corticibus contegi, et amiciri deſierint pelli-

bus, poſtquam veſtis excogitata eſt textilis, uſu et commoditate ſuccinctior? aut quod ſtructis domibus, et lautioribus ſucceſſibus inſtitutis, non antiquas adamaverint caſulas, nec ſub rupibus et cavernis praeoptaverint ut beluae permanere? Commune eſt omnibus, et ab ipſis pene incunabulis traditum, bona malis anteferre, inutilibus utilia praeponere, et quod eſſe conſtiterit pretioſius, laetius, id conſectari et petere: in eoque defigere ſpem ſalutis, et ſalutarium commodorum.

LXVII. Itaque cum nobis intenditis averſionem ex religione priorum, cauſam convenit ut inſpiciatis, non factum: nec quid reliquerimus, opponere, ſed ſecuti quid ſimus, potiſſimum contueri. Nam ſi mutare ſententiam culpa eſt ulla, vel crimen, et a veteribus inſtitutis in alias res novas voluntatesque migrare; criminatio iſta et vos ſpectat, qui toties vitam conſuetudinemque mutaſtis: qui in mores alios, atque alios ritus priorum condemnatione tranſiſtis. Numquid enim quinque in claſſes habetis populum diſtributum, veſtri olim ut habuere majores? Numquid magiſtratus per populum creatis? Militaria, urbana, communia quae ſint, comitia, ſcitis? Servatis de coelo, aut ocioſas facitis obnunciationibus actiones? Cum paratis bella, ſignum monſtratis ex arce? aut fecialia jura tractatis? per clarigationem repetitis res raptas? aut Martium diſcrimen obeuntes ſpem praelii ſumitis, et ex acuminibus auſpicatis? In poteſtatibus obeundis leges conſervatis Annarias? in donis, in muneribus Cincias? in cohibendis Cenſorias ſumptibus? In penetralibus coliginis perpetuos fovetis focos? Sacras facitis menſas ſalinorum appoſitu, et ſimulacris Deorum? Cum in matrimonia convenitis, toga ſternitis lectulos, et maritorum Genios advocatis? Nubentium crinem caelibari haſta mulcetis? puellarum togulas fortunam defertis ad virgina-

lem? Matres familias veſtrae in atriis operantur domorum, induſtrias teſtificantes ſuas? potionibus abstinent vini? affinibus, et propinquis oſculari eas jus eſt, ut ſobrias comprobent atque abſtemias ſe eſſe?

LXVIII. In Albano antiquitus monte nullos alios licebat, quam nivei tauros immolare candoris: nonne iſtum morem religionemque mutaſtis, atque ut rufulos liceret dari, Senatus conſtitutum ſanctione? Cum Romulo, Pompilioque regnantibus, percocta plane, ac madida concremarentur Diis exta: nonne rege ſub Tullio ſemicruda coepiſtis, et leviter animata porricere, priſca obſervatione contempta? Ante adventum in Italiam Herculis, cum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus ſupplicaretur: et hunc ſimiliter morem, non fraude callidula, et nominum ambiguitate mutaſtis? Cum igitur et vos ipſi modo illos mores, modo alias leges fueritis ſequuti, multaque vel erroribus cognitis, vel animadverſione meliorum ſint a vobis repudiata, contempta: quid eſt a nobis factum contra ſenſum, judiciumque commune, ſi majora, et certiora delegimus, nec ſumus nos paſſi falſorum religionibus attineri?

LXIX. Sed novellum nomen eſt noſtrum, et ante dies paucos religio eſt nata, quam ſequimur. Ut interim concedam, id quod nobis objicitur intentionis eſſe non falſae: quid eſt enim in negotiis hominum, quod vel opere corporis et manibus fiat, vel ſolius animi diſciplina et cognitione teneatur, quod non ex aliquo coeperit tempore, et in uſum exierit experientiamque mortalium? Etenim Philoſophia, Muſica, caeteraeque omnes artes, quibus vita eſt exculta et expolita communis, cum hominibus natae ſunt, et non potius nuper, quinimmo pene paulo ante, agitari, intelligi, celebrarique coeperunt? Antequam

Tages Thuſcus oras contingeret luminis, quisquam hominum ſciebat, aut eſſe noſcendum, condiſcendumque curabat in fulminum caſibus, aut extorum quid ſignificaretur in venis? Quando ſyderum motus, aut ratio coepta eſt genethliaca ſciri? non poſt Theutin Aegyptium, aut poſt Atlantem, ut quidam ferunt, geſtatorem, bajulum, tibicinem illum ac deſtinam coeli?

LXX. Sed quid ego haec parva? Ipſi Dii immortales, quorum modo aditis templa, et numina ſuppliciter adoratis, ſicut veſtris literis atque opinionibus traditur, non eſſe, non ſciri, ab temporibus coeperunt certis, et impoſitis nominum appellationibus nuncupari? Nam ſi verum eſt ex Saturno atque ejus uxore Jovem ſuis cum fratribus procreatum, ante nuptias et partus Opis nusquam fuerat Jupiter, tam ſupremus, quam Stygius: nusquam ſali dominus, nusquam Juno, quinimmo alius nullus, genitoribus duobus exceptis, coeli habitabat in ſedibus: ſed ex eorum concubitu concepti, et nati ſunt, et ſpiritum hauſere vitalem. Certo ergo a tempore Deus eſſe Jupiter coepit, certo cultus et ſacrificia commereri: certo fratribus in poteſtatibus anteponi. Rurſus vero ſi Liber, Venus, Diana, Mercurius, Apollo, Hercules, Muſae, Tyndaridae Caſtores, ignipotensque Vulcanus, Jove patre ſunt proditi, et genitore Saturnio procreati, antequam Memoria, (quam) Alcmena, Maja, Juno, Latona, Leda, Dione, tum et Semele Dieſpitris ſactae ſunt compreſſionibus foetae, nusquam et hi gentium, nec in aliqua parte rerum fuere naturae, ſed ex conventu Jovis inſeminati, et nati ſunt, et aliquem ſenſum ſui habere coeperunt. Ergo et hi quoque tempore eſſe coeperunt certo, et in numero numinum ſacrorum ad caeremonias invocari. Quod ipſum ſimiliter dicere translatum in Minerva licebit. Si enim Jovis, ut aſſeveratis, ex cerebro ſine ullius ſeminis emicuit jactu: ante-

quam eſt Dieſpiter genitus, et in utero matris corporeae formam circumſcriptionis accepit, certum eſt utique Minervam non fuiſſe, neque rerum in numero, aut ulla eſſe in ſubſtantia computatam: ſed ex quo capite Jovis enata eſt, et eſſe res coepit nonnulla in eſſentia conſtituta. Habet ergo primigenios ortus, et a certo coepta eſt tempore Dea dici, ſacris in aedibus ſtatui, et inviolabili religione ſanciri. Quod cum ita ſe habeat, cum de novitate loquimini religionum noſtrarum, veſtrae vobis in mentem non veniunt, nec curatis inſpicere quando ſint exorti Dii veſtri, quas origines habeant, quas cauſas, vel ex quibus proruperint emicuerintque radicibus? Cujus eſt autem pudoris, quinimmo inverecundiae cujus, quod agere te videas, in eo alterum reprehendere, maledicti et criminis loco dare ea, quae in te poſſint reciprocata viciſſitudine retorqueri?

LXXI. Sed quod agimus nos, novum eſt, quod autem vos, priſcum eſt, et nimiae vetuſtatis: et quid iſtud aut vos juvat, aut noſtram cauſam rationemque contriſtat? Nova res eſt quam gerimus: quandoque et ipſa vetus fiet. Vetus quam vos agitis: ſed temporibus quibus coepit, nova fuit ac repentina. Religionis autem auctoritas non eſt tempore aeſtimanda, ſed numine: nec colere qua die, ſed qui coeperis, convenit intueri. Ante quadringentos annos religio, inquitis, veſtra non fuit. Et Dii veſtri non fuerunt ante millia annorum duo. Quibus iſtud rationibus colligi, aut quibus ſupputationibus poteſt? Non difficilibus, non obſcuris, ſed quas poſſit videre qui volet, et contrectare, quemadmodum dicitur, manibus. Quis Jovem cum fratribus genuit? genitalibus Opis adjunctus Saturnus, ut vos fertis, Coelo atque Hecata procreatus. Quis Picum Fauni patrem, atque avum Latini? Saturnus, ut iidem vos veſtris ſcriptis atque auctoribus traditis. Ergo ſi

haec ita ſunt, ſequitur ut Picus et Jupiter germanitatis ſibi ſociati ſint jure: utpote uno ex ſanguine, unoque ex ſemine procreati. Conſentaneum eſt ita eſſe quod dicitur. Ab Jove, et Pico, quot ſunt generis usque ad Latinum gradus? trini: ut indicat ſeries. Vultis Faunus, Latinus, et Picus, annis vixerint vicenis atque centenis? ultra enim negatur poſſe hominis vita produci. Aeſtimatio juſta et liquida eſt. Trecenti ergo ſunt pleni et ſexaginta poſt hos anni: res ita eſt ut indicat ſupputatio. Cujus ſocer Latinus fuit? Aeneae. Genitor is cujus? Albani oppidi conditoris. Quot apud Albam regnatum eſt annis? quadringentis, et prope bis denis. Aetatis urbs Roma cujus eſſe in annalibus indicitur? annos ducit quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus. Ergo ab Jove, qui frater eſt Pici, quique pater eſt minorum, et reliquorum Deorum, anni ad haec tempora prope millia duo ſunt, haud pleni, ut largiamur aetati. Quod cum redargui non poſſit, non tantum recens nata religio oſtenditur, quam obitis: ſed infantes, et parvulos eſſe ipſos adhuc Deos, quibus tauros atque alias hoſtias cum periculo corruptionis ſuggeritis: quos oportebat adhuc mammis, atque ſtillato lacte nutriri.

LXXII. At religiones veſtrae multis annis praecedunt noſtram, et eo ſunt veriores, quod vetuſtatis auctoritate munitae ſunt. Et quid eas prodeſt annis quamplurimis anteire, cum a certo coeperint tempore? aut ſpatii cujus ſunt millia annorum duo, ſeculorum tantis comparata cum millibus? Ac tamen ne cauſam itam longa prodere diſſimulatione videamur, niſi moleſtum eſt, dicite, omnipotens, et primus Deus novella vobis videtur res eſſe, et qui eum venerantes colunt, inauditas, incognitas, repentinas agitare atque inducere religiones? Eſtne illo antiquius quidquam, aut quod eum praecedat re, tem-

pore, nomine, potest aliquid inveniri? Nonne solus ingenitus, immortalis, et perpetuus solus est? Quis caput, aut fons rerum est? non ipse? cui debet aeternitas hoc ipsum, quo nuncupatur aeternitas? non ipsi? infinita ut prodeant secula, non ex ejus perpetuitate perficitur? Indubitabile istud et verum: non ergo quod sequimur novum est, sed nos sero addidicimus, quidnam sequi oporteat et colere: aut ubinam conveniat, et spem salutis affigere, et salutaria subsidia collocare. Nondum enim affulserat, qui viam monstraret errantibus, et caligine in altissima constitutis cognitionis lumen immitteret, et ignorationis discuteret caecitatem.

LXXIII. Sed causa in hujusmodi vertimur soli. Quid? vos Aegyptiaca numina, quibus Serapis atque Isis est nomen, non post Pisonem et Gabinium consules in numerum vestrorum retulistis Deorum? Quid, Phrygiam matrem, cujus esse conditor judicatur vel Midas vel Dardanus, non, cum Hannibal Poenus res Italicas raperet, et terrarum exposceret principatum, et nosse, et scire coepistis, et memorabili religione sancire? Sacra Cereris matris non quod vobis incognita essent, ascita paulo ante, obtentum est ut Graeca dicantur, novitatem ipsam testificante cognomine? Non doctorum in literis continetur, Apollinis nomen Pompiliana indigitamenta nescire? Ex quo apparet, et liquidum est, et hunc vobis fuisse incognitum, post autem aliquando coepisse esse et notum. Si quis igitur vos interroget, cur eorum numinum, quorum modo fecimus mentionem, tam sero susceperitis cultum, responsuros vos certum est, aut quia illos nuper Deorum esse in numero nesciebamus, aut quia nunc sumus a vatibus moniti, aut quia in rebus asperrimis beneficiis eorum sumus auxiliisque servati. Quod si hoc a vobis recte existimabitis dici, et ex nostris partibus ra-

tione consimili existimatote esse responsum. Religio nostra nunc nata est: nunc enim missus advenit, qui eam nobis ostenderet, qui in ejus induceret veritatem, qui Deus monstraret quid sit, qui ad ejus nos cultum ab rebus opinabilibus avocaret.

LXXIV. Et quid, inquit, est visum Deo regi atque principi, ut ante horas, quemadmodum dicitur, pauculas sospitator, ad vos Christus coeli ex arcibus mitteretur? Interrogamus et vos contra: quae causa, quae ratio est, ut non suis aliquando reddantur mensibus tempora, sed serius hyems, serius aestas, atque autumnitas fiant? Cur post messes arefactas, atque extincta frumenta, nonnumquam decidant pluviae, quas rebus oportuit incolumibus labi, atque temporis opportunitatibus ministrari? Immo illud exquirimus potius, cur, si Herculem oportuit nasci, si Aesculapium, Mercurium, Liberum, aliosque nonnullos, qui et conciliis adjungerentur Deorum, et mortalibus aliquid utilitatis afferrent, tam sero a Jove sint proditi, ut sola illos posteritas sciret, superiorum vero ignoraret antiquitas? Rationem aliquam fuisse dicetis. Ratio ergo et hic fuit, cur non nuper, sed hodie sospitator nostri generis adveniret. Quaenam igitur ratio? Non imus inficias nescire nos. Neque enim promptum est cuiquam Dei mentem videre, aut quibus modis ordinaverit res suas. Homo animal caecum, et ipsum se nesciens nullis potest rationibus consequi, quid oporteat fieri, quando, vel quo genere: ipse rerum cunctarum pater, moderator, et Dominus scit solus. Nec si ego nequivero causas vobis expromere, cur aliquid fiat illo vel hoc modo, continuo sequitur ut infecta fiant quae facta sunt, et amittat res fidem, quae generibus virtutum tantis et potestatum indubitabilis esse monstrata est.

LXXV. Tu opponas, et referas, cur tam sero emissus est sospitator? In infinitis perpetuis seculis nihil

omnino dicendum est serum. Ubi enim finis, et initium nullum est, nihil tardum. Tempus enim a finibus et extremitatibus noscitur, quae habere non potest series et immoderata continuatio seculorum. Quid enim si res ipsae, quibus opem conveniebat ferri, opportunitatem istam temporis exigebant? Quid si alterius conditionis antiqua, alterius fuere sequentia? Quid si priscis aliter subveniri, aliter debuit posterioribus consuli? Nonne literas auditis commemorantes vestras, fuisse homines olim Semideos, Heroas, cum immanibus corporibus atque vastis? Non infantes sub uberibus matrum stentoreos legitis edidisse vagitus, quorum ossa variis in regionibus eruta, vix repertoribus fecerunt fidem, humanorum reliquias esse membrorum? Potest ergo fieri, ut tum demum emiserit Christum Deus omnipotens, Deus solus, postquam gens hominum fractior, et infirmior coepit nostra esse natura. Si quod hodie factum est, ante millia fieri potuisset annorum, fecisset istud rex summus: aut si post totidem millia id, quod hodie factum est, debuisset impleri, nihil Deum cogebat necessarias temporum non expectare mensuras. Rationibus fixis peraguntur res ejus, et quod semel decretum est fieri, nulla potest novitate mutari.

LXXVI. Cum ergo, inquitis, omnipotenti serviatis Deo, et eum habere confidatis salutis atque incolumitatis vestrae curam, cur persecutiones patitur perpeti vos tantas, atque omnia genera poenarum et suppliciorum subire? Perquiramus et nos contra, cur et vos cum tantos et tam innumeros colatis Deos, cumque illis aedes constituatis sacras, simulacra effingatis ex auro, animantium mactetis greges, acerras omnes thuris plenis conficiatis altaribus: cur non immunes agitis tot discriminibus, et procellis, quibus quotidie vos agunt exitiabiles multiplicesque fortu-

nae? Cur, inquam, Dii vestri cessant a vobis avertere tot morborum et valetudinum genera, naufragia, ruinas, incendia, pestilentias, sterilitatem, amissionem pignorum, et proscriptionem bonorum, discordias, bella, simultates, captivitates urbium, et sublatis ingenuitatibus servitutes? Sed et nobis in hujusmodi casibus minime auxiliatur Deus. Prompta, et manifesta causa est. Nihil enim est nobis promissum ad hanc vitam, nec in carunculae hujus folliculo constitutis, opis aliquid sponsum est, auxiliique decretum: quinimmo edocti sumus minas omnes, quaecumque sunt, parvi ducere, atque aestimare fortunae. Ac si quando ingruerit vis quaepiam gravior, quam finem necesse sit consequi, eam nec timere, nec fugere, quo facilius exui corporalibus possimus e vinculis, et tenebrosam evadere caecitatem.

LXXVII. Itaque ista, quam dicitis, persecutionis asperitas liberatio nostra est, non persecutio: nec poenam vexatio inferet, sed ad lucem libertatis educet: ut si aliquis brutus ac stolidus in carcerem hominem datum, quaestionum numquam afficere se gravibus atque immanibus existimet poenis, nisi in ipsum saeviat carcerem, materiam ejus comminuat, atque urat tectum, parietem, januas, partesque alias operis renudet, dejiciat, affligat, nesciens hoc facto ei, cui videatur officere, dari ab se lucem, et sceleratam eripi caecitatem: itidem et vos flammis, exiliis, cruciatibus, beluis, quibus corpora lancinatis et divexatis nostra, non vitam eripitis nobis, sed pelliculis relevatis et cutibus nos: nescii quod quantum instatis et pergitis in effigies has nostras speciesque saevire, tantum arctis et gravibus relevatis nos vinculis, et ad lumen efficitis circumcisis nexibus evolare.

LXXVIII. Quare homines abstinete quaestionibus vacuis impedire spes vestras: nec, si aliter quam vos

putatis, aliquid ſe habet, veſtris potius opinionibus credere, quam rei debetis auguſtae. Urgent tempora periculis plena, et exitiabiles imminent poenae, confugiamus ad ſalutarem Deum, nec rationem muneris exigamus oblati. Cum de animarum agatur ſalute, ac de reſpectu noſtri, aliquid et ſine ratione faciendum eſt, ut Epictetum dixiſſe approbat Arrianus. Dubitamus, ambigimus, nec eſſe quod dicitur plenum fidei ſuſpicamur: committamus nos Deo, nec plus apud nos valeat incredulitas noſtra, quam illius nominis et potentiae magnitudo: ne dum ipſis nobis argumenta conquirimus, quibus eſſe videatur falſum id, quod eſſe nolimus atque adnitimur verum, obrepat dies extremus et inimicae mortis reperiamur in faucibus.

LIBER TERTIUS.

I. Jamdudum quidem criminibus his omnibus, maledictionibus potius, ut vera dicamus, ab excellentibus parte in hac viris, et veritatem iſtam commeritis noſſe, ſatis plene accurateque reſponſum eſt: neque apex ullus ullius praetermiſſus eſt quaeſtionis, qui non ſit modis mille, et rationibus validiſſimis refutatus. Non eſt igitur neceſſarium parte in hac cauſae diutius immorari. Neque enim ſtare ſine aſſertoribus non poteſt religio Chriſtiana? aut eo eſſe comprobabitur vera, ſi aſtipulatores habuerit plurimos, et auctoritatem ab hominibus ſumpſerit? Suis illa contenta eſt viribus, et veritatis propriae fundaminibus nititur: nec ſpoliatur vi ſua, etiamſi nullum habeat vindicem: immo ſi linguae omnes contrafaciant, contraque nitantur, et ad fidem illius abrogandam conſenſionis unitae animoſitate conſpirent.

II. Nunc ad ordinem revertamur, a quo ſumus neceſſario paulo ante digreſſi: ne diutius interrupta defenſio palmam criminis comprobati calumniatoribus conceſſiſſe dicatur. Subjiciunt enim haec: Si vobis divina res cordi eſt, cur alios nobiſcum neque Deos colitis, neque adoratis, nec cum veſtris gentibus communia ſacra miſcetis, et religionum conjungitis ritus? Poſſumus interim dicere, ad cultum

divinitatis obeundum ſatis eſt nobis Deus primus: Deus, inquam, primus, pater rerum ac Dominus, conſtitutor moderatorque cunctorum: in hoc omne, quod colendum eſt, colimus: quod adorari convenit, adoramus: quod obſequium venerationis expoſcit, venerationibus promereniur. Cum enim divinitatis ipſius teneamus caput, a quo ipſa divinitas divinorum omnium, quaecumque ſunt, dicitur: ſupervacuum putamus perſonas ire per ſingulas: cum et ipſi, qui ſint, et quae habeant nomina, neſciamus: et cujus ſint praeterea numeri, neque liquidum, neque comprehenſum, neque exploratum habere poſſimus.

III. Atque ut in terreſtribus regnis neceſſitate nulla compellimur, regalibus in familiis conſtitutos nominatim cum principibus adorare, ſed in regum ipſorum cultu, quidquid illis annexum eſt, tacita et ſe ſentit honorificentia comprehendi: non alia ratione, quicumque hi Dii ſunt, quos eſſe nobis proponitis: ſi ſunt progenies regia, et principali oriuntur e capite, etiam ſi nullos accipiant nominatim a nobis cultus, intelligunt ſe tamen honorari communiter cum ſuo rege, atque in illius venerationibus contineri. Et hoc quidem a nobis fuerit ita prolatum, ſi modo liquet et conſtat praeter ipſum regem et principem eſſe alia etiamnum capita, quae digeſta et ſeparata per numerum, velut quemdam populum plebejae multitudinis faciant. Neque nobis in aedibus ſacris effigies pro Diis, illa et ſimulacra velitis oſtendere: quae intelligitis vos quoque, ſed renuitis confiteri, viliſſimi eſſe formas luti, et fabrorum figmenta puerilia. Et cum de re loquimur divina vobiſcum, hoc ut oſtendatis expoſcimus eſſe Deos alios natura, vi, nomine: non in ſimulacris propoſitos, quos videmus, ſed in ea ſubſtantia, in qua conveniat aeſtimari tanti eſſe nominis oportere virtutem.

IV. Sed consilium non est parte in hac causae diutius immorari: ne lites maximas concitare, ac tumultuosa conserere videamur velle certamina. Sit ista, ut praedicatis, plebs numinum, sint Deorum innumerae gentilitates: astipulamur, acquiescimus, connivemus, nec in aliqua quaestione dubitabile istud ambiguumque configimus. Illud tamen a vobis audire exposcimus, et rogamus, unde vobis compertum est, vel quibus rationibus comprehensum, hine Dii sint in coelo, quos esse existimatis, et colitis: an nescio qui alii, opinionis et nominis inauditi? Potest enim fieri, ut hi sint, quos esse non remini: et quos esse confiditis, in nulla inveniantur parte naturae. Neque enim coeli aliquando subvolastis ad sydera, singulorum facies atque ora vidistis: et quos esse memineritis illic Deos, eosdem hic colere, tamquam notos instituistis, ac visos. Sed et illud rursus desideramus audire a vobis, impositane habeant haec nomina, quibus eos vocatis, an ipsi haec sibi diebus imposuerint lustricis. Si divina haec sunt et coelestia nomina, quis detulit ad vos ea? Sin autem a vobis appositas appellationes has habent, quemadmodum potuistis vocabula his dare, quos neque videbatis aliquando, neque quales, aut qui essent in ulla cognitione noratis?

V. Sed ut vultis, et creditis, atque ut vobis persuasum est, hi Dii sint: nominibus appellentur his etiam quibus eos populares censeri popularis vulgaritas ducit. Unde tamen vobis, quae nominibus his censum complent? an sunt aliqui vobis incogniti nomine in usum aliquando notitiamque perlati? Neque enim sciri est facile, definita et certa sit eorum numeri multitudo: an sine ulla populositatis summa sit, nec computationis alicujus rationibus terminata. Fingamus enim vos Deos mille percolere, vel millia potius quinque: at in rerum natura potest forsitan fieri, ut Deorum millia centum sint: potest et hoc am-

plius, immo, quod diximus paulo ante, poteſt Deorum ſumma eſſe nulla, nec numerabili circumſcriptione finita. Aut igitur et vos impii, qui praeter Deos paucos reliquorum officia non obitis: aut ſi vobis veniam caeterorum ignorantiae poſtulatis, eandem et nobis conciliabitis veniam: ſi pro parte conſimili eorum religionibus abſtinemus, quos eſſe omnino neſcimus.

VI. Et tamen, ne nos quisquam pervicaciter arbitretur ſacramenta nolle ſuſcipere ceterorum, quaecumque ſunt, numinum: devotas etenim mentes et manus protendimus ſupplices, neque aſpernamur, quocumque invitaveritis, accedere: ſi modo diſcamus quinam iſti ſunt divi, quos nobis ingeritis, et quos par ſit adjungi ſummi regis ac principis venerationi. Saturnus, inquit, et Janus eſt, Minerva, Juno, Apollo, Venus, Triptolemus, Hercules, Aeſculapius, atque alii caeteri, quibus magnificas aedes cunctis pene in urbibus religioſa conſecravit antiquitas. Invitare nos forſitan ad iſtorum numinum potuiſſetis cultum, ſi non ipſi vos primi opinionum turpium foeditate talia de illis confingeretis, quae non modo illorum pollučrent dignitatem, ſed minime illos eſſe qualitatibus comprobarent adjunctis. Adduci enim primum hoc ut credamus non poſſumus: immortalem illam praeſtantiſſimamque naturam diviſam eſſe per ſexus, et eſſe partem unam mares, partem eſſe alteram foeminas. Quem quidem locum plene jamdudum homines pectoris vivi, tam Romanis literis explicavere, quam Graecis: et ante omnes Tullius Romani diſertiſſimus generis, nullam veritus impietatis invidiam, ingenue, conſtanter, et libere, quid ſuper tali opinatione ſentiret, pietate cum majore monſtravit, a quo ſi res ſumere judicii veritate conſcriptas, non verborum luculentias pergeretis, per-

orata eſſet haec cauſa: nec ſecundas, ut dicitur, actiones nobis ab infantibus poſtularet.

VII. Sed quid aucupia verborum, ſplendoremque ſermonis peti ab hoc dicam, cum ſciam eſſe non paucos, qui averſentur et fugiant libros de hoc ejus, nec in aurem velint admittere lectionem opinionum ſuarum praeſumpta vincentem? cumque alios audiam muſſitare indignanter, et dicere: oportere ſtatui per Senatum, aboleantur ut haec ſcripta, quibus Chriſtiana religio comprobetur, et vetuſtatis opprimatur auctoritas? Quinimmo ſi fiditis exploratum vos dicere quidquam de Diis veſtris, erroris convincite Ciceronem, temeraria et impia dicta re refellitote, redarguite, reprobate. Nam intercipere ſcripta, et publicatam velle ſubmergere lectionem, non eſt Deos defendere, ſed veritatis teſtificationem timere.

VIII. Ac ne tamen et nobis inconſideratus aliquis calumniam moveat, tamquam Deum, quem colimus, marem eſſe credamus: ea ſcilicet cauſa, quod eum, cum loquimur, pronunciamus genere maſculino: intelligat non ſexum, ſed uſu, et familiaritate ſermonis appellationem ejus, et ſignificantiam promi. Non enim Deus mas eſt, ſed nomen ejus generis maſculini eſt: quod idem vos dicere religione in veſtra non quitis. Nam conſueſtis in precibus, ſive tu Deus es, ſive Dea, dicere: quae dubitationis exceptio dare vos Diis ſexum disjunctione ex ipſa declarat. Adduci ergo non poſſumus, ut corpora credamus Deum. Nam neceſſe eſt corpora, ſi ſunt mares ac foeminae, inſignita eſſe generis diſtinctione. Quis enim vel exigui ſenſus neſcit terrenorum ab illo animantium conditore non alia de cauſa generis diverſi ſexus inſtitutos eſſe, atque formatos, niſi ut per coitus, et connubia corporum, res caduca et labilis ſucceſſionis perpetuae innovatione duraret?

IX. Quid ergo dicemus? Deos procreare? Deos nasci? et idcirco additas genitalium membrorum partes, ut sufficere prolem possent, et nova quaque suboriente foetura, quidquid prior aetas abstulisset, recidiva substitutio subrogaret? Ergo si haec ita sunt, id est, si Dii procreant superi, et si per has leges experiuntur se sexus, suntque immortales, nec frigoribus fiunt senectutis effoeti, sequitur ut debeant plena esse Diis omnia: neque innumeros coelos eorum capere multitudinem posse: siquidem et ipsi perpetuo generant, et per soboles sobolum multiplicata semper innumerabilitas ampliatur; aut si obscoenitas coeundi, ita ut decet, ab Diis abest, quae causa ratioque monstrabitur, cur insigniti sint his locis, quibus sexus se solent libidinum propriarum admonitionibus recognoscere? Neque enim veri est simile haberi haec frustra, aut improvidam in illis suave ludere voluisse naturam: ut eos his partibus aggeraret, quibus utendum non est. Sed ut enim ad usus certos, manus, pedes, oculi, caeteraque constructio membrorum sua quaeque in officia constituta est, ita convenit credere in sui muneris functionem comparatas esse has partes: aut confitendum est in Deorum corporibus esse aliquid vacuum, quod sit frustra atque inaniter fabricatum.

X. Quid dicitis o sancti atque impolluti Antistites religionum? Habent ergo Dii sexus, et genitalium membrorum circumferunt foeditates, quas etiam ex oribus verecundis infame est suis appellationibus promere? Quid ergo jam superest, nisi ut eos credamus immundorum quadrupedum ritu, in libidinum furias gestire, cupiditatibus rabidis ire in mutuas complexiones, et postremum fractis dissolutisque corporibus voluptatis enervatione languescere? Et quoniam quaedam sunt foeminarum generis propria, sequitur et eas quoque credamus circumactis persol-

vere ſuas menſibus leges: faſtidioſos ducere atque habere conceptus: aboriri, perferre, et praepropero partu ſeptimanas edere aliquando foeturas. O pura, o ſancta, atque ab omni turpitudinis labe diſparata atque abjuncta divinitas! Avet animus, atque ardet in Chalcidicis illis magnis, atque in palatiis coeli Deos Deasque conſpicere intectis corporibus atque nudis, ab Iaccho Cererem, muſa ut praedicat Lucretii, mammoſam, Helleſpontiacum Priapum inter Deas virgines atque matres circumferentem res illas, praeliorum ſemper in expeditione paratas. Avet, inquam, videre Deas gravidas, Deas foetas, gliſcentibusque per dies alvis inteſtini ponderis moroſitate cunctari, parturire alias tractu longo, et manus obſtetricias quaerere: illas telis gravibus, et dolorum acuminibus fixas ejulare, tortari, et inter haec omnia ſuppetias Junonis implorare Lucinae. Nonne multo eſt rectius maledicere, convitiari, atque alia ingerere Diis probra, quam obtentu pio talia de his monſtra opinionum indignitate praeſumere?

XI. Et audetis adſcribere cauſam nobis offenſionis Deorum, cum, ſi judicatio fiat, certiſſima in vobis reperiatur haec eſſe, nec in contumelia, quam opinamini, ſtare. Nam ſi Dii, ut dicitis, afficiuntur ira, et animorum indignationibus incaleſcunt: cur eos non putemus aegre atque acerrime ſuſtinere, dari ſibi a vobis ſexus, quibus canes porcique formati ſunt? et cum ita credatis, non aliter ſe fingi, et ignominioſa cum oſtentatione proponi? Ergo cum haec ita ſint, miſeriarum omnium cauſa vos eſtis, vos Deos impellitis, vos excitatis infeſtare omnibus malis terras, et nova quaeque quotidie ſtruere, quibus ulciſci ſe poſſint tot a vobis injuriis et maledictionibus exaſperati: Maledictionibus, inquam, et injuriis, quas partim fabulis turpibus, partim opinionibus indecoris, quas veſtri Theologi, quas Poetae, quas ipſi vos quo-

que ignominiosis celebratis in ritibus, res perditas invenietis humanas, et abjecisse clavum Deos; si modo illorum curam spectat, mortalium regere atque administrare fortunas. Nam nobis quidem cur irascantur, non habent: quos vident et sentiunt, neque se colere, neque deridere, quod dicitur, et honestius quam vos multo de sui nominis dignitate existimare, credere.

XII. De sexu hactenus. Nunc ad speciem veniamus et formas, quibus esse descriptos Deos superos creditis: quibus immo formatis, et templorum amplissimis collocatis in sedibus. Neque quisquam Judaicas in hoc loco nobis opponat et Sadducaei generis fabulas, tamquam formas tribuamus et nos Deo: hoc enim putatur in eorum literis dici, et veluti re certa, atque auctoritate firmari: quae aut nihil ad nos attinent, nec ex aliqua portione quidquam habent commune nobiscum: aut si sunt, ut creditur, sociae, quaerendi sunt vobis altioris intelligentiae doctores, per quos possitis addiscere, quibus modis conveniat literarum illarum nubes, atque involucra relaxare. Nostra de hoc sententia talis est. Naturam omnem divinam, quae neque esse coeperit aliquando, nec vitalem ad terminum sit aliquando ventura, liniamentis carere corporeis, neque ullas formarum effigies possidere, quibus extima circumscriptio membrorum solet coagmenta finire. Quidquid enim tale est, mortale esse arbitramur et labile: nec obtinere perpetuam posse credimus aevitatem, quod extremis coercitum finibus necessaria circumcludit extremitas.

XIII. At vero vos Deos parum est formarum quod amplectimini mensione, filo et atterminatis humano: et quod indignius multo est, terrenorum corporum circumcaesura finitis. Quid ergo dicemus? Caput Deos gestare tereti rotunditate collectum, retinaculis nervorum dorso illigatum ac pectori, et ad

cervicum neceſſarias flexiones conſertionibus verticularum, atque oſſea ſubſtructione fulciri? Quod ſi accipiemus ut verum ſit, aures etiam ſequitur ut habeant curvis perterebratas anfractibus: oculorum orbiculos mobiles, ſuperciliorum marginibus obumbratos: ſuſpenſum imbricem narium, munctionibus mucculentis et ſpiritali commeabilem tractui: ſubactionibus ciborum dentes trini generis, atque in officia trina compoſitos: manus miniſtras operum, articulis, digitis, et cubitorum mobilitate tractabiles: corporibus ſuſtinendis pedes, explicandis greſſibus, et ſuggerendis anticipationibus itionum. Quod ſi ea, quae prompta ſunt, conſentaneum eſt et illa portari, quae ſub coſtis, earumque ſub cratibus cutes contegunt, atque omentorum membranulae: gurguliones, ventriculos, lienes, pulmones, veſiculas, jecora, inteſtinorum volubilium tractus, et per omnia viſcera commeantes purpurei ſanguinis venas, cum arteriis ſpiritalibus conjugatas.

XIV. An numquid coeleſtium corpora foeditatibus his carent? et quoniam cibis mortalibus abſtinent, edentulos eos eſſe parvulorum credendum eſt ritu, et viduatos interioribus cunctis, tanquam utres ſufflatos, turgidorum corporum inanitate pendere? Quid quod, ſi haec ita ſunt, erit vobis neceſſarium contueri, ſimileſne ſint Dii omnes, an formarum diſpari circumſcriptione teneantur. Si enim par cunctis, atque una eſt omnibus ſimilitudinis ſpecies, non abſurdum eſt credere errare eos, fallique cognitionis in mutuae comprehenſione. Sin autem gerunt diſcrimen in vultibus, ſequitur ut intelligi debeat non alia de cauſa diſſimilitudines his datas, niſi ut ſinguli ſe poſſent differentium ſignorum proprietatibus noſcitare. Ergo eſſe dicendum eſt quosdam capitones, cilunculos, frontones, labeones: in his alios mentones, naevios, atque naſicas. Hos diſploſis naribus, illos

resimis, nonnullos turgentibus malis aut buccarum cumulatione saccibucces, nanos, longos, medios, macilentos, pingues, crassos: hos capillorum intortionibus crispulos, calvitiis alios et glabritatibus rasos. Neque opinari nos falso, vestrae et produnt atque indicant officinae Siquidem cum facitis atque informatis Deos, hos crinitos effingitis, alios laeves, senes, juvenes, pueros, aquilos, caesios, ravos, seminudos, intectos, aut, ne frigus incommodet, fluidarum vestium superjectione perfusos.

XV. Quisquamne est hominum rationis alicujus sapore contactus, qui pilos et lanugines credat in Deorum corporibus nasci? qui annorum in illis inesse discrimina? qui et per varias tegminum atque amictuum formas vestitos hos ire, atque ab aestibus sese frigoribusque tutari? Quod qui habet verum, et hoc necesse est tamquam verum accipiat: esse Deos fullones, esse tonsores: qui vel sacras eluant vestes, vel capillos imminuant sylvescentium crinium velleribus involutos. Itane istud non turpe, non impietatis et contumeliae plenum est, moribundi et caduci animantis liniamenta Diis dare? insignire his partibus, quas enumerare, quas persequi probus audeat nemo, nec sine summae foeditatis horrore, mentis imaginatione concipere? Hoccine est illud fastidium vestrum, sapientia haec arrogans, qua despuitis nos ut rudes, atque omnem scientiam remini rerum vobis divinarum patere? Aegyptiorum ridetis aenigmata, quod mutorum animantium formas divinis inseruerint causis, easdemque quod species multo thure accipiant, et reliquo caerimoniarum paratu: vos effigies hominum tamquam Deorum veneramini potestates: nec pudet his ora terreni animalis imponere; erroris alios, et stultitiae condemnare, et in erroris ejusdem similitudine ac vitio deprehendi.

XVI. Nisi forte dicetis alias quidem inesse Diis formas, et honoris, et dicis causa species vos eis accommodavisse mortalium, quod majoris multo est contumeliae, quam erroris aliquid ignoratione fecisse. Nam si vos fateremini id, quod vestra suspicio credidisset, formamentis attribuisse divinis, minus erat injuriae praesumpta in opinatione peccasse. Nunc vero, cum aliud creditis, et aliud fingitis, et in eos estis contumeliosi, quibus id attribuitis quod eos confitemini non esse: et irreligiosi esse monstramini, cum id adoratis quod fingitis, non quod in re esse ipsaque in veritate est censetis. Si aselluli, canes, porci, humanum aliquid saperent, fingendique haberent artes: iidemque nos vellent cultu aliquo prosequi, et statuarum consecrationibus honorare, quantas nobis irarum flammas, indignationum quos turbines concitarent, si suorum corporum formas nostra vellent portare atque obtinere simulacra? Quantas, inquam, irarum flammas suffunderent, excitarent, si urbis conditor Romulus asinina staret in facie, si sanctus Pompilius in canina, si porcina sub specie nomen esset Catonis, aut Marci Ciceronis inscriptum? Ita ergo stoliditatem vestram non rideri, si rident, vestris ab numinibus remini? aut, quoniam censetis affici eos ira, non insanire, non furere, neque pro injuriis et contumeliis tantis ultum ire se velle, jacularique in vos ea, quae dolor suetus est jacere, et offensionis acerbitas comminisci? Quanto fuerat rectius elephantorum his formas, pantherarum, aut tigridum, taurorum, equorumque donare? Nam quid in homine pulchrum est, quid quaeso admirabile, vel decorum, nisi quod et clurino cum pecore nescio quis auctor voluit esse commune?

XVII. Sed si vobis, inquiunt, nostra opinatio displicet, vos demonstrate, vos dicite, qua sit Deus praeditus forma. Si veram vultis audire sententiam,

aut nullam habet Deus formam: aut ſi informatus eſt aliqua, ea quae ſit, profecto neſcimus. Neque enim quod vidimus numquam, neſcire eſſe ducimus turpe: aut ea re prohibemur aliorum ſententias refutare, quia ſuper hoc noſtram nullam ipſi ſententiam promimus. Ut enim ſi vitreus eſſe dicatur mundus, ſi argenteus, ferreus, vel ex fragili conglobatus et fabricatus teſta, non dubitemus falſum eſſe contendere, quamvis quae ſit ejus materia neſciamus: ita cum de ſpecie agatur Dei, quam perhibetis convincimus non eſſe, etiam ſi quae ſit, minus poſſumus explicare.

XVIII. Quid ergo, inquiet aliquis, non audit Deus? non loquitur? non ante ſe poſitas res videt? non intuetur? Suo forſitan genere, non noſtro. Neque enim veri aliquid ſcire tanta in re poſſumus, aut ſuſpicionibus indagare: quas eſſe apud nos liquet inſtabiles, lubricas, et vanorum ſimilitudines ſomniorum. Si enim dixerimus iiſdem rationibus videre, quibus et nos videmus: ſequitur ut intelligi debeat ſuperjectas pupulis eum habere membranulas, connivere, nictare, radiis, aut imaginibus cernere, aut quod oculis commune eſt omnibus, ſine alterius luminis commixtione nihil omnino conſpicere. Quod ipſum ſimiliter de auditu, ac de eloquii forma, et verborum prolatione dicendum eſt. Si per aures audiat, eas quoque habere flexuoſis tramitibus perforatas, qua irrepere vox poſſit ſenſum nunciatura ſermonis: aut ſi verba ore funduntur, labia habere cum dentibus, quorum inflictu et mobilitate multijuga lingua ſonos articulet, et vocem in verba conformet.

XIX. Si noſtri animi motum non recuſatis audire, tantum abeſt ut nos Deo corporalia liniamenta tribuamus, ut animorum etiam decora, ipſaſque virtutes, quibus eminere vix conceſſum eſt paucis,

tantae rei vereamur adſcribere. Quis enim Deum dixerit fortem, conſtantem, frugi, ſapientem? quis probum? quis ſobrium? quis immo aliquid noſſe? quis intelligere? quis providere? quis ad fines officiorum certos actionum ſuarum decreta dirigentem? Humana ſunt haec bona, et ex oppoſitione vitiorum exiſtimationem meruerunt habere laudabilem. Quis eſt autem tam obtuſi pectoris, tam bruti, qui humanis bonis Deum eſſe dicat magnum? aut ideo nominis majeſtate praecellere, quod vitiorum careat foeditate? Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacitae mentis cogitatione conceperis, in humanum tranſilit et corrumpitur ſenſum: nec habet propriae ſignificationis notam, quod noſtris dicitur verbis, atque ad negocia humana compoſitis. Unus eſt hominis intellectus de Dei natura certiſſimus, ſi ſcias, et ſentias nihil de illo poſſe mortali oratione depromi.

XX. Et haec vero prima eſt veſtrorum numinum contumelia, quam de formis, et ſexibus boni ſcilicet vindices, et religioſi conſtituiſtis auctores. Illud vero, quod ſequitur, quale eſt, quod Deos vobis inducitis alios fabros, alios medicos, alios lanarios, nautas, cithariſtas, auloedos, venatores, paſtores, et quod ſupererat, ruſticos? Et ille, inquit, muſicus Deus eſt: et hic alter, divinus eſt. Caeteri enim Dii non ſunt, et ventura praedicere inſcitia neſciunt, atque ignorantia futurorum. Obſtetriciis ille informatus artibus, medicorum alius inſtitutus eſt diſciplinis. Ergone ſinguli ſua in re pollent, nec in auxilium vocati alienis poſſunt in partibus ſubvenire? Hic in ſermone facundus eſt, atque in verborum continuationibus promptus: bardi enim ſunt alii, nec poſſunt aliquid ſcitum, ſi oratio facienda eſt, eloqui.

XXI. At rogo, quae ratio eſt, quae tam dura neceſſitas, quae cauſa, ut artificia haec ſuperi tamquam vi-

les noverint atque habeant ſellularii? In coelo enim cantatur et pſallitur, ut intervalla et numeros vocum novem conſerant ſcitulae ac modulentur ſorores? Sunt in ſydereis montibus ſylvae, ſunt luſtra, ſunt nemora, ut venationum praepotens habeatur in expeditionibus Diana? Imminentia Dii neſciunt: et ſortibus vivunt, agitanturque fatalibus, ut quid cuique craſtinus dies ferat, aut hora, Latonius explicet atque aperiat vates? Ipſe alio impletur Deo, et vi numinis premitur exagitaturque majoris, ut merito dicatur habeaturque divinus? Corripiuntur Dii morbis, et vulnerari, vexari aliqua ex re poſſunt: ut cum exegerit ratio, auxiliator ſubveniat Epidaurius? Parturiunt, pariunt, ut difficiles puerperiorum tricas Juno mulceat, corripiatque Lucina? Rem ruſticam tractant, aut curant militaria munera: ut flammipotens Vulcanus fabricetur his enſes, aut ruris ferramenta procudat? Veſtis indigent tegmine: ut virgo Tritonia curioſe iis ſtamen neat: et qualitate pro temporis, aut trilices tunicas, aut de ſerico componat? Accuſant, et diluunt crimina: ut Atlantea progenies eloquii primas ferat ſtudioſa exercitatione quaeſiti?

XXII. Erras, inquit, et falleris: non enim ipſi opifices Dii ſunt, ſed ingeniis hominum ſubjiciunt has artes, atque ut vita ſit inſtructior, tradunt ſcienda mortalibus. Sed qui aliquam ſubjicit ignaro ac neſcio diſciplinam, ſolertemque hunc efficere nonnullius operis ſcientia contendit, ſciat ipſe neceſſe eſt primus id, quod alterum colere conſtituit. Neque enim traditor alicujus eſſe ſcientiae potis eſt, ut non quod tradit praecepta habeat cognita, et rationem teneat exercitatiſſime comprehenſam. Dii ergo ſunt artifices primi: ſive quod, ipſi ut dicitis, ſubdunt ſcientiam mentibus: ſive quod immortales, et geniti numquam, genus omne terrenum vetuſtate temporis

antecedunt. Hoc eſt ergo quod quaeritur, cum ſit nullus apud ſuperos artibus his locus: neque uſus illorum, neque natura depoſcat ingenioſum aliquid, aut ſellulariumſcire: cur eſſe dicatis in aliis alios perceptionibus gnaruies, et habere ſolertias, in quibus ſinguli ſe vincant ſcientiarum cognitione diſcreti?

XXIII Niſi forte hoc dicitis, Deos artifices non eſſe, ſed eos his artibus praeſidere, curare: immo ſub illorum poſita eſſe tutela omnia, quae adminiſtramus, quae gerimus: atque, ut bene ac feliciter cedant, illorum proviſione curari. Quod quidem merito dici ac probabiliter videretur, ſi ad voluntatem ſemper ſententiamque procederent ea, quae obimus, quae gerimus, aut in negociis periclitamur humanis. Cum vero in contrarium quotidie res vertantur, neque ad propoſitum voluntatis actionum reſpondeant fines, ludentis eſt dicere Deos nobis ſupereſſe cuſtodes, quos ſuſpicio finxit noſtra, non explorata veritas comprehendit. Per maria tutiſſimas praeſtat Portunus commeantibus navigationes: ſed cur inſanum mare tam frequentes expoſuit crudelium naufragiorum ruinas? Salutaria, et fida conſilia noſtris ſuggerit cogitationibus Conſus: et in contrarios exitus cur aſſidue vertitur placitorum inopinata mutatio? Armentorum, et pecorum gregibus Pales praeſunt Inuusque cuſtodes: et cur ſaeva contagia, et peſtilentes morbos ab aeſtivis avertere ceſſatione inimica non curant? Flora illa meretrix, et ſancta obſcoenitate ludorum, bene curat ut arva floreſcant: et cur quotidie gemmulas, et pubeſcentes herbas adurit atque interficit nocentiſſimum frigus? Puerperiis Juno praepoſita eſt, et auxiliatur genitricibus foetis, et matrum intereunt cur quotidie millia parricidalibus nixibus interemptae? In tutela Vulcani eſt ignis, et materies ejus in illius regimine conſtituta eſt: et cur aedes frequentiſſime ſacras, atque urbium portiones ad cine-

rem patitur flammarum voracitate collabi? Divinationis ſcientiam largitur hariolantibus Pythius, et cur obliquata, dubia, cur obſcuritatis ſubmerſa caligine dat ſaepius ſubminiſtratque reſponſa? Aeſculapius officiis et medendi artibus praeeſt: et cur plura morborum et valetudinum genera ad ſanitatem nequeunt incolumitatemque perduci, immo ſub ipſis fiunt curantium manibus atrociora? Curat Mercurius ceroma, pugillatibus et luctationibus praeeſt: et cur invictos omnes non perficit, quibus praeeſt? cur unius in officio praeſidatus, hos victoriae compotes, alios vero perpetitur ignominioſa infirmitate rideri?

XXIV. Tutelaribus, inquit, ſupplicat Diis nemo, et idcirco ſinguli familiaribus officiis atque auxiliis deſunt. Niſi enim thura, et ſalſas accipiant fruges, benefacere Dii nequeunt? et niſi pecorum ſanguine delibutas ſuas conſpexerint arulas, ſuos deſerunt atque abjiciunt praeſidatus? At quin ego rebar paulo ante, ſpontaneas eſſe numinum benignitates, ultroque ab his fluere inexpectata benevolentiae munera. Numquid enim rex poli libamine aliquo exambitur aut hoſtia, ut omnia iſta, quibus vivitur, commota mortalium gentibus largiatur? Non fervorem genitalem ſolis Deus, noctis et tempora, ventos, pluvias, fruges, cunctis ſubminiſtrat aequaliter bonis, malis, juſtis, ingenuis, ſervis, pauperibus, divitibus? Hoc eſt enim proprium Dei potentis ac veri, inexorata beneficia praebere feſſis atque invalidis rebus, et multiformi ſemper aſperitate vallatis. Nam ſacrificiis editis id quod poſcaris annuere, non eſt iſtud poſtulantibus ſubvenire, ſed benignitatis propriae munificentiam venditare. Ludimus et laſcivimus tanta in re homines, et quid ſit Deus obliti, quid iſtius magnificentia nominis, quidquid vile vel ſordidum ſuſpicioſa potuimus credulitate confingere, divis tutelaribus arrogamus.

XXV. Unctionibus, inquit, fupereft Unxia, cingulorum Cinxia replicationi, Victa et Potua fanctiffimae victui potuique procurant. O egregia numinum, et fingularis interpretatio poteftatum, nifi poftes virorum adipali unguine oblinerentur a fponfis: nifi virginalia vincula jam ferventes diffolverent, atque imminentes mariti, nifi potarent, et manderent homines, Dii nomina non haberent? Quid? quod non contenti tam deformibus fubdidiffe atque implicuiffe Deos curis, naturas his etiam feras, truculentas, immanes, malis gaudentes femper, et humani generis attribuitis vaftitate.

XXVI. Non commemorabimus hoc loco Deam Lavernam furum, Bellonas, Difcordias, Furias: et laeva illa quae conftituitis numina taciturnitatis filentio praeteribimus. Martem ipfum ponemus in medio, et fpeciofam illam Cupidinum matrem: ex quibus unum praeficitis proeliis, amoribus alteram et cupiditatis ardori. Poteftatem, inquit, bellorum Mars habet, utrumne ut mota compefcat, an ut ceffantia et quieta commoveat? Nam fi fedator militaris infaniae eft, cur quotidie bella non defunt? Sin autem conditor illorum eft, Deum ergo dicemus in voluptatis fuae dulcedinem collidere orbem totum: difcordiarum et difcriminum caufas inter gentes ferere terrarum longinquitate disjunctas: conducere ex diverfo tot mortalium millia, et intra verbi unius moras campos cadaveribus aggerare, fanguineos praecipitare torrentes, fundatiffima delere imperia, aequare urbes folo, libertatem ingenuis abrogare, et fervitutis conditionem imponere, diffenfionibus gaudere civilibus, commorientium fratrum parricida nece, et ad ultimum filiorum et patrum parricidali congreffionis horrore.

XXVII. Quod ipfum licebit in Venerem pari atque eadem ratione traducere. Nam fi amoris haec flam-

mas, ſicut perhibetis et creditis, cogitationibus ſubdit humanis, ſequitur ut intelligi debeat, quidquid labis et criminis ab inſania proficiſcitur tali, id Venereis debere vulneribus imputari. Ergone Dea cogente in viliſſimi nominis ſcorta ſuam ſaepius produnt etiam nobiles dignitatem, disuniuntur tenacium matrimoniorum nexus, in inceſtas libidines neceſſitudo ſanguinis inardeſcit, inſaniunt in liberos matres, patres virginum ſuarum vota in ſe vertunt, contra decus aetatis ſenes in obſcenos ingemunt curis juvenilibus appetitus, ſapientes et fortes viri ſolvunt decreta conſtantiae virilitatis vigore mollito, innectuntur cervicibus laquei, conſcenduntur ardentes rogi, et per vaſtas atque altiſſimas rupes jaciunt ſe paſſim voluntariis ſaltibus praecipitati?

XXVIII. Quisquamne eſt hominum rationis alicujus primordiis indutus, qui divinitatis conſtantiam tam foedis polluat aut contaminet moribus? qui naturas attribuat Diis tales, quas in agreſtibus beluis lenitudo ſaepe permulſit atque extenuavit humana? Ubinam quaeſo eſt illud, quod ab omni perturbationis affectu Dii procul amoti ſunt? quod lenes, placidi, mites, quod in genere virtutis unito perfectionis apicem, atque ipſius retinent ſapientiae ſummitatem? aut cur eos oramus, ut a nobis adverſa atque inimica propellant, ſi malorum omnium, quibus quotidie carpimur, ipſi eſſe nobis reperiuntur auctores? Quantumlibet nos impios, irreligioſos vocetis, aut atheos, numquam fidem facietis eſſe amorum Deos, eſſe bellorum, eſſe qui diſcordias conſerant, qui furialibus ſtimulis animos inquietent. Aut enim veriſſime Dii ſunt, et ea quae commemoraſtis non faciunt: aut ſi ea quae dicitis, faciunt, ſine ulla dubitatione Dii non ſunt.

XXIX. Et tamen poſſemus utcumque accipere a vobis has mentes impiarum pleniſſimas fictionum, ſi

non multa de Diis ipsi tam contraria promentes, dissolventiaque se ipsa, sustinere animi compelleretis assensum. Cum enim singuli singulos anteire interioris contenditis scientiae laude, et Deos ipsos, quos opinamini, tollitis: et reponitis alios, quos manifestum est non esse: et alius aliud de iisdem dicitis rebus, et innumeros esse conscribitis, quos esse singulos semper consensio accepit humana. Incipiamus ergo solenniter ab Jano et nos patre, quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem esse prodidere nonnulli. Quod si accipiemus ut verum sit, sequitur, ut intelligi debeat nullum unquam fuisse Janum, quem ferunt Coelo atque Hecate procreatum in Italia regnasse primum, Janiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, Vulturni generem, Juturnae maritum: atque ita per vos Dei nomen eraditur, quem in cunctis anteponitis precibus, et viam vobis pandere Deorum ad audientiam creditis. Rursus vero si Janus est annus, Deus esse nec sic potest. Quis enim annum ignorat temporis esse circumscriptionem statam, nec habere vim numinis id, quod spaciis mensium, et dierum dinumeratione conclusum est? Quod ipsum licebit in Saturnum non absimili ratione traducere. Nam si tempus significatur hoc nomine, Graecorum ut interpretes autumant, ut quod chronos est, habeatur Cronos, nullum est Saturnium numen. Quis est enim tam demens, qui tempus esse dicat Deum, quod mensura cujusdam est spacii in continua serie perpetuitatis inclusi? atque ita ex ordine tolletur et iste coelestium, quem coelo esse editum patre, magnorum esse procreatorem Deorum, vitisatorem, falciferum vetustas edidit prisca, et minorum transmisit aetati.

XXX. Nam quid de ipso dicemus Jove, quem solem esse dictitavere sapientes, agitantem pinnatos currus, turba consequente divorum? aethera nonnulli

flagrantem vi flammea, atque ardoris inextinguibili vastitate? Quod si liquet, et constat, nullus ergo omnino est vobis auctoribus Jupiter: qui patre editus Saturno, atque Ope matre, ut genitoris evaderet rabiem, in Cretensium finibus memoratur esse celatus. Jam vero Junonem opinatio nonne consimilis Deorum tollit e censu? Nam si aer illa est, quemadmodum vos ludere ac dictitare consuestis, Graeci nominis praeposteritate repetita, nulla soror et conjux omnipotentis reperietur Jovis, nulla Fluonia, nulla Pomona, nulla Ossipagina, nulla Februtis, Populonia, Cinxia, Caprotina: atque ita reperietur inanissima esse istius nominis fictio, opinionis vacuae celebritate vulgata.

XXXI. Aristoteles, ut Granius memorat, vir ingenio praepotens, atque in doctrina praecipuus, Minervam esse Lunam probabilibus argumentis explicat, et literata auctoritate demonstrat. Eamdem hanc alii aetherium verticem, et summitatis ipsius esse summam dixerunt: memoriam nonnulli: unde ipsum nomen Minerva, quasi quaedam Meminerva formatum est. Quod si accipit res fidem, nulla est ergo Mentis filia, nulla victoriae, nulla Jovis elata de cerebro inventrix oleae, nulla magisteriis artium, et disciplinarum varietatibus erudita. Quod aqua nubat terram, appellatus est, inquiunt, cognominatusque Neptunus. Si ergo liquoris obtentio nominis hujus appellatione signatur, nullus Deus est omnino Neptunus: atque ita tollitur, et removetur e medio stygii frater Jovis, Olympiique germanus, tridenti armatus ferro, pistricum dominus atque maenarum, rex salsorum gurgitum, et tremebundi motator soli.

XXXII. Mercurius etiam quasi quidam medicurrius dictus est: et quod inter loquentes duo media currat et reciprocetur oratio, nominis hujus concinnata est qualitas. Ergo si haec ita sunt, non est Dei Mercu-

rius nomen, ſed ſermonis reciprocantis et vocis, atque ita hoc pacto aboletur et extinguitur caduceator ille Cyllenius in algido fuſus monte, vertice, verborum excogitator et nominum: nundinarum, mercium, commerciorumque mutator. Terram quidam e vobis, quod cunctis ſufficiat animantibus victum, matrem eſſe dixerunt magnam: eandem hanc alii, quod ſalutarium ſeminum frugem gerat, Cererem eſſe pronunciant: nonnulli autem Veſtam, quod in mundo ſtet ſola, caeteris ejus partibus mobilitate in perpetua conſtitutis. Quod ſi ratione profertur et aſſeveratur certa, trina pariter nomina vobis interpretibus nulla ſunt: non Ceres, non Veſta Deorum eſſe computabuntur in faſtis: non ipſa denique mater Deum, quam Nigidius autumat matrimonium tenuiſſe Saturni, Dea recte poterit nuncupari: ſiquidem unius terrae haec ſunt omnia nomina, et his ſola praedicationibus indicatur.

XXXIII. Praetermittimus hoc loco ſatietatis fuga Vulcanum: quem eſſe omnes ignem pari vocum pronunciatis aſſenſu: quod ad cunctos veniat, Venerem, et quod ſata in lucem proſerpant, cognominatam eſſe Proſerpinam: qua rurſus in parte trium capita numinum tollitis: ſiquidem primum elementi eſt nomen, non ſentientis vocabulum poteſtatis: libidinis alterum per cuncta animantia diffuſae: tertium vero ſignificat attollentia ſe germina, et frugum ſubcreſcentium motiones. Quid? cum Liberum, Apollinem, Solem, unum eſſe contenditis numen vocabulis amplificatum tribus, nonne ſententiis veſtris Deorum imminuitur cenſus, et opinio praedicata dilabitur? Nam ſi verum eſt ſolem eundem Liberum eſſe, eundemque Apollinem, ſequitur ut in rerum natura neque Apollo ſit aliquis, neque Liber: atque ita per vos ipſos aboletur, eraditur, Semeleius, Pythius:

alter foeculentae hilaritatis dator, Sminthiorum alter pernicies murum.

XXXIV. Non indocti apud vos viri, neque quod induxerit libido garrientes, Dianam, Cererem, Lunam, caput esse unius Dei triviali germanitate pronunciant: neque, ut sunt trinae dissimilitudines nominum, personarum differentias tres esse: Lunam in his omnibus vocari, atque in ejus vocamen reliquorum seriem coacervatam esse cognominum. Quod si exploratum, si fixum est, atque ita si esse rei veritas monstrat, cassum iterum nomen est Cereris, cassum Dianae: atque ita perducitur res eo, ut et illa frugum, sicut perhibetis, inventrix, vobis ducibus atque auctoribus nulla sit: et exspolietur Apollo germana, quam quondam puris in fontibus abluentem membrorum sordes corniger ille venator inspexit, et poenam curiositatis invenit.

XXXV. In Philosophiae memorabiles studio, atque ad istius nominis columen vobis laudatoribus elevati, universam istam molem mundi, cujus omnes amplexibus ambimur, tegimur, ac sustinemur, animal esse unum, sapiens, rationabile, consultum probabili asseveratione definiunt: quorum si est vera, et fixa, certa sententia, etiam illi continuo desinent Dii esse, quos in ejus portionibus paulo ante immutatis nominibus constituebatis. Ut enim homo unus nequit permanente sui corporis integritate in homines multos scindi: neque homines rursus multi disjunctionis differentia conservata in unius sensus simplicitatem conflari: ita si mundus unum est animal, et unius mentis agitatione motatur: nec in plura potest numina dissipari, nec, si ejus particulae Dii sunt, in unius animantis conscientiam cogi, atque verti. Luna, sol, tellus, aether, astra, membra sunt, et mundi partes: quod si partes et membra sunt, animalia utique sui nominis non sunt: neque enim partes hoc

ipſum eſſe, quod totum eſt, aliqua in re poſſunt: aut ſibi ſapere, ſibi ſentire, quod ſine totius animantis aſſenſu nullis propriis aſſiciatur e motibus, quo conſtituto, ac poſito, ſumma omnis illuc redit: ut neque Sol Deus ſit, neque Luna, neque Aether, Tellus, et cetera. Sunt enim partes mundi, non ſpecialia numinum nomina: atque ita perſicitur, omnia vobis turbantibus miſcentibusque divina, ut in rerum natura unus Deus conſtituatur mundus, exploſis omnibus ceteris: quinimmo inaniter, vacue, et ſine ulla ſubſtantia conſtitutis.

XXXVI. Si totidem nos modis, totidemque ſententiis Deorum veſtrorum ſubrueremus fidem, nulli eſſet dubium, quin ira et rabie concitati, ignes, feras, et gladios, atque alia poſtularetis ſuppliciorum in nos genera, quibus ſitim ſoletis veſtram noſtri ſanguinis appetitione proluere. Cum vero per vos ipſos prope omnis gens numinum ſub oſtentatione tollatur ingeniorum atque doctrinae, audetis intendere noſtri nominis cauſa res humanas ab Diis premi: cum quidem, ſi verum eſt eſſe illos uſpiam, atque incaleſcere irarum flammis, nihil habeant juſtius, propter quod in vos ſaeviant, quam quod eos negatis ſubſiſtere, neque una eſſe in parte naturae.

XXXVII. Muſas Mnaſeas eſt auctor filias eſſe Telluris et Coeli: Jovis ceteri praedicant ex Memoria uxore, vel mente: has quidam virgines, alii matres fuiſſe conſcribunt. Libet enim jam paucis etiam illas partes attingere, quibus alius aliud eadem de re dicere opinionum diverſitate monſtramini. Ephorus has igitur numero eſſe tres effert: Mnaſeas, quem diximus, quatuor: Myrtilus inducit ſeptem: octo aſſeverat Crates: ad extremum Heſiodus novem cum numinibus prodit, Diis caelum et ſydera locupletans. Niſi fallimur, iſta diſſenſio nihil ſcientium verum eſt, non ab rei veritate deſcendens. Nam ſi liquido ſci-

retur, quid ſit, unanimis eſſet vox omnium, et in ejusdem ſententiae finem cunctorum pergeret et conveniret aſſenſio.

XXXVIII. Quonam modo igitur religionis poteſtis integrare vim plenam, cum circa ipſos erretis Deos? aut ad venerabiles invitare nos cultus, cum nihil nos certi de ipſorum numinum comprehenſione doceatis? Ut enim de mediis conticeſcamus auctoribus, aut ille primus eradit atque interficit ſex divas Muſas, ſi eſſe illas conſtat novem: aut iſte ultimus et extremus ſex apponit, quae nullae ſunt, tribus ſolis in veritate conſtantibus: ut neque ſciri poſſit, aut comprehendi, quaenam debeant addi, quae demi, et in periculum deducatur religionis ipſius ſuſceptio, aut id quod non eſt colens, aut quod ſit fortaſſe praeteriens. Novenſiles Piſo Deos eſſe credit novem in Sabinis apud Trebiam conſtitutos. Hos Granius Muſas putat, conſenſum accommodans Aelio: novenarium numerum tradit Varro, quod in movendis rebus potentiſſimus ſemper habeatur et maximus, novitatum Cornificius praeſides, quod curantibus his omnia novitate integrentur, et conſtent: Deos novem Manilius, quibus ſolis Jupiter poteſtatem jaciendi ſui permiſerit fulminis. Cincius numina peregrina novitate ex ipſa appellata pronunciat: nam ſolere Romanos religiones urbium ſuperatarum partim privatim per familias ſpargere, partim publice conſecrare: ac ne aliquis Deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur, brevitatis et compendii cauſa uno pariter nomine cunctos Novenſiles invocari.

XXXIX. Sunt praeterea nonnulli, qui ex hominibus divos factos hac praedicant appellatione ſignari, ut eſt Hercules, Romulus, Aeſculapius, Liber, Aeneas. Sententiae, ut apparet, diverſae ſunt hae omnes: neque fieri per rerum naturam poteſt, ut qui opinionibus differunt, veritatis unius habeantur auctores.

Si enim Pisonis sententia vera est, Aelius et Granius mentiuntur: si quod dicitur ab his certum est, peritissimus errat Varro, qui rebus in substantia constitutis inanissimas subdit et res cassas. Si novenarius numerus cognomen Novensilium ducit, Cornisicius labare convincitur, qui novitati praesidentibus divis alienae potentiae vim donat. Quod si opinio Cornificii vera est, imprudens Cincius invenitur, qui urbium victarum Deos potestate afficit Novensilium numinum. Quod si hi sunt, quos Cincius praedicat, Manilius dicere reperietur falsum, qui alieni fulminis jaculatores sub istius vocaminis appellatione concludit. Quod si exploratum et verum est id quod Manilius autumat, in errore sunt hi maximo, qui honoribus divinis auctos, consecratosque mortales ob novitatem honoris existimant nuncupari. Quod si Novensiles hi sunt, qui meruerunt ad sydera sublevari, postquam sunt vitae mortalitate defuncti, nulli prorsus Novensiles Dii sunt. Ut enim servi, milites, magistri, non sunt personarum subjacentium nomina, sed officiorum, conditionum, et munerum: ita cum Novensiles dicimus nomen esse Deorum, qui ex hominibus meruerunt Dii esse, manifestum et promptum est non personas specialiter definitas, sed novitatem ipsam cognomine Novensilium nuncupari.

XL. Nigidius Penates Deos Neptunum esse atque Apollinem prodidit, qui quondam muris urbem Ilium conditione adjuncta cinxerunt. Idem rursus in libro sexto exponit et decimo, disciplinas Ethruscas sequens, genera esse Penatium quatuor, et esse Jovis ex his alios, alios Neptuni, inferorum tertios, mortalium hominum quartos, inexplicabile nescio quid dicens. Caesius et ipse has sequens Fortunam arbitratur, et Cererem, Genium Jovialem, ac Palem, sed non illam foeminam, quam vulgaritas accipit, sed masculini nescio quem generis ministrum Jovis, ac

villicum. Varro, qui ſunt introrſus, atque in intimis penetralibus coeli Deos eſſe cenſet, quos loquimur, nec eorum numerum, nec nomina ſciri. Hos Conſentes, et Complices Ethruſci ajunt, et nominant, quod una oriantur, et occidant una: ſex mares, et totidem foeminas nominibus ignotis, et miſerationis parciſſimae: ſed eos ſummi Jovis conſiliarios, ac principes exiſtimari. Nec defuerunt, qui ſcriberent Jovem, Junonem, ac Minervam, Deos penates exiſtere, ſine quibus vivere, ac ſapere nequeamus, ſed qui penitus nos regant ratione, calore, ac ſpiritu. Ut videtis, et hic quoque nihil concinens dicitur, nihil una pronunciatione finitur: nec eſt aliquid fidum, quo inſiſtere mens poſſit veritati ſuae proxima ſuſpicione conjiciens. Ita enim labant ſententiae, alteraque opinio ab altera convellitur, ut aut nihil ex omnibus verum ſit: aut ſi ab aliquo dicitur, tot rerum diverſitatibus neſciatur.

XLI. Poſſumus, ſi videtur, ſummatim aliquid et de Laribus dicere, quos arbitratur vulgus vicorum atque itinerum Deos eſſe, ex eo quod Graeci vicos cognominant lauras. In diverſis Nigidius ſcriptis modo tectorum domuumque cuſtodes, modo Curetas illos, qui occultaſſe perhibentur Jovis aeribus aliquando vagitum, modo Digitos Samothracios, quos quinque indicant Graeci Idaeos dactylos nuncupari. Varro ſimiliter haeſitans, nunc eſſe illos Manes, et ideo Maniam matrem eſſe cognominatam Larum: nunc aerios rurſus Deos, et heroas pronunciat appellari: nunc antiquorum ſententias ſequens larvas eſſe dicit Lares, quaſi quosdam genios, defunctorum animas mortuorum.

XLII. Infinitum eſt et immenſum ſpecies ire per ſingulas, atque ipſis facere promptum libris, nullum eſſe a vobis Deum, neque exiſtimatum, neque creditum, de quo ambiguas, diſcrepantesque ſententias

opinionum mille varietatibus non prompferitis. Sed brevitatis et faſtidii cauſa ſatis eſt dixiſſe, quae dicta ſunt: et eſt operoſum nimis coacervare in unum multa, cum ex uno et ex altero manifeſtum fiat, et pateat, labare, nec quidquam vos certi de his rebus quas aſſeritis dicere: niſi forte dicetis, etiam ſi perſonaliter ignoramus, qui ſunt Lares, qui Novenſiles, qui Penates, eſſe illos tamen conſenſione ipſa vindicante auctorum, et in numeris caelitum formam ſui generis obtinere. Et quemadmodum poterit an ſit Deus aliquis ſciri, ſi ignorabitur et neſcietur quid ſit? aut poſtulatio ipſa beneficiorum valere, ſi exploratum non erit, non certum, quis ad quamque debeat conſultationem vocari? Omnis enim, qui quaerit alicujus numinis impetrare reſponſum, debet neceſſario ſcire, cui ſupplicet, quem imploret, a quo rebus auxilia et neceſſitatibus expoſcat humanis: maxime cum vos ipſi, et non omnes omnia Deos poſſe praeſtare, et diſſimilibus ritibus ſingulorum animos referatis offenſionesque placari.

XLIII. Etenim ſi hic atram, ille albam deſiderat pellem, huic capite velato, illi ſacrificandum eſt nudo, de matrimoniis ille conſulitur, hic medelas incommoditatibus praeſtat, intereſſe non poteſt nihil, an ſit ille Novenſilis, an ille, cum ignoratio rerum, et perſonarum confuſio Deos offendat, cogat et neceſſario piaculum contrahi? Finge enim me ipſum incommoditatis alicujus et declinandi periculi cauſa horum cuipiam numinum ſupplicare dicentem: Adeſte, adeſtote Dii Penates, tu Apollo, tuque Neptune, omniaque haec mala, quibus uror, torreor, vexor, veſtri numinis averruncate clementia: eritne ſpes aliqua referendae ab his opis, ſi Ceres, Pales, Fortuna, Jovialis aut Genius, non Neptunus et Apollo Penates Dii erunt? aut ſi Curetas pro Laribus invocaro, quos Digitos Samothracios pars veſtrorum aſſeve-

rat auctorum, quemadmodum his potero auxiliatoribus et propitiis uti, cum neque his ſua, et aliena illis impoſuero cognomina? Usque adeo res exigit propriatim Deos ſcire, nec ambigere, nec dubitare de uniuscujusque vi, nomine; ut ſi alienis ritibus et appellationibus fuerint invocati, et aures habeant ſtructas, et piaculis nos teneant inexpiabilibus obligatos.

XLIV. Quare ſi vobis liquet, in ſublimibus palatiis caeli habitare, conſiſtere multitudinem iſtam, quam enumeratis Deorum, in unius proloquii finibus convenit vos ſtare: nec per varias diſtractos, repugnantesque ſententias fidem ipſis rebus, quas ſtruitis, derogare. Si Janus eſt, Janus ſit: ſi Liber eſt, Liber ſit: ſi Summanus, Summanus ſit: hoc eſt enim confidere, hoc tenere, exploratae in rei cognitione defigi, non more caecorum atque errantium dicere: Novenſiles Muſae ſunt, Trebiani quinimmo Dii ſunt, immo novenarius numerus, ſubverſarum potius vel urbium praeſides, et in id periculum ducere res tantas, ut dum alios tollitis, et reponitis alios, poſſit jure de cunctis, an ſint ulla in parte, dubitari.

LIBER QUARTUS.

I. Interrogare vos libet, ipſosque ante omnia Romanos Dominos rerum ac principes, utrumne exiſtimatis Pietatem, Concordiam, Salutem, Honorem, Virtutem, Felicitatem, ceteraque hujusmodi nomina, quibus aras videmus a vobis cum magnificis exaedificatas delubris, vim habere divinam, coelique in regionibus degere? an ita ut aſſolet, dicis cauſa ex eo, quod optamus et volumus bona iſta nobis contingere, ſuperorum retuleritis in cenſum? Nam ſi verba exiſtimantes haec caſſa, et nullius ſubſtantiae nomina, divinis tamen religionibus conſecratis: erit vobis videndum, utrumne iſtud puerile ſit ludicrum, an veſtrorum numinum deluſionem ſpectans, quibus coaequatis et adjungitis inanium figmenta verborum? Sin autem ex animi certiore ſententia Deos eſſe et haec rati, templis et pulvinaribus oneraſtis, inſcitiam noſtram ut doceatis oramus, Victoria, Pax, Aequitas, et cetera quae in ſuperioribus dicta ſunt, quanam ratione, qua via intelligi poſſunt Dii eſſe, atque ad ſuperorum concilium pertinere?

II. Nos enim, niſi forte communem tollitis nobis atque eripitis ſenſum, nihil horum ſentimus et cernimus habere vim numinis, neque in aliqua con-

tineri sui generis forma: sed esse virtutem viri, salutem salvi, honorem honorati, victoris victoriam, concordis concordiam, pietatem pii, memoriam memoris: feliciter vero viventis ac sine ullis offensionibus felicitatem. Quod a vobis verissime dici ex contrariis promptum est oppositionibus noscitare, infelicitate, discordia, oblivione, iniquitate, impietate, ignavia pectoris, et valetudine corporis minus fausta. Ut enim haec accidunt, hominumque sunt posita in actionibus, affectibus fortuitis: ita quod illis adversum est ex qualitatibus benignioribus nominatur, in aliis necesse est haereat, ex quibus ita formatis figuratio ista concepta est nominum.

III. Nam quod nobis catervas ignotorum alias inducitis Deorum, existimare non possumus, utrumne istud serio, atque ex rei compertae faciatis fide: an fictionibus ludentes cassis ingeniorum lasciviatis luxu. Quod abjectis infantibus pepercit lupa non mitis, Luperca, inquit, Dea est auctore appellata Varrone. Ex rerum ergo proventu, non ex vi naturae Dea ista est prodita? et postquam feros morsus immanis prohibuit belua, et ipsa esse occoepit, et ipsius nominis significantiam traxit? aut si fuit jamdudum Dea, prius quam Romulus nasceretur et frater: cujus fuerit nominis atque appellationis expromite. Praestana est, ut perhibetis, dicta, quod Quirinus in jaculi missione cunctorum praestiterit viribus: et quod Tito Tatio, Capitolinum ut capiat collem, viam pandere atque aperire permissum est: Dea Panda est appellata, vel Pantica. Ante facta haec ergo numquam fuerant numina: et nisi Romulus tenuisset teli trajectione palatium, nique Tarpejam rupem rex Sabinus potuisset accipere, nulla esset Pantica, nulla Praestana? Et si has dicitis ante sui causam fuisse cognominis, quod in priore quaesitum est capite, cujus et hae fuerint vocaminis indicate.

IV. Pellendorum hoſtium Dea potens Pellonia eſt. Quorumnam, niſi moleſtum eſt, edite. Confligunt partes, atque inter ſe cominus armorum collatione decernunt: et haec illi eſt pars hoſtis, et illa huic hoſtilis: quos ergo Pellonia, cum hinc et inde pugnabitur, pellet, aut in gratiam conceſſura eſt quorum, cum utrique debeat parti ſui nominis vires, officiumque praeſtare? Quod ſi utique fecerit, id eſt partibus ſi utrisque favorem ac ſuffragium commodarit, nominis ſui vim perdet, quod partis unius in pulſione formatum eſt. Niſi forte dicetis, Romanorum tantum eſt Dea haec, et cum ſolis Quiritibus faciens gratioſis ſemper opitulationibus praeſto eſt. Eſſe quidem hoc ita, quod nomini favemus, optamus: at quaeſtionem non exiguam res habet. Quid enim Romani Deos poſſident peculiares, qui aliarum gentium non ſint? et quemadmodum poterunt Dii eſſe, ſi non omnibus, quae ubique ſunt gentes, aequabilitatem ſui numinis exhibebunt? et ubi quaeſo jamdudum Pellonia haec fuit, cum apud Furculas Caudinas decus publicum ſubjugatum eſt? cum apud Thraſimenum lacum ſanguinei cucurrere torrentes? cum Diomedis campi Romanis cadaveribus aggerati ſunt? cum mille alia vulnera proeliorum innumeris accepta ſunt cladibus? dormiebat, ſtertebat, aut quod vilia facere conſueta ſunt capita, in hoſtilia caſtra defugerat?

V. Dii laevi, et laevae, ſiniſtrarum tantum regionum ſunt praeſides, et inimici partium dexterarum. Quod quanam iſtud ratione dicatur, quove animi ſenſu, neque ipſi nos aſſequimur, nec a vobis confidimus poſſe in aliquam lucem communis intelligentiae perduci. Jam primum enim mundus ipſe per ſe ſibi neque dexteras, neque laevas, neque ſuperas regiones, neque imas, neque anticas habet, neque poſticas. Quidquid enim teres eſt, atque ex omni

parte rotunditatis solidae convexione conclusum, nullum habet initium, nullum finem: ubi finis, et initium nullum est, esse aliqua portio sui nominis, et initium non potest. Itaque cum dicimus, dextera haec regio est, et illa laeva: non ad mundi habitum dicimus qui sui simillimus totus est, sed ad positionem nostram, situmque revocamus, qui informati sic sumus, ut alia dextera, alia nobis dicantur esse laeva: quae tamen haec ipsa quae laeva appellamus, et dextera alia, in nobis nihil habent perpetuum, nihil fixum: sed prout nos casus, atque eventus collocaverit temporis, ita nostris sumunt ab lateribus figurationes. Si orientem solem respexero, cardo mihi frigoris, et Septentrio fit laevus: in quem si ora traduxero, erit mihi sinister Occasus, qui ab sole posterganeus habebitur. Rursus vero si jecero plagam ad occiduam lumina, in vocabulum sinistri Auster, et Meridies transit: in quam si me partem necessaria temporis circumegerit ratio, fit ut oriens laevus immutata corporis conversione dicatur, qua ex re poterit facillime recognosci, neque dextera, neque laeva natura esse ulla, sed positionis, temporis, et prout nostri corporis habuerit se situs rerum ad circumstantiam collocatus. Quod cum ita se habeat, quanam ratione, quo pacto sinistrarum partium Dii erunt, cum easdem constiterit regiones modo dexteras fieri, modo laevas? Aut quid dexterae meruerunt de immortalibus Diis partes, ut sine ullis praesidibus degerent, quas esse faustas, et prosperis semper cum ominibus ediderunt?

VI. Lateranus, ut dicitis, Deus est focorum et Genius, dictusque hoc nomine, quod ex laterculis crudis ab hominibus caminorum istud exaedificetur genus. Quid ergo si testa, aut materia fuerint quacumque alia fabricati foci, Genios non habebunt? et ab officio tutelae, quisquis iste est Lateranus, abscedet, quod regni sui possessio non luteis

constructa est formis? Et quid, quaeso, ut faciat, praesidatum focorum Deus iste sortitus est? Per humani generis coquinas currit, inspiciens et explorans quibusnam lignorum generibus suis ardor in foculis excitetur: habitudinem fictilibus contribuit vasculis, ne flammarum dissiliant vi victa: curat ut ad sensum palati suis cum jucunditatibus veniant rerum incorruptarum sapores, et an rite pulmenta condita sint, praegustatoris fungitur, atque experitur officio. Itane istud non foedum, quinimmo, ut verius dixerim, non contumeliosum, non impium, ad hoc tantum inducere Deorum nescio quas fictiones, non quas dignis honoribus prosequare, sed quas rebus turpibus, et infami praeficias actioni?

VII. Etiamne militaris Venus castrensibus plagiis praesidet, et puerorum stupris? Etiamne Persica una est e populo numinum, quae obscoenas illas et luteas voluptates ad exitum perficit dulcedine inoffensa procedere? Etiamne Pertunda, quae in cubiculis praesto est, virginalem scrobem effodientibus maritis? Etiamne Tutunus, cujus immanibus pudendis, horrentique fascino, vestras inequitare matronas, et auspicabile ducitis, et optatis? Quod si minime vos admonent ad intellectum veritatis res ipsae: nec ex ipsis saltem potestis nominibus noscere inanissimae superstitionis figmenta haec esse, et falsorum imaginationes Deorum? Putationibus arborum Puta, inquitis, praesto est, rebus petendis Peta: Deus nemorum Nemestrinus est: Patellana numen est, et Patella, ex quibus una est patefactis, patefaciendis rebus altera praestituta. Nodutis dicitur Deus, quia ad nodos perducit res satas: et quae praeest frugibus ferendis, Terensis: ab erroribus viarum Dea Vibilia liberat: in tutela sunt Orbonae orbati liberis parentes: in Naeniae, quibus extrema sunt tempora. Jam quae durat et solidat infantibus parvis ossa, Ossilago

ipſa memoratur. Mellonia Dea eſt pollens potensque in apibus, mellis curans cuſtodiensque dulcedinem.

VIII. Dicite, o quaeſo ut ita vobis propitiae faveant, Peta, Puta, Patella, ſi omnino eſſent apes ullae in terris, aut ſi exos genus humanum, velut quidam vermiculi naſceremur, Dea Mellonia non eſſet: aut Oſſilago ſolidatrix oſſium nomen proprium non haberet? Etenim quaero, et rogito, utrumne vobis videantur antiquiores Dii eſſe natura, tempore, vetuſtate, an homines, an apes, fruges, virgulta, et caetera? Dubitabit hominum nemo, quin innumeris dicatis Deos aetatibus, ſaeculis, cuncta quaecunque ſunt anteire. Quod ſi habet ſe ita, qui fieri per rerum naturam poteſt, ut ex rebus poſtea procreatis acciperent nomina ea, quae ſunt priora temporibus? aut tutelas ſortirentur earum Dii rerum, quae nondum eſſent genitae, et in uſum mortalibus attributae? An numquid jamdudum ſine nominibus Dii erant, et poſtquam res naſci, terrisque ineſſe coeperunt, his a vobis dignati ſunt ſignis atque appellationibus nuncupari? Et unde ſcire potuiſtis quae nomina ſingulis inderetis, cum eſſe illos ignoraretis omnino, aut ineſſe potentias his certas: cum eſſet vobis ſimiliter neſcium, quisnam eorum quid poſſet, et cui rei deberet pro ſui numinis poteſtate praeponi?

IX. Quid ergo, inquitis, hos Deos nusquam eſſe gentium judicatis, ſed falſis opinationibus conſtitutos? Non iſtud nos ſoli, ſed veritas ipſa dicit, et ratio: et ille communis, qui eſt cunctis in mortalibus, ſenſus. Qui eſt enim qui credat eſſe Deos Lucrios, et lucrorum conſecutionibus praeſidere, cum ex turpibus cauſis frequentiſſime veniant, et aliorum ſemper ex diſpendiis conſtent? Quis Libentinam, quis Liburnum libidinum ſupereſſe tutelis, quas jubet ſapientia fugere, et quas mille per ſpecies propudioſa

expetit et exercet obſcoenitas? Quis Limentinum, quis Limam cuſtodiam liminum gerere, et janitorum officia ſuſtinere: cum fanorum quotidie videamus, et privatarum domorum convelli et ſubrui: nec ſine his eſſe flagitioſos ad lupanaria commeatus? Quis curatores obliquitatum Limos? quis Saturnum praeſidem ſativis? quis Montinum montium? quis ſegnium Murciam? quis ad extremum Deam Pecuniam eſſe credat, quam velut maximum numen veſtrae indicant literae donare annulos aureos, loca in ludis atque in ſpectaculis priora, honorum ſuggeſtus ſummos, amplitudinem magiſtratus, et quod maxime pigri ament, ſecurum per opulentias ocium.

X. Quod ſi habere inſiſtitis ſuos proprios praeſides oſſa, mella, et lumina, caeteraque alia, quae vel curſim perſtrinximus, vel nimietatis non attigimus taedio, licet conſimili ratione mille alios Deos inducere, qui rebus innumeris debeant ſuam curam, cuſtodiamque praebere. Cur enim Deus praeſit melli uni tantummodo, non praeſit cucurbitis, rapis, non cunilae, naſturtio, non ficis, betaceis, caulibus? Cur ſola meruerint oſſa tutelam, non meruerint ungues, pili, caeteraque alia locis poſita in obſcuris, et verecundioribus partibus, et ſunt caſibus obnoxia plurimis, et curam magis Deorum, diligentiamque deſiderant? Aut ſi et has dicitis partes ſuis agere ſub tutelaribus divis, incipient totidem Dii eſſe, quot res ſunt: nec explicabitur ratio, cur non rebus omnibus divinae praeſidant curae, ſi certas res eſſe, quibus praeſint numina et provideant, dixeritis.

XI. Quid dicitis o patres novarum religionum, quid poteſtatum? Hoscine a nobis Deos violari, et negligi ſacrilego clamitatis, quiritaminique contemni Lateranum Genium focorum, Limentinum praeſidem liminum, Pertundam, Perficam, Nodutim Terenſem? et quia non ſupplices Mutuno procumbimus atque

Tutuno, ad interitum res lapſas, atque ipſum dicitis mundum leges ſuas et conſtituta mutaſſe? At quin videte, perſpicite, ne dum talia confingitis monſtra, taliaque molimini, Deos offenderitis certiſſimos, ſi modo ſunt ulli, qui iſtius nominis mereantur ſuſtinere atque habere faſtigium, nec propter aliam cauſam mala iſta, quae dicitis, ferveant, et quotidianis acceſſionibus inoleſcant. Cur ergo, e vobis fortaſſe aliquis dixerit, eſſe falſum iſtos Deos contendis? Et invocati ab haruſpicibus parent, et ſuis acciti nominibus veniunt, et fidelia reddunt reſponſa quaerentibus? Poſſumus obtinere falſum eſſe quod dicitur, vel quod ſuſpicionibus pleniſſima res tota eſt: vel quod multas quotidie praedictionum videmus, aut aliter cadere, aut in contrarios exitus fruſtrata exſpectatione torqueri.

XII. Sed ſint, ut aſſeritis, vera, eandem tamen facietis fidem Melloniam, verbi cauſa, vel Limentinum inſerere ſe fibris, et ad rerum, quas quaeritis, ſignificantias aptare? Numquid illorum aliquando vidiſtis os, habitum, faciem? aut eadem haec poſſunt in pulmonibus, aut jecuſculis conſpici? Nonne accidere, fieri, licet aſtu diſſimiletis, poteſt, ut alter pro altero ſubeat, fallens, ludens, decipiens, atque invocati ſpeciem praeſtans? Si magi haruſpicum fratres ſuis in accitionibus memorant antitheos ſaepius obrepere pro accitis: eſſe autem hos quosdam materiis ex craſſioribus ſpiritus, qui Deos ſe fingant, neſciosque mendaciis et ſimulationibus ludant: cur ratione non pari credamus hic quoque ſubjicere ſe alios pro eis qui non ſunt; ut et veſtras opinationes firment, et ſibi hoſtias caedi alienis ſub nominibus gaudeant?

XIII. Aut ſi ſic accipere rei novitate renuitis, unde vobis eſt ſcire, an ſit unus aliquis, qui ſuccedat pro omnibus quos invocatis, partibusque ſe cunctis lo-

corum divisionumque supponens, multorum vobis speciem divorum praebeat et potestatum? Quisnam iste est unus? interrogabit. Forte possumus istum veris auctoribus dicere: sed ne nobis fidem habere nolitis, Aegyptios, Persas, Indos, Chaldaeos, Arménios interroget, omnesque illos alios; qui in interioribus viderunt et cognoverunt haec artibus: jam profecto discetis, quisnam sit Deus unus, vel sub eo qui plurimi, qui Deos se fingant, et humani generis imprudentiam ludant. Jamdudum nos pudet ad eum locum venire; in quo risum tenere non possunt non tantum puerculi, et procaces, verum etiam serii, atque in moris tetrici asperitatem durati. Nam cum a doctoribus omnes nostris insinuatum acceperimus et traditum, in declinationibus Deorum plurativos numeros non esse, quod essent Dii singuli, nec communiter ire per plurimos uniuscujusque nominis proprietas quiret: (*Neque enim fieri per rerum naturam potest, ut quod unum est, fiat duo: et in diversas res eat unitas, ingenita simplicitate divisa.*) immemores vos facti, et puerilium disciplinarum recordatione composita, et complures subditis vocabulis iisdem Deos, et cum sitis alias in eorum numero restrictiores, multiplices eos rursus cognominum societate fecistis: quam quidem olim partem judicii acris viri, atque ingenio perspicaci, tam sermone Italo explicuere, quam Graeco. Et dare nobis compendium potuisset res ista, si non et aliquos videremus literarum esse istarum expertes: et institutus a nobis sermo nos quoque compelleret nonnihil de his rebus, quamvis ab illis sumptum, commemoratumque, depromere.

XIV. Ajunt igitur Theologi vestri, et vetustatis absconditae conditores, tres in rerum natura Joves esse: ex quibus unus Aethere sit patre progenitus, alter Caelo, tertius vero Saturno, apud insulam Cretam et sepulturae traditus, et procreatus. Quin-

que Soles, et Mercurios quinque: ex quibus, ut referunt, Sol primus Jovis filius dicitur, et Aetheris habetur nepos: secundus aeque Jovis filius, et Hyperiona proditus genetrice: tertius Vulcano, non Lemnio, sed Nili qui fuerit filius: quartus Jalysi pater, quem Rhodi peperit heroicis temporibus Acantho: quintus Scythici regis, et versipellis habetur Circae. Jam Mercurius primus, qui in Proserpinam dicitur genitalibus adhinnivisse subrectis, supremi progenies Coeli est. Sub terra est alter, Trophonius qui esse jactatur. Maja tertius matre, et Jove procreatus sed tertio: quartus soboles Nili est, cujus nomen Aegyptia gens horret et reveretur expromere. Quintus Argi est interemptor, fugitivus, atque exul, et proditor apud Aegyptum literarum. Sed et Minervae, inquiunt, sicut Soles et Mercurii, quinque sunt: ex quibus prima non virgo, sed ex Vulcano Apollinis procreatrix: Nili altera proles, et quae esse perhibetur Aegyptia Sais. Stirps Saturni tertia est, et quae usum excogitavit armorum: Jovis quarta progenies, quam Messenii Coryphasiam nuncupant: et quae Pallantem occidit patrem, incestorum appetitorem, est quinta.

XV. Ac ne longum videatur, et nimium, minutatim velle capita ire per singula, ajunt iidem Theologi quatuor esse Vulcanos, et tres Dianas, Aesculapios totidem, et Dionysos quinque, ter binos Hercules, et quatuor Veneres, tria genera Castorum, totidemque Musarum, pinnatorum Cupidinum trigas, et quadrigas Apollinarium nominum: quorum similiter genitores, similiter matres, loca quibus nati sunt, indicant, et originem singulorum suis cum prosapiis monstrant. Quod si verum et certum est, et ex rei cognitae asseveratione monstratur: aut omnes Dii non sunt, quoniam plures sub eodem nomine, quemadmodum accepimus, esse non possunt: aut si

aliquis ex his eſt, ignorabitur et neſcietur: quia ſit conſimilium nominum confuſione caecatus. Atque ita per vos ipſos, quamvis fieri nolitis, efficitur, ut haeſitet religio conturbata: neque habeat finem certum, in quem dirigere ſe poſſit, nullis eluſa ambiguitatis erroribus.

XVI. Fingite nos enim vel auctoritate idonea motos, vel violentia terroris veſtri, induxiſſe in animum Minervam, verbi cauſa, ſacris vobis ſolennibus et ritu velle adorare vulgato: res ſi cum divinas apparamus, aggredimurque aris flammantibus ſua reddere conſtituta, Minervae omnes advolent, ac de iſtius nominis poſſeſſione certantes poſcant ſibi ſingulae apparatum illum ſacrorum reddi: quid in medio faciemus nos animal tenue, vel in partes quas potius pii muneris officia transferemus? Dicet enim forſitan prima illa, quam diximus, meum nomen eſt Minervae, cum numine, quae Apollinem genui, quae Dianam, et ex mei uteri foetu coelum numinibus auxi, et Deorum numerum multiplicavi. Immo, inquiet quinta, Minerva, tu tinnis, quae marita, et puerpera toties caſtitatis purae imminuta es ſanctitate? Nonne vides in Capitoliis omnibus virginaleis eſſe ſpecies Minervarum, nec nuptarum his formas ab artificibus cunctis dari? Deſiſte igitur nomen juris tibi aſciſcere non tui. Nam Minervam me eſſe genitore ex Pallante procreatam, teſtis omnis eſt poetarum chorus, qui Palladam me nuncupat, derivato a patre cognomine. Quid dicis, inquiet ſecunda haec audiens, ergone Minervium nomen tu fers parricida petulans, et ex amoris inceſti contaminatione polluta? quae dum te fucis, atque artibus excolis meretriciis, jam patris in te mentem furialibus plenam cupiditatibus excitaſti. Perge igitur, aliud tibi quaere ſignum: nam mea res iſta eſt, quam Nilus maximus fluminum aquis generavit ex liquidis, et in virgineos habitus roris

concretione conduxit. Quod ſi fidem inquiris facti, Aegyptios et ego teſtes dabo, quorum Neith lingua dicor, Platonis teſtificante Timaeo. Quid deinde arbitramur fore? deſiſtetne et illa Minervam ſe dicere, cui Coryfaſiae nomen eſt, vel ex Coryfae matris ſigno, vel quod ex vertice ſummo Jovis parmam ferens emicuit, atque armorum accincta terroribus? Aut illam, quae tertia eſt, ceſſuram patienter nomen, et non dictis talibus habituram rationem ſui, et primarum arrogantiam refutaturam? Itane tu audes majeſtatem tibi mei nominis uſurpare Sai, ex caeno et ex gurgitibus prodita, coagulataque limoſis? at tibi tu aliam dignitatem aſſume, Deam quae de vertice procreatam mentiris te Jovis, et rationem te eſſe mortalibus ineptiſſimis ſuades? Ex capite conceptos filios procreat? ut arma quae geſtas, procudi poſſent et fabricari, in verticis ipſius cavo officina fabrilis fuit, incudes, mallei, fornaces, folles, carbones, et forcipes? aut ſi verum eſt quod aſſeveras, rationem te eſſe, deſiſte tibi nomen id, quod meum eſt, vindicare, nam quam dicis ratio, non eſt ſpecies numinis certa, ſed obſcurarum intelligentia cauſarum. Si ergo, ut diximus, officia nobis adeuntibus religioſa Minervae adſint quinque, ac de hujus nominis proprietate rixantes, ſibi quaeque deſideret aut thuris ſuffimenta libari, aut ex pateris aureis inferia vina defundi, quo diſceptatore, quo judice controverſias tollemus tantas? aut quis quaeſitor, quis arbiter cervicibus tantis erit, qui inter perſonas hujusmodi, aut vindicias juſtas dare, aut ſacramenta conetur pronunciare non juſta? nonne potius ibit domum, ſeſeque abſtinens ab negociis talibus tutius eſſe arbitrabitur nihil horum contingere, ne aut uni dando, quod omnium eſt, inimicas efficiat caeteras, aut ſtultitiae crimen incurrat, ſi id attribuat cunctis, quod eſſe oportebat unius?

XVII. Possumus haec eadem de Mercuriis, Solibus, imo de aliis omnibus quorum numeros tenditis et multiplicatis, expromere. Sed satis est ex uno rationem in caeteris eandem esse scire: et ne forte prolixitas fastidium audientiae pariat, cessabimus ire per singula, ne dum vos arguimus nimietatis, loquacitatis immodicae suscipiamus et nos culpam. Quid dicitis o isti, qui ad Deorum nos cultus membrorum laniatibus invitatis, et suscipere nos cultum vestrorum compellitis numinum? Possumus difficiles non esse, si modo aliquid nobis dignum tanti nominis opinione monstretur. Ostendite nobis Mercurium, sed unum: date Liberum, sed unum: unam Venerem, atque unam similiter Dianam. Nam esse Apollines quatuor, aut tres Joves, numquam nobis facietis fidem: nec si testem ipsum citetis Jovem, aut Pythium constituatis auctorem.

XVIII. Sed ex diverso, nescio quis, unde, inquit, scimus, an explorata et cognita Theologi scriptitarint, an, ut visum est, atque sedit, libidinosam extulerint fictionem? Nihil istud ad causam: nec sermonis istius in eo est ratio constituta, utrumne res ita sint, Theologorum ut indicant scripta, an aliter se habeant, et multo dissociatae discrimine: nobis enim satis est rebus de publicatis loqui, neque quaerere quid sit in vero, sed refutare, convincere id, quod in medio positum est, atque opinatio concepit humana. Sed si mendaces illi, vos, veritas quae sit, exponite, et irrefutabile aperite secretum. Et qui fieri potis est, remotis magisteriis literarum? Quid est enim quod dici de immortalibus Diis possit, quod non ex hominum de his scriptis ad humanas pervenerit notiones? Aut quidquam vos ipsi de illorum ritibus potestis, caerimoniisque narrare, quod relatum in literas non sit, et scriptorum commentariis publicatum? aut si ponderis existimatis nullius haec esse, aboleantur

omnes libri, quos de Diis habetis compofitos Theologorum, Pontificum, nonnullorum etiam philofophiae deditorum: quinimmo potius fingamus ab exordio mundi nullum aliquando mortalium fcripfiffe de Diis quidquam: experiri volumus, et cupimus fcire, an mutire, an hifcere Deorum in mentione poffitis, an concipere eos mente, quos in animis veftris nullius fcripti informaverit notio. Cum vero nomina, et potentias illorum fuggerentibus vobis libris addidiciffe vos conftet, iniquum eft detrahere literis his fidem, quarum ea quae dicitis teftimonio atque auctoritate firmatis.

XIX. Nifi forte haec falfa, et ea, quae a vobis dicuntur, erunt vera. Quo argumento, quo figno? Cum enim homines utrique, et qui haec, et illa commentati funt, fuerint, et de rebus incertis ab utraque fit disputatum parte: arrogantis eft dicere, id quod tibi placeat effe verum, quod vero animum laedit, id libidinis et falfitatis arguere. Per humani generis jura, atque ipfius mortalitatis confortia, cum auditis et legitis, ex illo, atque ex illa matre Deus ille eft proditus: nonne animi veftri fenfus tangit humanum nefcio quid dici, et ex terreni generis humilitate proficifcens? aut cum effe arbitramini vos ita, folicitudinem concipitis nullam, ne offenfionis aliquid apud ipfos, quicumque funt, contrahatis Deos: quod ex turpi concubitu creditis, atque ex feminis jactu ignoratam fibi ad lucem beneficiis obfcoenitatis exiffe? Nos enim, ne quis forte exiftimet ignorare, nefcire, quid iftius nominis conveniat dignitati, fane nativitatis expertes Deos effe oportere cenfemus: aut fi aliquos ortus habent, a Domino rerum ac principe, rationibus quas ipfe novit, ipfos ducimus atque exiftimamus effe miffos, immaculatos, caftiffimos, puros, nefcientes quae fit foeditas ifta coeundi, et usque ad illos ipfos principali procreatione finita.

XX. At vero vos contra majeſtatis immemores et ſublimitatis tantae, eas illis adjungitis nativitates, ortusque eos adſcribitis, quos ingeniis lautioribus homines et execrationi habeant et horrori. Ex Ope, inquitis, matre, et ex genitore Saturno, cum ſuis eſt natus Dieſpiter fratribus. Uxores enim Dii habent, atque in conjugalia foedera conditionibus veniunt ante quaeſitis? uſu, farre, coemptione, genialis lectuli ſacramenta condicunt? habent ſperatas, habent pactas, habent interpoſitis ſtipulationibus ſponſas? Et quid de ipſis conjunctionibus loquimur? quando et quosdam nuptias celebraſſe, et feſtas habuiſſe frequentias dicitis, et luſiſſe in his Deas: et quod participes feſceninorum non eſſent, perturbaſſe diſcordiis omnia: et in humanum in poſterum genus exitiorum ſeviſſe diſcrimina?

XXI. Sed in caeteris forſitan minus hujus eluceat turpitudinis foeditas. Ergone ille rector poli, pater Deorum et hominum, ſupercilio et nutu totum motans et tremefaciens coelum, ex viro concretus et foemina eſt? Et niſi ambo ſexus in obſcoenas diſſolverentur copulatis corporibus voluptates, Jupiter ille maximus non eſſet, et usque ad hos dies, et regem numina non haberent, et coelum ſine Domino ſtaret? Et quid Jovem miramur ex foeminae effuſum dictitare vos alvo, quando auctores veſtri et nutricem habuiſſe conſcribunt, et ex alieni uberis alimonia mox traditam retinuiſſe vitam? Quid dicitis o viri? Ergone, iterum dicam, tonans, fulgens, et fulminans, et nubila terribilia conducens, ſuxit fluenta mammarum, vagitum edidit, repſit, atque, ut fletum exponeret ineptiſſime tractum, crepitaculis obticuit auditis, et ad ſomnos inductus eſt in molliſſimis cunis jacens, et vocibus delinitus infractis? O Deorum aſſertio religioſa! o amplitudinis metuendae venerabilem monſtrans atque inſinuans dignitatem! Sic-

cine apud vos quaeſo ſupernarum naſcitur eminentia poteſtatum? his in lucem prodeunt generationibus Dii veſtri, quibus aſini, porci, canes, quibus immunda haec omnis conceptatur et genitur terrenarum proluvies beſtiarum?

XXII. Nec contenti hos coetus gravitati attribuiſſe Saturniae, etiam ipſum regem mundi flagitioſius liberos procreaſſe, quam ipſe eſt natus atque editus, praedicatis. Ex Hyperiona, inquitis, matre, et Jove jaculatore fulminis, Sol aureus et flagrantiſſimus natus eſt: ex Latona et eodem Arquitenens Delius, et ſylvarum agitatrix Diana: ex Leda et eodem Caſtores, graece Dioſcoris nomen eſt: ex Alcmena et eodem Hercules ille Thebanus, quem clava pellisque tutatae ſunt: ex Semela, atque ipſo, Liber, qui Bromius dicitur, et ex femine iterum natus patris: ex ipſo rurſus, et Maja, Mercurius ore facundus, et geſtator affabilium colubrarum. Poteſt ulla gravior contumelia Jovi veſtro infligi, aut quidquam eſt aliud, quod labefactet, aut deſtruat Deorum principis auctoritatem, quam quod eum creditis voluptatibus aliquando libidinoſis victum, et in foemineos appetitus inflammati pectoris incaluiſſe fervore? Et quid regi Saturnio matrimoniis fuerat cum alienis rei? Non illi fuerat ſatis Juno, nec ſedare impetum cupiditatum in regina poterat numinum, cum nobilitas eam commendaret tanta, facies, oris dignitas, et ulnarum nivei marmoreique candores? An uxore contentus haud una, concubinis, pellicibus, atque amiculis delectatus impatientiam ſuam ſpargebat paſſim, ut babecali adoleſcentes ſolent, ſalax Deus, et canus ex infinitis corporibus flacceſcentium voluptatum reſtituebat ardorem? Quid dicitis o impii, vel quas de veſtro Jove opinionum confingitis foeditates? Ita non animadvertitis, non videtis, cujus eum notetis probri? cu-

jus criminis conſtituatis auctorem? vel quas in eum labes flagitiorum, quantas coacervetis infamias?

XXIII. Ad libidinem homines proni, atque ad voluptatum blanditias naturae infirmitate proclives, adulteria tamen legibus vindicant, et capitalibus afficiunt eos poenis, quos in aliena comprehenderint foedera genialis ſe lectuli expugnatione jeciſſe. Subſesſoris, et adulteri perſona cujus eſſet turpitudinis, notae cujus, regum maximus neſciebat, et ſpeculator ille, ut fama eſt, bene meritorum, ac peſſime, quidnam deceret ſe velle rationibus pectoris non perſpiciebat amiſſi. Et tolerari forſitan male tractatio haec poſſet, ſi eum ſaltem perſonis conjungeretis comparibus, et adulter a vobis immortalium conſtitueretur Dearum. In humanis vero corporibus quidnam quaeſo inerat pulchritudinis, quid decoris, quod irritare, quod flectere oculos poſſet in ſe Jovis? Cutes, viſcera, pituita, atque omnis illa proluvies inteſtinorum ſub involucris conſtituta, quam non modo Lynceus ille penetrabili acie poſſit horreſcere, verum etiam quivis alter ſola vel cogitatione vitare. O egregia merces culpae, o digna et precioſa dulcedo, propter quam Jupiter maximus cygnus fieret, et taurus, et candidorum procreator ovorum.

XXIV. Si aperire oculos mentis, et veritatem propriam intueri ſine ulla vultis gratificatione privata, miſeriarum omnium cauſas, quibus genus, ut dicitis, jamdudum afflictatur humanum, ex hujusmodi reperietis opinationibus fluere, quas habebatis antiquitus de Diis veſtris: et quas in melius reformare ante oculos poſita veritate renuiſtis. Nam nos quidem quidnam de illis aliquando, aut inconveniens ſenſimus, aut conſcriptionibus edidimus indecoris, ut in invidiam jaciantur noſtram labores generis humani, et commoditates, quibus vivitur, imminutae? Numquid a nobis dicitur, ut ciconias, ut palumbes, ex

ovis eſſe progenitos quosdam Deos? Numquid ex pelagi ſpuma, et ex coeli genitalibus amputatis Cythereae Veneris concretum coaluiſſe candorem? Numquid parricidii cauſa vinctum eſſe Saturnum, et ſuis diebus tantum vinculorum ponderibus relevari? Numquid beneficio Curetum ab interitu ſervatum Jovem? Numquid expuliſſe regno patrem, et alieni juris imperium violentia et fraude tenuiſſe? Numquid pulſum a nobis ſenem Italorum delituiſſe in finibus, et quod tutus fuiſſet a ſilio, nomen Latio impoſuiſſe pro munere? Numquid inceſtas nuptias cum ſorore Jovem ipſum dicimus feciſſe nos? aut invitatum ad ejus menſam pro ſuillis viſceribus prolem neſcium Lycaoniam pranſitaſſe? Numquid altero claudum pede apud inſulam Lemnum fabrilia opera exercuiſſe Vulcanum? Numquid cupidinis atque avaritiae cauſa, ſicut canit Boeotius Pindarus, Aeſculapium fulminis transfixum eſſe telo? Numquid Apollinem ditem factum, eos ipſos reges, quorum gazis fuerat locupletatus et donis, ambiguitate fefelliſſe reſponſi? Numquid furem Mercurium publicavimus? num nos eſſe Lavernam, atque cum hoc ſimul fraudibus praeſidere furtivis? Numquid ex nobis Myrtilus eſt auctor, qui Macari filiae Megalconis ancillulas, profitetur fuiſſe Muſas?

XXV. Quis rege a Cyprio, cujus nomen Cinyras eſt, ditatam meretriculam Venerem divorum in numero conſecratam, quis ex reliquiis Pelopis compactum eſſe palladium, prodidit? non vos? Quis Spartanum fuiſſe Martem? nonne Epicharmus auctor veſter? quis in Thraciae finibus procreatum? non Sophocles Atticus cunctis conſentientibus theatris? Quis in Arcadia? Non vos? Quis menſibus tribus et decem vinctum? Non Melae fluminis filius? quis ei canes ab Caribus, quis ab Scythis aſinos immolari? non principaliter cum caeteris Apollodorus? Quis dum genia-

libus insultat alienis, haesisse in laqueis involutum? non commentarii vestri, non scenae? Numquid aliquando a nobis conscriptum est mercenariam Deos servitutem servisse, ut Herculem sordidi amoris et petulantiae causa, ut Admeto Apollinem Delium, ut Laomedonti Troico Jovis fratrem, ut eidem, sed cum patruo Pythium, ut conjugalia secreta miscentibus Minervam luminis ministram, et lucernarum moderatricem? Nonne ille vester est vates, qui Martem fecit et Venerem mortalium manibus vulneratos? Non ex vobis Panyassis unus est, qui ab Hercule Ditem patrem, et reginam memorat sauciatam esse Junonem? Non viraginem ab Ornyto caesam, cruentatam, vexatam, Polemonis vestri indicant scripta? Non ab Hippocoontis liberis ipsum Sosibius Herculem cruciatum retulisse pronunciat, et illati vulneris, et doloris? Apud insulam Cretam sepulturae esse mandatum Jovem nobis editum traditur? In Spartanis et Lacedaemoniis finibus nos dicimus conditos, in cunis coalitos fratres? Noster ille est auctor, qui Patrocles Thurius scriptorum in titulis indicatur, qui tumulos memorat, reliquiasque Saturnias tellure in Sicula contineri? Chaeroneus Plutarchus nostrarum esse partium comprobatur, qui in Oeteis verticibus Herculem, post morborum comitialium ruinas dissolutum in cinerem prodidit?

XXVI. Nam quid de illis amoribus dicam, quibus in foeminas sanctos incaluisse coelestes, vestris proditum literis, atque auctoribus continetur? Numquid enim a nobis arguitur rex maris Amphitritas, Hippothoas, Amymonas, Menalippas, Alopas, per furiosae cupiditatis ardorem castimoniae virginitate privasse? Numquid Apollo Latonius immaculatus ille, castissimus, atque purus, Arsinoas, Aethusas, Hypsipylas, Marpessas, Zeuxippas, et Protheas, Daphnas, et Steropas, inconsulti pectoris appetisse fervoribus?

Numquid ſenex Saturnus jamdudum obſitus canis, atque annorum vetuſtate jam frigidus, noſtris carminibus indicatur ab uxore in adulterio comprehenſus induiſſe formam feri, et ſub pecoris ſpecie hinnitibus evolaviſſe jactatis? Jupiter ipſe rex mundi, nonne a vobis infamatus eſt iſſe per innumeras ſpecies, et petulantis amoris flammam ſervilibus obumbraviſſe fallaciis? Numquid a nobis aliquando conſcriptus eſt libidinoſa ut perficeret furta, modo eſſe in aurum verſus, modo in ſatyrum ludicrum, in draconem, in alitem, in taurum, et quod omnia genera contumeliarum tranſiliat, in formiculam parvulam, ut Clitoris videlicet filiam, Myrmidonis redderet apud Theſſalos matrem? Quis illum in Alcmena novem noctibus fecit pervigilaſſe continuis? non vos? Quis in amoribus deſidem derelicta coeli ſtatione jacuiſſe? non vos? Et ſane adjungitis beneficia non parva: ſiquidem vobis Deus Hercules natus eſt, qui in rebus hujusmodi patris ſui transiret exuperaretque virtutes. Ille noctibus vix novem unam potuit prolem extundere, concinnare, compingere: at Hercules ſanctus Deus natas quinquaginta de Theſtio nocte una perdocuit, et nomen virginitatis exponere, et genitricum pondera ſuſtinere Quid quod non contenti foeminei generis attribuiſſe Diis curas, etiam ſexus adjungitis adamatos ab his mares? Hylam neſcio quis diligit. Hyacintho eſt alius occupatus, ille Pelopis deſideriis flagrat, hic in Chryſippum ſuſpirat ardentius, Catamitus rapitur delicium futurus, et poculorum cuſtos. Et ut Jovis dicatur pullus, in partibus Fabius aduritur mollibus, obſignaturque poſticis.

XXVII. Sed ſoli amant apud vos mares, et foemineo ſexui ſua conſervata eſt ſanctitas. Nonne veſtris cautum eſt literis adamatum eſſe ab Aurora Tithonum, arſiſſe in Endymionem Lunam, Nereidem in Aeacum, in Achillis genitorem Thetim, Proſerpinam in

Adonem, matrem ejus Cererem in Jasionem nescio quem rusticanum, et post Vulcanum, Phaethontem, Martem, in Anchisae nuptias ipsam illam Venerem Aeneadum matrem, et Romanae dominationis auctorem? Cum talia igitur vos probra, et flagitiosa prodigia, non in unum aliquem nominatim, sed in omnem pariter superorum gentem, quam esse vos remini, sine ullius exceptione jaciatis, audetis salva verecundia dicere, aut esse nos impios, aut vos pios, cum multo majores ferant a vobis offensas ex omnibus probris, quae in illorum maledicta conducitis, quam amplitudinis et honoris ex ritu atque officio cultionis? Aut enim falsa illa sunt cuncta, quae sunt prompta de singulis, existimationem illorum majestatemque laedentia: et res digna omnino est, propter quam Dii funditus genus omne debeant abolore mortalium: aut si explorata et vera sunt, et sine ullis dubitationibus comprehensa, ad eam perducitur res summam, ut invitissimis vobis non generis superi, sed humani eos fuisse credamus.

XXVIII. Ubi enim nuptiae, matrimonia, puerperia, nutrices, artificia, debilitates, ubi status capitis, et conditio servitutis, ubi vulnera, caedes, cruor, ubi amores, desideria, voluptates, ubi omnis animorum affectio ab inquietis perturbationibus veniens, necesse est divinum nihil istic esse: nec quod proprium caduci est generis, et terrenae fragilitatis, praestantiori posse adhaerere naturae. Quis est enim qui credat, si modo agnoscit ac percipit vis istius potentiae quae sit, aut genitales habuisse partes Deum, et abscissione foedissima privatum his esse: aut ex se proditas aliquando intercepisse proles, et vinculorum coercitum poenis: aut cum patre quodammodo conseruisse bella civilia, et eum jure abstinuisse regali: aut exterritum minoris metu vertisse exuperatum terga, et tamquam fugitivum et exulem in sub-

motis delituisse secretis? Quis est, inquam, qui credat ad humanas accubuisse Deum mensas, interemptum avaritiae causa, fefellisse supplices ambiguitate responsi, praecellere in furtorum dolis, adulterasse, servisse, vulneratum esse, et adamasse, et per omnes libidinum formas incestarum cupiditatum circumegisse pellaciam? Atquin omnia vos ista et fuisse, et inesse in Diis asseveratis vestris: neque ullam praetermittitis speciem vitiositatis, maleficii, lapsus, quam non in convitium numinum opinionum petulantia conferatis. Aut igitur vobis quaerendi sunt Dii alii, in quos omnia ista non cadant: in quos enim haec cadunt, humani sunt generis atque terreni: aut si hi sunt tantummodo, quorum nomina publicastis et mores, opinionibus tollitis vestris. Mortalia sunt enim quaecumque narratis.

XXIX. Et possumus quidem hoc in loco omnes istos nobis quos inducitis, atque appellatis Deos, homines fuisse monstrare, vel Agragantino Euhemero replicato, cujus libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit: vel Nicanora Cyprio, vel Pellaeo Leonte, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hippone ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille, qui scrupulosae diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt. Possumus, inquam, si placet, et Jovis res gestas, et Minervae expromere bella, virginis et Dianae: quibus dolis Liber Indorum affectaverit regnum, cujus fuerit conditionis Venus, cujus operae, cujus quaestus: matrimonium magna cujus tenuerit mater: quidnam spei, quid voluptatis specioso ab Attide conceperit. Unde Serapis Aegyptius, unde Isis, vel ex quibus causis appellatio ipsa concinnata sit nominum.

XXX. Sed non istam suscepimus in eo sermone, quem facimus, vel operulam, vel voluntatem, ut ostendamus, et publicemus, quinam fuerint hi omnes.

Illud nobis propoſitum eſt, ut quoniam nos impios et irreligioſos vocatis, vos contra pios et Deorum contenditis eſſe cultores, demonſtrare, atque in medio ponere ab hominibus magis nullis ignominioſius eos tractari, quam a vobis. Quod ſi habere ſe ita ex ipſis maledictionibus promptum eſt, ſequitur ut intelligi debeat vos ſuperis ſtimulos indignationum furialium commovere, qui tam foedas de illis vel auditis, vel creditis, vel ignominioſas ipſi compingitis fabulas. Non enim qui ſollicite relegit, et immaculatas hoſtias caedit, qui acervos thuris dat concremandos igni, numina conſentiendus eſt colere, aut officia ſolus religionis implere. Cultus verus in pectore eſt, atque opinatio de Diis digna: nec quidquam prodeſt illatio ſanguinis et cruoris, ſi credas de his ea quae non modo ſint longe ab eorum diſſita diſtantiaque natura, verum etiam labis et turpitudinis aliquid, et majeſtati eorum concilient, et decori.

XXXI. Interrogare enim vos libet, et ad ſermonis exigui reſponſionem vocare, utrumne gravius exiſtimetis nullas caedere his hoſtias, quia putes naturam tantam neque velle, neque appetere iſtas: an talia de his probra opinionum foeditate concipere, quae cujusvis animum in ultionis poſſint rabiem concitare? Si rerum momenta pendantur, nullum reperias tam invidum judicem, qui non criminoſius exiſtimet maledictis inſignibus cujuſpiam famam carpi, quam a quoquam ſilentio praeteriri. Hos enim forſitan rationis exiſtimari poſſit et credi: illud ſacrilegae mentis eſt, et deſperatae in fictionibus caecitatis. In caerimoniis veſtris, rebusque divinis, poſtulionibus locus eſt, et piaculi dicitur contracta eſſe commiſſio, ſi per imprudentiae lapſum, aut in verbo quispiam, aut ſympuvio deerrarit: aut ſi curſu in ſolenni-

bus ludis, curriculisque divinis, commiſſum omnes ſtatim in religiones clamatis ſacras, ſi ludius conſtitit, aut tibicen repente conticuit: aut ſi patrimus ille qui vocitatur puer, omiſit per ignorantiam lorum, aut terram tenere non potuit: et audetis abnuere in delictis tam gravibus violari ſemper a vobis Deos, cum in levioribus cauſis iraſci eos ipſi cum pernicie ſaepius confiteamini civitatis?

XXXII. Sed poetarum, inquiunt, figmenta ſunt haec omnia, et ad voluptatem compoſitae luſiones. Non eſt quidem credibile homines minus brutos, et vetuſtatis remotiſſimae veſtigatores, aut eas inſeruiſſe ſuis carminibus fabulas, quae in notionibus hominum ſupereſſent, atque in auribus collocatae: aut ipſos ſibi tantum licentioſi voluiſſe juris aſciſcere, ut confingerent per ſtultitiam res eas, quae nec ab inſania procul eſſent remotae, et quae illis a Diis metum, et periculum poſſent ab hominibus comparare. Sed concedamus, ut dicitis, deformitatum tantarum concinnatores eſſe atque inventores poetas: immunes tamen a Deorum maletractatione nec ſic eſtis, qui aut talia ceſſatis maleficia vindicare: aut non legibus latis, et ſeveritate poenarum tantae iiſtis obviam temeritati, conſtitutumque a vobis eſt, ne quis poſthac hominum id quod eſſet turpitudini proximum, aut Deorum indignum majeſtatibus loqueretur. Quisquis enim patitur peccare peccantem, is vires ſubminiſtrat audaciae: et majoris contumeliae res eſt, falſis quemquam notare atque inſignire criminibus, quam vera ingerere atque objectare delicta. Quod enim ſis, dici, et quod eſſe te ſentias, morſum habet minorem teſtimonio tacitae recognitionis infractum. Illud vero acerbiſſime vulnerat, quod inurit innoxios, et quod decus nominis atque exiſtimationis infamat.

XXXIII. Scribuntur Dii veſtri in tricliniis coeleſtibus, atque in chalcidicis aureis coenitare, potare, et

ad ultimum fidibus et vocum modulatione mulceri. Vos aures patientiſſimas commodatis: nec judicatis indignum voluptates attribui Diis eas, quibus corpora terrena fulciuntur, et quas aures expetunt enervati pectoris diſſolutione mollitae. Inducuntur ex his alii amatores, adulteri caſtitatis, nec cum foeminis tantum, ſed cum viris etiam propudioſos flagitioſosque miſcere concubitus. Vobis nulla eſt cura, quid ſuper rebus dicatur tantis, neque ullo ſaltem caſtigationis metu luxuriantium literarum coercetis audaciam. Per inſanias, per furores orbare alii ſe, et tanquam hoſtili de ſanguine, ita ſe proprio parricidio cruentare. Sacrilegia vos illa miramini elata ſubliniter, et quod poenis omnibus conveniebat plecti, ut animoſius conſurgat audacia, incentivo extollitis laudis. Illi vulnera orbitatis ingemere, et cum ejulatibus indecoris fata incuſare crudelia: vos ſtupetis eloquentiae viribus, et quod penitus oportebat ex humani generis coalitu tolli, percenſetis, ediſcitis: ac ne ulla intercidat oblivione curatis. Vulnerari, vexari, bella inter ſe gerere furialium memorantur ardore diſcriminum: vobis illa eſt deſcriptio voluptati, atque ut ſcriptorum tantam defendatis audaciam, allegorias res illas, et naturalis ſcientiae mentimini eſſe doctrinas.

XXXIV Sed quid ego neglectas aliorum conqueror contumelias numinum? Ipſe ille Jupiter, cujus vos nomen effari non ſine metu decuit et totius corporis concuſſione, amaſio captus ab uxore deſcribitur confiteri culpas ſuas, et velut demens ac neſcius, quas amiculas conjugi, quas uxori antepoſuerit pellices, obduratus inverecundia publicare: vos talia qui extulere prodigia, poetarum eſſe principes atque reges divinis ingeniis praeditos, capita eſſe memoratis ſanctiſſima: tantumque ab officio religionum, quas inducitis, evolaſtis, ut gravioris ponderis ſint apud

vos verba quam coelitum violata ſublimitas. Ita ergo non decuit, ſi modo ullus Deorum eſſet apud vos metus, aut ſi eſſe illos uſpiam praeſumptionis certae confidentia crederetis, rogationibus, plebiſcitis, conſultorum ſenatus metu intercedere, prohibere, ſancire, ne quis vellet de Diis paſſim niſi quod eſſet plenum religionis, effari. Nec a vobis ſaltem iſtum meruerunt honorem, ut quibus expellitis a vobis, eisdem ab his legibus propulſaretis injurias. Majeſtatis ſunt apud vos rei, qui de veſtris ſequius obmurmuraverint aliquid regibus. Magiſtratum in ordinem redigere, Senatorem aut convitio proſequi, ſuis eſſe decreſtis periculoſiſſimum poenis. Carmen malum conſcribere, quo fama alterius coinquinatur et vita, decemviralibus ſcitis evadere noluiſtis impune: ac ne veſtras aures convitio aliquis petulantiore pulſaret, de atrocibus formulas conſtituiſtis injuriis. Soli ſunt apud vos ſuperi inhonorati, contemptibiles, viles: in quos jus eſt a vobis datum, quae quisque voluerit dicere: turpitudinum jacere, quas libido confixerit, atque excogitaverit formas. Et incuriam nobis intendere tam infamium non erubeſcitis numinum, cum ſit rectius multo Deos eſſe non credere, quam eſſe illos tales, talique exiſtimatione ſentire.

XXXV. Sed poetis tantummodo licere voluiſtis indignas de Diis fabulas, et flagitioſa ludibria cominiſci? Quid pantomimi veſtri, quid hiſtriones, quid illa mimorum, atque exoleti generis multitudo? Nonne ad uſum quaeſtus ſui abutuntur Diis veſtris, et lenocinia voluptatum ex injuriis attrahit contumeliisque divinis? Sedent et in ſpectaculis publicis ſacerdotum omnium, magiſtratuumque collegia, Pontifices maximi, et maximi Curiones: ſedent Quindecimviri laureati, et Diales cum apicibus flamines: ſedent Augures interpretes divinae mentis et voluntatis: necnon et caſtae virgines, perpetui nutrices et con-

ſervatrices ignis: ſedet cunctus populus et ſenatus: conſulatibus functi patres, Diis proximi atque auguſtiſſimi reges: et quod nefarium eſſet auditu, gentis illa genitrix Martiae, regnatoris et populi procreatrix amans ſaltatur Venus, et per affectus omnes meretriciae vilitatis impudica exprimitur imitatione bacchari. Saltatur et Magna ſacris compta cum infulis mater: et contra decus aetatis illa Peſſinuntia Dindymene, in bubulci unius amplexu flagitioſa fingitur appetitione geſtire: necnon et illa proles Jovis Sophoclis in Trachiniis Hercules peſtiferi tegminis circumretitus indagine, miſerabiles edere inducitur ejulatus, violentia doloris frangi, atque in ultimam tabem diffluentium viſcerum maceratione conſumi. Quin et ille in fabulis maximus ipſe regnator poli ſine ulla nominis majeſtatisque formidine adulterorum agere introducitur partes, atque ut fallere caſtitatem alienarum poſſit familias matrum, ora immutare pellacia, et in ſpecies conjugum ſubdititii corporis ſimulatione ſuccedere.

XXXVI. Nec ſatis haec culpa eſt, etiam mimis, et ſcurrilibus ludicris ſanctiſſimorum perſonae interponuntur Deorum. Et ut ſpectatoribus vacuis riſus poſſit atque hilaritas excitari, jocularibus feriuntur cavillationibus numina, conclamant, et aſſurgunt theatra, caveae omnes concrepant fragoribus atque plauſibus. Et quod nullis poſſit ſatisfactionibus expiari, exoletis, atque irriſoribus numinum dona inſtituuntur et munera, ab officiis ocium publicis, immunitas, et vacatio cum coronis. Et audetis poſt iſta mirari, unde oriantur haec mala, quibus inundatur et premitur ſine ulla intermiſſione mortalitas: cum omnis res eas, quibus ſunt involuta probra numinum, et maledictionis elogia, et quotidie referatis, et ediſcatis quotidie: et quando animum deſidem ocioſis vultis hallucinationibus occupari,

dies vobis poſcatis dari, et ſine ullis intermiſſionibus exhiberi. Quod ſi haberet vos aliqua veſtris pro religionibus indignatio, has potius literas, hos exurere debuiſtis olim libros, demoliri, diſſolvere theatra haec potius, in quibus infamiae numinum propudioſis quotidie publicantur in fabulis. Nam noſtra quidem ſcripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conventicula dirui? in quibus ſummus oratur Deus, pax cunctis et venia poſtulatur magiſtratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, et reſolutis corporum vinctione: in quibus aliud auditur nihil, niſi quod humanos faciat, niſi quod mites, verecundos, pudicos, caſtos, familiaris communicatores rei, et cum omnibus, quos ſolidet germanitas, neceſſitudine copulatos.

XXXVII. Verum ita ſe res habet, ut quoniam plurimum gladiis, et poteſtate valetis ferri, anteire vos etiam veritatis ſcientia judicetis: et eſſe pro Diis pios, quorum potentias primi opinionum obſcoenitate foedaſtis. Hoc in loco, ſi ferocitas veſtra permittit, et rabies patitur illud nobis ut reſpondeatis, oramus: utrumne iras cadere in naturam exiſtimetis Deorum, an ab affectibus his longe divinam eſſe beatitudinem disjugatam? Nam ſi concipiunt has faces, et motibus exaſperantur irarum, ſicut veſtrae opinationes ferunt: nam ſaepe illos dicitis et propter ludos minus ſollicite factos, et propter praeſules non probatos, et propter quaedam ſpatiola defanata, et propter caerimonias non rite perfectas, tremoribus infremuiſſe terrarum, et contagione peſtilentiae corrupiſſe auras temporum luctuoſa cum populi vaſtitate, ſequitur ut intelligi debeat iracundias non parvas ex opinionibus eos continere praedictis. Quod ſi datur, et illud neceſſarió conſequens, miſerias has omnes, quibus olim genus accumulatur humanum,

ab hujusmodi fluere fictionibus: quod ſi ab his cauſis indignatio proficiſcitur numinum, miſeriarum tantarum vos eſtis auctores, qui animos coelitum non ceſſatis offendere, et ultionis in rabiem concitare. Sin autem ab hujusmodi furiis Deorum eſt genus immune, neque quid ſit iraſci Dii omnino noverunt: et nobis ergo iraſci ſine ulla ratione dicuntur, qui ira quid ſit, ignorant, et ab ejus comptu, et permixtione ſunt abſoluti.

LIBER QUINTUS.

I. Esto: ab ludentibus poetis cuncta illa ſint prodita de immortalibus Diis probra. Quid illa, quae hiſtoriae continent graves, ſeriae, curioſae, quaeque in arcanis myſteriis traditis, poetarum ſunt excogitata laſcivia? Quae ſi vobis viderentur ineptiarum talium fabulae, neque in uſu retineretis quaedam ſuo, neque per curſus annuos laetitias exerceretis ut feſtas, neque ut rerum ſimulacra geſtarum ſacrorum conſervaretis in ritibus. Ex quibus tam multis unum interim ponam moderaminis temperamentum ſecutus, in quo ſtolidus et imprudens ipſe ille inducitur Jupiter, verborum ambiguitatibus luſus. In ſecundo Antiatis libro, ne quis forte nos exiſtimet concinnare per calumnias crimina, talis perſcripta eſt fabula: Numam illum regem, cum procurandi fulminis ſcientiam non haberet, eſſetque illi cupido noſcendi, Egeriae monitu caſtos duodecim juvenes apud aquam celaſſe cum vinculis: ut cum Faunus, et Martius Picus ad id locorum veniſſent hauſtum, nam illis aquandi ſolenne iter huc fuit, invaderent, conſtringerent, colligarent. Sed quo res fieri expeditius poſſet, regem pocula non parva mero vino, mulſoque compleſſe, circaque acceſſus fontis inſidioſam venturis oppoſuiſſe fallaciam. Il-

los more de ſolito bibendi appetitione correptos ad hoſpitia nota veniſſe. Sed cum liquoribus odoratis offendiſſent fragrantia pocula, vetuſtioribus antepoſuiſſe res novas, invaſiſſe aviditer, dulcedine potionis captos hauſiſſe plus nimio, obdormiviſſe factos graves: tum bis ſenos incubuiſſe ſopitis, injeciſſe madidatis vincla, expergitosque illos ſtatim perdocuiſſe regem, quibus ad terras modis Jupiter poſſet et ſacrificiis elici: et accepta regem ſcientia rem in Aventino feciſſe divinam, elexiſſe ad terras Jovem, ab eoque quaeſiſſe ritum procurationis. Jovem diu cunctatum expiabis dixe capite fulgurita: regem reſpondiſſe, coepitio. Jovem rurſus, humano: retuliſſe regem, ſed capillo. Deum contra, anima; piſcis, ſubjeciſſe Pompilium. Tunc ambiguis Jovem propoſitionibus captum extuliſſe hanc vocem: decepiſti me Numa; nam ego humanis capitibus procurari conſtitueram fulgurita, non capillo coepitio: quoniam me tamen tua circumvenit aſtutia, quem voluiſti habeto morem: et his rebus, quas pactus es, procurationem ſemper ſuſcipies fulguritorum.

II. Quid primum, quid ultimum, vel exequatur animus, vel conticeſcat, nec facile dictu eſt, neque ullis conſiderationibus expeditum. Ita enim ſunt omnia et excogitata, et comparata deriſui: ut ſit vobis connitendum, falſa ut credantur haec eſſe, etiam ſi ſint vera, quam obtinere velle pro veris, et velut quiddam mirabile non ſine ipſius numinis inſinuare contemptu. Quid enim dicitis, o iſti, credimusne illum Faunum, et Martium Picum, ſi ex numero ſunt Deorum, et ex illa perpetua immortalique natura, ſitis aliquando ariditate ſiccatos, atque ut aeſtum poſſent irrigare venarum, fluenta iſſe per fontium? Credimusne captos mero, et dulcedine illectos mulſi, tamdiu ſe poculis ingurgitaviſſe fallacibus, ut usque ad ebrietatis periculum veniretur?

Credimusne vinctos ſomno, atque altiſſimi ſoporis oblivione demerſos, vinciendi copiam ſui animalibus praebuiſſe terrenis? Quibus deinde partibus vinculorum illae injectae ſunt nexiones? ſoliditatis habebant quidquam, aut ex duris oſſibus informatae fuerant eorum manus, quae conſtringi laqueis, et nodorum poſſent illigationibus coerceri? Non enim requiro, non exigo, an aliquid potuerint fari ebrietatis alienatione nutantes: an Jove invito, vel potius neſcio, protrahendi ad terras ejus ritum quisquam potuerit publicare: illud ſolum audire deſidero, cur ſi Faunus et Picus ſunt divini generis et poteſtatis, non ipſi potius edidere quaerenti id, quod ab ipſo Jove periculoſius Numa cupiebat audire? An numquid Jupiter ſolus hujus rei ſcientiam noverat, ab ipſo enim decidunt fulmina, ut imminentia procurare alicujus debeat ſcientiae diſciplina? An cum ipſe jaculetur hos ignes, aliorum ſit operis ſcire, quibus modis conveniat iras ejus, atque animos temperare? Etenim revera ſtultiſſimum credere eſt, ipſum remedia ſcire, quibus averti poſſint, quae per fulminis jactum in humanis fieri conſtituerit rebus. Hoc eſt enim dicere: illo ritus genere iras meas placabitis: et ſiquando per fulgura ſignificavero aliquid imminere, facite hoc, et illud, ut quod fieri ſtatui, inane fiat et vacuum, et ſacrorum vi vaneſcat.

III. Sed concedamus, ut dicitur, ipſum adverſum ſe Jovem remedia ſciſſe, atque artes, quibus iri obviam ſuis ſignificationibus conveniret: etiamne credemus Deum numinis tanti tractum eſſe ad terras, et in verrucula collis unius cum homunculo ſtantem, altercabilem conſeruiſſe ſermonem? Et quaenam illa quaeſo divina res fuit, quae ab imperio rerum tanto Jovem compulit avocari, et mortalium ſeſe denunciationibus ſiſtere? mola ſalſa, thus, ſanguis, verbenarum ſuffitio, et nominum terribilium fremores?

et potentiora quam Jupiter fuerunt haec omnia: ut eum compellerent invitum parere praeceptis, aut voluntarium ſeſe circumventionibus tradere? Quid? quod ſequitur, fidem ſumet, tam improvidum fuiſſe Saturnium: ut aut ea proponeret, quorum ambagibus ipſe caperetur, aut neſciret futurum quibus luſura ſe modis aſtutia eſſet calliditasque mortalis? Expiabis, inquit, capite fulgurita. Imperfecta adhuc vox eſt, neque plena proloquii, circumſcriptaque ſententia. Scire enim neceſſario convenit, utrumne capite vervecino, an ſuillo, an bubulo, an quolibet alio, expiationem illam ſciſcat Dieſpiter perpetrari. Quod cum nondum ſpecialiter ſtatuiſſet, eſſetque adhuc pendens, et nondum ſententia terminata, qui potuit Numa ſcire hominis Jovem dicturum caput, ut anteverteret, anteiret, et in caput coepitium ambiguitatis illius incerta traduceret?

IV. Niſi forte dicetis regem fuiſſe divinum: numquid ipſo poterat eſſe Jove divinior? Niſi homo praeſumens, quid dicturus eſſet Jupiter, circumſcripſit: Deus ſcire non poterat, quibus modis pararet circumſcribere ſe homo. Ita non in promptu eſt, et apparet puerilium eſſe ingeniola fictionum: quibus cum acquiritur cordis Numae vivacitas, imprudentia maxima importatur Jovi: Quid enim tam imprudens, quam confiteri te captum argutia cordis humani, et cum deceptum te doleas, in victoris concedere voluntatem, et medicinam quam obtuleras, ponere? Nam ſi fuit ratio, et quaedam convenientia naturalis, cur humano capite procuratio debuerit ſuſcipi fulguriti, non video cur ab rege relatio ſit facta coepitii: ſin autem poterat et coepitio tranſigi, libidinoſe hominis inhiatum eſt cruori. Atque ita in contrarium pars utraque traducitur, ut nec Numam monſtretur voluiſſe ſcire, quod voluit, et crudelis Jupiter fuiſſe doceatur, qui quod a Numa

potuit et coepitio ſuſcipi, voluiſſe dixerit humanis capitibus expiari.

V. Apud Timotheum non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios aeque doctos ſuper magna Deorum matre, ſuperque ſacris ejus, origo haec ſita eſt, ex reconditis antiquitatum libris, et ex intimis eruta, (quemadmodum ipſe ſcribit, inſinuatque,) myſteriis. In Phrygiae finibus inauditae per omnia vaſtitatis petra, inquit, eſt quaedam, cui nomen eſt Agdus, regionis ejus ab indigenis ſic vocatae. Ex ea lapides ſumptos, ſicut Themis mandaverat praecinens, in orbem mortalibus vacuum Deucalion jactavit et Pyrrha: ex quibus cum caeteris et haec, Magna quae dicitur, informata eſt Mater, atque animata divinitus. Hanc in vertice ipſo petrae datam quieti et ſomno, nequam inceſtis Jupiter cupiditatibus appetivit. Sed cum obluctatus diu id, quod ſibi promiſerat, obtinere nequiſſet, voluptatem in lapidem fudit victus. Hinc petra concepit, et mugitibus editis multis prius, menſe naſcitur decimo materno ab nomine cognominatus Acdeſtis. Huic robur invictum, et ferocitas animi fuerat intractabilis, inſana et furialis libido, et ex utroque ſexu, vi rapta divaſtare, diſperdere, immanitas quo animi duxerat, non Deos curare, non homines, nec praeter ſe quidquam potentius credere: terras, coelum, et ſydera contemnere.

VI. Cujus cum audacia quibusnam modis poſſet vel debilitari, vel comprimi, ſaepenumero eſſet Deorum in deliberatione quaeſitum, haeſitantibus caeteris hujus muneris curam Liber in ſe ſuſcipit: familiarem illi fontem, quo ardorem fuerat ſuetus et ſitiendi lenire flagrantiam, ludo et venationibus excitatam, validiſſima ſuccendit vi meri: neceſſitatis in tempore hauſtum accurrit Acdeſtis, immoderatius potionem hiantibus venis rapit: fit ut inſolita re victus ſo-

porem in altiſſimum deprimatur. Adeſt ad inſidias Liber, ex ſetis ſcientiſſime complicatis unum plantae injicit laqueum: parte altera proles cum ipſis genitalibus occupat: exhalata ille vi meri corripit ſe impetu, et adducente nexus planta, ſuis ipſe ſe viribus, eo quo fuerat, privat ſexu: cum diſcidio partium ſanguis fluit immenſus: rapiuntur, et combibuntur haec terra: malus repente cum pomis ex his punica naſcitur, cujus Nana ſpeciem contemplata regis Sangarii vel fluminis filia carpit mirans, atque in ſinu reponit: fit ex eo praegnans: tamquam vitiatam claudit pater, et curat ut inedia moriatur, pomis, atque aliis bacculis Deum ſuſtentatur a matre, enititur parvulum: ſed exponi Sangarius praecipit: repertum neſcio quis ſumit Phorbas, lacte alit hirquino: et quoniam Lydia ſcitulos ſic vocat, vel quia hircos Phryges ſuis Atagos elocutionibus nuncupant, inde Attis nomen ut ſortiretur, effluxit: hunc unice mater Deum, ore fuerat quod excellentiſſimo, diligebat, et Acdeſtis blandus adulto comes, et qua ſolum poterat, minus rectis aſſentationibus vinctus, ſaltuoſa ducens per nemora, et ferarum multis muneribus donans, quae puer Attis primo ſui eſſe dicebat laboris, atque operis glorians: per vinum deinde confitetur, et ab Acdeſti ſe diligi, et ab eo donis ſylveſtribus honorari: unde vino, quod ſilentium prodidit, in ejus nefas eſt ſanctum ſeſe inferre pollutis.

VII. Tunc Peſſinuntius rex Midas alienare cupiens tam infami puerum conjunctione, matrimonio ei ſuam filiam deſtinat: ac ne ſcaevus aliquis nuptialia interrumperet gaudia, fecit oppidum claudi. Verum Deum mater adoleſcentuli fatum ſciens, interque homines illum tamdiu futurum ſalvum, quamdiu eſſet ſolutus a matrimonii foedere, ne quid accideret moeſti, civitatem ingreditur clauſam, muris ejus ca-

pite ſublevatis: quod eſſe turritum ratione ab hac coepit. Acdeſtis ſcatens ira convulſi a ſe pueri, et uxoris ad ſtudiam derivati, convivantibus cunctis furorem et inſaniam ſuggerit: conclamant exterriti ad horam Phryges: mammas ſibi demetit Galli filia pellicis: rapit Attis fiſtulam, quam inſtigator ipſe geſtitabat inſaniae: furiarum et ipſe jam plenus, perbacchatus, jactatus projicit ſe tandem, et ſub pini arbore genitalia ſibi deſecat, dicens: Tibi Acdeſti haec habe, propter quae motus tantos furialium diſcriminum concitaſti. Evolat cum profluvio ſanguinis vita: ſed abſciſſa quae fuerant, Magna legit mater Deum, et injicit his terram, veſte prius tectis, atque involutis defuncti. Fluore de ſanguinis viola flos naſcitur, et redimitur ex hoc arbos. Inde natum et ortum eſt, nunc etiam ſacras velarier et coronarier pinos. Virgo ſponſa quae fuerat, quam Valerius pontifex Iam nomine fuiſſe conſcribit, exanimati pectus lanis mollioribus velat, dat lachrymas cum Acdeſti, interficitque ſe ipſam, purpurantes in violas cruor vertitur interemptae. Mater ſuffudit et has Deum, unde amygdalus naſcitur, amaritudinem ſignificans funeris. Tunc arborem pinum, ſub qua Attis nomine ſpoliaverat ſe viri, in antrum ſuum defert, et ſociatis planctibus cum Acdeſti tundit et ſauciat pectus pauſatae circum arboris robur. Jupiter rogatus ab Acdeſti, ut Attis reviviſceret, non ſinit: quod tamen fieri per fatum poſſet, ſine ulla difficultate condonat, ne corpus ejus puteſcat, creſcant ut comae ſemper, digitorum ut minimiſſimus vivat, perpetuo ſolus agitetur et motu, quibus contentum beneficiis Acdeſtim conſecraſſe corpus in Peſſinunte: caerimoniis annuis, et ſacerdotum inteſtibus honoraſſe.

VIII. Si contemptor aliquis numinum, et ſacrilegi pectoris immanitate furioſus, intendiſſet animum ma-

ledicere Diis veſtris: auderet in eos quidquam gravius dicere, quam iſta prodit hiſtoria, quam velut quiddam mirabile commentarii contuliſtis in formulam, ac ne illam vis temporis, et vetuſtatis obſolefaceret longitudo, perpetuitatis honore mactaſtis? Quid eſt enim de Diis in ea poſitum, quidve conſcriptum, quod non ſi in hominem dixeris pudibundis moribus et diſciplinis horridioribus educatum, et contumeliae reus ſis, et injuriae, et offenſionis odium ſimultatibus ſubeas inexpiabilibus comparatum? Ex lapidibus, inquitis, quos Deucalion jactavit et Pyrrha, Deum procreata eſt mater. Quid o Theologi dicitis? quid ſupernarum antiſtites poteſtatum? Ergone Deum mater diluvii cauſa nulla fuit in parte naturae? et niſi omne mortalium genus intereniſſet vis imbrium, procreationis illius cauſa atque origo ceſſaret? Humanum eſt ergo munus quod eſſe ſe ſentit: et beneficiis debet Pyrrhae, quod orari ſe conſpicit in alicujus ſubſtantiae qualitate: quod quidem, ſi verum eſt, et illud erit neceſſario non falſum, hominem illam fuiſſe, non divam. Nam ſi certum eſt homines ex illo lapidum jactu nativitatis ſuae originem ducere, et hanc neceſſe eſt credi unam fuiſſe de nobis, conſimilium cauſarum rationibus procreatam. Neque enim fieri rerum per repugnantiam quit, ut ex uno lapidum genere, et ex eadem ratione jaciendi, immortalium quidam ſortis, conditionis alii ſubſtituerentur humanae. Varro ille Romanus multiformibus eminens diſciplinis, et in vetuſtatis indagatione rimator, in librorum quatuor primo, quos de gente conſcriptos Romani populi dereliquit, curioſis computationibus edocet, ab diluvii tempore, cujus ſupra fecimus mentionem, ad usque Hirtii conſulatum et Panſae, annorum eſſe millia nondum duo: cum quo ſi ſtat fides, Mater quoque dicenda eſt Magna intra hujus numeri fines aevitatem ſuam habere con-

clufam: atque ita perducitur res eo, ut quae omnium numinum genitrix eſſe narratur, non ſit mater, ſed filia; quinimmo infans et parvula, ſiquidem Deos concedimus neque initia neque fines ſeculorum perpetua in continuatione ſortitos.

IX. Sed quid terrenis obſoleviſſe vos ſordibus Deum loquimur matrem, cum ab Jovis ipſius maledictis nullam pauſam facere vel exigui temporis intercapedine quiveritis? Cum in ſummo Agdi vertice Deum dormiret tum genitrix, obrepere conquieſcentis pudori filius, inquitis, inſidiator enixus eſt. Poſt innumeras virgines, et ſpoliatas caſtitate matronas, etiamne in matrem cupiditatis infandae ſpem Jupiter cepit, nec ab illius appetitionis ardore horror eum quivit avertere, quem non hominibus ſolis, ſed animalibus quoque nonnullis natura ipſa ſubjecit, et ingeneratus ille communiter ſenſus? An reſpectus pietatis et honeſti Capitoliorum defuit praeſidi, nec quid ſceleris cuperet conturbatis per inſaniam mentibus, aut retractare poterat, aut pervidere? Sed ut res eſt ponderis et majeſtatis oblitus, ad furta illa flagitioſa correpens ibat, pavens ac trepidus anhelitu oris preſſo, ſuſpenſis per formidinem greſſibus, et inter media conſtitutus ſollicitudinis ſpeique confinia palpabat res intimas, altitudinem dormientis et matris patientiam tentans. O rerum imaginatio indecora! o habitus foedus Jovis ad obſcoeni certaminis expeditionem parati! Ergo ille rex mundi cum incautus, et properus obreptionis eſſet rejectus a furto, in impetum ſé vertit, et quum rapere voluptatem inſidioſa fraude non quivit, vi matrem aggreſſus eſt, et apertiſſime coepit venerabilem ſubruere caſtitatem? Colluctatus ergo diutiſſime cum invita eſt, victus, fractus, ſuperatusque defecit: et quem pietas dijugare ab infando matris non valuit appetitu, effuſa libido dijunxit?

X. Nisi forte dicetis, conventionis hujusmodi coetum genus vitat atque execratur humanum: apud Deos incesta sunt nulla. Et cur mater acerrime repugnabat inferenti vim filio? cur ab illius amplexibus tamquam illicitos vitans refugiebat attactus? Nam si nihil esset in re mali, tam gerere illa morem sine ulla retractatione debuerat, quam volebat hic cupide appetitionis suae irritamenta complere. Et sane hoc loco frugalitatis magnae viri, et circa res etiam flagitiosi operis parciores, ne sancta illa semina frustra videantur effusa, silex, inquit, ebibit Jovialis incontinentiae foeditatem. Quid deinde quaeso consecutum est? dicite. In sinu medio lapidis, atque in illa cotis duritie informatus atque animatus est infans, Jovis magni futura progenies. Non est facile contradicere tam prodigiosis conceptionibus, tamque miris. Cum enim genus humanum ex lapidibus apud vos ortum, procreatumque dicatur, necesse est credere, et receptacula lapides habuisse genitalia, et jaculatam combibisse sementem, et completis temporibus sustulisse alvos graves, et ad postremum peperisse foeminei moris difficultate connixos. Illud nostram subigit curiositatem requirere, cum post decem menses redditum esse dicatis partum: illo tempore quo in utero lapidis fuit clausus, quibus alimoniis irrigatus est, quibus succis: vel ex rigore quae saxeo nutricia potuit ducere, ut est foetibus solenne de matribus. Nondum, inquit, contigerat lucem, et tonitrus patrios jam mugiens, imitatusque referebat? Et postquam illi datum est coelum diemque conspicere, obvia quaeque vastabat incursans, atque ipsos sibi spondebat Deos cóeli posse a regione detrudere. O cauta et provida Deum mater, quae ne nati invidiam tam insolentis subiret, aut mugiens foetus somnis suis officeret, aut interpellaret quietem, subtraxit se ipsam, et seminis illud nocentissi-

mum virus transmiſit ab ſe longe, et ſaxorum aſperitatibus propinavit.

XI. Aeſtuatum eſt in conciliis Deorum, quibusnam modis eſſet intractabilis illa vis feritatis edominari: et cum via nulla ſupereſſet, ad opem concurſum eſt unicam, ut mero madidaretur multo, et viribus ſpoliaretur abſciſſis. Quaſi vero affecti corporalibus his damnis, fiant languidioris audaciae, et non quotidie videamus eos qui ſibi demeſſuerint has partes majoris petulantiae fieri, atque omnibus poſtpoſitis pudoris et verecundiae frenis, in obſcoenam prorumpere vilitatem, flagitiorum confeſſione vulgata. Vellem tamen videre, ſi eſſet mihi iis naſci temporibus datum, patrem illum Liberum debellatorem ferocitatis Acdeſtiae, poſt Deorum auguſtiſſimas curias coeli ab culminibus lapſum, peniculamenta decurtantem cantheriorum, innectentem laqueos mobiles, aquarum innoxias puritates multa ſauciantem vi meri: et poſtquam ebrietas potu emerſit, inſeruiſſe caute manus, contrectaviſſe virilia dormientis, atque ut omnia cingerent circumpoſiti laqueorum morſus, artificii curas tum rebus adhibuiſſe perituris.

XII. Hoccine de Diis quisquam vel exigua dixerit eorum opinione polluctus? aut ſi talibus occupati ſunt negotiis, cogitationibus, curis, quisquam eos ſapiens aut Deos eſſe crediderit, aut mortalium ſaltem in numero computaverit? Acdeſtis iſte, oro, cujus obſcoenitas amputata ſecuritatem fuerat illatura coeleſtibus, ex terrenis animantibus unus fuit, an Deorum aliquis, et immortalitatis praeditus honore? Si enim noſtrae ſortis, et conditionis habebatur humanae, cur terrorem tantum numinibus inferebat? Deus autem ſi fuerat, qui potuit decipi, aut divino aliquid ex corpore deſecari? Sed quaeſtionem movemus parte in hac nullam, fuerit licet de divino genere, vel ex nobis aliquis, ſi hoc rectius exiſtima-

bitis dici: etiamne fluore de ſanguinis, et ex genitalibus amputatis arbor mali enata eſt punici? an tum cum vis illa telluris cooperta eſt gremio, ſolum radice complexa eſt, in ſtipitis exilivit robur, oneratos fudit balauſtiis ramos, et in punctiſtitio poma extulit mitia perfectionis propriae maturitate completa? et quia de rubro exorta ſunt haec ſanguine, idcirco illis color eſt purpurei luminis ſuffectione ſubluteus: addite huc etiam idcirco eſſe uvida, idcirco vinoſa, quod ex ſanguine ſaburrato genus ducant, et fabulam convenienter impletis. O Abdèra Abdera, dares quantas vias mortalibus irridendi, talis ſi apud te eſſet fabula ita conflata? Dicunt eam cuncti patres, et ſuperciliosae perlegunt civitates, et eſſe tu fatua, et ſtoliditatis frigidiſſimae judicaris.

XIII. Per ſinum, inquit, Nana filium concepit ex pomo: ſequitur ſe ratio: ubi enim cautes, et ſaxa pariunt dura, poma ibi neceſſe eſt ſuriant. Glandibus, atque ficis alebat Berecyntia religatam, convenienter et recte: pomis enim debuerat vivere, quae mater fuerat facta de pomo. Poſtquam foetus emiſſus eſt, longe juſſus eſt ab Sangario projici: quem conceptum divinitus credidit eſſe jamdudum, dedignatus eſt ſobolem ſui pignoris nuncupari. Lacte infans educatus hirquino eſt. O fabulam ſexui inimicam ſemper atque infeſtiſſimam maſculino: in qua ſexus viriles non ſolum homines ponunt, ſed pecudes etiam fiunt ex maribus matres. Pulchritudine inclyta, et praedicabili fuit inſignitus decore. Admirabilis res ſatis, quod non illum foetor vitabilem reddidit fugiendumque caprinus. Mater eum dilexit magna, ſi nepotem ut avia, res ſimplex: ſin theatra ut percrepant, infamis et flagitioſa dilectio eſt. Diligebat et Acdeſtis venatoriis eum muneribus locupletans: a ſemiviro quidem nullum eſſe poterat periculum caſtitatis: ſed quid Midas horruerit, non eſt facile ſuſpi-

cantibus existimare. Ipsis mater est ingressa cum moenibus. Admiramur quidem in hac parte vires, et fortitudinem numinis: sed culpamus negligentiam regis, quod cum legis meminisset et fati patefecerit hostibus minus providam civitatem. Nuptialia celebrantibus vota furias Acdestis, insaniamque subjicit, si Midas rex offenderat, qui uxore adulescentulum vinciebat: quid admiserat Gallus, quid pellicis filia, ut ille se viro, haec mammarum honestate privaret? Tibi habe haec inquit, propter quae res tantas animorum subversionibus concitasti. Nesciremus adhuc omnes quid in adulti corpore furor desiderasset Acdestius, nisi puer abscissa societati objecisset offensae.

XIV. Quid dicitis o gentes: quid hujusmodi deditae opinionibus nationes? Nonne cum ista promuntur, arripit vos pudor, et tantarum verecundia foeditatum? Nos avemus a vobis quid de Diis dignum vel audire, vel discere: at vero vos nobis mammarum expromitis exectiones, amputationes virilium veretrorum, iras, sanguinem, furias, interitus virginum voluntarios, et ex sanguine mortuorum flores, atque arbores procreatas. Dicite o iterum, ergone Deum mater genitalia illa disjecta, cum fluoribus ipsa per se moerens officiosa sedulitate collegit, ipsa sanctis manibus; ipsa divinis contrectavit ac sustulit flagitiosi operis instrumenta foedique, abscondenda etiam mandavit terrae, ac ne nuda in gremio diffluerent sic soli, priusquam veste velaret, ac tegeret, lavit utique balsamis, atque unxit? Unde enim violae nasci potuissent odorae, nisi putorem membri unguentorum illa suffectio temperaret? Cum historias quaeso perlegitis tales, nonne vobis videmini aut textriculas puellas audire taediosi operis circumscribentes moras: aut infantibus credulis avocamenta quaeritantes anus longaevas, et varias fictiones sub imagine veritatis expromere? Cum Jove locutus est Ac-

deſtis, ut amato reſtitueret vitam: ánnuere Jupiter recuſavit, quia fatis potentioribus prohibebatur: ac ne eſſet omnino duriſſimus, unam largitus eſt gratiam, ne pudore corpus diſſolveretur ullo, ſuccreſcerent comae ſemper, minimiſſimus digitorum ſolus ut in corpore viveret, ſolus motus perpetuos exhiberet. Hoccine quisquam admiſerit, aut credulitatis aſſenſione firmarit, pilum in mortuo creſcere, partem interiſſe, et ſejunctum a lege putredinis immortale corpus adhuc usque durare?

XV. Urgere vos jamdudum ad iſtius rei comparationem poſſemus, niſi ſtultitiae pars eſſet, et talia diſcere, et hujusmodi rerum indicia poſtulare. Sed hiſtoria haec falſa eſt, neque ullam continet veritatis in ſe partem. Noſtra quidem nihil intereſt, quorum cauſa contenditis exterminatos eſſe a terris Deos: utrumne ſit conſtans, et fidei firmitate connixa: an contra mendaciter, et falſitatis alicujus fictione compoſita. Nobis enim ſatis eſt, quibus hodie manifeſtare propoſitum eſt: numina iſta, quae promitis, ſi ſunt uſpiam gentium, atque irarum fervoribus incaleſcunt, non magis a nobis, quam a vobis accipere offenſionum furialium cauſas: et eſſe illam in rebus, et a vobis in commentarios relatam, et a volentibus quotidie perlegi, et futuri temporis pro inſtructione, per ordinem ſuccedentium tradi. Quae ſi utique vera eſt, nullam videmus ſubeſſe rationem, cur nobis iraſci perhibeantur Dii coelites, cum turpitudines illorum tantas neque prodiderimus, neque in literas contulerimus ullas, neque in publicam teſtificationem ſacrorum celebritatibus miſerimus. Sin autem, ut remini, falſa eſt, et mendaciis interpolata fallacibus, ambigere hominum nullus poteſt, quin cauſa vos ſitis offenſae, qui vel talia quosdam conſcribere ſiveritis, aut conſcripta durare ſeculorum in memoria ſitis paſſi.

XVI. Et tamen qui poteſtis falſitatis arguere conſcriptionem iſtam, cum ipſa ſacra ſint teſtimonio, quae per curſus annuos factitatis, et credi a vobis eſſe vera, et exploratae fidei judicari? Quid enim ſibi vult illa pinus, quam ſemper ſtatis diebus in Deum matris intromittitis ſanctuario? Nonne illius ſimilitudo eſt arboris, ſub qua ſibi furens manus et infelix adoleſcentulus intulit, et genitrix Divum in ſolatium ſui vulneris conſecravit? Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis et circumvolvitis ſtipitem? Nonne illarum repetitio lanarum eſt, quibus Ia deficientem contexit, et teporis aliquid rata eſt ſe poſſe membris conciliare frigentibus? Quid compti violaceis coronis, et redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornaverit pinum, miſerabilis indicem teſtimoniumque fortunae? Quid pectoribus applodentes palmas paſſis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Acdeſti lachrymabili puerum proſecuta eſt ejulatu? Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dediſtis nomen Caſtus? Nonne illius temporis imitatio eſt, quo ſe numen ab Cereris fruge violentia moeroris abſtinuit?

XVII. Aut ſi ea, quae dicimus, non ſunt ita, vos ediſſertate, vos dicite: evirati iſti, mollesque, quos intereſſe vobiſcum in iſtius numinis videmus ſacris, quidnam iſtic habeant negotii, ſollicitudinis, curae? et cur more lugentium caedant cum pectoribus lacertos, et fortunam imitentur in lamentabili conſtitutorum ſorte? Quid coronae? quid violae? quid voluere mollium velamenta lanarum? Cur ad ultimum pinus ipſa paulo ante in dumis inertiſſimum nutans lignum, mox ut aliquod praeſens atque auguſtiſſimum numen, Deum matris conſtituatur in ſedibus? Aut enim haec cauſa eſt, quam in veſtris ſcriptis et commentariis invenimus: et manifeſtum eſt vos non di-

vinas conficere cerimonias, ſed imaginem triſtium redintegrare geſtorum: aut ſi alia ratio eſt, quam myſterii nobis abnegavit obſcuritas, et ipſa quoque neceſſe eſt turpitudinis alicujus participetur infamia. Quis eſt enim, qui credat, honeſtatis aliquid in ea re eſſe, quam initiant viles Galli, effoeminati conficiant exoleti?

XVIII. Poſtulat quidem magnitudo materiae, atque ipſius defenſionis officium, ut ſimiliter caeteras turpitudinum ſpecies perſequamur: vel quas produnt antiquitatis hiſtoriae, vel myſteria illa continent ſancta, quibus initiis nomen eſt, et quae non omnibus vulgo, ſed paucorum taciturnitatibus traditis: ſed ſacrorum innumeri ritus, atque affixa deformitas ſingulis, corporaliter prohibet univerſa nos exequi: quinimo, ut verum exprimamus, a quibusdam nos ipſi conſilio, et ratione deflectimus: ne dum explicare contendimus cuncta, expoſitionis ipſius contaminationibus polluamur. Faunam igitur Fatuam, Bona quae dicitur Dea, transeamus: quam myrteis caeſam virgis, quod marito neſciente ſeriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat Sexto de Diis Graeco: ſignumque monſtrari, quod cum ei divinam rem mulieres faciunt, vini amphora conſtituatur obtecta: nec myrteas fas ſit inferre verbenas: ſicut ſuis ſcribit in cauſalibus Butas. Sed et Deos Conſerenteis pari more ac diſſimulatione taceamus, quos cum caeteris ſcribit Flaccus in humani penis ſimilitudinem verſos obruiſſe ſe cineri, qui ſub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoveret Etruriae diſciplinarum perita, ſurrexiſſe ſe Deos, et nervis obduruiſſe divinis. Corniculanae inde imperaviſſe captivae, ut intelligeret, et agnoſceret, qui ſibi res vellent: Ocriſiam prudentiſſimam foeminam divinos inſeruiſſe genitali: explicuiſſe motus certos. Tunc ſancta, et ferventia numina vim vomuiſſe Lucilii, ac regem Servium natum eſſe Romanum.

XIX. Bacchanalia etiam praetermittamus immania, quibus nomen Omophagiis Graecum est: in quibus furore mentito, et sequestrata pectoris sanitate, circumplicatis vos anguibus, atque ut vos plenos Dei numine ac majestate doceatis, caprorum reclamantium viscera, cruentatis oribus dissipatis. Nec non et Cypriae Veneris abstrusa illa initia praetereamus: quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse: in quibus sumentes ea certas stipes inferunt ut meretrici, et referunt phallos propitii numinis signa donatos. Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur, frater trucidatus a fratribus, interempti ex sanguine apium natum, prohibitum mensis olus illud apponi, ne a manibus mortui inexpiabilis contraheretur offensio. Sed et illa desistimus Bacchanalia altera praedicare: in quibus arcana et tacenda res proditur insinuaturque sacratis: ut occupatus puerilibus ludicris, distractus ab Titanibus Liber sit: ut ab iisdem membratim sectus, atque in ollulas conjectus ut coqueretur: quemadmodum Jupiter suavitate odoris illectus, invocatus advolaverit ad prandium: compertaque re gravi grassatores obruerit fulmine, atque in imas Tartari praecipitaverit sedes. Cujus rei testimonium, argumentumque fortunae, suis prodidit in carminibus Vates Thracius: talos, speculum, turbines, volubiles rotulas, et teretes pilas, et virginibus aurea sumpta ab Hesperidibus mala.

XX. Ea erat nobis consilium praeterire, praetervehi illa etiam mysteria, quibus Phrygia initiatur, atque omnis gens illa, nisi nomen interpositum his Jovis prohiberet nos strictim injurias ejus ignominiasque transire: non quo nobis dulce sit tam foedis inequitare mysteriis, sed ut ipsis vobis promptum etiam atque etiam fiat, quid in eos congeratis injuriae, quorum profitemini vos esse custodes, vindices, veneratores. Quondam Diespiter, inquiunt, cum in Ce-

rerem matrem libidinibus improbis atque inconceſſis cupiditatibus aeſtuaret, nam genitrix haec Jovis regionis ejus ab accolis traditur, neque tamen auderet id, quod procaci appetitione conceperat, apertiſſima vi petere, ingenioſas comminiſcitur captiones: quibus nihil tale metuentem caſtitate imminueret genitricem: fit ex Deo taurus, et ſub pecoris ſpecie ſubſeſſoris animum atque audaciam celans, in ſecuram et neſciam repentina immittitur vi furens, agit inceſtus res ſuas, et prodita per libidinem fraude, intellectus et cognitus evolat: ardeſcit furiis, atque indignationibus mater, ſpumat, anhelat, exaeſtuat, nec fremitum continere tempeſtatemque irarum valens, ex continua paſſione Brimo deinceps ut appelletur, aſſumpſit: neque alia cordi eſt res ei, quam ut audaciam filii poenis, quibus potis eſt, perſequatur.

XXI. Jupiter ſatagit fractus metu: nec quibus remediis leniat violatae animos, reperit: fundit preces, et ſupplicat: obſtructae ſunt dolentis aures: allegatur Deorum univerſus ordo, nullius auctoritas tanta eſt, ut audiatur: ad poſtremum filius vias ſatisfactionis inquirens, comminiſcitur remedium tale. Arietem nobilem bene grandibus cum teſticulis deligit, execat hos ipſe, et lanato exuit ex folliculi tegmine. Accedens moerens, et ſummiſſus ad matrem, et tamquam ipſe ſententia condemnaſſet ſe ſua, in gremium projicit, et jacit hos ejus: virilitate pignoris viſa ſumit animum mitiorem, et concepti foetus revocatur ad curam, parit menſem poſt decimum luculenti filiam corporis, quam aetas mortalium conſequens modo Liberam, modo Proſerpinam nuncupavit: quam cum verveceus Jupiter bene validam, floridam, et ſucci eſſe conſpiceret plenioris, oblitus paulo ante quid malorum et ſceleris eſſet aggreſſus, et temeritatis quantum, redit ad priores actus: et quia nefarium videbatur ſatis, patrem cum filia comminus uxoria conjugatione

miſceri, in draconis terribilem formam migrat: ingentibus ſpiris pavefactam colligat virginem, et ſub obtentu fero molliſſimis ludit atque adulatur amplexibus: fit ut et ipſa de ſemine fortiſſimi compleatur Jovis, ſed non eadem conditione qua mater: nam illa filiam reddidit liniamentis deſcriptam ſuis, at ex partu virginis tauri ſpecies fuſa Jovialis monumenta pellaciae. Auctorem aliquis deſiderabit rei, tum illum citabimus Tarentinum, notumque ſenarium, quem antiquitas canit dicens: *Taurus draconem genuit, et taurum draco.* Ipſa noviſſime ſacra, et ritus initiationis ipſius, quibus Sebadiis nomen eſt, teſtimonio eſſe poterunt veritati: in quibus aureus coluber in ſinum dimittitur conſecratis, et eximitur rurſus ab inferioribus partibus, atque imis.

XXII. Non eſſe arbitror neceſſarium ſermone quoque hic multo, membra ire per ſingula, quantaeque inſint in partibus pravis turpitudinum ſcatebrae flagitiorumque monſtrare. Quis eſt enim mortalium vel exiguae humanitatis ſenſum ferens, qui non ipſe pervideat, qualia ſint haec omnia, quam ſcelerata, quam foeda, quantasque ignominias Dii ferant ex ipſis myſteriorum ſacris, et ex ſacrorum originibus indecoris? Jupiter, inquit, exarſit in Cererem. Quid tantum quaeſo de vobis Jupiter iſte, quicunque eſt, meruit, quod genus eſt nullum probri infame, adulterium nullum, quod in ejus non caput velut in aliquam congeratis vilem luteamque perſonam? Matrimonii prodidit jus Leda: Jupiter eſſe dicitur auctor culpae. Virginitatem Danaë cuſtodire nequivit: furtum eſſe narratur Jovis. Ad mulieris nomen properavit Europa, expugnator pudicitiae idem eſſe jactatur. Alcmena, Electra, Latona, Laodamia, mille aliae virgines, ac mille matres, cumque illis Catamitus puer pudoris ſpoliatus eſt honeſtate: eadem ubique eſt Jupiter fabula, neque ullum turpitudinis genus eſt, in quo ejus

non nomen confociatis libidinibus conferatis: ut videatur miferabilis prorfus nullam non effe caufam ob aliam natus, nifi ut effet criminum feges, maledictorum materia, locus quidam expofitus, in quem fpurcitiae fe omnes fcenarum colluvionibus derivarent. Quem tamen fi diceretis cum extraneis habuiffe commercium foeminis, impia res quidem, fed tolerabilis effet maleactionis injuria. Etiamne in matrem, etiamne in filiam efferati pectoris appetitionibus adhinnivit? neque illum fanctitas, aut reverentia genitricis, horror etiam pignoris ex fe fati, ab imagine potuit tam foedae cogitationis abducere?

XXIII. Vellem itaque videre patrem illum Deorum Jovem, aeternam rerum atque hominum poteftatem, bubulis effe cohoneftatum cornibus: hirfutas agitantem aures, contractis in ungulam greffibus ruminantem pallentes herbas, et ex parte poftica caudam, fuffragines, talos molli fimo perlitum, atque inteftina proluvie delibutum. Vellem inquam videre, dicendum eft enim faepius, torquentem illum fydera, et qui pallidas nationes fragore perterret et profternit: confectantem vervecum greges, infpicientem tefticulos arietinos, arripientem hos manu cenforia illa atque divina, qua vibrare corufcos ignes, et faevire fulminibus fuetus eft: tum deinde fecreta rimantem ferventi fmila, fummotisque arbitris circumjectas prolibus diripientem membranulas, ferventique adhuc matri velut quasdam infulas eliciendae miferationis offerentem: deductum, pallidum, faucium, fimulantem doloris cruces, et ad fidem facto faciendam, arietino fanguine coinquinatum, et mendacia vulneris laneis fafceis, linteolisque contectum. Hoccine audiri, et perlegi fub mundi hoc axe? et eos, qui haec tractant, exiftimari fe velle pios, fanctos, religionumque cuftodes? Eftne aliquod facrilegium hoc majus: aut ulla gens inveniri tam irreligiofis poteft opinionibus prae-

dita, quam quae talia credit, aut accipit, aut ſacrorum intimis in myſteriis prodit? Jupiter ille, quicunque eſt, ſi ſentiret ſe eſſe, aut ſi ullo ſenſu afficeretur injuriae: nonne digna res eſſet, propter quam iratus, et percitus terram noſtris ſubduceret greſſibus: ſolis lumina extingueret, atque lunae, quinimo res omnes in antiquae ſpeciem confunderet unitatis?

XXIV. Sed non ſunt, inquit, reipublicae noſtrae haec ſacra. Quisnam iſtud dicit, aut quis reponit? Romanus, Gallus, Hiſpanus, Afer, Germanus, aut Siculus? Et quid adjuvat cauſam, ſi veſtra haec non ſunt, cum qui ea conficiunt, ſint veſtrarum partium? aut quid refert, utrumne ea probetis, nec ne: cum quae veſtra ſint propria, aut ſimili foeditate, aut turpitudinis genere reperiantur eſſe majore? Vultis enim conſideremus myſteria et illa divina, quae Theſmophoria nominantur a Graecis: quibus gente ab Attica ſancta illa pervigilia conſecrata ſunt, et pannychiſmi graves? Vultis inquam videamus, quas origines habeant, quasve cauſas, ut Athenas etiam probemus, ipſas humanitatis artibus, ſtudiisque pollentes, tam in Deos dicere contumelioſa, quam dictitent alii: nec minora ab his probra, quam caeteris objiciantur a vobis, religionis ſub ſpecie publicari? Quodam, inquiunt, tempore cum in Siciliae pratulis purpureos legeret nondum mulier flores, et adhuc virgo Proſerpina: cumque illam per floream meſſem huc atque illuc paſſim lectionis cupiditas avocaret, per profundae altitudinis ſpecum rex proſiliens Manium, raptam virginem ſecum vehit, et terrarum abſconditur ſucceſſibus rurſus. Quod cum factum neſciret Ceres, nec filia eſſet ubinam gentium, ſuſpicaretur, intendit animum perditam toto in orbe conquirere: ſumit faces geminas flammis comprehenſas Aetneis, quibus ſibi praelucens, pergit ire quaeſitum terrarum in regionibus cunctis.

XXV. In iſtius conquiſitionis errore Eleuſinos etiam pervehitur fines; pagi iſtud eſt nomen regione in Attica conſtituti: qui illud temporis has partes incolebant terrigenae, quibus nomina haec fuerant: Baubo, Triptolemus, Eubuleus, Dyſaules, Eumolpus, boum jugator Triptolemus, capellarum Dyſaules cuſtos, Eubolcus porcorum, gregis lanitii Eumolpus: a quo et gens fluit Eumolpidarum, et ducitur clarum illud apud Cecropios nomen, et qui poſtea floruerunt Caduceatores, Hierophantae, atque Praecones. Igitur Baubo illa, quam incolam diximus Eleuſini fuiſſe pagi, malis multiformibus fatigatam accipit hoſpitio Cererem: adulatur obſequiis mitibus: reficiendi corporis rogat curam ut habeat: ſitienti adoris oggerit potionem cinnum, cyceonem quam nuncupat Graecia: averſatur, et reſpuit humanitatis officia moerens Dea, nec eam fortuna perpetitur valetudinis meminiſſe communis. Rogat illa, atque hortatur contra, ſicut mos eſt in hujusmodi caſibus, ne faſtidium ſuae humanitatis aſſumat: obſtinatiſſime durat Ceres, et rigoris indomiti pertinaciam retinet. Quod cum ſaepius fieret, neque ullis quiret obſequiis ineluctabile propoſitum fatigari, vertit Baubo artes, et quam ſerio non quibat allicere, ludibriorum ſtatuit exhilarare miraculis: partem illam corporis, per quam ſecus foemineum et ſobolem prodere, et nomen ſolet acquirere generi, eam longiore ab incuria liberat, facit ſumere habitum puriorem, et in ſpeciem levigari nondum duri atque ſtriculi puſionis: redit ad Deam triſtem, et inter illa communia, quibus moris eſt frangere ac temperare moerores, retegit ſe ipſam: atque omnia illa pudoris loca revelatis monſtrat inguinibus: atque pubi affigit oculos diva, et inauditi ſpecie ſolaminis paſcitur. Tum diffuſior facta per riſum, aſpernatam ſumit atque ebibit potio-

nem: et quod diu nequivit verecundia Baubonis exprimere, propudiosi facinoris extorsit obscoenitas.

XXVI. Calumniari nos improbe siquis forte hominum suspicatur, libros sumat Threicii vatis, quos antiquitatis memoratis esse divinae: et inveniet nos nihil neque callide fingere, neque quo sint risui Deum quaerere atque efficere sanctitates: ipsos namque in medio ponamus versus, quos Calliopes filius ore edidit graeco, et cantando per secula juri publicavit humano:

Sic effata, sinu vestem contraxit ab imo,
Objecitque oculis formatas inguinibus res,
Quas cava succutiens Baubo manu, nam puerilis
Ollis vultus erat, plaudit, contrectat amice.
Tum Dea defigens augusti luminis orbes,
Tristitias animi paulum mollita reponit:
Inde manu poclum sumit, risuque sequenti
Perducit totum cyceonis laeta liquorem.

Quid Erichtheo sati, quid cives Minervii dicitis? Avet animus scire, quibus sitis eloquiis tam periculosa negotia defensuri, vel artibus habeatis, quibus tam confossis salutem dare personis, vulneribus, atque causis. Non est ista falsa suspectio, nec delatione appetimini calumniosa: Eleusiniorum vestrorum notas et origines producunt turpes, et antiquarum elogia literarum: ipsa denique symbola, quae rogati sacrorum in acceptionibus respondetis: *Jejunavi, atque ebibi cyceonem: ex cista sumpsi, et in calathum misi: accepi rursus, in cistulam transtuli.*

XXVII. Ergone, ut promunt sancta illa atque arcana mysteria, rapiuntur, et rapiunt Dii vestri? matrimonia copulant fraudibus appetita furtivis? a repugnantibus, et invitis decus virginitatis eripitur? imminentes nesciuntur injuriae? quidnam raptis acciderit, ignoratur? amissi quaeruntur ut homines: et

ſub ſole clariſſimo cum lucernis et facibus orbis peragrant vaſtitatem? afficiuntur, aegreſcunt, lugentium ſumunt ſordes, et miſeriarum inſignia, atque ut animum commodare alimoniis poſſint, victuique ſumendo, non ratio, non tempus, non ſermo aliquis adhibetur gravis, aut affabilitas ſeria, ſed propudioſa corporum monſtratur obſcoenitas, objectanturque partes illae, quas pudor communis abſcondere, quas naturalis verecundiae lex jubet: quas inter aures caſtas ſine venia nefas eſt, ac ſine honoribus appellare praefatis. Quidnam quaeſo ſpectu in tali, quid in pudendis furit verendisque Baubonis, quod foeminei ſexus Deam, et conſimili formatam membro in admirationem converteret, atque riſum, quod objectum lumini conſpectuique divino, et oblivionem miſeriarum daret, et habitum in laetiorem repentina hilaritate traduceret? O qualia, o quanta irridentes potuimus, cavillantesque depromere, ſi non religio nos gentis, et literarum prohiberet auctoritas!

XXVIII. Jam dudum me fateor haeſitare, circumhiſcere, tergiverſari, tricas, quemadmodum dicitur, conduplicare Tellenas, dum pudor me habet Alimontia illa proferre myſteria, quibus in Liberi honorem patris ithyphallos ſubrigit Graecia, et ſimulacris virilium faſcinorum territoria cuncta floreſcunt. Quid ſit iſtud, obſcurum eſt forſitan, et qua fiat ratione disquiritur: quisquis iſtud ignoras, diſce: atque admiratus res tantas, puris ſemper in ſenſibus meticuloſa obſervatione cuſtodi. Cum inter homines, inquiunt, eſſet adhuc Nyſius et Semeleïus Liber, noſſe inferos expetivit, et ſub Tartari ſedibus quidnam rerum ageretur, inquirere: ſed cupiditas haec ejus nonnullis difficultatibus impediebatur, quod qua iret ac pergeret, inſcitia itineris neſciebat. Proſumnus quidam exoritur ignominioſus amator Dei, atque in nefarias libidines ſatis pronus, qui ſe januam Ditis, atque Acheru-

ſios aditus pollicetur indicaturum, ſi ſibi gereret morem Deus, atque uxorias voluptates pateretur ex ſe carpi. Deus facilis jurat poteſtatis futurum ac voluntatis ſe ejus, ſed cum primum ab inferis compos voti atque expeditionis rediſſet. Viam comiter Proſumnus ediſſerit, atque in limine ipſo proſtituit inferorum. Interea dum Liber Stygem, Cerberum, Furias, atque alias res omnes curioſa inquiſitione colluſtrat, ex viventium numero index ille decedit, atque ex more ſepelitur humano: emergit ab inferis Evius, et recognoſcit extinctum ducem. Qui ut fidem compleret pacti, et jurandi ſolveret religione ſe juris, locum pergit ad funeris, et ficorum ex arbore ramum validiſſimum praeſecans, dolat, runcinat, levigat, et humani ſpeciem fabricatur in penis: figit ſuper aggerem tumuli, et poſtica ex parte nudatus, accedit, ſubdit, inſidit. Laſcivia deinde furientis aſſumpta, huc atque illuc clunes torquet, et meditatur ab ligno pati, quod jam dudum in veritate promiſerat.

XXIX. At ne quis forte a nobis tam impias arbitretur confictas res eſſe, Heraclito teſti non poſtulamus ut credat, nec myſteriis volumus, quid ſuper talibus ſenſerit, ex ipſius accipiat lectione: totam interrogat Graeciam, quid ſibi velint hi phalli, quos per rura, per oppida mos ſubrigit et veneratur antiquus, inveniet cauſas eas eſſe quas dicimus: aut ſi fuerit puditum veritatem ſimpliciter explicare, quid obſcurare, quid tegere cauſam ritus, atque originem proderit, cum criminatio ipſa religionis in re ſit? Quid dicitis o gentes, quid occupatae, quid deditae templorum venerationibus nationes? Ad haecne nos ſacra, flammis, exiliis, caedibus, atque reliquo genere ſuppliciorum compellitis, et crudelitatis metu? hoſcine nobis Deos importatis, inſinuatis, infligitis: quorum ſimiles nec vos eſſe, neque alium velitis quemquam ſanguinis vobis gradu, et jure familiaritatis adjun-

ctum? Poteſtisne impubibus, et praetextatis veſtris, quas Liber induxerit, pactiones ſuis cum amatoribus indicare? Poteſtis veſtras nurus, quinimo vobis matrimonio conjugatas ad verecundiam Baubonis impellere, atque ad pudicas Cereris voluptates? Vultis veſtri juvenes ſciant, audiant, diſcant, Jupiter ipſe qualis in unam extiterit atque alteram matrem? Vultis adultae virgines, robuſtique adhuc patres, idem iſte in filiam qua luſerit arte cognoſcant? Vultis germani jam fervidi, atque ex iisdem ſeminibus fratres, eundem rurſus accipiant, concubitus lectulos non eſſe aſpernatum ſororis? Ita ergo non protinus ab hujusmodi fugiendum Diis longe, ac ne irrepat in animum tam impurae religionis obſcoenitas, audientia tota claudenda eſt? Quis eſt enim mortalium tam pudicis moribus inſtitutus, quem non ad hujusmodi furias Deorum documenta proritent? Aut quis ſuas comprimere cupiditates a cognatis valeat reverendisque perſonis, cum apud ſuperos ſanctum nihil in libidinum videat confuſione ſervatum? Ubi enim primam perfectamque naturam intra fines conſtiterit juſtos cupidinem ſuam non valuiſſe frenare, cur non in promiſcuos appetitus effundat ſe homo, et ingenita fragilitate praeceps datus, et magiſterio ſanctae divinitatis adjutus?

XXX. Jam dudum me fateor reputantem mecum in animo rerum hujuscemodi monſtra, ſolitum eſſe mirari, audere vos dicere quemquam ex his atheum, irreligioſum, ſacrilegum, qui Deos eſſe omnino aut negent, aut dubitent; aut qui eos homines fuiſſe contendant, et poteſtatis alicujus et meriti cauſa Deorum in numerum relatos: cum ſi verum fiat atque habeatur examen, nullos quam vos magis hujusmodi par ſit appellationibus nuncupari, qui ſub ſpecie cultionis plus in eo ingeratis maledictionum et criminum, quam ſi aperte hoc facere confeſſis maledictionibus combi-

bissetis? Deos esse qui dubitat, aut esse omnino qui negat, quamvis sequi sententias immanes opinionum videatur audacia, sine ullius tamen insectatione personae fidem rebus non accommodat involutis: et qui generis asseverat eos fuisse terreni, quamvis eos privet sublimitate coelitum, subsicivis tamen accumulat laudibus: siquidem illos divinitatis ad meritum beneficiis autumat; et virtutum admirationibus sublevatos.

XXXI. Vos vero, qui vindices, et eorum contenditis immortalitatis esse propagatores, unum ex his quempiam praeteristis, transistis vestris maledictionibus invulneratum? aut genus ullum est probri tam communi existimatione damnabile, quod in eos conferre metueritis, vel nominis saltem auctoritate tardati? Quis caduca et mortalia corpora Deos edidit amasse? non vos? Quis illa furta dulcissima in alienis genialibus perpetrasse? non vos? Quis cum matribus liberos, quis cum suis virginibus rursus patres infaustos miscuisse concubitus? non vos? Quis scitulos pusiones, atque adultos venustissimis lineis appetitos esse inhoneste? non vos? Quis abscissos, quis exoletos, quis versipelles, quis fures, quis in vinculis habitos, quis in catenis, quis denique fulminibus appetitos, quis vulneratos, quis obiisse supremos dies, sepulturas etiam meruisse terrenas? non vos? Cum igitur a vobis tot et tanta conflata sint Deorum in contumelias crimina, audetis objicere nostri nominis causa numinum esse offensas mentes, cum jamdudum vos liqueat irarum esse tantarum reos, et divinae indignationis auctores?

XXXII. Sed erras, inquit, et laberis, satisque te esse imperitum, indoctum, ac rusticum, ipsa rerum in sectatione demonstras. Nam istae omnes historiae, quae tibi turpes videntur, atque ad labem pertinere divinam, mysteria in se continent sancta, rationes mi-

ras, atque altas: nec quas facile quivis poſſit ingenii vivacitate pernoſcere. Neque enim quod ſcriptum eſt, atque in prima eſt poſitum verborum fronte, id ſignificatur, et dicitur, ſed allegoricis ſenſibus, et ſubditivis intelliguntur omnia illa ſecretis. Itaque qui dicit, cum ſua concubuit Jupiter matre, non inceſtas ſignificat aut propudioſas Veneris complexiones, ſed Jovem pro pluvia, pro tellure Cererem nominat. Et qui rurſus perhibet laſcivias eum exercuiſſe cum filia, nihil de foedis voluptatibus loquitur, ſed pro imbris nomine ponit Jovem, in filiae ſignificatione ſementem. Sic et ille, qui raptam Dite a patre Proſerpinam dicit, non ut reris, in turpiſſimos appetitus viraginem dicit raptam: ſed quia glebis occulimus ſemina, iſſe ſub terras Deam, et cum Orco ſignificat foedera genitalis conciliare foeturae. Conſimili ratione et in hiſtoriis caeteris aliud quidem dicitur, ſed intelligitur aliud, et ſub vulgari ſimplicitate ſermonis latet ratio ſecreta, et altitudo involuta myſterii.

XXXIII. Argutiae ſunt, ut apparet, atque acumina haec omnia, quibus fulcire ſolemne eſt malas in judiciis cauſas. Quinimo, ut verius dicam, ſophiſticarum disputationum colores, non quibus verum, ſed imago et ſpecies veri ſemper, atque umbra conquiritur. Nam quoniam rectas accipere lectiones pudet, dedecet, decurſum eſt in has partes, ut alia ſubjiceretur res alii, et in ſpeciem decoris, turpitudinis interpretatio cogeretur. Sed quid ad nos iſtud, an alii ſenſus, aliaeque ſententiae conſcriptionibus vanis ſubſint? Nobis enim ſatis eſt, qui Deos a vobis ſcelerate contendimus impieque tractari, quod ſcriptum eſt, quod auditur accipere, nec curare in abdito quid ſit, cum contumelia numinum non in obſcura ſenſuum mente, ſed in verborum eminentium ſignificatione teneatur. Ac ne tamen videamur inſpicere, quale ſit iſtud quod dicitur, nolle: primum illud a vobis,

ſi modo commodare patientiam vultis, exquirimus primum, allegorico genere vel ſcripta haec eſſe, vel eodem modo intelligi oportere, unde eſt vobis cognitum, vel unde intimatum? in conſilium ſcriptores advocare vos ſcilicet? aut tum in eorum pectoribus latitabatis, cum pro aliis res alias inter veritate capta ſubdebant? Deinde ſi illi rationis alicujus, et religionis metu myſteria illa convolvere tenebroſa obſcuritate voluerunt, quantum vobis audaciae eſt, ut quod illi noluerunt, vos velitis intelligere: vos ſcire et cunctorum ſubſternere notioni, quod illi fruſtra verbis minus verum ſignificantibus occulerunt?

XXXIV. Sed ut vobis aſſentiamur', in fabulis his omnibus cervas pro Iphigeniis dici, unde tamen vobis liquet, cum allegorias iſtas vel explanatis, vel panditis, eadem vos interpretari, eademque ſentire, quae ſub tacitis cogitationibus ipſis ab hiſtoricis ſenſa ſunt, nec per voces proprias, ſignificationibus ſed aliis explicata? Vos Jovis, et Cereris coitum imbrem dicitis dictum telluris in gremium lapſum: poteſt alius aliud et argutius fingere, et veri cum ſimilitudine ſuſpicari: poteſt aliud tertius, poteſt aliud quartus, atque ut ſe tulerunt ingeniorum opinantium qualitates, ita ſingulae res poſſunt infinitis interpretationibus explicari. Cum enim e rebus occluſis omnis iſta quae dicitur allegoria ſumatur, nec habeat finem certum, in quo rei, quae dicitur, ſit fixa atque immota ſententia, unicuique liberum eſt, in id quod velit attrahere lectionem, et affirmare id poſitum, in quod eum ſua ſuſpicio et opinabilis conjectura duxerit. Quod cum ita ſe habeat, qui poteſtis res certas rebus a dubiis ſumere, atque unam adjungere ſignificationem dicto, quod per modos videatis innumeros expoſitionum varietate deduci?

XXXV. Denique ſi adcommodum ducitis, etiam illud a vobis repetita interrogatione conquirimus, omnes de Diis fabulas exiſtimetis, id eſt ſingulas totas ambifarias ac bilingues, et verſipellibus eſſe ſcriptas modis; an alias earum partes nihil ambiguum dicere, alias vero multifidas atque allegorici tegminis ſuperjectione velatas? Si enim ad finem a capite textus omnis expoſitionis et ſeries obtentionibus allegoricis clauſa ſunt, ediſſertate, monſtrate, quid pro rebus ſingulis, quas unaquaeque eloquitur fabula, ſupponere debeamus, et promere, quasque in res alias atque intelligentias vocare. Ut enim Jovem pro pluvia, Cererem, verbi cauſa, pro terra vultis audire, et pro Libera ac patre Dite ſubmerſionem ſeminis atque jactum: ita dicere vos convenit, quid pro tauro debeamus accipere, quid pro indignatione Cereris atque irae? quid ſibi velit Brimo verbum, quid Jovis ſolliciti ſupplicatio? quid allegati coelites nec auditi? quid exectus aries? quid execti arietis proles? quid ſatisfactio his facta? quid quae rurſus geſta ſunt libidine obſcoeniore cum filia? conſimiliter et in altera fabula Ennaeae nemus, et flores quid ſint? quid ſumptus ignis ex Aetna, comprehenſaeque iſto faces? quid peragratio cum his orbis? quid Attica regio? quid Eleuſinius pagus? quid Baubonis tugurium atque hoſpitium ruſticanum? quid cyceonis ſignificet potio? quid aſpernatio potionis? quid novatio et revelatio pudendorum? quid ſpectaculi flagitioſa dulcedo, et ex remediis talibus orbitatis oblivio comparata? Quod ſi pro his omnibus, quod oporteat ſubjici rerum immutatione monſtratis, erit ut vobis aſſenſum ſuper tali aſſeveratione tribuamus: ſin autem ſingula in ſingulis neque poteſtis ſupponere, nec alterum rerum vocare contextum: quid allegoriis obſcuratis honeſtis id, quod ſimpliciter dictum eſt, et communem ad intelligentiam publicatum?

XXXVI. Niſi forte dicetis, non toto in hiſtoriae corpore allegorias has eſſe, caeterum partes alias eſſe communiter ſcriptas, alias vero dupliciter, et ambifaria obtentione velatas. Urbana eſt illa ſubtilitas, et quibuslibet brutis patens. Nam quia cuncta, quae ſcripta ſunt, inexpeditiſſimum vobis eſt traducere, invertere, derivare, eligitis quaedam veſtrae convenientia voluntati, et ex ipſis obtinere contenditis nothas atque adulteras lectiones interiori eſſe ſuperpoſitas veritati. Quod tamen ut vobis ita ſeſe habere, quemadmodum dicitis, annuamus, qui ſcitis, aut unde cognoſcitis, utra pars ſit ſententiis hiſtoriae ſcripta ſimplicibus, utra vero ſit diſſonis atque alienis ſignificationibus tecta? Poteſt enim fieri, ut quod vos exiſtimatis ſic eſſe, aliter ſe habeat: aut quod aliter creditis, conceptionibus aliis contrariisque prolatum ſit. Ubi enim dicitur in unius materiae corpore pars eſſe allegorice ſcripta, indubitabili altera ſermone, rectoque, nec ineſt in re ſignum, quo differitas judicari ambiguorum poſſit ſimpliciterque dictorum, tam poteſt quod ſimplex eſt, ambiformiter dictum exiſtimari, quam quod ambigue ſcriptum eſt, recluſis eſſe obtentionibus credi. Quod quidem quo genere aut fiat, aut fieri poſſe credatur, intelligere confitemur minime nos poſſe.

XXXVII. Inſpiciamus enim quod dicitur hoc modo. In nemore, inquit, Ennenſi quondam flores Proſerpina virago lectitabat. Integrum adhuc iſtud eſt, et recta pronuntiatione prolatum: nam et nemus et flores quid ſint, quid Proſerpina, quid virago, cunctis indubitabiliter notum eſt. Emicuit Summanus e terris curru quadrijugo vectitatus: ſimplex et hoc aeque eſt: nam quadrigae, currus, atque Summanus interpretationem deſiderant nullam. Improviſus Proſerpinam rapuit, et ſub terras ſecum avexit: ſeminis, inquit, abſtruſio raptione in Pro-

ſerpinae nuncupatur. Quid accidit quaeſo, ut in aliud ſubito converteretur hiſtoria, ac ſemen Proſerpina diceretur? ut quae virago jamdudum florum in lectionibus habebatur, poſtquam ſublata et rapta eſt, ſignificationem coeperit habere ſementis? Jupiter, inquit, in taurum verſus, concubitum matris ſuae Cereris expetivit: ut expoſitum ſupra eſt, nominibus his tellus et labens pluvia nuncupatur. Legem allegoricam video tenebroſis ambiguitatibus explicatam. Irata Ceres eſt, et exarſit, et arietis proles pro poena atque ultione ſuſcepit. Hoc iterum video communibus in proloquiis promptum: nam et ira, et teſtes, ſatisfactio, ſuis hic moribus, et conditionibus dicta ſunt. Quid ergo hic accidit, ut ab Jove, qui pluvia, et ab Cerere, quae appellata eſt terra, res tranſiret ad verum Jovem, atque ad rerum ſimpliciſſimam dictionem?

XXXVIII. Aut igitur debent allegorico genere omnia eſſe ſcripta, et poſita, demonſtrandaque univerſa nobis: aut genere iſto conſcriptum eſt nihil: quoniam eſſe quod creditur, quaſi parte ex hiſtoriae non videtur. Allegorico genere ſcripta ſunt haec omnia. Minime iſtud videtur certum. Quaeritis qua ratione, qua cauſa? quia omne quod geſtum eſt, et in alicujus operis evidentia conſtitutum, converſionem non poteſt in allegoricam duci: neque enim poteſt infectum eſſe, quod factum eſt: aut rei geſtae natura in alienam poteſt degenerare naturam. Numquid bellum Iliacum in Socraticam verti condemnationem poteſt? aut pugna illa Cannenſis proſcriptio fieri crudelitasque Syllana? Poteſt quidem proſcriptio, quemadmodum Tullius ludit, pugna dici, appellarique Cannenſis. Sed quae geſta eſt dudum, pugna eſſe non poteſt eadem, eademque proſcriptio; neque enim quod geſtum eſt, poteſt aliud, ut dixi, quam id eſſe, quod geſtum eſt; aut in alienam migrare ſubſtantiam id, quod in

vi propria, atque in ſui generis qualitate defixum eſt.

XXXIX. Unde igitur probamus, hiſtorias has omnes rerum eſſe geſtarum conſcriptiones? Ex ſolemnibus ſcilicet ſacris atque initiorum myſteriis: vel quae ſtatis fiunt temporibus, ac diebus: vel quae in abdito tradunt gentes, moris proprii perpetuitate ſervata. Neque enim credendum eſt, ſine ſuis originibus haec eſſe, fruſtra atque inania fieri, nec habere conjunctas primis inſtitutionibus cauſas. Pinus illa, ſolemniter quae in matris infertur ſanctum Deae, nonne illius imago eſt arboris, ſub qua ſibi Attis virum demeſſis genitalibus abſtulit, et quam memorant divam in ſolatium ſui conſecraviſſe moeroris? Phallorum illa faſcinorumque ſubrectio, quos ritibus annuis adorat et concelebrat Graecia, nonne illius facinoris ſimilitudinem refert, quo ſe a debito Liber liberavit? Eleuſinia illa myſteria, et ſacrorum reconditi ritus, cujus memoriam continent? nonne illius erroris, quo in filiae conquiſitione Ceres feſſa, oras ut venit ad Atticas, triticeas attulit fruges, Nebridarum familiam pellicula cohoneſtavit hinnulae, et illud ſpectaculum maximum Baubonis in inguinibus riſit? aut ſi alia cauſa eſt, nihil ad nos iſtud, dummodo cauſa cuncta iſta confiant. Neque enim credibile eſt, nullis antecedentibus cauſis ſuſcepta haec eſſe: aut inſanire judicandum eſt Atticos, qui ſibi ritum religionis affixerint conflatum rationibus nullis. Quod ſi liquet, et conſtat, id eſt, ſi rebus actis myſteriorum cauſae atque origines effluunt, in allegoricas ſpecies nulla poſſunt converſione traduci. Quod enim factum, geſtum eſt, infectum non poteſt fieri rerum prohibente natura.

XL. Et tamen ut vobis ita ſe habere aſſentiamur, res iſtas, id eſt, ut hiſtoriae aliud verbis ſonent, neſcio quid aliud more hariolantium dicant, ita non

animadvertitis, non videtis, quanta iſtud dicatur et cum ignominia fieri, contumeliaque divorum? an injuria gravior ulla potis eſt reperiri, quam terram, et pluviam, vel quodlibet aliud, nihil enim refert quae fiat interpretatione converſio, Jovis et Cereris dicere atque appellare concubitum? et cum Deorum criminibus labem imbris e coelo, et telluris ſignificare madorem? Poteſt irreligioſius quidpiam vel exiſtimari, vel credi, quam ſemina terris merſa, vel quodlibet aliud, nihil enim ſimiliter refert, raptum Proſerpinae dicere, et cum nota Ditis patris rei ruſticae de opere proloqui? Nonne millies optatius fuit, elinguem fieri atque mutum, atque ſcaturiginem iſtam vocis, et ſtrepitum foedae loquacitatis amittere, quam Deorum nominibus res appellare turpiſſimas? quinimo turpibus Deorum factis negotia ſignificare vulgaria?

XLI. Antea mos fuerat, allegoricas dictiones honeſtiſſimis ſenſibus obumbrare, res turpes, et foedas prolatu, honeſtorum conveſtirier dignitate. At vero vobis auctoribus per turpitudinem dicuntur res graves, et caſtitate pollentia obſcoenis commemorantur in vocibus: ut quod olim pravitas foedae rei verecundia contegebatur, nunc ſcurriliter, turpiterque dicatur, dignorum elocutione mutata. Quod in adulterio dicimus Martem, inquit, et Venerem Vulcani eſſe circumretitos arte, cupiditatem dicimus atque iram, vi preſſas conſilioque rationis. Quid enim prohibebat, quid obſtabat, ſuis unamquamque rem verbis, et ſuis ſignificationibus promere? imo quid urgebat, cum neſcio quid indicare per commentarios et ſcripta voluiſſes, nolle illud intelligi quod indicaris; ſed contrarias res ſimul una expoſitione ſuſcipere, ſtudium docere cupientis, et nolentis oſtendere malignitatem? An Deos adulteros dicere periculum habuit ullum? prolatio cupidinis atque irae linguam et os fuerant

obſcoeno coinquinatura contactu? Quod ſi utique fieret, et allegoricae coecitatis obumbratio tolleretur, et facilis ad diſcendum res eſſet, et Deorum dignitas conſervaretur illaeſa. Nunc vero cum dicitur in Martis et in Veneris vinctione vitiorum eſſe ſignificata compreſſio, perverſiſſimae res duae ſimul iisdem temporibus fiunt, ut et foedae rei ſpecies intellectum ſubjiciat honeſtatis, et prius animum turpitudo, quam religionis alicujus perſtringat auctoritas.

XLII. Niſi forte dicetis, hoc enim ſolum reſtat, quod a vobis poſſe videatur opponi, Deos ſua myſteria nolle ab hominibus ſciri; et idcirco hiſtorias ambagibus eſſe allegoricis ſcriptas. Et unde vobis eſt liquidum, quod hominibus ſuperi nolint ſua myſteria publicari? Unde illa vos ſcitis, aut cur ea diſſolvere in allegoriarum explanationem curatis? Ad extremum et ultimum, quid ſibi Dii volunt, ut honeſta cum nolint, turpiſſima de ſe dici atque indecora patiantur? Attidem cum nominamus, ſolem, inquit, ſignificamus, et dicimus: ſed ſi Attis ſol eſt, quemadmodum connumeratis, et dicitis, quis erit Attis ille, quem in Phrygia genitum veſtrae produnt atque indicant literae? quem paſſum eſſe res certas, feciſſe item res certas? quem in ſpectaculis ludicris theatra univerſa noverunt? cui inter ſacros vultus res videmus fieri ſpecialiter annuas, nominatimque divinas? utrumne ab ſole ad hominem, an ab homine ad ſolem vocabuli hujus facta translatio eſt? Si enim nomen iſtud principaliter habet originem ſolis, quid tandem de vobis ſol aureus meruit, ut ei cum ſemiviro faceretis vocabulum iſtud eſſe commune? ſin hirquinum, et Phrygium eſt, quid Phaetontis genitor, pater hujus luminis et claritatis admiſit, ut abſciſſo ab homine dignus videretur vocari, et auguſtior fieret evirati corporis nuncupatione ſignatus?

XLIII. Sed quid ſit iſtud, jam promptum eſt omnibus: nam quia talium ſcriptorum, hiſtoriarumque vos pudet, nec abolere videtis poſſe ea, quae ſunt foede ſemel in commentarios relata, nitimini cohoneſtare res turpes, atque omnibus argutiarum modis pro rebus ſubditis, verborum invertitis corrumpitisque naturas: atque ut olim accidere male ſanis aſſolet, quorum turbida vis, morbi ſenſum atque intelligentiam depulit, confuſa atque incerta jactatis, et inanium per rerum figmenta bacchamini. Eſto in Jovis et Cereris coetu irrigatio ſit ſignificata telluris: occultatio ſeminis patris in Ditis raptu, vina per terras ſparſa diſtractis in viſceribus Liberi: cupiditatis et temeritatis compreſſio, colligatio dicta ſit adulteriorum Veneris atque Martis.

XLIV. Sed ſi fabulas has vultis more allegorico ſcriptas, quid caeteris fiet, quas non videmus poſſe verſuras in hujusmodi cogi? Quid enim ſubjiciemus pro illis fuſtibus, quos ſuper aggerem tumuli Semeleiae ſobolis urigo contorſit? Et quid pro illis Ganymedibus raptis, atque in libidinum magiſteria ſubſtitutis? Quid pro illa converſione formiculae, in quam Jupiter maximus vaſtitatis ſuae liniamenta contraxit? Quid pro cycnis, et ſatyris? quid pro aureis imbribus, in quos idem ſe pellax fraude induit perfida formarum varietatibus ludens? Ac ne de Jove ſolo loqui videamur voluiſſe, in amoribus numinum reliquorum eſſe allegoriae quae poſſunt? quae in mercenariis conditionibus, ac ſervitutibus? quae in vinculis, orbitatibus, planctibus? quae in cruciatibus, vulneribus, ſepulchris? in quo cum unam contrahere poſſetis culpam conſcriptione de ſuperis tali, addidiſtis, ut dicitur, garo gerrem, cum Deorum nominibus appellaviſtis res turpes, et vocabulis rurſus Deos rerum conquinaſtis infamium. Quod ſi adeſſe hic eos,

aut esse illos uspiam cognitione indubitabili crederetis: in mentione illorum facienda praestringeret vos metus: et tamquam vos audirent, vestrasque acciperent voces, ita credi oportuit, et haberi in cogitatione defixum. Apud enim homines officiosis religionibus deditos non ipsi Dii tantum, verum etiam nomina deberent esse Deorum reverenda: quantumque est in ipsis, qui censentur his nominibus, tantum esse par est in eorum appellationibus dignitatis.

XLV. Da veram judicii formam, et in illa estis reprehensionis parte, quod in usu sermonis vestri Martem pro pugna appellatis, pro aquis Neptunum, Liberum patrem pro vino, Cererem pro pane, Minervam pro stamine, pro obscoenis libidinibus Venerem. Quae enim est ratio, ut cum suis censeri appellationibus res possint, nominibus cognominentur Deorum, et ea fiat numinibus contumelia, quam nec homines sustinemus, si nostra quis nomina res ducat atque invertat in frivolas? Sed oratio sordida est, verbis fuerit polluta si talibus. Verecundia laude condigna, erubescitis panem et vinum nominare, et pro coitu Venerem non metuitis dicere.

LIBER SEXTUS.

I. Nunc quoniam ſummatim oſtendimus, quam impias de Diis veſtris opinionum conſtitueritis infamias; ſequitur ut de templis, de ſimulacris etiam, ſacrificiisque dicamus: deque alia ſerie, quae his rebus annexa eſt, et vicina copulatione conjuncta. In hac enim conſueſtis parte crimen nobis maximum impietatis affingere: quod neque aedes ſacras venerationis ad officia conſtruamus, non Deorum alicujus ſimulacrum conſtituamus, aut formam: non altaria fabricemus, non aras, non caeſorum ſanguinem animantium demus, non thura, neque fruges ſalſas, non denique vinum liquens paterarum effuſionibus inferamus: quae quidem nos ceſſamus non ideo vel exaedificare, vel facere, tamquam impias geramus ac ſceleroſas mentes, aut aliquem ſumpſerimus temeraria in Deos deſperatione contemptum: ſed quod eos arbitramur, et credimus, ſi modo Dii certi ſunt, et nominis hujus eminentia praediti, honorum haec genera aut riſui habere, ſi rideant, aut indigne perpeti, ſi motibus exaſperentur irarum.

II. Ut enim noſcatis, quid de iſto nomine ſentiamus, judiciique ſimus cujus, exiſtimamus nos eos, ſi modo Dii certi ſunt, ut eadem rurſus ſatiateque dicantur, cunctarum eſſe debere perfectarumque virtu-

tum, ſapientes, juſtos, graves, ſi modo nulla eſt culpa, quod eos laudibus accumulamus humanis, inteſtinis pollentes bonis, nec extraneis adminiculis ſe addicere, quod illis integritas inoffenſae beatitudinis compleatur: ab affectibus cunctis, et cunctis perturbationibus liberos, non ira effervere, non ullis cupiditatibus excitari, calamitatem irrogare nullis, non ex malis hominum crudelem accipere voluntatem, non terrere portentis, non prodigioſas oſtentare formidines, non votorum debitis habere obnoxios et obligatos, nec piaculares hoſtias ſignis minacibus poſtulare, non peſtilentias, non morbos corruptione aeris inducere, non adurere ſiccitatibus fruges, non caedibus intereſſe bellorum, non urbium ſtragibus, non adverſa his velle, non illorum commoditatibus ſuffragari: ſed quod magnarum eſt mentium pari pendere cunctos lance, et individuas cunctis benevolentias exhibere. Caduci enim generis, et infirmitatis humanae eſt, contrariis egere, eosque, quos tangat affectio, pati, dolere, diminui, ſapientium ſcita et pronuntiata definiunt: nec poſſe aliter fieri, quin legibus mortalitatis aſtricti ſint, qui ſint ullis perturbationibus mancipati. Quod cum ita ſe habeat, qui poſſumus judicari Deos habere contemptui, quos, niſi ſunt recti, et magnarum mentium admiratione laudabiles, Deos negamus exiſtere, nec poteſtatibus poſſe coelitibus applicari?

III. Sed templa illis exſtruimus nulla, nec eorum effigies adoramus, non mactamus hoſtias, non thura ac vina libamus. Et quid amplius poſſumus vel honoris eis attribuere vel dignitatis, quam quod eos in ea ponamus parte, qua rerum caput, ac dominum, ſummumque ipſum regem, cui debent Dii una nobiscum, quod eſſe ſe ſentiunt, et vitali in ſubſtantia contineri? Numquid enim delubris aut templorum eum conſtructionibus honoramus? Numquid et hoſtias caedimus? Numquid alias res damus, quas libare, pro-

fundere, non eſt rationis expenſae, ſed tracti per conſuetudinem moris? Etenim plena dementia eſt, neceſſitatibus tuis potentiora metiri, et quae tibi ſunt uſui, datoribus Diis dare, et honorem iſtum, non contumeliam ducere. Templa igitur quaerimus in Deorum quos uſus? aut in rei cujus neceſſitatem, aut dicitis eſſe conſtructa, aut eſſe rurſus aedificanda cenſetis? Hyemalia ſentiunt frigora, aut ſolibus torrentur aeſtivis, pluvialibus nimbis perfluunt, ventorum eos aut turbines vexant? incurſionem pati periclitantur hoſtilem, ferarum aut rabidos appetitus, ut merito illos conveniat tectorum munitionibus claudere, ſaxorum aut objectione tutari? Templa enim haec quid ſunt? Si humanam infirmitatem roges, neſcio quid immane atque amplum: ſi Deorum potentiam metiaris, ſucceſſus quidam parvi, atque, ut verius eloquar, genus anguſtiſſimum cavernarum paupertini cordis excogitatione ſuſpenſum. Quorum ſi quaeris audire quis prior fuerit fabricator, aut Phoroneus, Aegyptius aut Merops tibi fuiſſe monſtrabitur: aut, ut tradit in admirandis Varro, Jovis progenies Aeacus. Sint ergo haec licet aut ex molibus marmoreis ſtructa, laquearibus aut renideant aureis, ſplendeant hic gemmae, et ſydereos evomant variata interſtitione fulgores: terra ſunt haec omnia, et ex faece ultima vilioris materiae concreta. Neque enim, ſi vos ea pretiis carioribus penditis, delectari credendum eſt his Deos: nec recuſare, nec ſpernere quo minus ſe ſepiant, et eorum objectibus coerceantur incluſi. Templum, inquit, hoc Martis eſt, hoc Junonis, et Veneris, hoc Herculis, Apollinis, Ditis: quid eſt aliud dicere, quam domus haec Martis eſt, haec Junonis et Veneris, Apollo hic habitat, in hac manet Hercules, illa Summanus. Ita non prima et maxima contumelia eſt, habitationibus Deos habere diſtrictos? tuguriola his dare, conclavia, et cellulas fabricari, et eis exiſtimari neceſſarias res eſſe, quae ho-

minibus, felibus, quae ſunt formiculis, et lacertis, quae fugacibus, pavidis, atque exiguis muribus?

IV. Sed non, inquit, idcirco attribuimus Diis templa, tamquam humidos ab his imbres, ventos, pluvias arceamus, aut ſoles: ſed ut eos poſſimus coram et comminus contueri, affari de proximo, et cum praeſentibus quodammodo venerationum colloquia miſcere. Sub axe enim nudo, et ſub aetherio tegmine invocati ſi fuerint, nihil audiunt: et niſi de proximo admoveantur his preces, tamquam nihil dicatur, obſtructi atque immobiles ſtabunt. Atquin nos arbitramur, omnem Deum omnino, ſi modo nominis hujus vi pollet, ex quacumque mundi parte, quod quisque fuerit locutus, tamquam ſi ſit praeſens, audire debere: imo quod quisque conceperit ſub obſcuris ſenſibus cognitione anticipata praeſumere. Atque ut aſtra, ſol, luna, cum ſupra terras meant, omnibus omnino cernentibus ſtatim ſunt et ubique praeſentes, ita quoque convenit audientiam numinum nulli eſſe clauſam linguae, ſemperque eſſe praeſentem; quamvis ad eam voces regionibus ex diſtantibus confluant. Hoc eſt enim proprium Deorum, complere omnia vi ſua, non partiliter uſpiam, ſed ubique eſſe totos: non adeſſe, non abeſſe, non coenatum ad Aethiopas pergere, et poſt dies biſſenos privatum ad domicilium redire.

V. Quod ſi ita non erit, tollitur omnis ſpes opis, et erit in dubio, audiamini ab Diis, nec ne: ſiquando res ſacras ceremoniarum conficitis debitis. Conſtituamus enim noſcendae rei cauſa, templum numinis alicujus eſſe apud Canarias inſulas, ejusdem apud ultimam Thylem: ejusdem apud Seras eſſe, apud furvos Garamantas, et ſiqui ſunt alii, quos ab ſui notitia maria, montes, ſylvae, et quadrini diſterminant cardines. Si omnes uno in tempore rebus divinis factis, quod ſua quosque neceſſitas cogitare compellit, poſcant de numine, referendi beneficii quaenam omnibus ſpes

erit, ſi non undique ad ſe miſſam vocem Deus exaudiet, et erit ulla longinquitas, quo penetrare non poſſit auxilium poſcentis oratio? aut enim nullis erit in partibus praeſens, ſi uſpiam poterit aliquando non eſſe, aut aderit unis tantum, quoniam praebere communiter ſuum non poteſt atque indiſcretus auditum. Atque ita perficitur, ut aut nullis Deus opituletur omnino, ſi occupatus re aliqua ad audiendas voces non quiverit advolare: aut exauditi tantummodo uni abeant ſoli, nihil egerint caeteri.

VI. Quid quod multa ex his templa, quae tholis ſunt aureis, et ſublimibus elata faſtigiis, auctorum conſcriptionibus comprobatur contegere cineres atque oſſa, et functorum eſſe corporum ſepulturas? Nonne patet et promptum eſt, aut pro Diis immortalibus mortuos vos colere, aut inexpiabilem fieri numinibus contumeliam, quorum delubra et templa mortuorum ſuperlata ſunt buſtis? In hiſtoriarum Antiochus nono Athenis in Minervio memorat Cecropem eſſe mandatum terrae: in templo rurſus ejusdem, quod in arce Lariſſae eſt, conditus ſcribitur atque indicatur Acriſius: Erichthonius Poliadis in fano: Dairas et Immarus fratres in Eleuſino conſepto, quod civitati ſubjectum eſt. Quid Celei virgines, non in Cereris Eleuſinae humationis habuiſſe perhibentur officia? non in Dianae delubro, quod in Apollinis conſtitutum eſt Delii, Hyperocha, Laodiceque, quas advectas illuc eſſe finibus ex Hyperboreis indicatur? in Didymaeo Mileſio Clearchum dicit habuiſſe ſuprema Leandrius funeris. Leucophrynae monumentum in fano apud Magneſiam Dianae eſſe, Myndius profitetur ac memorat Zeno. Sub Apollinis arula, quae Telmeſſi apud oppidum viſitur, Telmeſſum eſſe conditum vatem, non ſcriptis conſtantibus indicatur? Ageſarchi Ptolemaeus, de Philopatre quem edidit primo, Cinyram regem Paphi cum familia omni ſua, imo cum omni

proſapia in Veneris templo ſitum eſſe, literarum auctoritate declarat. Infinitum eſt et immenſum, quibus quique in fanis toto ſint in orbe deſcribere: nec exactam deſiderat curam, quam is poenam conſtituerit Aegyptus in eum, qui publicaſſet, quibus Apis jaceret abſconditus, polyandria illa Varronis quibus templis contegantur, quasque in ſe habeant ſuperlati ponderis moles.

VII. Sed quid ego haec parva? regnatoris in populi Capitolio quis eſt hominum, qui ignoret, Oli eſſe ſepulchrum Vulcentani? Quis eſt, inquam, qui non ſciat ex fundaminum ſedibus caput hominis evolutum non ante plurimum temporis, aut ſolum ſive partibus caeteris, hoc enim quidam ferunt, aut cum membris omnibus humationis officia ſortitum? Quod ſi planum fieri teſtimoniis poſtulatis auctorum, Sammonicus, Granius, Valerianus vobis, et Fabius indicabunt, cujus Olus fuerit filius, gentis et nationis cujus, ut a germani ſervulis vita fuerit ſpoliatus et lumine: quid de ſuis commeruerit civibus, ut ei ſit abnegata telluris patriae ſepultura. Condiſcetis etiam, quamvis nolle iſtud publicare ſe fingant, quid ſit capite reſecto factum, vel in parte qua rei curioſa fuerit obſcuritate concluſum: ut immobilis videlicet atque fixa obſignati ominis perpetuitas ſtaret. Quod cum opprimi par eſſet, et vetuſtatis obliteratione celari, compoſitio nominis jecit in medium, et cum ſuis cauſis per data ſibi tempora inextinguibili fecit teſtificatione procedere: nec erubuit civitas maxima, et numinum cunctorum cultrix, cum vocabulum templo daret ex Oli capite Capitolium, quam ex nomine Jovio nuncupare.

VIII. Satis igitur, ut opinor, oſtendimus templa Diis immortalibus aut inaniter iis eſſe conſtructa, aut contra decus et potentiam creditam contumelioſis opinationibus fabricata. Sequitur, ut de ſignis aliquid ſi-

mulacrisque dicamus, quae multa arte componitis, et religioſa obſervatione curatis. Qua in parte ſi fides eſt ulla, conſtituere apud nos ipſos nullis conſiderationibus poſſumus, utrumne iſtud ſerio et cum propoſito faciatis gravi, an ridendo res ipſas puerili hallucinatione ludatis. Si enim certum eſt, apud vos Deos eſſe, quos remini, atque in ſummis coeli regionibus degere, quae cauſa, quae ratio eſt, ut ſimulacra iſta ſingantur a vobis, cum habeatis res certas, quibus preces poſſitis effundere, et auxilium rebus in exigentibus poſtulare? Sin autem non creditis, aut, ut mediocriter dicatur, ambigitis: etiam ſic, ratio quaenam eſt dubiorum fingere atque inſtituere ſimulacra, et quod eſſe non credas, ventoſa imitatione formare? An numquid dicitis forte, praeſentiam vobis quandam his numinum ſub exhiberi ſimulacris, et quia Deos videre non datum eſt, eos ſic coli, et iis munia officioſa praeſtari? Hoc qui dicit et aſſerit, Deos eſſe non credit: nec habere convincitur ſuis religionibus fidem, cui opus eſt videre, quod teneat: ne inane forte ſit, quod obſcurum non videtur.

IX. Deos, inquitis, per ſimulacra veneramur. Quid ergo? ſi haec non ſint, coli ſe Dii neſciunt, nec impertiri a vobis ullum ſibi exiſtimabunt honorem? Per tramites ergo quosdam, et per quaedam fidei commiſſa, ut dicitur, veſtras ſumunt atque accipiunt cultiones: et antequam hi ſentiant, quibus illud debetur obſequium, ſimulacris litatis prius, et velut reliquias quasdam aliena ad illos ex auctoritate transmittitis. Et quid fieri potis eſt injurioſius, contumelioſius, durius, quam Deum alterum ſcire, et rei alteri ſupplicare? opem ſperare de numine, et nullius ſenſus ad effigiem deprecari? Nonne illud eſt quaeſo, quod in vulgaribus proverbiis dicitur, fabrum caedere cum ferias fullonem? et cum hominis conſilium quaeras,

ab aſellis et porculis agendarum rerum ſententias poſtulare?

X. Et unde noviſſime ſcitis, ſimulacra haec omnia, quae Diis immortalibus vicaria ſubſtitutione formatis, ſimilitudinem referant, habeantque divinam? Poteſt enim fieri, ut barbatus in coelo ſit, qui eſſe a vobis effingitur levis: poteſt ut ſenectute provectior, cui puerilem commodatis aetatem: poteſt ut hic flavus ſit, qui in veritate habeat oculos caeſios: diſploſas ut geſtitet nares, quem eſſe vos facitis figuratisque naſicam. Neque enim rectum eſt dicere, aut appellare ſimulacrum, quod non pariles lineas principali ab ore traducat: quod eſſe planum et certum, manifeſtis poterit a rebus agnoſci. Nam cum omnes homines teretem eſſe ſolem indubitabili luminum contemplatione videamus: os illi vos hominis, et mortalium corporum liniamenta donatis. Luna ſemper in motu eſt, et ter denas facies in reſtitutione accipit menſtrua: vobis ducibus, et figuratoribus foemina eſt, vultuque eſt uno, quae per habitus mille quotidiana inſtabilitate mutatur. Intelligimus omnes ventos aeris eſſe fluorem pulſi, et mundanis rationibus concitati: per vos hominum formae ſunt buccinarum animantes tortus inteſtinis et domeſticis flatibus. Inter Deos videmus veſtros leonis torviſſimam faciem, mero oblitam minio, et nomine Frugiferi nuncupari. Si ſimulacra haec omnia ſuperorum ſunt imagines numinum, ergo et in coelo habitare dicendus eſt Deus talis, ad cujus formam et ſpeciem ſimulacri hujus ſimilitudo directa eſt: et videlicet ut hic iſte, ita illic ille, ſine reliquo corpore perſona eſt, et facies ſola, fremebundus hiatibus torvidis, dirus, ſanguineo de ceroto, malum dentibus ſuis comprimens, atque ut feſſi canes linguam ore de patulo potus aviditate projiciens. Quod ſi utique non eſt, ita ut omnes exiſtimamus non eſſe, quaenam tanta audacia eſt, formam tibi quam volueris fin-

gere, ac dicere eſſe ſimulacrum Dei, quem probare non poſſis ulla eſſe in parte naturae?

XI. Ridetis, temporibus priſcis Perſas fluvios coluiſſe, memoralia ut indicant ſcripta, informem Arabas lapidem, acinacem Scythiae nationes, ramum pro Cinxia Theſpios: lignum Icarios pro Diana indolatum; Peſſinuntios ſilicem pro Deum matre: pro Marte Romanos haſtam, Varronis ut indicant Muſae: atque, ut Aethlius memorat, ante uſum diſciplinamque fictorum pluteum Samios pro Junone: et abſtinetis a riſu, cum pro Diis immortalibus ſigilliolis hominum, et formis ſupplicatis humanis. Quinimo Deos eſſe ſigillaria ipſa cenſetis, nec praeter haec quidquam vim creditis habere divinam. Quid dicitis o iſti! ergone Dii coelites habent aures, et tempora, cervices, occipitium, ſpinam, lumbos, latera, poplites, nates, ſuffragines, talos, membraque alia caetera, quibus conſtructi nos ſumus, et quae prima in parte paulo plenius dicta ſunt, et ſcripto uberiore prolata? Utinam liceret introſpicere ſenſus veſtros, receſſusque ipſos mentis, quibus varias volvitis, atque initis obſcuriſſimas cogitationes: reperiremus et vos ipſos eadem ſentire, quae nos: neque alias gerere ſuper numinum figuratione ſententias. Sed ſtudiis facere quid pervicacibus poſſumus, quid intentantibus gladios, novasque excogitantibus poenas? Animantis aſſeritis malam ſcientiſſimi cauſam, et quod ſemel ſine ratione feciſtis, ne videamini aliquando neſciſſe, defenditis; meliusque putatis, non vinci, quam confeſſae cedere atque annuere veritati.

XII. Ex hujusmodi cauſis illud etiam vobis conniventibus conſecutum eſt, ut in Deorum corporibus laſciviae artificum luderent, darentque his formas, quae cuilibet triſti poſſent eſſe deriſui. Itaque Hammon cum cornibus jam formatur et fingitur arietinis: Saturnus cum obunca falce, cuſtos ruris ut aliquis, ra-

morum luxuriantium tonsor: cum petaso gnatus Majae, tamquam vias aggredi praeparet, et solem, pulveremque declinet: Liber membris cum mollibus, et liquoris foeminei dissolutissimus laxitate: Venus nuda, et aperta, tamquam si illam dicas publicare, divendere meritorii corporis formam: cum pileo Vulcanus, et malleo, manu librans dextera, et fabrili expeditione succinctus: cum plectro et fidibus Delius citharistae gestus servans, cantaturi et naenias histrionis: cum fuscina rex maris, tamquam illi pugna sit gladiatorii obeunda certaminis: neque ullum est reperire figmentum alicujus numinis, quod non habitus certos ferat fabrorum liberalitate donatos. Ecce si aliquis, vobis nescientibus et ignaris, rex urbanus et callidus ex foribus suis Solem tollat, et in Mercurii transferat sedem: Mercurium rursus arripiat, atque in Solis faciat commigrare delubrum, uterque enim a vobis glaber, atque ore compingitur levi, detque huic radios, Solis capiti petasunculum superponat: quibus modis internoscere poteritis, utrumne Sol iste sit, an ille Mercurius, cum habitus vobis Deos, non oris soleat proprietas indicare? Consimili rursus translatione si nudo Jovi cornua detrahat, et Martis temporibus affigat, Martem armis spoliet, et his rursus circumcludat Hammonem: interstitio quae fieri poterit singulorum, cum qui Jupiter fuerat, idem possit existimari Mars esse, et qui Mavors fuerat, subintroire speciem Jovis possit Hammonis? Usque adeo ludus est simulacra ista confingere, nomina illis tamquam propria dedicare, quibus si habitum detrahas, tollatur cognitio singulorum: Deus pro Deo credi, alter videri pro altero, imo pro utroque uterque possit existimari?

XIII. Sed quid ego Diis datas falces et fuscinas rideo? quid cornua, malleos, et galeros, cum simulacra quaedam sciam certorum esse hominum formas, et infamium liniamenta meretricum? Quis est enim, qui

ignoret Athenienſes illos Hermas Alcibiadis ad corporis ſimilitudinem fabricatos? Quis Praxitelem neſcit, Poſidippum ſi relegat, ad formam Cratinae meretricis, quam infelix perdite diligebat, os Veneris Gnidiae ſolertiarum coegiſſe certamine? Sed ſola eſt haec Venus, cui de ſcorti vultu translaticium decus auctum eſt? Phryne illa Theſpiaca, ſicut illi referunt, qui negotia Theſpiaca ſcriptitarunt, cum in acumine ipſo eſſet pulchritudinis, venuſtatis, et floris, exemplarium fuiſſe perhibetur cunctarum, quae in opinione ſunt Venerum: ſive per urbes Grajas, ſive iſtic quo fluxit amor talium cupiditasque ſignorum. Itaque artifices omnes, ipſis iisdem qui temporibus extiterunt, quibusque primas dabat exprimendarum ſimilitudinum veritas, omni cura ſtudioque certabant, filum capitis proſtituti cythereia in ſimulacra traducere: ardebant artificum ſcita: alterque alterum vincere contentioſa aemulatione quaerebant, non Venus ut auguſtior fieret, ſed ut Phryne pro Venere ſtaret. Atque ita perducta eſt res eo, ut pro Diis immortalibus ſacra meretricibus fierent, et infelix regio ſignorum fabricationibus falleretur. Inter ſignifices ille memoratus Phidias eſt primus, cum Olympii formam Jovis molimine operis extuliſſet immenſi, ſuper Dei digito Pantarces inſcripſit pulcher: nomen autem fuerat amati ab ſe pueri, atque obſcoena cupiditate dilecti: neque ullo metu eſt aut religione commotus, Deum nomine proſtibuli nuncupare; quinimo exoleto Jovis numen ſimulacrumque ſacrare. Usque adeo ludus eſt, et puerilis affectio, ſigillaria iſta formare, adorare pro Diis ea, ſanctitatibus accumulare divinis: cum ipſos videamus artifices in effingendis his ludere, et libidinum propriarum monumenta ſancire. Quid eſt enim, ſi quaeras, cur Phidias ludere ac laſcivire dubitaret, cum ante paululum temporis Jovem ipſum, quem fecerat, ſciret aurum fuiſſe, lapides, atque oſſa in-

formia', disparata, confusa, seque horum omnium congregatorem, atque vinctorem, habitus eis per se datos in membrorum similitudine fabricata, et, quod inter omnia primum est, sui esse beneficium muneris, quod natus per se esset, atque in rebus adoraretur humanis?

XIV. Libet in hoc loco, tamquam si omnes adsint terrarum ex orbe nationes, unam facere concionem, atque in aures haec omnium communiter audienda depromere. Quidnam est istud homines, quod ipsi vos ultro in tam promptis ac perspicuis rebus voluntaria fallitis et circumscribitis caecitate? Discutite aliquando caliginem, regressique ad lumen mentis intuemini propius, et videte istud, quod agitur, quale sit: si modo retinetis jus vestrum, atque in finibus his datae rationis consiliique versamini. Simulacra ista, quae vos terrent, quaeque templis in omnibus prostrati atque humiles adoratis, ossa, lapides, aera sunt, argentum, aurum, testa, lignum sumptum ex arbore, aut commixtum glutinum gypso: ex ornatibus fortasse meretriciis, aut ex muliebri mundo, camelinis ex ossibus, aut ex Indici animalis dente, ex caccabulis, ollulis, ex candelabris, et lucernis, aut ex aliis obscoenioribus vasculis congesta, conflata, in has species ducta sunt, atque in formas, quas cernitis, exierunt: fornacibus incocta figulinis, ex incudibus et malleis nata, grossis rasa, descobinata de limis, serris, furfuraculis, asciis, secta, dolata, effossa, terebrarum excavata vertigine, runcinarum levigata de planis. Ita iste non error est? non, ut proprie dicatur, amentia, Deum credere, quem tute ipse formaris? supplicare tremebundum fabricatae abs te rei; et cum scias, et certus sis tui esse operis, et digitorum artem, pronum in faciem ruere, opem rogare suppliciter, adversisque in rebus, atque in temporibus asperis propitii numinis favore succurrere?

XV. Ecce ſi aliquis ponat in medio aes rude, atque in opera nulla conjectum, argenti maſſas indomiti, infectum aurum, lignum, lapides, atque oſſa, resque alias caeteras, quibus ſigna conſueta ſunt et numinum ſimulacra conſtare: imo ſi aliquis ponat in medio colliſorum Deorum vultus, conflata atque imminuta ſimulacra; jubeatque vos idem fruſtis hoſtias et fragminibus caedere, informibus maſſis ſacra et munia impertire divina: audire a vobis expoſcimus, facturine iſtud ſitis, an contra quam imperabitur recuſaturi? Fortaſſe dicetis, qua cauſa? quia nemo eſt in rebus humanis tam ſtolide caecus, qui argentum, aes, aurum, gypſum, ebur, argillam, Deorum in numerum referat, ipſaque per ſe dicat vim habere atque obtinere divinam. Quaenam eſt ergo ratio, ut ſi omnia haec corpora intacta atque infecta permanſerint, careant vi numinis, atque auctoritate coeleſti: ea formas ſi accipiant hominum, ſi auriculas, naſos, buccas, labra, oculos, cilia, continuo Dii fiant, et in ordinem coelitum referantur, et cenſum? Novitatis aliquid fictio corporibus his addit, ut adjectione ipſa cogamini aliquid eis credere divinitatis majeſtatisque collatum? In aurum aes mutat, aut teſtulae vilitatem in argenteam cogit degenerare materiam? quae inſenſilia fuerunt paulo ante, facit, ut ſint viva, et ſpiritali agitatione moveantur? Si quas foris habuere naturas, eas omnes retineant ſimulacrorum in corporibus conſtituta; ſtupiditas quae tanta eſt, detrecto enim dicere caecitatem, rerum exiſtimare naturas formarum qualitate mutari, et accipere numen ex habitu, quod in primigenio corpore iners fuerit et brutum, et ſenſus mobilitate privatum.

XVI. Itaque immemores et obliti ſimulacrorum ſubſtantiae atque originis, quae ſit, rationale homines animal, et ſapientiae munere conſiliique donatum coctilibus teſtis ſuccumbitis, aeris laminas adoratis, ele-

phantorum a dentibus ſecundas poſcitis valetudines, magiſtratus, imperia, poteſtates, victorias, acquiſitiones, lucra, meſſes opimas, feraciſſimasque vindemias; et cum pateat, luceat, rebus fieri verba cum brutis, exaudiri vos remini, ipſique vos ultro credulitatis vacuae circumſcriptione traducitis? O utinam liceret in ſimulacri alicujus medias introire pendigines! imo utinam liceret, Olympiacos illos et Capitolinos Joves diducere in membra reſolutos, omnesque illas partes, quibus ſumma concluditur corporum, diſcretas ac ſingulas contueri. Jamdudum iſtos videretis Deos, quos exterior levitas lenocinio fulgoris auguſtat, laminarum flatilium eſſe crates, particularum coagmenta deformium, a ruinarum caſibus, et diſſolutionis metu ſubſcudibus, et catenis, uncis, atque anſulis retentari; interque omnes ſinus, commiſſurarumque juncturas plumbum ire ſuffuſum, et ſalutares moras ſignorum diuturnitatibus commodare. Videretis, inquam, iam dudum ſolas ſine occipitiis facies, manus ſine brachiis ſemiplenas, ventres cum lateribus dimidiatos, plantarum imperfecta veſtigia, et quod maxime riſum ferat, parte ligneos ex una, at ex altera ſaxeos inaequabili corporum conſtructione contractos. Quae ſi utique perſpici obſcuritatis arte non quirent, vel ipſa vos ſaltem, quae in medio ſita ſunt, docere, atque monere debuerunt, agere vos nihil, et circa res caſſas officiorum impendere vanitates. Ita enim non videtis ſpirantia haec ſigna, quorum plantas et genua contingitis, et contrectatis orantes, modo caſibus ſtillicidiorum labi, putredinis modo carie relaxari, ut nidoribus, atque fumo ſuffita ac decolorata nigreſcant, quemadmodum ſaecli longioris incuria perdant ſitu ſpeciem, et rubigine convulnerentur exeſa? Ita, inquam, non videtis ſub iſtorum ſimulacrorum cavis ſtelliones, ſorices, blattasque lucifugas nidamenta ponere, atque habitare? ſpurcitias huc omnes, atque

alia usibus accommodata conducere, semirosi duritias panis, ossa in sepem tracta, pannos, lanuginem, chartulas nidulorum in mollitiem scilicet et miserorum fomenta pullorum? Non in ore aliquando simulacri ab araneis ordiri retia, atque insidiosos casses, quibus volatus innectere stridularum possint, impudentiumque muscarum? Non hirundines denique intra ipsos aedium circumvolantes tholos, jaculari stercoris plenas, et modo ipsos vultus, modo numinum ora depingere, barbam, oculos, nasos, aliasque omnes partes, in quascunque se detulerit deonerati proluvies podicis? Erubescite ergo vel sero, atque ab animantibus mutis vias, rationes accipite, doceantque vos eadem nihil numinis inesse simulacris: in quae obscoena dejicere neque metuunt, neque vitant, leges suas sequentia, et instincta veritate naturae.

XVII. Sed erras, inquit, et laberis, nam neque nos aera, neque auri argentique materias, neque alias, quibus signa consiunt, eas esse per se Deos, et religiosa decernimus numina: sed eos in his colimus, eosque veneramur, quos dedicatio infert sacra, et fabrilibus efficit inhabitare simulacris. Non improba, neque aspernabilis ratio, qua possit quivis tardus, necnon et prudentissimus credere, Deos relictis sedibus propriis, id est coelo, non recusare, nec fugere habitacula inire terrena: quinimo jure dedicationis impulsos simulacrorum coalescere junctioni. In gypso ergo mansitant, atque in testulis Dii vestri? quinimo testularum et gypsi mentes, spiritus, atque animae Dii sunt? atque ut fieri augustiores vilissimae res possint, concludi se patiuntur, et in sedis obscurae coercitione latitare? Ergo illud a vobis parte in hac primum desideramus et postulamus audire, invitine hoc faciunt, id est, jure dedicationis attracti simulacrorum ineunt mansiones? an proni et faciles, neque ullis necessitatibus

irrogatis? Si inviti hoc faciunt, et qui fieri potis eſt, ut in aliquam neceſſitatem imminuta majeſtate cogantur? ſi voluntariae obſecutionis aſſenſu, et quid in teſtulis Dii petunt, ut eas ſedibus ſidereis anteponant, vincti omnes, et propemodum colligati, nobilitent teſtulas, et caetera quibus ſigna confiunt? *Si concedamus, ut coelo et ſidereis ſedibus eas anteponant, divinitatis ſuae perdiderint poteſtatem.*

XVIII. Quid ergo? in materiis talibus ſemperne Dii manſitant, neque abeunt uſpiam, etiam ſi res poſtulaverit maxima? An habent itus liberos, cum libuerit abire quocunque, et ab ſuis ſedibus ſimulacrisque diſcedere? Si permanendi neceſſitatem patiuntur, quid miſerius his eſſe, aut quid infelicius poterit, quam ſi eos in baſibus ita unci retinent, et plumbeae vinctiones? Sin autem, cum voluerint, evolant, et abſolutum jus habent, inania relinquere ſimulacra: ergo aliquo tempore deſinent eſſe Dii ſigna, et in dubio ſtabit, quando ſacra debeant reddi: quando his conveniat, atque oporteat abſtinere. Saepenumero videmus ab artificibus haec ſigna modo parvula fieri, et palmarem in minutiem contrahi, modo in immenſum tolli, et admirabilem in amplitudinem ſublevari. Ratione hac ergo ſequitur, ut intelligere debeamus in ſigilliolis parvulis contrahere ſe Deos, et alieni ad corporis ſimilitudinem coarctari: at vero in vaſtis porrigere ſe longius, atque in maximitatem producere. Ergo ſi hoc ita eſt, et in ſedentibus ſignis Deum ſedere dicendum eſt, et in ſtantibus ſtare, in procurrentibus currere, jacularier in jacientibus tela, ad illorum formare, atque aptare ſe vultus, et ad reliquos habitus figurati corporis ſimilitudinem commodare.

XIX. In ſimulacris Dii habitant, ſinguline in ſingulis toti, an partiliter, atque in membra diviſi? Nam neque unus Deus in compluribus potis eſt uno

tempore ineſſe ſimulacris, neque rurſus in partes ſectione interveniente diviſus. Conſtituamus enim decem millia ſimulacrorum toto eſſe in orbe Vulcani; numquid eſſe, ut dixi, decem omnibus in millibus potis eſt unus uno in tempore? Non opinor. Qua cauſa? quia quae ſunt priva, ſingulariaque natura, multa fieri nequeunt ſimplicitatis ſuae integritate ſervata; et hoc amplius nequeunt, ſi hominum formas Dii habeant, opinatio ut veſtra declarat. Neque enim manus a capite ſeparata, aut pes diviſus a corpore ſummam poſſunt praeſtare totius: aut dicendum eſt, portiones idem poſſe quod totum, cum conſiſtere nequeat, niſi fuerit partium congregatione conflatum. Si autem in cunctis idem eſſe dicetur, perit omnis ratio atque integritas veritati, ſi hoc fuerit ſumptum, poſſe unum in omnibus uno tempore permanere: aut Deorum eſt unusquisque dicendus, ita ipſum ſemet ab ipſo ſeſe dividere, ut et ipſe ſit, et alter, non aliquo diſcrimine ſeparatus, ſed ipſe idem, et alius. Quod quoniam recuſat, et reſpuit, aſpernaturque natura: aut innumeros dicendum eſt, conſitendumque eſſe Vulcanos, ſi in cunctis volumus eum degere, atque ineſſe ſimulacris: aut erit in nullo, quia eſſe diviſus natura prohibetur in plurimis.

XX. Et tamen, o iſti! ſi apertum vobis et liquidum eſt, in ſignorum viſceribus Deos vivere, atque habitare coelites, cur eos ſub validiſſimis clavibus, ingentibusque ſub clauſtris, ſub repagulis, peſſulis, aliisque hujusmodi rebus cuſtoditis, conſervatis, atque habetis incluſos, ac ne forte fur aliquis, aut nocturnus irrepat latro, aedituis mille protegitis, atque excubitoribus mille? Cur canes in Capitoliis paſcitis? cur anſeribus victum, alimoniamque praebetis? Quinimo ſi fiditis Deos iſtic eſſe, nec ab ſignis uſpiam, ſimulacrisque diſcedere: permittite illis curam ſui, reſerata ſint ſemper, atque aperta delubra; ac ſiquid a

quopiam temeraria fuerit fraude ſubreptum, vim numinis monſtrent, et ſub ipſo furti atque operis momine ſacrilegos poenis convenientibus ſigant. Indigna enim res eſt, et potentiam deſtruens, auctoritatemque, ſummorum cuſtodiam numinum canum ſollicitudinibus credere: et cum aliquam quaeras prohibendis formidinem furibus, non ab ipſis petere, ſed in anſerum ponere atque collocare gingritibus.

XXI. Antiochum Cyzicenum ferunt quindecim cubitorum Jovem ex delubro aureum ſuſtuliſſe, et ex aere bracteolis ſubſtituiſſe fucatum. Si in ſimulacris praeſto ſunt atque habitant Dii ſuis, quibus negotiis Jupiter, quibus curis fuerat illigatus, quo minus privatas perſequeretur injurias, et ſuppoſitum ſe ſibi viliore in materia vindicaret? Dionyſius ille, ſed junior, cum velamine aureo ſpoliaret Jovem, et pro illo laneum ſubderet, jocularibus etiam facetiis ludens, cum eſſe illud in rigoribus algidum, hoc vaporum, oneroſum illud in aeſtatibus diceret, hoc rurſus ſub ardoribus flabile: ubinam fuerat rex poli, ut praeſentem ſe eſſe formidine aliqua comprobaret, et urbanum ſcurrulam cruciatibus revocaret ad ſeria? Nam quid Aeſculapii gravitatem ab eo eſſe commemorem riſam? quem cum barba ſpoliaret ampliſſima, boni ponderis, et philoſophicae denſitatis, facinus eſſe dicebat indignum, ex Apolline procreatum patre levi et glabro, ſimillimoque impuberi, ita barbatum filium ſingi, ut in ancipiti relinquatur, uter eorum pater ſit, uter filius, imo an ſint generis et cognationis unius? Quae cum omnia fierent, et cum ſacrilegis praedo irriſionibus jocaretur, ſi ſuberat numen in ſtatua nomini ejus majeſtatique ſacrata: cur oris contumeliam levigati, et dehoneſtati vultus non juſta et merita perſecutus eſt ultione, demonſtravitque hoc facto, ſe eſſe praeſentem, et cuſtodia pertinaci ſuas aedes ſimulacraque tutari?

XXII. Nisi forte negligere Deos dicitis haec damna, nec putare esse idoneam causam, propter quam se exerant, et nocentibus poenam violatae religionis infligant. Ergo si haec ita sunt, nec simulacra ipsa habere desiderant, quae convelli et diripi perpetiuntur impune: imo e contrario perdocent aspernari se illa, in quibus spretos ultione in aliqua significare non curant. Philostephanus in Cypriacis auctor est, Pygmalionem regem Cypri simulacrum Veneris, quod sanctitatis apud Cyprios et religionis habebatur antiquae, adamasse ut foeminam, mente, anima, lumine rationis judiciique caecatis; solitumque dementem, tamquam si uxoria res esset, sublevato in lectulum numine copularier amplexibus atque ore, resque alias agere libidinis vacuae imaginatione frustrabiles. Consimili ratione Posidippus in eo libro, quem scriptum super Gnido indicat, superque rebus ejus, adolescentem haud ignobilem memorat, sed vocabulum ejus obscurat, correptum amoribus Veneris, propter quam Gnidus in nomine est, amatorias et ipsum miscuisse lascivias, cum ejusdem numinis signo genialibus usum toris, et voluptatum consequentium finibus. Ut similiter rursum interrogem, si in aere, atque in materiis caeteris, quibus signa formata sunt, superorum potentiae delitescunt: ubinam gentium fuerant una atque altera Veneres, ut impudicam petulantiam juvenum propulsarent ab se longe, et contactus impios cruciabili coercitione punirent? Aut, quoniam mites, et ingeniis tranquillioribus Deae sunt, quantum fuerat, miseris furialia ut restinguerent gaudia, mentemque insanam recreatis reducerent sensibus?

XXIII. Nisi forte, ut vos fertis, libidinis et voluptatum Deae contumelias istas habuere gratissimas; nec ultione facinus existimavere condignum, quod suas quoque mulceret mentes, et quod ab se subdi humanis cupiditatibus scirent. Sed si Deae Veneres in-

geniis placidioribus praeditae, gerendum eſſe morem infortuniis judicavere caecorum, cum Capitolium toties edax ignis abſumeret, Jovemque ipſum Capitolinum cum uxore corripuiſſet ac filia, ubinam fulminator tempore illo fuit, ut ſceleratum illud arceret incendium, et a peſtifero caſu res ſuas ac ſemet, et cunctam familiam vindicaret? Ubi Juno regina, cum inclytum ejus fanum ſacerdotemque Chryſidem eadem vis flammae Argiva in civitate deleret? Ubi Serapis Aegyptius, cum conſimili caſu jacuit ſolutus in cinerem, cum myſteriis omnibus, atque Iſide? Ubi Liber Eleutherius cum Athenis? ubi Diana, cum Epheſi? ubi Dodonaeus Jupiter, cum Dodonae? ubi denique Apollo divinus, cum a piratis maritimisque praedonibus et ſpoliatus ita eſt, et incenſus, ut ex tot auri ponderibus, quae infinita congeſſerant ſecula, nec unum quidem habuerit ſcripulum, quod hirundinibus hoſpitis, Varro ut dicit Menippeus, oſtenderet? Infiniti operis res eſſet, in toto orbe deſcribere, quae ſint fana convulſa terrae motibus et tempeſtatibus; quae incenſa ab hoſtibus, quae ab regibus et tyrannis, quae antiſtites et ſacerdotes ipſi ſuſpicione averſa nudaverint; quae ad ultimum fures, et obſerata pandentes tenebrarum obſcuritate Canacheni, quae tuta utique permanerent, et nullis obnoxia fortuitis, ſi adeſſent Dii praeſides, aut haberent aliquas templorum, quemadmodum dicitur, curas. Nunc vero, quia caſſa ſunt, et nullis habitationibus tecta, habet in illis fortuna jus ſuum, et perinde cunctis ſubjecta ſunt caſibus, quam ſunt omnia caetera motu interiore privata.

XXIV. In parte hac eadem illud etiam dicere ſimulacrorum aſſertores ſolent, non ignoraſſe antiquos nihil habere numinis ligna, neque ullum omnino ineſſe his ſenſum; ſed propter indomitum atque imperitum vulgus, quae pars in populis atque in civitati-

bus maxima eſt, ſalutariter ea conſilioque formaſſe! ut velut quadam ſpecie objecta his numinum abjicerent aſperitatem metu; arbitratique praeſentibus ſeſe ſub Diis agere, facta impia deponerent, et ad humana officia morum mutatione tranſirent. Nec propter aliam cauſam venerabiles formas auro eis argentoque quaeſitas, niſi ut adeſſe vis quaedam ipſis in fulgoribus crederetur, quae non oculorum tantum perſtringeret ſenſum, verum etiam mentes ipſas auguſtiſſimae lucis radiationibus territaret. Quod ratione cum aliqua videretur forſitan dici, ſi poſt condita Deorum templa, atque inſtituta ſimulacra nullus eſſet in mundo malus, nulla omnino nequitia, juſtitia, pax, fides mortalium pectora poſſideret: neque quisquam in terris nocens, neque innocens diceretur, ſceleroſa opera neſcientibus cunctis. Nunc vero cum contra malis omnia plena ſint, innocentiae pene interierit nomen, per momenta, per puncta, examina maleficiorum nova noxiorum improbitate pariantur: dicere qui convenit, ad incutiendas formidines vulgo inſtituta ſimulacra; cum praeter innumeras criminum et facinorum formas ipſa etiam videamus templa ſacrilegis violationibus appeti ab tyrannis, ab regibus, ab latronibus, et nocturnis a furibus; ipſosque illos Deos, quos ad metus faciendos vetus finxit et conſecravit antiquitas, vadere in antra praedonum, cum ipſis ſuis aureis metuendisque fulgoribus?

XXV. Quid enim, ſi verum, et ſine ulla gratificatione perſpicias, ſigna iſta quae dicunt, habent in ſe magnum, ut merito ſperarit atque exiſtimarit antiquitas, conſpectu illorum poſſe frangi hominum vitia, et mores a maleficio temperari? Falx meſſoria ſcilicet, quae eſt attributa Saturno, metum fuerat injectura mortalibus, vitam vellent ut pacificam degere, ac malitioſas abjicere voluntates:

fronte Janus ancipiti, aut dentata illa, qua insignitus est, clavis: riciniatus Jupiter atque barbatus, dextera fomitem sustinens perdolatum in fulminis morem: Junonius ille caestus, aut militari sub galea puellula delitescens: Deum mater cum tympano: cum tibiis, et cum psalteriis Musae: Mercurius pinnatus Argiphontes: Aesculapius baculo, Ceres mammis cum grandibus, aut in Liberi dextera pendens potorius cantharus: Mulciber fabrili cum habitu: aut Fortuna cum cornu, pomis, ficis, aut frugibus autumnalibus pleno: semitectis femoribus Diana: aut ad libidinem concitans Venus nuda: Anubis canina cum facie: aut genitalibus propriis inferior Priapus.

XXVI. O species formidinum dirae, metuendique terrores, propter quos genus hominum torpedine in perpetua affigeretur, nihil moliretur, attonitum, ab omnique se actu scelerofo flagitiosoque frenaret! Falciculae, claves, caliendra, fomites, talaria, baculi, tympaniola, tibiae, psalteria, mammae promptae, atque ingentes, cantharuli, forcipes, cornuaque pomifera, nuda corpora foeminarum, et veretrorum magnitudines publicatae. Nonne satius fuerat saltitare, cantare, quam sub titulo gravitatis, et severitatis obtentu tam frigida, tamque inepta narrare simulacra, ab antiquis ad peccata cohibenda, et ad nocentium formata impiorumque formidines? Usque adeone mortales seculi illius ac temporis corde fuerant vacui, rationis sensusque nullius, ut ab actionibus improbis tamquam parvuli pusiones, personarum monstruosissima torvitate sannis etiam constringerentur et maniis? Et unde est in contrarium res versa, ut cum tam multa in civitatibus templa sint plena omnium simulacris Deorum, tot legibus et generibus suppliciorum tantis, iri obviam nequeat multitudini noxiorum: ne-

que ullis remediis audacia possit abscidi: tantoque se magis maleficia congeminata multiplicent, quanto legibus judiciisque contenditur imminuere facta crudelia, et poenarum coercitione sedare? Quod si metus aliquos infligerent simulacra mortalibus, legum latio cessaret, nec tam diversae cruces facinorosorum constituerentur audaciae. Nunc vero quia constitit, comprobatumque est, reipsa inanem esse opinionem timoris, qui ab signis dicatur effluere, ad legum decursum est sanctiones: a quibus formido esset certissima etiam fixa, constitutaque damnatio: quibus debent et ipsa simulacra, quod incolumia adhuc perstant, et honoris alicujus concessione munita.

XXVII. Sed quoniam satis, ut res tulit, quam inaniter fiant simulacra, monstratum est: de sacrificiis deinceps, de caedibus atque immolationibus hostiarum, de mero, de thure, deque aliis omnibus, quae in parte ista confiunt, poscit ordo quam paucis et sine ullis circumlocutionibus dicere. In hac enim consuestis parte, invidias nobis tumultuosissimas concitare, appellare nos Atheos; et quod minime attribuamus Diis, poenas etiam capitis belluarum crudelitatibus irrogare. Quod quidem nos fatemur non contemptu facere, atque aspernatione divina; sed quod existimemus, hujus potentias nominis nihil tale deposcere, neque rerum hujusmodi cupiditatibus attineri.

LIBER SEPTIMUS.

I. Quid ergo, dixerit quispiam, ſacrificia cenſetis nulla eſſe omnino facienda? Ut vobis non noſtra, ſed Varronis veſtri ſententia reſpondeamus, nulla. Quid ita? Quia, inquit, Dii veri neque deſiderant ea, neque depoſcunt: ex aere autem facti, teſta, gypſo, vel marmore multo minus haec curant; carent enim ſenſu: neque ulla contrahitur, ſi ea non feceris, culpa: neque ulla, ſi feceris, gratia. Sententia reperiri nulla poteſt integrior, verior, et quam quivis poſſit, quamvis ille ſit ſcaevus et difficillimus, occupare. Quis eſt enim pectoris tam obtuſi, qui aut rebus nullum habentibus ſenſum hoſtias caedat et victimas, aut eis exiſtimet dandas, qui ſunt ab his longe natura et beatitudine disjugati?

II. Qui ſunt, inquitis, Dii veri? Ut communi vobis et ſimplici reſpondeamus verbo, non ſcimus. Quos enim vidimus numquam, qui ſint, ſcire quemadmodum poſſumus? Ex vobis audire conſuevimus, Deos eſſe quam plurimos, et nominum in ſerie computari: qui ſi ſunt, ut dicitis, uſpiam, verique, ut Terentius credit, eos eſſe conſequitur ſui conſimiles nominis, id eſt tales, quales eos univerſi debere eſſe conſpicimus, et nominis hujus appellatione dicendos. Quinimo, ut breviter finiam, qualis dominus rerum eſt,

atque omnipotens ipſe, quem dicere nos omnes Deum ſcimus atque intelligimus verum, cum ad ejus nominis acceſſimus mentionem: Deus enim ab altero in eo, quo Deus eſt, nulla in re differt: nec quod unum eſt genere, ſuis eſſe in partibus minus aut plus poteſt, qualitatis propriae uniformitate ſervata. Quod cum dubium non ſit, ſequitur, ut geniti numquam, perpetuique ut debeant eſſe, extrinſecus appetentes nihil, nec carpentes aliquas terrenas ex materiae opibus voluptates.

III. Ergo ſi haec ita ſunt, primum illud a vobis expetimus noſcere, quae ſit cauſa, quae ratio, ſacrificia ut iſta faciatis: quid deinde ex hoc lucri ad Deos ipſos perveniat, atque in eorum commoditate ſubſidat. Quidquid enim geritur, debet habere cauſam ſui; neque ita eſſe ab ratione ſejunctum, ut in operibus feratur caſſis, et in vacuis ludat inanitatis erroribus. Numquid forte Dii coeleſtes aluntur his ſacris, et ad eorum compaginem retinendam nonnullius opus eſt ſuffectione materiae? Et quis ita eſt hominum, Deus prorſus qui ſit, ignorans, ut eos exiſtimet contineri alicujus alimonii genere; et cibi eſſe munus, quod eos faciat vivere, et immenſa in perpetuitate durare? Quidquid enim cauſis et rebus fulcitur extraneis, neceſſe eſt eſſe mortale, et habere ad periculum viam pronam, ubi aliquid coeperit deeſſe, quo vivitur. Tum quod ex his rebus, quae admoventur altaribus, nihil videmus accedere, atque ad numinum ſubſtantias pervenire. Aut enim thus datur, et liquefactum carbonibus diſperit: aut animalis eſt hoſtia, et ab canibus abliguritur ſanguis: aut ſi aliquod viſcus aris fuerit traditum, ratione ardeſcit pari, et diſſolutum in cinerem labitur; niſi forte hoſtiarum Deus animas devorat, aut ex aris ardentibus nidorem conſectatur et fumos, paſciturque de cniſſis, quas evomunt ardentia viſcera, adhuc uda de ſanguine, et prioribus humecta

de ſuccis. Sed ſi Deus, ut dicitur, nullius eſt corporis, omnique eſt incontiguus tactu, qui fieri potis eſt, ut corporalibus rebus nutriatur incorporeum, quod mortale eſt, ut immortale ſuſtineat, ſubdatque ſalutem rei, quam contingere nequeat, et motus ſubminiſtrare vitales? Ceſſat ergo, ut apparet, ſacrorum haec ratio; neque dici a quopiam potis eſt, ea cauſa ſacrificia celebrari, quod alantur his numina, et eorum ſuſtineantur e paſtu.

IV. Numquid, ſi forte hoc non eſt, voluptatis alicujus, animique, ut dicitur, cauſa, caeduntur Diis hoſtiae, et ſuccenſis adjiciuntur altaribus? Et quisquam eſt hominum, qui Deos ſibi perſuadeat voluptatum diffuſione molleſcere, geſtire in libidinis gaudium, et velut animal vile blandis ſenſibus affici, et dulcedinis labilis volucri titillatione mulceri? Quod enim voluptate diſſolvitur, id contraria neceſſe eſt triſtitia contrahatur: nec immune exiſtere ab anxietate moeroris, quod laetitia trepidat, et levitatibus extollitur gaudiorum. Utroque autem affectu debent eſſe Dii liberi, ſi eos eſſe perpetuos, et mortalium volumus fragilitate privatos. Quid quod omnis voluptas quaſi quaedam eſt adulatio corporis, notisque illis ſenſibus aſſumitur quinque: quam ſi ſuperi ſentiunt, et eorum neceſſe eſt eſſe participes corporum, per quae via eſt ſenſibus, et accipiendis voluptatibus janua. Poſtremo quod gaudium eſt, innoxiorum animantium mactatione laetari: miſerabiles ſaepe exaudire mugitus, rivos ſanguinis cernere, animas cum cruore fugientes, patefactisque ſecretis provolvi et inteſtina cum ſtercore, et ex reſiduo ſpiritu exultantia adhuc corda, tremebundasque palpitantes in viſceribus venas? Semiferi nos homines, quinimo, potius ut pronuntiemus, quod eſt verius atque apertius dictu, feri, quos infelix neceſſitas, et malus uſus edocuit cibos ex his carpere: miſeratione interdum commovemur illorum: argui-

mus nos ipſi, penitusque re viſa atque inſpecta damnamus: quod humanitatis jure depoſito naturalis initii conſortia rupermus. Deos aliquis credit pios, beneficos, mites, caede pecorum delectari, diffundique laetitia, ſi quando ſub his concidunt, et ſpiritum miſerabiliter ponunt? Et voluptatis ergo, ut cernimus, nulla eſt in ſacrificiis cauſa, nec cur fiant, ratio eſt: quoniam nec voluptas eſt ulla, ac ſi forte eſt aliqua, in Deos eam cadere nulla poſſe ratione monſtratum eſt.

V. Sequitur, ut illam quoque inſpiciamus partem, quam jactari audimus vulgo, et populari in perſuaſione verſari: ſacrificia ſuperis ea fieri Diis cauſa, ut iras atque animos ponant, reddanturque mites et placidi, fervidorum pectorum indignatione ſedata. At ſi definitionem teneamus illam, quam pertinaciter meminiſſe convenit nos ſemper, univerſos animorum affectus ignotos Diis eſſe, conſectaneum eſt credere, numquam Deos iraſci: quinimo nullum affectum magis eſſe ab his longe, quam qui feris et beluis proximus, turbat tempeſtatibus patientes, et ad periculum interitionis inducit. Quidquid enim vexatur rei alicujus e motu, paſſibile eſſe conſtat et fragile: quod paſſioni fragilitatique ſubjectum eſt, id neceſſe eſt eſſe mortale: ira autem vexat, et patientes ſe ſolvit: ergo eſſe mortale dicendum eſt, quod paſſionibus ſubjectum eſt irae. At quin Deos ſcimus eſſe oportere perpetuos, et naturam immortalitatis tenere: quod ſi conſtat, et liquidum eſt, ira ab his longe et ab eorum conditione disjuncta eſt. Nullis ergo rationibus convenit, id in ſuperis velle placare, quod poſſe non videas in eorum beatitudinem convenire.

VI. Sed concedamus, ut vultis, perturbationem hujusmodi familiarem Diis eſſe, placandaeque ejus cauſa res divinas fieri, et ſacrorum ſolemnia celebrari: quando ergo conveniat adhiberi haec munia, vel in

tempore quo dari? antequam ſunt irati et perciti? an cum fuerint moti, ipſisque in indignationibus conſtituti? Si, ne ſumant animos, occurrendum eſt his ante: feras nobis proponitis, non Deos, quibus, ne ſaeviant concitatae, et cavearum diſcutiant clauſtra, objectari moris eſt eſcas, in quas rabidae ſaeviant, et cupidinem vexationis inclinent. Sin autem jam fervidis atque indignatione flagrantibus ſatisfactio iſta ſacrificiorum oggeritur: non inquiro, non exigo, an illa laeta et ſublimis magnanimitas numinum, homunculorum offenſione moveatur; habeatque pro vulnere ſiquid animal caecum, atque in nubibus ſemper ignorationis incedens, diſſignaverit, dixerit, quo illorum minueretur auctoritas.

VII. Sed neque illud dici, aut audire depoſco, quas irarum in homines habeant Dii cauſas, ut ſacrificiis debeant contracta offenſione mulceri: numquid aliquas leges aliquando ſanxere mortalibus, conſtitutumque eſt ab his unquam, quid eos agere conveniret, vel quid non: quid conſectari, quid fugere, vel coli ſe ſaltem quibus rationibus cuperent, ut aliter, quam imperaverant geſta ultionibus perſequerentur irarum; contemptique ſe vellent de audacibus et transgreſſoribus vindicare? Ut opinor, ab his numquam neque conſtitutum eſt aliquid, neque ſanctum: quoniam nec viſi aliquando, neque ſi ſunt ulli, apertiſſima potuit cognitione dignoſci. Quaenam eſt ergo juſtitia, ut eis ob aliquas cauſas iraſcantur Dii coelites, quibus neque ſe eſſe monſtrare aliquando dignati ſunt, neque ullas dederint, aut impoſuerint leges, quas coli ab his vellent, et inviolabili obſecutione ſervari?

VIII. Sed hoc, ut dixi, praeterco, et ſilentio patior abire donatum: unum illud prae omnibus quaero, quae cauſa eſt, ut ſi ego porcum occidero, Deus mutet affectum, animoſque et rabiem ponat: ſi gallinulam,

vitulum, ſub illius oculis atque altaribus concremaro, oblivionem inducat injuriae, et ab ſenſu penitus offenſionis abſcedat? Quid ad ejus dolorem ex opere hoc migrat, aut remedii cujus eſt anſer, caper, aut pavus, ut ex ejus cruore medicina adhibeatur irato? Ergone injurias ſuas Dii vendunt, atque, ut parvuli puſiones, ut animis parcant, abſtineantque ploratibus, paſſerculos, pupulos, equuleos, Panes accipiunt, quibus avocare ſe poſſint: ita Dii immortales placamenta iſta ſumunt, quibus iras atque animos ponant, et in gratiam ſuis cum offenſoribus redeant? At quin ego rebar Deos, ſi modo rectum eſt credere, quod motibus exagitentur irarum, ſine ullis praemiis, nullisque mercedibus, iras atque animos ponere, et peccatoribus delicta donare. Hoc eſt enim proprium numinum, liberales venias, et conceſſiones habere gratuitas. Quod ſi fieri non poteſt, ſapientius multo eſt, pertinaciter eos in offenſione durare, quam munerum corruptione mitefcere. Creſcit enim multitudo peccantium, cum redimendi peccati ſpes datur: et facile itur ad culpas, ubi eſt venalis ignoſcentium gratia.

IX. Ecce ſi bos aliquis, aut quodlibet ex his animal, quod ad placandas caeditur mitigandasque numinum furias, vocem hominis ſumat, eloquaturque his verbis: Ergone o Jupiter, aut quis alius Deus es, humanum eſt iſtud et rectum, aut aequitatis alicujus in aeſtimatione ponendum, ut cum alius peccaverit, ego occidar, et de meo ſanguine fieri tibi patiaris ſatis, qui numquam te laeſerim, numquam ſciens aut neſciens tuum numen majeſtatemque violarim, animal, ut ſcis, mutum, naturae meae ſimplicitatem ſequens, nec multiformium morum varietatibus lubricum? Numquid aliquando tuos ludos minus ſancte diligenterque perfeci? numquid aliquem praeſulem, tuum numen qui offenderet, ante te traduxi? numquid juravi per te falſo? numquid ſacrilegis furtis

tua rapui, ſpoliavique donaria? numquid erui ſacratiſſimos lucos, aut religioſa quaedam loca ſubſtructionibus pollui profanavique privatis? Quaenam eſt ergo cauſa, ut alienum crimen meo luatur e ſanguine, et in nefas extraneum mea vita et innocentia perducatur? An quod animal vile ſum, nec rationis nec conſilii particeps? quemadmodum pronuntiant iſti, qui ſe homines nominant, et ferocitate tranſiliunt beluas. Nonne primordiis iisdem eadem et me genuit informavitque natura? Nonne ſpiritus unus eſt, qui et illos et me regit? Non conſimili ratione reſpiro, et video, et caeteris afficior ſenſibus? Habent jecora, pulmones, corda, inteſtina, ventriculos: et mihi membrorum non idem eſt numerus attributus? Amant ſuos foetus, et gignendis conveniunt liberis: non et mihi prolis, et ſubrogandae eſt cura, et dulcedo, cum fuerit procreata? Sed rationales illi ſunt, et articulatas expromunt voces: et unde illis notum eſt, an et ego, quod facio, meis rationibus faciam, et vox iſta, quam promo, mei generis verba ſint, et ſolis intelligantur a nobis? Interroga pietatem, utrumne ſit aequius, me occidi, me conſici, an hominem venia, et commiſſorum impunitate donari? Quis in gladium formavit ferrum? non homo? quis cladem gentibus, quis nationibus impoſuit ſervitutem? non homo? quis parentibus, fratribus, quis uxoribus, quis amicis mortiferas ſubdidit, commiſcuitque potiones? non homo? quis maleficia reperit, aut commentatus eſt tanta, quanta vix explicari decem millibus queant vel annalium, vel dierum? non homo? Ita iſtud non ferum, non immane, non ſaevum eſt? non tibi, o Jupiter, injuſtum videtur, et barbarum, me occidi, me caedi, ut fias tu placidus, et ut ſceleroſis contingat impunitas? Ergo ob hanc cauſam, id eſt, numina ut placentur irata, inaniter fieri ſacrificia conſtitit, cum docuerit nos ratio, neque Deos iraſci aliquando, neque

alterum velle pro altero confici, caedi, nec innoxii ſanguine abolitionem diſſignationibus comparari.

X. Sed fortaſſe aliquis dicet: idcirco Diis hoſtias, et caetera impendimus munera, ut familiares quodammodo noſtris ſupplicationibus facti, res tribuant proſperas, avertantque a nobis mala, cum gaudiis faciant agere nos ſemper, triſtitias vero propellant, et ex caſibus imminentia fortuitis. Non exiguam curam locus iſte deſiderat, nec quod dicitur facile, tam conſuetum eſt vel audiri, vel credi. Advolabit enim continuo univerſus ille doctiſſimorum chorus, qui aſſeverans et comprobans, fato fieri quaecunque fiunt: eripiat vobis e manibus opinionem iſtam, et inanibus vos urgeat perſuaſionibus fidere. Quidquid in mundo, inquiet, geſtum eſt, geritur et geretur, olim definitum et fixum eſt; habetque immobiles cauſas, per quas ſibi res nexae inexpugnabilem conſerant praeteritorum cum imminentibus neceſſitatem. Si definitum et fixum eſt, quid obtingere ſingulis mali debeat bonive, jam certum eſt. Quod ſi certum eſt et fixum, vacant omnia Deorum auxilia, vacant odia, vacant benignitates. Tam enim praeſtare non poſſunt id, quod non poteſt fieri, quam prohibere, ne fiat id, quod neceſſe eſt evenire: niſi quod validius premere opinionem iſtam ſi voluerint, quibunt: ut etiam ipſos Deos fruſtra dicant a vobis coli, et ſupervacaneis ſupplicationibus adorari. Cum enim ordinem vertere, et fatalia nequeant conſtituta mutare, quid rei, quid cauſae eſt fatigare, et obtundere eorum aures velle, quorum auxiliis nequeas ſupremis in neceſſitatibus fidere?

XI. Poſtremo ſi triſtia atque importuna Dii pellunt: ſi ea, quae ſunt laeta atque amica, largiuntur: unde ſunt mundo tanti, tamque innumerabiles miſeri? unde tot infelices lachrymabilem vitam in extrema ſorte ducentes? cur immunes a calamitatibus non ſunt, qui momenta per ſingula, qui per puncta

ſacrificiis onerant atque accumulant aras? Nonne alios, inquiunt, videmus ex illis domicilia eſſe morborum; extinctis luminibus, atque auribus obſeratis, pedum carere proceſſu, truncos ſine manibus degere, incendiis, naufragiis, et ruinis mergi, obrui, confici: patrimoniis ab ingentibus evolutos mercenario ſeſe labore fulcire: ſtipes emendicare ſupremas, exterminari, proſcribi, ſemper eſſe in luctibus liberorum orbitatibus fractos: vexari per infortunia caetera, quorum ſpecies et formas nulla poteſt enumeratio definire? Quod utique non fieret, ſi propulſare, ſi flectere mala iſta Dii poſſent ſacrorum meritis obligati. Nunc vero quia caſibus nullus eſt in his locus, ſed ineluctabili omnia neceſſitate confiunt, agit ſeſe ordo praeſcriptus, et quod ſemel decretum eſt, perficit.

XII. Aut ingrati eſſe dicendi ſunt coelites, ſi cum habeant jura prohibendi, patiuntur infelix genus tot poenis et calamitatibus implicari. Et fortaſſe aliquid dicant magnum, nec quod auribus debeat fruſtratoriis, levibus, et contemnentibus ſumi. Quas tamen nos partes, quia res nimium longi eſt multique ſermonis, inexplicatas transcurrimus atque intactas: ſolum illud poſuiſſe contenti, inhoneſtas vos famas adjungere Diis veſtris, ſi eos aliter negatis praeſtare quae bona ſunt, atque inimica transvertere, niſi prius empti capellarum fuerint atque ovium ſanguine, et caeteris quae admoventur altaribus. Indignum enim primum eſt, ut illa vis numinum ſublimitasque coeleſtium beneficia credatur ſua habere venalia, prius ſumere, atque ita praeſtare. Tum, quod foedius multo eſt, niſi acceperint, prodeſſe nulli, perpetique miſerrimos diſcriminum ſubire fortunas, cum prohibere poſſint ac ſubvenire. Si ex duobus facientibus res ſacras honeſtus unus et locuples, alter anguſto lare, ſed innocentia fuerit et probitate laudabilis: centum ille caedat boves, totidemque cum agniculis ſuis matres,

thus pauper exiguum, et odoris alicujus unam concremet glebulam: nonne erit consequens, ut debeat credi, si modo nihil numina, nisi praemiis antecedentibus praestant, ut favorem suum et auxilium commodent locupleti, avertant a pauperculo lumina, quem restrictum non animus, sed familiaris rei necessitas fecit? Ubi enim venalis et mercenarius dator est, ibi necesse est gratiam pro magnitudine muneris tribui, et eo inclinare suffragium, unde ad eum, qui praestat, mercedis plus multo, et indecorae corruptionis affluxerit. Quid si populi rursus duo hostilibus dissidentes armis, sacrificiis paribus superorum locupletaverint aras, alterque in alterum postulent vires sibi atque auxilium commodari: nonne iterum necesse est credi, si praemiis sollicitentur, ut prosint, eos partes inter utrasque haesitare, desigi, nec reperire quid faciant, cum suas intelligant gratias sacrorum acceptionibus obligatas? Aut enim auxilia hinc et inde praestabunt, id quod fieri non potest: pugnabunt enim contra ipsos se ipsi, contra suas gratias, voluntatesque nitentur: aut ambobus populis opem subministrare cessabunt, id quod sceleris magni est, post impensam acceptamque mercedem. Itaque ergo ab Diis longe infamia est ista tota pellenda: neque est omnino dicendum, praemiis eos ac mercedibus allici, bonas ut res conferant, dimoveantque contrarias, si modo Dii veri sunt, atque in nominis hujus exceptione ponendi. Aut enim fato fiunt, quaecunque fiunt, et ambitionis et gratiae nullus locus in Diis est: aut si excluditur et ejicitur fatum, non est superae dignitatis, boni operis favorem, et collatas munificentias venditare.

XIII. Satis, ut opinor, ostendimus, frustra Diis immortalibus hostias rebus cum consequentibus admoveri: quod neque alantur his, neque ullam per-

cipiant voluptatem, neque iras aut animos ponant, neque ut res tribuant fauſtas, neque ut abigant averruncentque contrarias. Sequitur, ut illam quoque inſpiciamus partem, quae ab nonnullis conſueta eſt aſſeri, et cauſis cerimonialibus applicari. Ajunt enim, ſacra haec honorandis eſſe inſtituta coeleſtibus, et ea, quod faciant, honoris ergo facere, et his numinum potentias auctitare. Quid ſi ſimiliter dicant evigilare ſeſe, atque dormire, deambulare, ſubſiſtere, conſcribere aliquid et lectitare, ut honorem Diis habeant, et dignitatibus eos faciant ampliores? Quid enim cruore de pecorum? quid ſacrorum confectione de caetera ſuperadditur his rei? quid apponitur atque adjicitur poteſtatis? Etenim honos omnis, qui haberi ab aliquo dicitur, et reverentiae potioris attribui, relativi eſt ad alterum generis, et conſtans partibus duabus, ex conceſſione tribuentis, et amplificatione ſumentis. Ut ſi quiſpiam viſo potentiſſimi nominis atque auctoritatis viro, via decedat, aſſurgat, caput revelet, vehiculoque deſiliat: tum deinde ſalutet acclinis; ancillatum ſervuli pavibunda trepidatione imitatus: video, quid agatur in hujusmodi venerationis officio: ſummiſſione alterius datur alteri plurimum: efficiturque, ut videatur magnus, quem ſuſpectio minoris extulerit, et ſuis antepoſuerit rebus.

XIV. Sed conceſſio haec omnis, et honoris, de qua loquimur, attributio, ſolis habet in hominibus ſedem: quos naturalis infirmitas, et amor in altioribus ſtandi docet gaudere de faſtibus, et aliorum comparationibus anteponi. At quaero, in ſuperis ubi eſt honoris locus, vel quas eis eminentias accedere ſacrorum ex confectionibus invenitur? Auguſtiores, potentiores mactatis pecudibus fiunt: additur illis ex hoc quidquam, aut eſſe Dii magis divinitate incipiunt ampliata? Atqui ego contume-

liae proximum, quinimo esse plenam contumeliam judico, cum honorari ab homine Deus dicitur, et muneris alicujus oblatione mactari. Etenim si honos auget, ejusque accumulat dignitatem, cui fuerit attributus, sequitur, ut auctior Deus fiat ab homine, a quo fuerit munere et honoris collatione donatus: atque ita perducitur res eo, ut inferior Deus sit, qui honoribus mactatur humanis; homo vero sublimior, qui auget potentiam numinis.

XV. Quid ergo, inquiet aliquis, honorem Diis dandum nullum esse omnino censetis? Si Deos nobis proponitis tales, quales, si sunt, debent esse, quosque dicere nos omnes in istius nominis praedicatione sentimus, quemadmodum possumus honorem his non habere vel maximum; cum etiam colere homines potentioribus acceperimus imperiis, cujuscunque ordinis fuerint, cujuscunque fortunae? Quisnam iste est maximus? Officiosior multo, quam habetur a vobis, et potentiore in genere constitutus. Dicite, inquitis, quae sit opinio de Diis digna, recta, et honesta, nec turpitudinis alicujus deformitate culpabilis. Primum ut neque illos credas quidquam hominis habere consimile, nec quidquam expectare, quod sit ab se foris, atque extrinsecus veniens: tum quod saepius dictum est, non ardescere irarum flammis, non gestire corporea voluptate, non exambiri ut prosint, non praemiis ne noceant proritari, benignitatem et gratiam non habere venalem, non gaudere honore collato, non indignari et affici non dato; sed, quod rei divinae est proprium, sua se vi nosse, nec se alienis adulationibus aestimare. Et tamen, ut videamus istud, quod dicitur, quale sit, quod est istud honoris genus, vervecem, arietem, taurum Dei suo ore connectere, conspectuque in ejus occidere? Quod est honoris genus, Deum invitare ad sanguinem, quem cum canibus videas eum sumere, atque habere communem? Quod

eſt honoris genus, lignorum ſtruicibus incenſis coelum fumo ſubtexere, et effigies numinum nigrore offuſcare ferali? Quod ſi ea, quae fiunt, propria vi pendere, non ante ſumptis placet aeſtimationibus aeſtimare, arae iſtae, quas dicitis, altariaque haec pulchra infeliciſſimi animalium generis uſtrinae, rogi ſunt, et buſticeta in opus ſtructa foediſſimum, atque in ſedem fabricata foetorum.

XVI. Quid dicitis o iſti! ergone ille putor, qui ex coriis tollitur atque expirat ardentibus, qui ex oſſibus, qui ex ſetis, ex agnorum lanitiis, gallinarumque de plumis, Dei munus et honor eſt? mactaturque hoc illis, quorum templa cum adire diſponitis, ab omni vos labe puros, lautos, caſtiſſimosque praeſtatis? Et quid eſſe his poteſt coinquinatius, infelicius, ſpurcius, quam ſi ita facti ſunt ſenſus ſui natura, ut in amoribus habeant tam ſaeva, ſintque illis in voluptate putores: quos neque ipſi ſacrificantes ferre, nec ingenuae ſuſtinere tractos valeant per ſpiritum nares? Quod ſi animantium cruore honorari, et affici ſuperorum animos exiſtimatis, cur non eis et mulos, et elephantos mactatis, et aſinos? cur non et canes, urſos, et vulpes, et camelos, et belbas, et leones? et quoniam volucres beſtiarum quoque in numeris ponitis, cur non vulturios, aquilas, ciconias, immuſſulos, buteones, corvos, accipitres, noctuas, cumque illis ſalamandras, natrices, viperas, ſolifugas? Nempe ſubeſt et his ſanguis, et conſimili ratione vitali agitantur ſpiritu? Quid in illis majoris eſt operis, aut ſolertiae in his minus, ut iſta non augeant, ſuperorum illa amplificent dignitatem? Quia rebus ex his, inquit, par eſt honorare caeleſtes, quibus ipſi alimur, ſuſtentamur, et vivimus, et quas nobis ad victum ſui numinis tribuere benignitate dignati ſunt. Sed et cuminum, naſturtium, rapa, bulbos, apium, carduos, radices, cucurbitas, rutam, mentam, ocimum, pulejum, porrum.

que ſectivum, iidem tribuere Dii vobis, eſſeque in uſibus veſtris alimoniarum in parte juſſerunt. Quid ergo ceſſatis altaribus et haec dare, rebusque his omnibus cunilam ſuperſpergere bubulam, et acrimonias intermiſcere ceparum?

XVII. Ecce ſi vos canes, neceſſe eſt enim quaedam fingi, perſpici ut liquidius res poſſint, ſi inquam canes et aſini, ſi motacillae cum his ſimul, ſi hirundines garrulae, pariterque cum his porci ſenſu aliquo humanitatis accepto, Deos putarent atque exiſtimarent vos eſſe: ſacraque vobis intenderent honoris ergo facere, non ex materiis aliis, aliisque de rebus, ſed quibus ali moris eſt illis, et naturali appoſitione fulciri: audire a vobis expoſcimus, utrumne hunc honorem, an contumeliam potius eſſe judicaretis ampliſſimam: cum hirundines vobis muſcas, motacillae caederent conſecrarentque formiculas: cum altaribus veſtris darent aſini foenum, paleasque libarent: cum imponerent canes oſſa, et humani ſtercoris proluviem concremarent: cum ad ultimum porculi coenum vobis profunderent ex volutabris horrentibus, lutoſis et voraginibus ſumptum? Ita ergo non deſpui veſtras inflammaremini dignitates, ſtercoribusque vos accipi inter atroces computaretis injurias? Sed taurorum corporibus honoratis vos Deos, et aliorum animantium caedibus: et quid hoc ab illo differt, cum et ipſa ſi nondum, mox tamen futura ſunt ſtercora, et exigui temporis contracta interjectione puteſcant? Denique deſinite ſupponere aris ignem, jam profecto cernetis viſcera illa taurorum ſacra, quibus honor a vobis auctificatur Deorum, ferveſcere vermibus et fluctuare, vitiare et corrumpere ſtatum coeli, et ex odoribus morbidis regiones conſauciare vicinas: quae ſi vobis praecipiant Dii curam in veſtram, in valetudinem vertere; prandia inde, vel coenas ſo-

lemni ex more conficere, longe fugiatis, execratique odoris genus veniam poſcatis a ſuperis, facturosque vos eis nunquam talia ſacra juretis. Ita iſtud non ludere eſt, non confiteri, non pandere, quid ſit Deus neſcire, nec cui potentiae debeat nominis hujus vis ſubdi, appellatioque ſupponi? Cibis novis auctificatis Deos, nidoribus cohoneſtatis et ſuccis: et quia vobis jucunda et grata ſunt ea, quae vos alunt, Deos etiam creditis in eorum affluere voluptates, latratorum et canum ritu oſſis ſaevitias ponere, atque alludere porrigentibus ſaepius?

XVIII. Et quoniam nobis in manibus hoſtiarum ſermo verſatur: quae cauſa, quae ratio eſt, ut cum Dii immortales, ſint enim et per nos licet, quicunque eſſe creduntur, ſint unius ſententiae, vel unius debeant eſſe naturae, generis, et qualitatis unius, non omnibus omnes hoſtiis, ſed quibusdam quidam ſacrorum mulceantur legibus? Quae eſt enim cauſa, requiram ut eadem rurſus, ut ille tauris Deus, haedis alius honoretur, aut ovibus: hic lactentibus porculis, alter intonſis agnis: hic virginibus buculis, capris ille cornutis: hic ſterilibus vacculis, at ille incientibus ſcrofis: hic albentibus, ille tetris, alter foeminei generis, alter vero animantibus maſculinis? Si enim honoris et reverentiae cauſa mactantur Diis hoſtiae, quid refert aut intereſt, cujus animalis e capite luatur hoc debitum, cujus ira offenſioque ponatur? An numquid alterius alteri minus gratior et jucundior ſanguis eſt? alter vero alterius voluptatem infundit et gaudium? aut, ut fieri moris eſt, obſervationis alicujus et religionis metu ille caprina abſtinet ſe carne, porcinum alius execratur attactum, huic ovilla foetulenta ſunt viſcera; ac, ne ſtomachum fatiget invalidum, hic bubulam duritiem vitat, et lactentium lenitatem, quo digerat expeditius, ſumit?

XIX. Sed erras, inquit, et laberis: nam Diis foeminis foeminas, mares maribus hoſtias immolare, abstruſa et interior ratio eſt, vulgique a cognitione dimota. Non inquiro, non exigo, quid ſacrorum praecipiant, vel quid contineant leges; ſed ſi vicerit ratio, atque obtinuerit veritas, differentiam generum nullam in Diis eſſe, neque ullis ſexibus eos eſſe diſcretos: nonne ſolvi neceſſe eſt rationes has omnes, et ſtultiſſimis creditas opinationibus comprobari, inveniri? Sapientium virorum non advocabo ſententias, qui riſum nequeunt continere, cum diſcrimina ſexuum Diis audiunt immortalibus attributa: unoquoque ab hominum quaero, an ipſe apud ſe credat, ſibique ipſe perſuadeat, diſtinctum eſſe Deorum genus, mares ac foeminas hos eſſe, et ad generandos foetus convenientium membrorum diſpoſitione formatos? Sed ſi ſexibus ſexus pares, id eſt foeminas foeminis, mares autem hoſtias Diis maribus immolari ſacrificiorum jura praeſcribant: quae in coloribus ratio eſt, ut merito his albas, illis tetras conveniat nigerrimasque mactari? Quia ſuperis Diis, inquit, atque ominum dexteritate pollentibus color laetus acceptus eſt, ac felix hilaritate candoris. At vero Diis laevis, ſedesque habitantibus inferas color furvus eſt gratior, et triſtibus ſuffectus e fucis. Sed ſi rurſus obtinuerit ratio, inferorum penitus caſſum eſſe nomen et vacuum, neque ulla ſub terris regna eſſe domiciliaque Plutonia, opinionem neceſſe eſt id quoque fruſtrari, quam ſuper atris pecudibus habetis, divisque ſubterreis. Quod ſi inferi nulli ſunt, Deos etiam Manium neceſſe eſt eſſe nullos. Fieri enim qui poteſt, ut cum loca ſint nulla, eorum, quae non ſunt, ulli perhibeantur eſſe cultores?

XX. Sed aſſentiamur, ut vultis, et eſſe inferos, et eſſe manes, et habitare neſcio quos in his Deos hominibus minus fauſtos, et triſtioribus praepoſitos re-

bus: et quae cauſa, quae ratio eſt, ut tetrae his hoſtiae, nigerrimique admoveantur coloris? quia nigra nigris conveniunt, et triſtia conſimilibus grata ſunt. Quid ergo? non videtis, ut vobiſcum et nos ſtolide ſimiliterque ludamus, albas eſſe hoſtiarum carnes, oſſa, dentes, pinguitias, omenta cum cerebris, mollesque in oſſibus medullas? Sed vellera nigra ſunt, nigraeque animantium ſetae. Solas ergo immolate Diis lanas, vulſasque ex hoſtiis ſetulas, relinquite infeliciſſimas pecudes ſpoliatas licet ac tonſas, coeli animam ducere, et paſtibus innocentiſſimas incubare. Quod ſi grata numinibus inferis ea, quae ſunt nigra, furvique exiſtimatis coloris: cur non omnia caetera, quae illorum inferre ſacrificiis moris eſt, ſint nigra et fumigata, tetreque ut colorata curatis? Inficite thura, ſi dantur: ſalſas fruges, atque univerſa libamina, lacti, oleo, ſanguini, hic ponat ut purpureum colorem, illa ut ſint lurida, fuliginem infundite cum favillis. Quod ſi vobis religio nulla eſt, alba quaedam ferre, et ſuos retinentia candores: ipſi veſtras religiones rationesque diſſolvitis, cum ſacrorum in opere nihil unum, perpetuumque ſervatis.

XXI. Sed et illud hoc loco conſentaneum eſt ex vobis addiſcere; ſi caper caedatur Jovi, quem patri ſolemne eſt Libero, Mercurio mactari: aut bos ſi ſterilis Unxiae, quam Proſerpinae tribuitis, quo ritu atque obſervatione praecipitur: quid facinoris in hoc erit, quid malorum, ſcelerisve contractum; cum nihil interſit obſequii, cujus animalis e capite honorarium iſtud debitum compleatur? Confundi haec, inquit, fas non eſt, nec piaculi parvi eſt, officia rituum procurationemque miſcere. Cauſam oro ediſſere. Quia generis certi hoſtias certis jus eſt conſecrare numinibus, certaque eſt ſupplicamenta praeſtari. Et quae iterum cauſa eſt, ut generis certi hoſtias certis jus ſit conſecrare numinibus, certaque et ſupplicamenta praeſtari?

et hoc enim jus ipſum debet habere ſuam cauſam, certisque ab rationibus exoriri, duci. Antiquitatem, conſuetudinemque dicturus es? Hominum mihi ſcita pronuntias, et caeci animalis inventa. Ego autem, cum poſtulo cauſam mihi depromi, audire deſidero, aut coelo aliquid lapſum, aut quod magis res poſcit, quid applicitum Jupiter ad tauri habeat ſanguinem, ut ei debeat immolari, non debeat Mercurio, Libero? Aut natura quae capri eſt, ut his rurſus accommoda, Jovialibus conveniens ſacrificiis non ſit? Animalium facta eſt inter Deos diviſio, transactionis alicujus pactione convenit, ut ille contineret ab hujus ſe hoſtia? hic ut uſurpare deſineret alieni ſanguinis jura? an, ut zelotypi puſiones, communicare guſtatum ſuarum pecudum nolunt? aut, ut gentibus fieri moris diverſiſſimi fama eſt, quae habentur his eſui, aliarum eadem rejiciuntur ab victibus?

XXII. Ergo ſi haec caſſa ſunt, nec rationis alicujus habentia firmitatem, ſacrificiorum et ipſa inanis eſt ratio. Etenim qui potis eſt habere idoneam id, quod ſequitur, cauſam, cum ipſum illud primum, a quo defluit ſecundum, inaniſſimum eſſe reperiatur et vacuum, et nulla ſoliditate firmatum? Telluri, inquiunt, matri ſcrofa inciens immolatur et foeta, at Minervae virgini virgo caeditur vitula, nullis unquam ſtimulis, nullius operis exercitata conatu. Atquin nos arbitramur, nec virginem virgini oportuiſſe mactari, ne virginitas violaretur in pecude, qua Dea plurimum pollet: nec Telluri gravidas atque foetas ob honorem foecunditatis ipſius, quam cuncti expetimus et optamus inextinguibili ſemper virginitate procedere. Nam ſi, quia virgo Tritonia eſt, idcirco ei convenit virgines hoſtias immolari: et quod Tellus eſt mater, conſimiliter gravidis accipienda eſt ſcrofis: ergo et muſicis Apollo, quod muſicus: et quod medicus Aeſculapius, medicis: et quod faber Vulcanus eſt,

fabris: et quod Mercurius eloquens, eloquentibus debet disertissimisque mactari. Quod si dicere istud insanum est, aut, ut mediocriter pronuntiem, brutum: multo illud majoris amentiae est, foetas jugulare Telluri, quod sit foetibus gravior: Minervae castas et virgines, quod sit pura, virginitatis intactae.

XXIII. Nam quod dici a vobis accipimus, esse quosdam ex Diis bonos, alios autem malos, et ad nocendi libidinem promptiores: illisque ut prosint, his vero ne noceant, sacrorum solemnia ministrari: quanam istud ratione dicatur, intelligere confitemur non posse. Nam Deos benignissimos dicere, lenesque habere naturas, et sanctum, et religiosum, et verum est: malos autem et laevos, nequaquam sumendum est auribus, ideo quoniam divina illa vis ab nocendi procul est dimota et disjuncta natura. Quidquid autem potis est causam calamitatis inferre: quid sit primum videndum est, et ab Dei nomine longissima debet differitate seponi. Itaque ut vobis commodemus assensum, dextrarum sinistrarumque rerum Deos esse fautores: ulla nec sic ratio est, cur alios alliciatis ad prospera, alios vero, ne noceant, sacrificiis commulceatis et praemiis. Primum, quod Dii boni male non queant facere, etiam si nullo fuerint honore mactati: quidquid enim mite est placidumque natura, ab nocendi procul est usu et cogitatione discretum: malus vero comprimere suam ferociam nescit, quamvis gregibus mille, et mille alliciatur altaribus: neque enim in dulcedinem vertere amaritudo se potest: aut ariditas in humorem, calor ignis in frigora: aut quod rei cuicunque contrarium est, id quod sibi contrarium est, in suam sumere, atque immutare naturam. Ut si manu viperam mulceas, venenato blandiaris aut scorpio: petat illa te morsu, hic contractus aculeum figat: nihilque illa prosit allusio, cum ad nocendum res ambae non stimulis exagitantur irarum, sed quadam proprietate natu-

rae. Ita nihil prodeſt promereri velle per hoſtias Deos laevos, cum ſive illud feceris, ſive contra non feceris, agant ſuam naturam, et ad ea, quae facti ſunt, ingenitis legibus, et quadam neceſſitate ducantur. Quid quod iſto modo utrique Dii deſinunt eſſe ſuis in viribus, et ſuis in qualitatibus permanere. Nam ſi bonis ut proſint, res divina conficitur, aliis autem, ne noceant, iisdem rationibus ſupplicatur: ſequitur, ut intelligi debeat, nihil dexteros profuturos, nulla ſi acceperint munera: malos autem ſi acceperint, nocendi poſituros mentem, fierique ex hoc bonos: atque ita perducitur res eo, ut neque hi dexteri, neque illi ſint laevi: aut, quod fieri non poteſt, utrique ipſi ſint dexteri, et utrique iterum laevi.

XXIV. Eſto, concedatur infeliciſſimas pecudes non ſine aliquo religionis officio divorum apud templa mactari, et quod ex uſu conſuetudinis factum eſt, rationis alicujus cauſam aliquam continere: ſed ſi magnificum videtur, atque amplum, jugulare Diis tauros, ſi illibata, ſi ſolida concremari animantium viſcera, quid ſibi reliqua haec volunt magorum cohaerentia diſciplinis, quae in ſacrorum reconditis legibus pontificalia reſtituere myſteria, et rebus inſeruere divinis? Quid, inquam, ſibi haec volunt, apexanes, hirciae, ſilicernia, longavi? quae ſunt nomina, et farciminum genera, hirquino alia ſanguine, comminutis alia inculcata pulmonibus. Quid taedae? quid naeniae? quid offae? non vulgi, ſed quibus eſt nomen appellatioque penitae: ex quibus quod primum eſt, in exiguas arvina eſt miculas, catillaminum infecta de more: quod in ſecundo ſitum eſt, inteſtini eſt porrectio, per quam proluvies editur, ſuccis perexiccata vitalibus: offa autem penita eſt, cum particula viſceris cauda pecoris amputata. Quid polimina? quid omenta? quid palaſea, ſive, ut quidam cognominant, plaſea? ex quibus eſt nomen omenti pars quaedam, quo receptacula ven-

trium circumretita finiuntur. Bovis cauda est plasea, silig ne et sanguine delibuta. Polimina porro sunt ea, quae nos proles verecundius dicimus: a vulgaribus autem assolent cognomine testium nuncupari. Quid fitilla, quid frumen, quid africia, quid gratilla, caumeum, consposium, cubula? ex quibus duo, quae prima, sunt pultium nomina, sed genere et qualitate diversa. Series vero, quae sequitur, liborum significantias continet: et ipsis non est una eademque formatio. Non enim placet carnem strebulam nominare, quae taurorum e coxendicibus demitur, pulpamenta non assa, quae in verubus exta sunt, animata prius et torrefacta carbonibus; non falsamina denique, quae sunt una commixtio quadrinis copulata de frugibus. Non similiter fendicas, quae et ipsae sunt hirae, quas plebis oratio ilia solet, cum eloquitur, nuncupare. Non ratione eadem aerumnas, quae sunt prima in gurgulionibus capita, quae dejicere cibos et referre natura est ruminatoribus saeculis. Non magmenta, non augmina, non mille species, vel farciminum, vel fitillarum, quibus nomina indidistis obscura, vulgoque ut essent augustiora, fecistis.

XXV. Si enim quaecunque ab hominibus fiunt, maximeque in re sacra, debent habere suas causas, nec sine ratione est quidquam in negotiis omnibus, atque in omni administratione faciendum: edissertate nobis, et dicite, quae sit causa, quae ratio, ut haec etiam Diis dentur, sacrisque adoleantur altaribus? In hoc enim diutius loco huic causae vel maxime necessario immoramur, insistimus, inhaeremus, cupientes addiscere, quid cum pultibus Deo sit, quid cum libis, quid diversis cum fartibus, confectionis jure multiplici atque impensarum varietate conditis? Opiparis numina coenis afficiuntur, aut prandiis, ut innumeras conveniat excogitare his dapes? aversionibus stomachorum laborant, et ad expellenda fastidia saporum varietas

quaeritur, ut modo his affa, modo cruda ponantur, femicocta modo et femicruda? Quod fi omnes has partes, quas praeficias dicitis, accipere Dii amant, funtque illis gratae, vel voluptatis alicujus vel dulcedinis fenfu: quid intercedit, quid prohibet, ut non femel haec omnia totis cum animantibus inferatis? Quae caufa, quae ratio eft, ut caro ftrebula feparatim, ruma, cauda, et plafea feparatim, hirae folae, omentum folum, augmentorum adjiciatur in caufam? Pulmentorum varietatibus afficiuntur Dii coelites, ut fieri mos éft poft coenarum ditium et locupletium faginas fruftilla haec parvula pro fuavibus mateolis fumunt, non quibus famem fedeant, fed ut palati admoneant ocium, feque ipfos plenae appetitu voracitatis inftigent? O Deorum magnitudo mirabilis, o nullis hominum comprehenfa, nullis intellecta naturis! fiquidem ut profint, tefticulis pecudum redimuntur et rumis, neque prius iras atque animos ponunt, nifi fibi adoleri paratas confpexerint naenias, offasque penitas.

XXVI. Sequitur, ut de thure, deque mero aliquid fine ulla nimietate dicamus. Copulata enim, et mixta funt cerimoniarum et haec genera, cultumque adhibentur in plurimum. Ac primum illud a vobis ifto ipfo quaerimus percontamurque de thure; unde aut quo tempore noffe illud aut fcire potueritis, ut merito exiftimetis aut effe Diis dandum, aut eorum acceptiffimum voluntati. Novella enim propemodum res eft, neque annorum inexplicabilis feries, ex quo ejus notitia profluxit in has partes, et delubris meruit interesse divinis. Nam neque temporibus, quemadmodum creditur et perhibetur, heroicis, quidnam effet thus, fcitum eft, fcriptoribus ut comprobatur a prifcis, quorum in libris nulla pofita ejus mentio reperitur: neque genitrix et mater fuperftitionis Hetruria opinionem ejus novit aut famam, facellorum ut indicant ritus: neque quadringentis annis, quibus Albana res vi-

guit, in uſum cuiquam venit, ſacra cum res fieret: neque ipſe Romulus, aut religionibus artifex in comminiſcendis Numa, aut eſſe ſcivit, aut naſci: ut pium far monſtrat, quo peragi mos fuit ſacrificiorum ſolemnium munia. Unde igitur coepta eſt uſurpatio ejus aſſumi: aut in antiquam et veterem conſuetudinem quaenam irruit novitas, ut quod tempeſtatibus tantis neceſſarium non fuit, locum ſumeret in cerimoniis primum? Nam ſi ſine thure religionis officium claudicat, neceſſariaque vis ejus eſt, quae propitios faciat mitesque hominibus coelites, peccatum eſt ab antiquis, quinimo piaculis plena vita omnis illorum fuit, qui, quod maxime conveniens Deorum fuerat voluptati, per incuriam neglexere libare. Sin autem temporibus priſcis neque homines, neque Dii hujus thuris expetivere materiam, comprobatur et hodie fruſtra illud inaniterque praeſtari, quod neque antiquitas neceſſarium credidit, et ſine ullis novitas rationibus appetivit.

XXVII. Denique ut illam ſemper regulam definitionemque teneamus, qua demonſtratum et fixum eſt, quidquid fiat ab homine, habere oportere ſuas cauſas, et in iſta quoque retinebimus parte, ut requiramus ex vobis, quae ſit cauſa, quae ratio, ut ante ipſa numinum ſigna thura injiciantur altaribus, et ex eorum incendio familiaria fieri exiſtimentur et mitia: quid ex hujusmodi facto acquiritur his rei, aut eorum ad animos quid accedit, ut merito judicemus recte iſta dependi, et non fruſtra atque inaniter concremari? Ut enim vos debetis oſtendere, cur thura Diis detis, ſic et Deos ſequitur ut debeatis expromere habere aliquam cauſam, cur ea non reſpuant, quinimo cur ea tam familiariter concupiſcant. Honoramus, inquiet aliquis fortaſſe, his Deos. Sed nos non veſtrum, ſed numinum requirimus ſenſum: nec quid fiat a vobis, ſed pendatur ab his quanti, quod in praemium datur favoris, interrogamus. Sed tamen o pietas, quantus

iſte eſt honor, aut qualis, qui ex ignis odore conficitur, et reſina ex arboris comparatur? Nam ne forte ignoretis, quid aut unde ſit thus iſtud: viſcum eſt ex corticibus profluens, ita ut ex amygdalo, ceraſo, lachrymabili deſtillatione coaleſcens. Hoccine ergo ſuperas honorat et auctificat dignitates, aut offenſa ſi aliquando contracta eſt, thuris vapore diſſolvitur, et temperata indignatione ſopitur? Quid ergo ceſſatis, cujuslibet arboris viſcum ſine ulla paſſim differitate comburere? Nam ſi honorantur hoc numina, nec indigne ſuſtinent Panchaicas ſibi ardere reſinulas: quid intereſt, unde fumus altaribus conficiatur in ſanctis; vel ex viſci quo genere nubes ſuffitionis exaeſtuent?

XXVIII. At numquid aliquis dicet, idcirco ſuperis thus dari, quod odoratus habeat ſuaves, et narium commulceat ſenſum; reliqua vero ſint aſpera, et ob cauſam offenſionis excluſa? Habent enim Dii nares, quibus ducant aereos ſpiritus, accipiunt auras, et remittunt: ut penetrare illos poſſint nidorum differentium qualitates? Quod ſi damus ut fiat, mortalitatis eos adjungimus legi, et excludimus divinitatis a finibus. Quidquid enim ſpirat, et reciprocos halitus auris commeabilibus ducit, id neceſſe eſt eſſe mortale, quia coeli ſuſtinetur e paſtu. Quidquid autem coeli ſuſtinetur e paſtu, ſi recurſus abſtuleris, quibus alternatio redditur abſtrahiturque vitalis, oblidi ejus neceſſe eſt animam, et rationem ſubrui atque interire vivendi. Ergo ſi et Dii ſpirant, odoremque ad ſe attrahunt auris comitantibus involutum, non eſt ab re dicere et alienis eos ſuffitionibus vivere, et intercluſis poſſe ſpiraminibus interire. Et unde noviſſime ſcitis, an ſi odorum ſuavitate capiuntur, eadem ſint eis jucunda, quae vobis, et parili ſenſu veſtras mulceant afficiantque naturas? Nonne fieri potis eſt, ut quae vobis afferunt voluptatem, contra illis aſpera videantur et triſtia? Cum enim Deorum ſint ſententiae diſpares,

ſubſtantiaeque non unae: quibus effici rationibus poteſt, ut quod qualitate diverſum eſt, unum ſentiat accipiatque contactum? An non quotidie cernimus et inter animantia terris orta, eſſe aliis eadem vel amara vel dulcia: mortifera his eſſe, quae illis nata in perniciem non ſunt: ut quae alios mulceant odoribus laetis, eadem peſtiferos halitus aliorum corporibus ſpirent? Sed hoc ut fiat et accidat, non in rebus eſt cauſa, quae ſimul eſſe mortiferae, ſimul ſalutares, ſimul dulces nequeunt, ſimulque amarae conſiſtere; ſed, ut quisque eſt factus ad extrinſecus rei venientis attactum, ita afficitur: qualitatem non accipit ex rerum impulſionibus natam, ſed ex ſui ſenſus contagiique natura. Verum omnis haec ratio longe eſt ab Diis ſita, nec exigui limitis interjectione diſcreta. Nam ſi verum eſt, ut ab ſapientibus creditur, corporales hos eſſe, neque validitatis alicujus eminentia ſublevari, inanis apud hos odor eſt, nec ſenſibiliter commovere aura eos potis eſt nidoris alicujus: non ſi mille tu pondera maſculi thuris accendas, caelumque hoc totum redundantium vaporum nebuloſitate cludatur. Quod enim non habet robur et ſubſtantiam corporalem, contrectari a ſubſtantia non poteſt corporali: odor autem corpus eſt, tactis ſicut naribus indicatur: a Deo ergo ſentiri ratione non poteſt ulla, qui caret re corporis, atque omni ſenſu et cogitatione privatus eſt.

XXIX. Merum thuris eſt ſocium, quod explanari conſimiliter poſcimus, cur ei ſuperfundatur incenſioni. Si enim ratio, cur fiat, non oſtendetur, nec habebit expoſitam ſui cauſam, non jam iſtud errori objiciendum eſt ludicro, ſed, ut dicatur expreſſius, inſaniae, dementiae, caecitati. Ut enim jam ſaepius dictum eſt, debet omne, quod geritur, cauſam ſui habere perſpicuam, nec caliginis alicujus obſcuritate contectam. Si ergo fiditis facto, aperite, monſtrate, liquor iſte cur detur, id eſt, vinum ſuperfundatur altaribus.

Numquid enim numinum corpora ſitim ſentiunt aridam, et eorum neceſſe eſt ſiccitates humore aliquo temperari? Numquid nobis ut mortalibus mos eſt, coenis intermiſcere potiones: pari etiam more poſt ſolidos victus liborum, et pultium, hoſtiarumque caeſarum, quo putrefiat facilius et percoquatur cibus, frequentiſſimo irrigant accipiuntque ſe vino? Date quaeſo immortalibus Diis bibant, ſcyphos, brias, pateras, ſimpuviaque depromite; et quoniam tauris pinguibusque ſe dapibus, atque opimis inferciunt eſcis: ne quod in ſtomachi tramite male transvoratum ſubſtiterit viſcus: ſuccurrite, properate, Jovi optimo maximo merum, ne praefocetur, date: cupit eructare, nec potis eſt: ac ni illa labatur et diſſolvatur obſtructio, periculum maximum eſt, ne obliſus interrumpatur ſpiritus, et viduatum remaneat ſine ſuis adminiſtratoribus coelum.

XXX. Sed fruſtra, inquit, inequitas nobis: non enim nos ſuperis ob eas profundimus merum cauſas, tamquam illos exiſtimemus aut ſitire, aut bibere, aut ſuavitatis ejus affectione laetari. Honoris eis ergo datur, quo fiat illorum elatior, amplior, auguſtiorque ſublimitas, altaria ſuper ipſa libamus, et venerabiles muſcos carbonibus excitamus extinctis. Et quae gravior infligi contumelia Diis poteſt, quam ſi eos credas accepto mero propitios fieri; aut honorem exiſtimes habitum his magnum, ſi modo vini exigui rores ſuper vividam jeceris atque inſtillaveris prunam? Non nobis eſt ſermo cum hominibus rationis expertibus, neque quibus non ſit communis intelligentiae veritas: ineſt et vobis ſapientia, ineſt ſenſus, verumque nos dicere apud vos ipſi interiori judicio ſcitis. Sed quid facere poſſumus conſiderare nolentibus penitus res ipſas, ſecumque ipſos loqui? Facitis enim, quod fieri cernitis, non quod fieri oportere confiditis: nimirum quia apud vos plus valet nullam habens con-

ſuetudo rationem, quam rerum inſpecta natura veritatis examinatione ponderata. Quid eſt enim Deo cum vino, aut in ejus materia vis qualis, aut quanta eſt, quod cum effuſum fuerit, ſublimitas ejus augeſcat, et honorata exiſtimetur auctoritas? Quid, inquam, Deo cum vino eſt, Venereis re proxima, nervos omnium debilitante virtutum, verecundiae, pudoris, et caſtitatis inimica? quod in inſanias et furores mentes saepius praecipitavit excitas, ipſosque illos Deos maledictis compulit exauctorare dementibus. Itane iſtud non nefas, et plenum ſacrilegii crimen eſt, honori hoc dare, quod ſi tu id avidius ſumpſeris, quid facias, neſcias: quid loquaris, ignores: ad extremum temulenti, luxurioſi, et perditi convitium infamiamque merearis?

XXXI. Operae pretium eſt, etiam verba ipſa depromere, quibus, cum vinum datur, uti ac ſupplicare conſuetudo eſt: *Mactus hoc vino inferio eſto.* Inferio, inquit Trebatius, verbum ea cauſa eſt additum, eaque ratione profertur: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis eſt conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum eſt, eſſe ſacrum incipiat, et ex uſibus eripiatur humanis. Addito ergo hoc verbo ſolum erit, quod inferetur, ſacrum, nec religione obligabitur caeterum. Qualis ergo hic honor eſt, in quo imponitur quaſi lex Deo, ne plus quaerat, quam datum eſt? aut cujus ipſe eſt aviditatis Deus, qui niſi verbi fuerit praeſcriptione ſubmotus, cupiditatem ſuam protendat ulterius, et apothecis ſuis ſupplicem privet? *Mactus hoc vino inferio eſto:* injuria eſt iſta, non honor. Quid enim ſi divus amplius hoc volet, neque erit contentus illato? nonne inſigniter dicendum eſt laedi, qui honorem accipere cum conditione cogatur? Nam ſi exceptione non addita ſacrum neceſſe eſt fieri omne omnino, quod in cellis eſt, vinum, manifeſtum eſt et Deo contume-

liam fieri, cui modus constituatur invito: et vos ipsos in re sacra ceremoniarum officia violare, qui non tantum tribuitis vini, quantum Deum videtis sibi velle praestari. *Mactus hoc vino inferio esto:* quid est aliud quam dicere, tantum esto mactus, quantum volo: tantum amplificatus, quantum jubeo: tantum honoris assumito, quantum te habere decerno, et verborum circumscriptione definio. O Deorum sublimitas praepotens, quam venerari, quam colere officiis omnibus ceremonialibus debeas: cui legem venerator imponit, quam cum pactionibus adorat et formulis: quae per unius formidinem verbi ab immodicis vini cupiditatibus arcetur.

XXXII. Sed sit, ut vultis, honor in vino, sit in thure, immolatione et caedibus hostiarum irae numinum offensionesque placentur. Etiamne Dii sertis, coronis afficiuntur, et floribus? Etiamne aeris tinnitibus, et quassationibus cymbalorum? etiamne tympanis? etiamne symphoniis? Quid efficiunt crepitus scabillorum, ut cum eos audierint numina, honorifice secum existiment actum, et ferventes animos irarum oblivione deponant? An numquid ut parvuli pusiones ab ineptis vagitibus crepitaculis exterrentur auditis: eadem ratione et omnipotentia numina tibiarum stridore mulcentur, et ad numerum cymbalorum mollita indignatione flaccescunt? Quid sibi volunt excitationes istae, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim superi, remeare ut ad vigilias debeant? Quid dormitiones illae, quibus bene ut valeant, auspicabili salutatione mandatis? Somni enim quiete solvuntur, occuparique ut hoc possint, lenes audiendae sunt naeniae? Lavatio, inquit, Deum matris est hodie. Sordescunt enim divi, et ad sordes eluendas laventibus aquis opus, atque adjuncta antiqua cineris frictione. Jovis epulum cras est. Jupiter enim coenat, magnisque implendus est dapibus, jam-

dudum inedia gestiens, et anniversaria interjectione jejunus. Aesculapii geritur, celebraturque vindemia: colunt enim Dii vineas, et ad suas usiones contractis exprimunt vindemiatoribus vinum. Lectisternium Cereris erit Idibus proximis: habent enim Dii lectos, atque, ut stratis possint mollioribus incubare, pulvinorum tollitur atque excitatur impressio. Telluris natalis est: Dii enim ex uteris prodeunt, et habent dies laetos, quibus eis adscriptum est auram usurpare vitalem.

XXXIII. Ludi vero, quos facitis, quibus Floralibus et Megalensibus nomen est, caeterique omnes alii, quos esse sacros voluistis, et religionum inter officia deputari, quam rationem habent, quam causam, ut institui condique debuerint, et ex numinum appellatione signari? Honorantur, inquit, his Dii, et si quas ab hominibus continent offensionum memorias illatarum, abjiciunt, excludunt, redduntque se nobis redintegrata familiaritate fautores Et quae causa est rursus, ut tranquilli, placidi efficiantur, et mites: ineptae si res fiant, et ab hominibus otiosis multitudine spectante ludatur? Ponit animos Jupiter, si Amphitryo fuerit actus pronuntiatusque Plautinus? aut si Europa, si Leda, Ganymedes fuerit saltatus, aut Danae, motum compescit irarum? Tranquillior, lenior mater magna efficitur, si Attidis conspexerit priscam refricari ab histrionibus fabulam? obliterabit offensam Venus, si Adonis in habitu gestum agere viderit saltatoriis in motibus pantomimum? indignatio relanguescet Alcidae, si tragoedia Sophoclis, cui Trachiniae nomen est, Euripidis aut Hercules actitetur? Existimatve tractari se honorifice Flora, si suis in ludis flagitiosas conspexerit res agi, et migratum ab lupanaribus in theatra? Itane istud non est Deorum imminuere dignitatem, dicare et consecrare turpissimas res eis, quas censor animus respuat, et quarum actores inhonestos esse jus

vestrum, et inter capita computari judicavit infamia? Mimis nimirum Dii gaudent, et illa vis praestans, neque ullis hominum comprehensa naturis, libentissime commodat audiendis his aures, quorum symplegmatibus plurimis intermixtos se esse, derisionis in materiam norunt: delectantur, ut res est, Stupidorum capitibus rasis, salapittarum sonitu atque plausu, factis et dictis turpibus, fascinorum ingentium rubore. Jam vero si viderint in foemineas mollitudines enervantes se viros, vociferari hos frustra, sine causa alios cursitare, amicitiarum fide salva contundere se alios, et crudis mutilare se caestibus, certare hos spiritu, buccas vento distendere, votisque inanibus concrepare, manus ad coelum tollunt, rebus admirabilibus moti prosiliunt, exclamant, in gratiam cum hominibus redeunt. Haec si Diis immortalibus oblivionem afferunt simultatum, si ex comoediis, atellanis, mimis ducunt laetissimas voluptates: quid moramini, quid cessatis, quin et ipsos dicatis Deos ludere, lascivire, saltare, obscoenas compingere cantiones, et clunibus fluctuare crispatis? Quid enim differt, aut interest, faciantne haec ipsi, an ab aliis fieri in amoribus atque in deliciis ducant?

XXXIV. Unde igitur fluxit, vel ex quibus enata est causis opinionum haec pravitas? Ex eo scilicet maxime, quod nequeuntes homines, quidnam sit Deus, scire, quidnam sit vis ejus, natura, substantia, qualitas: utrumne habeat formam, an nulla sit corporis circumscriptione finitus, agat aliquid, an non agat: vigiletne perpetuo, an aliquando solvatur in somnos: currat, sedeat, ambulet, an ab hujusmodi motibus, et cessione sit liber? Haec omnia, ut dixi, nequeuntes scire, neque ratione aliqua pervidere, in eas sunt opinationes lapsi, ut Deos ex se fingerent, et qualis sibi natura est, et illis talem darent actionum, rerum, voluntatumque naturam. Quod si animal cernerent

nullius eſſe ſe pretii, nec inter formiculam plurimum ſeſeque eſſe diſcriminis, profecto deſinerent arbitrari quidquam ſe habere commune cum ſuperis, et intra ſuos fines humilitatis ſuae modeſtiam continerent. Nunc vero quia cernunt ora, oculos, capita, buccas, auriculas, naſos, caeteraſque ſe alias membrorum gerere ac viſcerum portiones, et Deos exiſtimant eadem ratione formatos, habitumque illos ſuum compagine in corporea continere: et quia gaudere, laetari, moeſtosque ſe fieri triſtioribus conſpiciunt cauſis, arbitrantur et numina ex rebus hilarioribus gaudere, et ex minus laetis animorum contractione conduci: affici ſe ludis, putant et coelitum mentes ludorum delectatione mulceri. Et quia illis ſe voluptas eſt lavacrorum refovere caldoribus, et ſuperis ducunt lavationum eſſe munditias gratas. Vindemiamus nos homines, et Deos rentur, et credunt ſuas ducere atque agitare vindemias: dies nobis natalitii ſunt, et potentias coelites diis autumant habere natales. Quod ſi poſſent adſcribere valetudines, aegritudines, et corporales Diis morbos, non dubitarent eos lieneſos, lippulos, atque enterocelicos dicere, eo quod ipſi et lienoſi et lippi ſunt ſaepe, et ingentium herniarum magnitudine ponderoſi.

XXXV. (*Oberth.* XXXVIII.) Sed ſi Dii immortales nequeunt, inquit, iraſci, neque ullis animorum affectibus eorum quatitur concutiturque natura: quid hiſtoriae ſibi volunt, quid annales, quorum in conſcriptionibus legimus nonnullis offenſionibus Deos motos, peſtilentias, ſterilitates, ac frugum inopias, aliaque intuliſſe civitatibus nationibusque diſcrimina: eosque rurſus ſacrorum ſatisfactione placatos, indignationum poſuiſſe fervores, et in habitum laetiorem ſtatum coeli, tempeſtatumque mutaſſe? Quid terrarum fremitus, quid motus, quos eſſe accepimus factos, quod eſſent acti per

indiligentiam ludi, nec ad ſuam formam conditionemque curati? inſtauratis his tamen, et curioſa obſervatione repetitis, ſuperorum conquieviſſe terrores, et ad hominum curam familiaritatemque revocatos. Quoties vatum juſſis, haruſpicumque reſponſis, poſtquam divina res facta eſt, et ex gentibus transmarinis acciti Dii quidam, delubraque his facta, et in altioribus columnis ſigna quaedam et ſimulacra ſunt conſtituta: et imminentium averſi ſunt periculorum metus, et graviſſimi hoſtes pulſi, et amplificata res publica eſt, et victoriarum frequentibus gaudiis, et provinciarum poſſeſſione complurium? quod utique non fieret, ſi ſacrificia, ſi ludos, caeteroſque aſpernarentur Dii cultus: neque ſe honorari eorum procurationibus ducerent. Si ergo his datis calor omnis numinum, indignatioque frigeſcunt, vertunturque in proſpera ea, quae videbantur afferre terrores, manifeſtum eſt, haec omnia non ſine coelitum fieri voluntate, et quod ea tribuantur a nobis, inaniter et cum tota imperitia reprehendi.

XXXVI. (*Oberth.* XXXIX.) Ventum eſt ergo, dum loquimur, ad ipſum articulum cauſae, ventum rei ad cardinem, ventum ad veram atque adjunctiſſimam quaeſtionem: in quam convenit ut debeamus inſpicere, formidine ſuperſtitionis amota, et gratificatione depoſita, utrumne hi Dii ſint, quos ſaevire aſſeratis offenſos, reddique ſacrificiis mites: an ſint longe aliud, et ab hujus vi debeant et nominis et potentiae ſegregari. Non enim imus inficias, in annalium ſcriptis contineri haec omnia, quae ſunt a vobis in oppoſitione prolata: nam et ipſi pro modulo, ingeniique pro captu et legimus, et eſſe poſitum ſcimus, ludis quondam ipſis Circenſibus, qui Jovi maximo fierent, patremfamilias quendam, antequam inciperent res agi, ſervum peſſime meritum per Circi aream mediam transduxiſſe caeſum virgis, et ex more mulctaſſe poſt patibuli poena. Lu-

dis deinde jam terminatis, profligatisque curriculis, non multi post temporis spatium civitatem occepisse pestilentia vastari. Cumque dies adderet malum malo gravius, catervatim et populus interiret: rusticulo cuidam sorte humilitatis obscuro Jovem per insomnium dixisse, uti ad consules vaderet, praesulem sibi displicuisse monstraret, posse melius fieri civitati, si ludis sua religio redderetur, et ex integro rursus curiosa observatione procederent. Quod cum ille facere minime curasset: vel quod esse vanum suspicaretur insomnium, nullamque habiturum apud audituros fidem: vel quod ingenitae humilitatis memor potestatis tantae fugeret et formidaret accessum: cunctatori redditum inimicum Jovem, filiorum obitus irrogavisse pro poena. Mox cum et ipsi proprium minaretur interitum, ni praesulis pergeret nuntius improbati: obeundi formidine territatum, cum jam et ipse contactus pestilentiae flagraret incendio, de sententia propinquorum perlatum ad curiam patrum, insomniique exposita visione, flammas evolavisse contagii: ludorum deinde instauratione decreta, et spectaculis adhibitam gravem curam, et priorem populo redditam sanitatem.

XXXVII. (*Oberth.* XL.) Sed neque illud aeque nos negabimus scire, temporibus quondam civitatis et reipublicae duris, vel quae lues infesta faciebat continua populum contage conficiens: vel quae hostes validi, et ad periculum libertatis auferendae praeliorum prosperitate jam proximi: jussis et monitis vatum, transmarinis ex gentibus quosdam Deos accitos, magnificisque honoratos templis, et luis sedasse flagrantiam, et viribus hostium fractis frequentissime triumphatum, et auctos imperii fines, innumerasque provincias sub leges vestri cecidisse dominatus. Sed neque hoc nostram conscientiam fugit, lectum et positum, ictum cum esset Capitolium fulmine, multaque in hoc alia: Jovis et-

iam ſimulacrum, ſublimi quod in culmine ſtabat, ſuis eſſe ab ſedibus provolutum. Reſponſum deinde ab haruſpicibus editum, res ſaevas triſtiſſimasque portendi, ab incendiis, caedibus, ab legum interitu, et ab juris occaſu, maxime tamen ab domeſticis hoſtibus, atque ab impia conjuratorum manu. Sed flecti haec poſſe, imo aliter publicari ſcelerata non poſſe conſilia, niſi Jupiter rurſus altiore in culmine figeretur, orientalem converſus ad cardinem, radiisque oppoſitus ſolis. Affuiſſe dicto fidem: nam ſubrecto culmine converſoque ad ſolem ſigno, patuiſſe res abditas, et reſerata in maleficia vindicatum.

XXXVIII. (*Oberth.* XLI.) Habent quidem miraculi ſpeciem, quinimo habere creduntur cuncta iſta, quae dicta ſunt: ſi ita, ut ſunt prompta, humanum veniant ad auditum: nec diffitemur ineſſe his quiddam, quod in prima poſitum, quemadmodum dicitur, fronte perſtringere aures poſſit, et veritatis ſimilitudine circumvenire. Caeterum ſi penitus intueri res factas, perſonas, et perſonarum volueris voluntates, nihil eſſe reperies Diis dignum, et quod ſaepe jam dictum eſt, quod ad hujus nominis ſpeciem dignitatemque referatur. Quis eſt enim primum, qui Deum illum fuiſſe credat, qui currentibus fruſtra delectaretur equuleis, evocarique ſe genere hoc ludicri jucundiſſimum duceret? Imo illum fuiſſe quis eſt qui aſſentiatur Jovem, quem Deum principem dicitis, et rerum, quaecunque ſunt, conditorem: qui ſpectatum proficiſceretur e coelo, cantherios de velocitate certantes, replicantes gyros ſeptem, et quos diſſimiles ipſe corporum eſſe in mobilitate voluiſſet, eos tamen gaudere, tranſire, tranſiri, pronos et cernuos ruere, cum curribus reſupinos verti, trahi alios cruribus et claudicare praefractis, et ineptias nugis et crudelitatibus mixtas ſummis in voluptatibus habuiſſe, quas homo quivis laetus, nec ad ſtudium

plenae gravitatis ac ponderis eruditus puerilia duceret atque aspernaretur ut ludicra? Quis est, inquam, qui credat, repetamus ut assidue hanc vocem, generis eum fuisse divini, qui quoniam ludis actus per Circi est spatium, meritorum poenas et supplicia redditurus, ita exacerbatus ardesceret, seseque ad vires accingeret ultionis? Si enim nocens servus, atque illa fuerat animadversione puniendus: qui debuit Jupiter indignatione aliqua commoveri, cum ageretur injuste nihil, imo cum nocens caput poenis convenientibus plecteretur? Sin autem immunis ab scelere, neque ulli obnoxius crimini, vitiosi praesulis ipse fuit in causa, cui cum subvenire potuisset, non fecit, imo ipse quaesivit, et pati quod improbabat, et ab aliis poenas suae permissionis exigere: et cur laesum deinde illo se questus est et pronuntiavit in praesule, quia crucis ad poenas per Circi actus est medium, virgis dilaceratus et flagris?

XXXIX. (*Oberth.* XLII.) Et quid ex hoc facto labis potuit et foeditatis effluere, quod aut Circum faceret minus purum, aut Jovem contaminatum, cum per exigua momenta, per puncta, tot in orbe conspiceret millia mortis in generibus variis, et cruciatibus interire diversis? Ante, inquit, est actus, ludi quam inciperent confici. Si sacrilego pectore, religionisque contemptu, est ut ignoscere debeamus Jovi indignanti se spretum, nec Circensibus propriis sollicitiorem adhibitam curam. Sin autem errore vel casu, latens illud non est animadversum et cognitum vitium, nonne fuerat rectum, Jovique conveniens, ut humanis ignosceret lapsibus, et imprudentiae caecitatem veniali concessione donaret? Sed vindicanda res fuit. Et post haec aliquis fuisse illum Deum credet, qui puerilis incuriam ludicri, civitatis ultus est et persecutus interitu? gravitatis, ac ponderis, aut ullius habuisse constantiae firmitatem,

qui ut ſibi ex integro voluptatis in gaudia curreretur, venenatam in perniciem aeris hauſtus vertit, et peſtilentiae morbo ſtragem mortalitatis indixit? Si ludorum exhibitor magiſtratus minus curavit ediſcere, quisnam eſſet illo die Circi actus per medium, contractaque eſt ex hoc culpa: quid infelix commeruerat populus, ut aliena delicta capitis ſui diſſolveret poenis, peſtilentibusque contagiis crudeliter expelleretur e vita? imo quid foeminarum genus, quas ab negotiis publicis conditio fragilitatis excepit? quid adultae virgines, quid parvuli fecere puſiones? quid denique adhuc parvi nutricum ſub alimonia conſtituti, ut in eos immitteretur par et una ſaevitia, priusque acerbitatem mortis, quam dulcedinem aliquam perciperent luminis?

XL. (*Oberth.* XLIII.) Si ſibi Jupiter ludos ſcrupuloſius fieri, reſtituique quaerebat, ſi fideliter reddere ſuam populo ſanitatem, nec malum, quod fecerat, prorogari ulterius et augeri: nonne rectius fuerat, conſulem ut ad ipſum veniret, ſacerdotum ad aliquem publicorum, Pontificem maximum, aut ad Flaminem ſuum Dialem, eique per ſomnium, et praeſulis vitium, et funeſti cauſam temporis indicaret? Quae fuerat ratio, ut ruri hominem ſuetum, obſcuritate incognitum nominis, urbanarum inſcium rerum, quid ſit praeſul fortaſſe neſcientem, voluntatis ſuae deligeret nuntium, et expetitae ſatisfactionis auctorem? Quem ſi utique ſciebat, divinus modo ſi fuerat, tergiverſatorem in obſequio futurum: nonne fuerat pronius, et Deo conveniens, mentem hominis vertere, et parendi ſubigere voluntatem; quam vias aggredi ſaeviores, et latrocinii ritu ſine ulla paſſim ratione ſaevire? Si enim ruſticus, ſenior, inexpeditus in rebus obeundis, cunctabatur in re juſſa cauſis ſuperioribus retardatus: quid infelices ejus commeruerant liberi, ut in eos ira et indignatio

verteretur, offensasque alterius luminis sui spoliatione pensarent? Et quisquam est hominum, qui fuisse illum Deum credat tam injustum, tam impium, nec mortalium saltem constituta servantem, apud quos nefas haberetur magnum, alterum pro altero plecti, et aliena delicta aliorum cervicibus vindicari? Sed et ipsum fecit pestilitatis saevitia comprehendi. Nonne ergo praestantius, quinimo aequius fuerat, si hoc esse videbatur faciendum, ut ab ipso patre terror coercitionis inciperet, apud quem causa tanti fuerat motus, et inoboeda cessatio, quam in ejus dolorem vim liberis facere, et innoxias urere atque abolere personas? Quaenam illa saevitia, crudelitas fuit quae tanta, ut extincta sobole intestinis periculis post territaret patrem? Quod jamdudum si facere, id est, loco priore voluisset: nec germanitas conficeretur innoxia, et voluntas numinis cognosceretur offensa. At enim completo annuntiationis officio statim morbus evanuit, et sanitati homo est continuo restitutus. Et quid habet admirationis res ista, si malum, quod inspiraverit, repulit, seseque inani ostentatione jactavit? Quod si penitus res pendas, magis illa crudelitas, quam beneficium salutis fuit: siquidem hominem miserum, et interire post filios cupientem, non gaudia servavit ad vitae, sed ut suam solitudinem disceret, et orbitatis cruciamenta sentiret.

XLI. (*Oberth.* XLIV.) Consimili ratione per alias ire licebit historias, et ostendere in his quoque longe aliud, quam esse Dii debeant, de his ipsis dici, et earum in expositionibus indicari: velut in hac ipsa, quam deinceps ponam, una ei duabusve conjunctis, fastidium ne immoderatione pariatur. Post advectos, inquitis, transmarinis ex gentibus Deos quosdam, postque condita his templa, post cumulatas sacrificiis aras, male habens sese recreatus convaluit populus, et pestilentes morbi

inducta ſinceritate fugerunt. Qui, effamini, Dii quaeſo? Aeſculapius, inquitis, Epidauro bonis Deus valetudinibus praeſidens, et Tiberina in inſula conſtitutus. Si eſſet nobis animus, ſcrupuloſius iſta tractare, vobis ipſis obtineremus auctoribus, minime illum fuiſſe divum, qui conceptus et natus muliebri alvo eſſet: qui annorum gradibus ad eum finem aſcendiſſet aetatis, in quo illum vis fulminis, veſtris quemadmodum literis continentur, et vita expuliſſet et lumine. Sed quaeſtione ab iſta diſcedimus: Coronidis filius ſit, ut vultis, ex immortalium numero, et perpetua praeditus ſublimitate coeleſti. Ex Epidauro tamen quid eſt aliud allatum, niſi magni augminis coluber? Fidem ſi annalium ſequimur: et exploratam eis attribuimus veritatem, nihil, ut conſcriptum eſt, aliud. Quid ergo dicemus? Aeſculapius iſte, quem praedicatis, Deus praeſtans, ſanctus Deus, ſalutis dator, valetudinum peſſimarum propulſator, prohibitor, et extinctor, ſerpentis eſt forma et circumſcriptione finitus: per terram reptans, coeno natis ut vermiculis mos eſt, ſolum mento radit et pectore, tortuoſis voluminibus ſe trahens, atque ut pergere prorſus poſſit, partem ſui poſtremam conatibus prioris adducit.

XLII. (*Oberth.* XLV.) Et quoniam legitur uſus cibis etiam, quibus vita in corporibus immoratur, habet patulas fauces, quibus cibos transvoret, oris hiatibus appetitos: habet receptaculum ventris, et ubi manſa et vorata decoquat viſcera, ſanguis detur ut corpori, et viribus redintegratio ſubrogetur: habet et extremos tramites, per quos immunda faex eat, averſabili corpora foeditate deonerans. Siquando mutat loca, et ab aliis transgredi in alias regiones parat: non ut Deus obſcure per coeli evolat ſidera, punctoque in temporis, ubi cauſa poſtulaverit, ſiſtitur: ſed velut animal brutum vehiculum, quo ſuſtineatur, petit: undas pelagi vitat:

atque ut tutus poſſit incolumisque praeſtari, cum hominibus navem aſcendit, et ille publicae ſanitatis Deus fragili ſe ligno, et tabularum compagibus credit. Non arbitramur evincere, atque obtinere vos poſſe, Aeſculapium illum fuiſſe ſerpentem: niſi hunc colorem volueritis inducere, ut in anguem dicatis convertiſſe ſe Deum, quo mentiri ſe poſſet, quisnam eſſet, aut quales homines, intueri. Quod ſi fuerit a vobis dictum, quam infirmiter invalideque dicatur, ipſa rerum inaequalitas indicabit. Si enim ſe Deus videri ab hominibus evitabat, nec in forma ſerpentis velle debuit conſpici: cum in qualibet forma non ab ipſo ſe alius, ſed ipſe eſſet futurus. Sin autem intenderat cernendum ſe dare, non debuit oculorum negare conſpectui: cur non talem videri ſe praebuit, qualem ſciebat ſe eſſe, qualemque ſe noverat ſui numinis in potentia contineri? Erat enim hoc potius, multoque praeſtantius, auguſtaeque conveniens dignitati, quam fieri beluam, horrentisque animalis in ſimilitudinem verti, et dare ambiguis contradictionibus locum: eſſetne verus Deus, an neſcio quid aliud, longeque ab ſupera ſublimitate ſejunctum.

XLIII. (*Oberth.* XLVI.) Sed ſi Deus, inquit, non erat, cur, e navi poſtquam extulit ſeſe, Tyberinam ad inſulam repſit: nusquam ſtatim comparuit, et viderier ut ante deſiit? Poſſumus enim ſcire, utrumne aliquod obſtaculum fuerit, cujus ſeſe objectu atque oppoſitione protexerit, an hiatus aliquis? Vos pronuntiate, vos dicite, quidnam illud fuerit, aut cuinam rerum generi debuerit applicari, ſi perſonarum officia ſunt certa certarum veſtra. Cum res ita ſit, deque veſtro numine, veſtraque et religione tractetur, veſtrum eſt potius edocere, veſtrumque monſtrare, quid illa res fuerit, noſtras velle quam exaudire ſententias, noſtraque expectare decreta. Nam nos quidem quid aliud poſſumus

dicere, nisi quod fuit, et visum est: quod historiae prodidere omnes, et oculorum sensibus est comprehensum? Hanc tamen scilicet colubram validissimi corporis, et prolixitatis immensae; aut si nomen hoc sordidum est, anguem dicimus, serpentem nominitamus; aut si quod aliud nobis usus vocamen obtulerit, aut ampliatio sermonis effinxerit. Si enim repsit ut coluber, non pedibus se ferens, neque suas subexplicans itiones, sed ventre nixus ac pectore: si ex materia formatus carnis longitudinem porrigebatur in lubricam, caput si habuit atque caudam, si obsita squamis terga, si macularum suffectionibus varia, si os dentibus horridum, et ad infligendos instructum morsus: quid aliud possumus, quam generis eum dicere fuisse terreni; quamvis fuerit immanis et nimius, quamvis illum ab Regulo exercitus vi caesum, longitudine corporis et roboris anteïret? Sed aliud nos remur, et labefacimus et destruimus veritatem. Ergo vestrum est explicare, quidnam ille fuerit, vel cujus generis, nominis et qualitatis cujus. Nam Deus esse qui potuit, cum haberet ea, quae diximus, quae Dii habere non debent, si cogitant Dii esse, et vocaminis hujus eminentiam possidere? Tyberinam postquam ad insulam repsit, nusquam continuo apparuit: qua ex re numen fuisse monstratur? Possumus enim scire, utrumne istic aliquod rei fuerit alicujus obstaculum, cujus sese objectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis, aut ex molibus inaequaliter aggeratis successus quidam, et fornices, in quos intulit se raptim, circumscripto tuentium visu? Quid enim si flumen transilivit? quid si transnatavit? quid si sylvarum densitatibus se dedit? Argumentatio flaccida est, ea re suspicari Deum illum fuisse serpentem, quod ab oculis sese properata omni festinatione subtraxit: cum Deum non fuisse eadem rursus possit argumentatione monstrari.

XLIV. (*Oberth.* XLVII.) Sed ſi Deus praeſens anguis ille non fuit, cur poſt illius adventum peſtilentiae vis fracta eſt, et populo ſalus reddita Romano? Referimus et nos contra: ſi ex libris fatalibus, vatumque reſponſis invitari ad urbem Deus Aeſculapius juſſus eſt, ut ab luis contagio morbisque peſtilentibus tutam eam incolumemque praeſtaret, et venit non aſpernatus, ut dicitis, colubrarum in formam converſus: cur toties Romana civitas mali hujus afflicta eſt cladibus? toties aliis aliisque temporibus dilacerata, vexata eſt, et innumeris ſtragibus civium minor facta eſt millibus? Cum enim Deus accitus in hoc eſſe dicatur, ut omnino omnes cauſas, quibus peſtilentia conflabatur, averteret: ſequebatur, ut civitas intacta eſſe deberet, flatuque a noxio immunis ſemper innocuaque praeſtari. Atquin videmus, ut ſuperius dictum eſt, ſaepenumero his morbis curſus eam vitae habuiſſe funeſtos: nec diſpendiis levibus eſſe populi fractas debilitatasque virtutes. Ubi ergo Aeſculapius fuit, ubi ille promiſſus oraculis venerabilibus? Cur templa poſt condita, ſibique exaedificata delubra, diutius habere perpeſſus eſt bene meritas civitates luem, cum in id eſſet accitus, ut et malis mederetur inſtantibus, nec ſineret in futurum tale aliquid, quod metueretur, irrepere?

XLV. (*Oberth.* XLVIII.) Niſi forte aliquis dicet, minoribus et conſequentibus ſeculis idcirco Dei talis defuiſſe cuſtodiam, quod impiis jam moribus et improbabilibus viveretur: opem autem contuliſſe majoribus, quod innoxii fuerint, atque ab omni ſcelerum contagione dimoti. Quod ratione cum aliqua et audiri forſitan potuiſſet, et dici, ſi aut in temporibus priſcis omnes eſſent usque ad unum boni: aut ſequentia tempora malos omnes generarent, et nulla diverſitate diſcretos. Cum vero res ita ſit, ut in magnis populis, nationibus, quinimo et in civitatibus

cunctis mixtum ſit humanum genus naturis, voluntatibus, moribus, tamque potuerint in prioribus ſeculis, quam in novellis aetatibus boni ſimul malique exiſtere: ſtultum ſatis eſt dicere, propter malitias poſteros auxilia numinum non meruiſſe mortales. Si enim propter malos ſequentium ſaeculorum boni non ſunt protecti temporum novellorum, et propter antiquos malos boni aeque ac majores non debuerant merere benevolentiam numinum. Sin propter bonos priſcos mali etiam conſervati ſunt priſci: et propter bonos minores aetas debuit ſequens, quamvis eſſet improbabilis, protegi. Aut ergo jam fracta atque imminuta vi morbi anguis ille perlatus famam conſervatoris aſſumpſit, cum nihil omnino commoditatis attuliſſet: aut fatalia dicenda ſunt carmina, multum veris aberraviſſe praeſagiis, cum remedium ab his datum non deinceps cunctis, ſed auxilio fuiſſe uni tantum reperiatur aetati.

XLVI. (*Oberth.* XLIX.) Sed et Magna, inquit, Mater accita ex Phrygio Peſſinunte, juſſis conſimiliter vatum, ſalutaris populo et magnarum cauſa laetitiarum fuit. Nam et diu potens hoſtis ab Italiae poſſeſſione detruſus eſt, et glorioſis illuſtribusque victoriis decus urbis reſtitutum eſt priſtinum, et imperii fines longe lateque porrecti, et innumeris gentibus, civitatibus, populis libertatis jus raptum eſt, et jugum ſervitutis impoſitum; multaeque res aliae foris domique perfectae ineluctabili firmitate gentis nomen majeſtatemque fundarunt. Si verum loquuntur hiſtoriae, neque ullas inferunt rerum conſcriptionibus falſitates, allatum ex Phrygia nihil quidem aliud ſcribitur miſſum rege ab Attalo, niſi lapis quidam non magnus, ferri manu hominis ſine ulla impreſſione qui poſſet: coloris furvi atque atri, angellis prominentibus inaequalis: et quem omnes hodie ipſo illo videmus in ſigno oris loco poſitum, indolatum et aſpe-

rum, et ſimulacro faciem minus expreſſam ſimulatione praebentem.

XLVII. (*Oberth.* L.) Quid ergo dicemus? Hannibalem illum Poenum, hoſtem potentem ac validum, ſub quo anceps et dubia res Romana contremuit, et magnitudo trepidavit, lapis ex Italia depulit, lapis fregit, lapis fugacem ac timidum, ſuique eſſe diſſimilem fecit? Et quod rurſus exilivit ad imperii columen, et regium principatum, nihil conſiliis actum eſt, nihil hominum viribus: nec ad reditum ſublimitatis antiquae tot tantisque ab ducibus quidquam eſt ſcientia militari aut rerum experientia collatum? Lapis aliis vires, aliis roboris infirmitatem dedit: hos ſecundis praecipitavit ab rebus, aliorum extulit ſtratas deſperatione fortunas? Et quis hominum credat terra ſumptum lapidem ſenſu agitabilem nullo, fuliginei coloris atque atri corporis, Deum fuiſſe matrem? aut quis rurſus accipiat, hoc enim ſolum reſtat, numinis alicujus habitaſſe in ſilicis fragmentis more ſubjectam, veniſque in ejus abſtruſam? Et unde parta victoria eſt, ſi Peſſinuntio lapidi nullum inerat numen? Sedulitate poſſumus dicere, ac virtute pugnantium, uſu, tempore, conſilio, ratione, fato etiam poſſumus, et reciproca varietate fortunae. Sed ſi auxilio lapidis res facta eſt melior, et felix recuperata victoria eſt, ubinam mater illa Phrygia tempore illo fuit, cum tot tantisque exercitibus caeſis inclinata eſt res ſumma, et ad ultimae labis periculum venit? Cur non minaci fortiter ſe obtulit? Cur impetus tantos belli non prius fregit, ac repulit, quam immanes inciderent plagae, quibus omnis effunderetur ſanguis, et exhauſtis rueret vita ipſa pene vitalibus? Advecta enim nondum, nec favorem fuerat ut commodaret, rogata. Sed bonus auxiliator numquam rogari ſe poſcit, ſpontanea ſemper opitulatione ſubveniens. Hoſtem pellere, ac fugare non potuit, multo

adhuc mari, terrisque habitabilibus discreta. Sed Deo, si Deus est, longum nihil omnino est, cui punctum terra est, et sub nutu omnia constituta.

XLVIII. (*Oberth.* LI.) Sed fuerit praesens, ut exposcitis credi, illo ipso numen in lapide: et mortalium quisquam est, quamvis ille sit credulus, et facillimas aures quibuslibet fictionibus praebeat, qui eam judicet fuisse aut tempore illo Deam, aut hodie dici appellarique debere? quae modo haec appetat, modo illa deposcat, suos deserat fastidiatque cultores: provinciis ab humilioribus migret, potentioribus populis, ditioribusque se jungat. Verum bellicas res amat, interque esse desiderat pugnis, caedibus, mortalitatibus, et cruori. Si Deorum est proprium, si modo sunt veri, et quos deceat nuncupari vi vocis istius, et potentia numinis, nihil facere malitiose, nihil injuste, hominibusque se cunctis una et parili gratia sine ulla inclinatione praebere: generis eam fuisse divini quisquam ne hominum credat, aut habuisse aequitatem Diis dignam, quae humanis sese discordiis inferens, aliorum opes fregit, aliis se praebuit exhibuitque fautricem, libertatem his abstulit, alios ad columen dominationis evexit: quae ut una civitas emineret, in humani generis perniciem nata, orbem subjugavit innoxium.

XLIX. (*Oberth.* XXXV.) Age nunc summatim, quoniam sermo prolatus est, et perductus in haec loca, singularum partium oppositionibus comparemus, utrumne vos melius rebus de superis sentiatis, an potius nos multo et honoratius opinemur et rectius, quodque rei divinae suam praestet atque attribuat dignitatem. Ac primum vos Deos, quos in rerum natura vel arbitramini esse, vel creditis, quorumque in templis omnibus simulacra constituistis et formas, profitemini esse natos, et ex masculorum foeminarumque seminibus conventionum progenitos lege.

At vero nos contra, ſi modo Dii certi ſunt, habentque hujus nominis auctoritatem, potentiam, dignitatem, aut ingenitos eſſe cenſemus, hoc enim religioſum eſt credere, aut ſi habent nativitatis exordium, Dei ſummi eſt ſcire, quibus eos rationibus fecerit, aut ſecula quanta ſint, ex quo eis attribuit perpetuitatem ſui numinis inchoare. Vos habere ſexus Deos, aliosque ex his mares, foeminei generis alios eſſe cenſetis: nos potentias coelites diſcretas eſſe ſenſibus abnegamus; quoniam diſcrimen hujusmodi terrenis animantibus datum eſt, quas coire, quas generare auctor voluit rerum, ſubſtituendis per libidinem prolibus. Vos hominum ſimilitudinem gerere, et mortalium vultibus exiſtimatis eſſe formatos: nos effigies remur ſubmotas eſſe ab his longe, quoniam forma mortalis eſt corporis: et ſi forte eſt ulla, comprehendere neminem poſſe indubitabili aſſeveratione juramus. A vobis artificia ſinguli opificum more habere perhibentur: ridemus, cum audimus nos iſta; quoniam Diis artes neceſſarias ducimus arbitramurque non eſſe, et eas conſtat et liquidum eſt paupertatis ad ſubſidium comparatas.

L. (*Oberth.* XXXVI.) Diſcordiarum alios ex his vos, alios dicitis qui peſtilentias irrogent, alios qui amores, qui furias, alios vero, qui praeſint bellis, et ſanguinis effuſione laetentur: at vero nos contra ab ingeniis numinum judicamus eſſe disjunctas: aut ſi ſunt, qui haec mala miſerrimis inferant ſubjiciantque mortalibus, ab Deorum contendimus procul eſſe natura, nec ſub hujus nominis praedicatione ponendos. Iraſci et perturbari vos numina, caeterisque animorum affectibus mancipata eſſe atque obnoxia judicatis: nos hujusmodi motus alienos exiſtimamus ab his eſſe: ſunt enim ferocium generum, et mortalitatis obeuntium functiones. Vos pecorum ſanguine, vos caedibus et mactationibus hoſtiarum gaudere, laetari, et in gratiam cum hominibus remini offenſionibus redire ſopitis: nos amorem

ſanguinis nullum eſſe in coelitibus ducimus: nec eſſe tam duros, ut miſerorum animantium caede ſaturatas abjiciant iras. Vos mero, vos thure honorem arbitramini Diis addi, et eorum augeſcere dignitates: nos monſtrum et prodigium judicamus, quod quisquam hominum credit, aut auguſtiorem fieri Deum fumo, aut ex roribus exiguis vini ipſum ſibi ab hominibus ducere ſatis ſancte, atque honorifice ſupplicatum. Vos aeris tinnitibus, et tibiarum ſonis, vos equorum curriculis, et theatralibus ludis perſuaſum habetis Deos et delectari, et affici, irasque aliquando conceptas eorum ſatisfactione molliri: nos inconveniens ducimus, quinimo incredibile judicamus, eos, qui gradibus mille genus omne virtutum perfectionis tranſierint ſummitate, in voluptatibus habere, atque in deliciis res eas, quas homo ſapiens rideat, et quae non aliis videantur continere aliquid gratiae, quam infantibus parvulis, et trivialiter et populariter inſtitutis.

LI. (*Oberth.* XXXVII.) Haec cum ita ſe habeant, cumque ſit opinionum tanta noſtrarum veſtrarumque diverſitas, ubi aut nos impii, aut vos pii: cum ex partium ſenſibus pietatis debeat atque impietatis ratio ponderari? Non enim ſimulacrum qui ſibi aliquod conficit, quod pro Deo veneretur: aut qui pecus trucidat innoxium, ſacrisque incendit altaribus, is habendus eſt rebus deditus eſſe divinis. Opinio religionem facit, et recta de Diis mens; ut nihil eos exiſtimes contra decus praeſumptae ſublimitatis appetere. Cum enim cuncta, quae his dantur, ſub oculis hic noſtris videamus abſumi, quid ad eos aliud ab nobis dicendum eſt pervenire, niſi opiniones Diis dignas et eorum convenientiſſimas nomini? Haec ſunt dona certiſſima, ſacrificia haec vera: nam pulticulae, thura cum carnibus rapacium alimenta ſunt ignium, et parentalibus conjunctiſſima mortuorum.

F I N I S.

SEGMENTUM.

Quod Codex MS. Regius Arnobianus, ex eoque Romana editio adtextum habet ad initium Capitis XLI. Libri VII. noſtrae editionis poſt verba: *faſtidium ne immoderatione pariatur.*

Non imus infitias in annalium ſcriptis contineri haec omnia, quae ſunt a vobis in oppoſitione prolata: nam et ipſi pro modulo, ingeniique pro captu, et legimus haec eadem, et eſſe poſita ſcimus: ſed quaeſtionis in hoc ſumma eſt, utrumne hi Dii ſint, quos ſaevire aſſeveratis offenſos, reddique ludis et ſacrificiis mites? an ſint longe aliud, et ab hujus vi debeant et nominis et potentiae ſegregari. Quis eſt enim primum qui eos deos exiſtimet aut eſſe qui credat, qui motibus et ſaltationibus ſcenicis, qui cantheriis fruſtra currentibus, voluptatum ſolvuntur in gaudia, ineptas et frigidas actiones ſpectatum proficiſcuntur e caelo? offendique ſe doleant et ſuis honoribus derogatum, ſi paulliſper conſtiterit ludius aut tibicen modice interquieverit feſſus? qui praeſulem ſibi diſplicuiſſe pronuntient, ſi per Circi medium pergat nocens aliquis, meritorum poenas et ſupplicia redditurus? Quae ſi penitus cuncta et ſine ulla gratificatione cernantur, non tantum ab diis eſſe reperientur aliena, verum ab homine quovis lauto, nec ad ſummos api-

ces gravitatis ac ponderis inſtituto. Quis eſt enim primum deos illos qui exiſtimet fuiſſe aut eſſe qui credat, qui nocendi habeant ſaeviendique naturam, easque abjiciant rurſus cyatho uno ſanguinis, et turis ſuffitione moliti? Qui motibus ſcenicis et ſaltationibus hiſtrionum feſtos dies ducant et hilaritatis pleniſſimas voluptates; qui cantherios fruſtra et ſine ulla ratione currentes ſpectatum proficiſcantur e coelo: gaudeantque ex his alios transire pronos et cernuos ruere, cum curribus reſupinos verti, trahi alios debiles et cruribus claudicare praefractis; qui praeſulem ſibi diſplicuiſſe pronuntient, ſi per Circi medium pergat nocens aliquis meritorum poenas et ſupplicia redditurus; qui offendi ſe doleant et ſuis honoribus derogatum, ſi paullisper conſtiterit ludius, interquieverit tibicen feſſus, puer ille matrimus decidat fortuito alicujus inſtabilitate prolapſus? Quae ſi penitus cuncta et ſine ulla partium gratificatione pendantur, non tantum longe longeque ab diis eſſe reperiuntur aliena, verum a quovis homine ſentiente communia, nec ad ſtudium veri rationum cognitionibus erudito.

In hoc ſegmento plura, quae prius diſperſis in locis dicta fuerant, totidem verbis iterum deſcripta ſunt. Cur vero librarius hoc aſſumentum in textum Arnobii intrudere auſus fuerit, haud facile dictu. Ut ut ſit, haec non eſſe Arnobii monuiſſe ſufficiat. [*Nourrius.*]

ANNOTATIONES

IN

ARNOBII

LIBROS VII ADVERSUS GENTES.

ANNOTATIONES

IN

ARNOBIUM.

Arnobii Disputationum adversus gentes Libri VII.] Haec est horum Librorum ἐπιγραφὴ in editione Romana, et aliis omnibus quae ab ea propagatae sunt. At in MS. observant scriptum *adversus nationes.* Res una et eadem est. Ipse noster Lib. III. *Ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes et populos fecit, et moribus dissimillimas nationes.* Lib. V. Cap. 13. *Quid dicitis o gentes! quid hujusmodi deditae opinionibus nationes?* Infideles omnes populi appellantur in libris veteris Testamenti גוים et inde in Apostolicis libris et Evangelistarum monumentis ἔθνη: nempe quia praeter populum Deo peculiarem Judaeae terminis inclusum, et postea praeter paucos fideles, gentes omnes aliae et nationes, vero Deo ignorato, idolis serviebant. Hinc igitur vetus Ecclesia appellationes illas retinuit, donec, ruente idololatria et Christiana pietate longe lateque diffundente se, facies rerum mutari coepta est. Tunc enim, quum Christiani Imperatores terrarum orbi praesiderent, et Ecclesiae Christo ubique conderentur; contra Idolorum templa clauderentur et everterentur; simul cum appellationis causa appellatio quoque ipsa mutata est; et pro Nationibus, Gentibus, Ethnicis, Pagani appellari coeperunt, quippe non amplius terrarum orbem occupantes, sed in angustum coartati, et quasi pagis tantum quibusdam conclusi. Nec dubito, quin haec vera appellationis ratio fuerit; atque sententiam meam non inutiliter adfirmat, quod ab aliis etiam observatum est, incognitam fuisse appellationem istam, antequam ad Christianos Imperatores imperium devolutum esset. [*Heraldus.*]

E Fragmento Commentarii Salmasiani in Arnobium edito ab J. A. Fabricio ad calcem operum Sancti Hippolyti Tom. II. pag. 122 — 134., ubi vir eruditionis immensae de nominibus et praenominibus Romanorum, more suo, ample satis, sed docte

disputat, pauciſſima quae ad nomen Arnobii ſpectant, hic delibaſſe ſufficiat. Incipit quaerere vir doctiſſimus, quare nomen Arnobii unde hic absque praenomine et cognomine inſcribatur. Fecit ſcil. hoc Arnobius more Graecorum plerorumque, qui priſtinam ſemper conſuetudinem retinuerunt, ut unico nomine gauderent; quanquam vix dubitandum eſt, quin plura nomina habuerit Arnobius, quod ſolemne fuit non Romanis tantum, ſed etiam Hiſpanis, Gallis, Afris ſub Romanorum imperio degentibus usque ad Conſtantinum, per quem uſus praènominum abolitus fere eſt, qualis olim nimirum erat, ut Titus aliquis, aut Marcus, aut Aulus, aut Cnaeus ante alia nomina vocaretur; retentum tamen, ut plura haberent nomina, quorum prima quaeque praenominis vicem obtinuiſſe videri poſſunt, et vel ex eo colligi poteſt, nomen hoc illi proprium fuiſſe; ſiquidem ex pluribus cum unum praecipue ſeligitur, praeteritis caeteris, id maxime proprium videtur, quo ſolo quis nominatur. Fecerunt idem alii quoque ejusdem fere aetatis ſcriptores, v. c. Agellius (ita citatus ab Auguſtino de Civitate Dei Lib. IX. Cap. 4. et libris omnibus antiquis, ex quo nomen A. Gellii poſtea per editiones vulgatum eſt,) et Apulejus, cui Lucii praenomen adſcripſerunt editiones, cum minime tamen id compareat in plutcariis libris, in quibus legitur tantum: Incipit primus liber Metamorphoſeos Apuleji. Atque ita deinceps et in ceteris ejus ſcriptis. Sane quod ad Agellium et Apulejum attinet, Graeci moris imitatione id eos factitaſſe veroſimile eſt, cujus magnam in omnibus affectationem produnt. Verum et Arnobius nomen mere Graecum eſt. Ἀρνόβιος, ut Ζηνόβιος, Μακρόβιος, Πολύβιος. Nec enim gentilicium eſt, ut Apulejus, ſed ut Graecanica pura nomenclatura eſt, ita ex eorum nominum genere exiſtit, quae vicem cognominis in libertis habere ſolita erant, praenomine ac nomine dominorum praepoſitis. Liberti quippe, praenomine ac nomine domini adſcito, tertium ſuum addebant proprium et Graecum. Exempla paſſim obvia apud auctores et in antiquis inſcriptionum monumentis. Sic enim ſeſe vocabant: A. APPULEJUS A. L. THYASUS, h. e. Aulus Appulejus, Auli libertus, Thyaſus. Nomen ſervi graecum Thyaſus, qui dominum habuit Aulum Appulejum, ſic vocatum praenomine et nomine: cognomen ignoratur. Ab eo manumiſſus, adſumto praenomine et nomine, vocatus eſt Aulus Appulejus Thyaſus. Hoc in omnibus perpetue et conſtanter obſervatum. Libertini autem nomen proprium paternum, quod in patre vice cognominis fuit, poſt ejusdem emancipationem convertebant in nomen quaſi gentilicium, ac de nomine patroni gentilicio praenomen plerumque faciebant hoc modo: Flavius Soſipater Chariſius. Soſipater nomen proprium, Chariſius patris. Soſipater, qui Flavius nominabatur, ab aliquo patrono ex

gente Flavia manumiſſus. Sic ille Thyaſus ſi filium habuiſſet nomine Epaphroditum, ſic nuncupandus ſecundum hanc regulam veniret: Appulejus Thyaſus Epaphroditus. Aliquando etiam praenomen patroni paterni retinebant libertini. Quemadmodum vero plura nomina habuiſſe videtur Arnobius, ita incertum eſt, utrum nominis an cognominis ei loco fuerit haec appellatio. Haec Salmaſius.

ANNOTATIONES
IN
LIBRUM I.

Cap. I. — inſanire, bacchari] Id eſt tanquam vates deo impletos id affirmare. Arioli ſcilicet et vates exiſtimati furere propter motus illos, quibus tanquam divina vi concitati rotabantur. Ita Virgilius Aen. III, 445. *inſanam vatem adſpicies.* et VI, 78. *bacchatur vates.* [*Heraldus et Prior.*] Sic et Minucius Felix Octav. Cap. XXVII. *vates et ipſi absque templo ſic inſaniunt, ſic bacchantur, ſic rotantur.* Conf. Oudend. ad Apulej. Met. III. p. 211. [*Orell.*]

et velut quiddam promtum ex oraculo dicere] Id eſt tanquam certiſſimum quid et indubitatum audacter et magnifice pronuntiare. Nam oracula cum brevitatis majeſtate, tum rei veritate habebantur auguſtiſſima: nec de iis dubitandum exiſtimabant, quae ἐκ τρίποδος Deus ceciniſſet. Cicero apud Auguſtinum de Civ. Dei Lib. II. Cap. XXI. de hoc Ennii verſu: *Moribus antiquis res ſtat Romana virisque. Quem quidem ille verſum,* inquit, *vel brevitate vel veritate tanquam ex oraculo mihi quodam eſſe effatus videtur.* Idem pro Fontejo Cap. VII. *Si, quidquid ex illo loco dicetur, ex oraculo dici arbitrabitur.* [*Herald. et Elmenhorſt.*] Conf. Juret. ad Symmach. Lib. II. Epiſt. VII. pag. 77. ed. Lectii. [*O.*]

poſtquam eſſe in mundo Chriſtiana gens coepit, terrarum orbem periiſſe] Ita adſcribebant eo tempore cauſas malorum omnium Chriſtianis, et Deos ajebant Chriſtianorum impietate exaſperatos mala omnia, quaecunque humanum genus urgebant, excitare. Conf. Tertullian. Apologet. Cap. XL. Auguſtin. de Civ. Dei Lib. II. Cap. II. et III. Cyprianus ad Demetrianum etc. Poſtea quum principum Chriſtianorum imperio idolorum templa clauderentur, et gentilis ſuperſtitio prohiberetur, huic etiam cauſae mala ſeculi tribuebant, et inde Oroſio data occaſio ſcribendae hiſtoriae. [*Herald. et Elmenh.*]

quibus quondam solebant invisere res nostras] Pervulgata opinio apud veteres. Vide Catulli Epithalam. v. 382. seqq. Ovid. Metam. I, 145—150. Fast. I, 247 seqq. [*O.*]

popularia verba] Hoc est sermones ortos ex imperitia populari, qualesque repetere indignissimum fuisset hominibus doctrina excultis. Similiter Augustinus de Civit. Dei Lib. II. Cap. III. *Memento autem, me ista commemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum est vulgare proverbium: Pluvia defecit causa Christiani nominis.* [*Herald.*]

hostilibus condignos nos odiis esse] Christiani enim publici hostes et existimabantur, et appellabantur. [*Idem.*]

exterminati sunt Dii longe, examina tanta moerorum mortalium importata sunt saeculis] Hanc lectionem restituit Stewechius e Cod. MSto. Editio Rom. *Exterminati sumus, dum longe* etc. quod Gelenius depravaverat hoc modo: *Exterminandi sumus, si per nos examina* etc. sequente Elmenhorstio. Meursius in Critico Arnobiano pag. 1. legendum existimat: *Exterminati simus longe, dum examina* etc. *exterminati simus* explicans *exterminemur.* At si aliis verbis repetere voluisset Arnobius id, quod dixerat in antecedentibus: *hostilibus condignos nos odiis esse*, dixisset procul dubio *tollendi, necandi sumus*, aut simile quid. Nam *exterminare* non est interimere; sed extra terminos mittere, e civitate ejicere. Vid. Nonius h. v. ibique Mercerus pag. 98. quod contra Rothium bene monet Heusinger. ad illum Ciceronis locum de Offic. Lib. II. Cap. XXIII. *Exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni existerent, et optimates exterminarentur, et praeclarissime constituta respublica* (Lacedaemoniorum) *dilaberetur.* Conf. Bünemann. ad Lactant. Inst. Lib. VI. Cap. XIX. pag. 810 seq. Adr. Behotius in Apophoretis Lib. I. Cap. IX. conj. *et exterminatis summis Diis longe, examina* etc. Sed bene habet Codicis lectio. [*O.*]

importata sunt seculis] Vide infra Cap. III. Ita Lactantius in Epitome Cap. XLVI. §. 8. *pro hoc importavit illis Deus mala,* ubi multus est de hoc verbo Bünemannus pag. 1285. *Mortalium secula* nihil aliud significat quam genus humanum. Vide infra Lib. VII. Cap. XXIV. [*O.*]

Cap. II. — opinionis istius mentem] Alii *fontem.* Sed statim ipse se explicat Arnobius *et hoc quod dicitur quale sit:* ut nos dicimus: *was daran sey, was dahinter stecke.* [*O.*]

contentionum studiis] Sic Augustinus Confess. Lib. XII. Cap. XVIII. *Nolo verbis contendere; ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.* [*Elmenh.*]

ut non impii nos magis, sed illi ipsi etc.] Crimen objectorum malorum impietatisque ad nationes retorquent et alii scriptores,

v. c. Tertullianus in Apologet. Cap. XLI. Lactantius Inſt. Lib. V. Cap. VIII. Cyprianus ad Demetrianum. [*Idem.*]

quidnam inviſitatum, quid incognitum etc.] Sic habet editio Lugd. Bat. e correctione J. Meurſii in Critico pag. 4. Alii *inuſitatum.* Sed *inviſitatum et incognitum* eſt nunquam antea neque viſu, neque auditu cognitum, et in ſequentibus Arnobius talia tradit, quae non tantum a quotidiano uſu abhorrent, (hoc enim eſſet *inuſitatum,*) ſed quae plane nunquam vidit vel audivit genus humanum. [*O.*]

Inviſitatum et *inuſitatum* ſaepe confundi, monuerunt Lipſius Epiſtol. Quaeſt. Lib. II. Cap. XXVI. Hottingerus V. Cl. ad Cic. de Divin. I. pag. 317. Fr. A. Wolf. ad Sueton. Vol. I. pag. 166 ſq. Oudendorp. ad eundem Suetonii locum Auguſt. Cap. XLIII. Idem copioſe docuit Menkenius in Obſſ. Lat. Ling. v. *inviſitatus.* [*Jac. Ochsnerus.*]

contra leges principaliter inſtitutas] Hoc eſt a Deo rerum omnium moderatore ac principe in ipſis rerum primordiis conſtitutas. Ita apud Tertullianum non ſemel. [*Herald.*]

vertigo haec mundi] Id eſt *mundi incitatiſſima converſio,* ut ait Cicero in Somn. Scip. Cap. V. *der Umſchwung, die Kreisbewegung des Himmels.* Ita Plinius Hiſt. Nat. Lib. II. Cap. III. mundum *molem* dicit *rotatam vertigine aſſidua.* [*O.*]

Mundus pro caelo, ut fere ſemper in hoc ſcripto, ab Arnobio ponitur, et a plurimis veterum, Manilio, Lucretio et aliis. Feſtus: *Mundus appellatur caelum, terra, mare et aër.* Macrobius ad Somn. Scip. Lib. II. Cap. XX. *Non ſolum terram, ſed ipſum quoque caelum, quod vere mundus vocatur, temperari a ſole certiſſimum.* Lib. II. Cap. XX. *unde et mundanus dicitur, quia mundus proprie caelum dicitur.* Ennius in Scipione:

— *mundus caeli vaſtus conſtitit ſilentio.* [*Meurſius p.* 2.]

cujus luce omnia veſtiuntur] Ita de ſole Lucretius II. vs. 145:

Quam ſubito ſoleat ſol ortus tempore tali
Conveſtire ſua perfundens omnia luce,
Omnibus in promptu, manifeſtumque videmus,

et Virgilius Aen. VI, 640:

Largior hic campos aether et lumine veſtit
Purpureo.

[*Cannegieter. Epiſt. ad J. D. Hortens. in van Hoven Ot. Litt. p.* 72.]

calore, exarſit, intepuit] Sic interpungendum, ut *calore* referatur ad praecedens *animantur.* Quod viſum etiam doctiſſimo

viro Petro Bertio. *Exardere* vero dixit pro *ardere desiit*, quemadmodum etiam Martialem uti observavi, Lib. III. Epigr. LXVI.:

Jam prono Phaëthonte sudat Aethon
Exarsitque dies.

[*Meurs. pag.* 3.] *Intepuit* est *tepefacto ardore* (ardoris detrimenta passus) *deriguit*, ut ipse Arnobius infra. *Tepere* scilicet ubi cum frigore confertur, calorem signare; si cum calore componatur, frigiditatem, multis exemplis ostendit Behotius in Apophoret. Lib. III. Cap. III [*O.*]

moderaminis soliti temperamenta] Id est: mediocritatem illam inter nimium calorem et frigus, qua sol terrae moderatur. Ita saepissime apud veteres *temperies*, *temperatura caeli*. [*O.*]

novellarum semper-restitutione] Nota ὑφὲν *semper-restitutione.* Sic Lucretius, quem saepissime imitatur Arnobius noster, Lib. I, 125:

Unde sibi extortam semper-florentis Homeri
Commemorat speciem.

Ita quoque *semper-lenitas* apud Terentium Andria Act. I. Scen. II. [*Meurs. p.* 4.] At Lucretii locus nihil probat. [*O.*]

nunquid tepores medii inaequalium temporum confusionibus occiderunt?] Pessime Meursius: *acciderunt. tepores medii* sunt tepores veris et autumni, qui occidunt inaequalibus temporibus sive anni tempestatibus, aestate scil. et hyeme cum illis confusis. [*O.*]

tardissimas luces] *Luces* h. l. pro *diluculo.* [*O.*]

Nunquid suas animas exspiravere venti] Scholiastes vetus ad notissimos illos Horatii versus IV. Od. XII:

Jam veris comites, qui mare temperant,
Impellunt animae lintea Thraciae.

Usitatum est, inquit, *poetis animas nominare flatus, allusione vocabuli Graeci ἄνεμος.* [*Elmenh.*] Plura exempla citavit Meursius in Critico suo pag. 4. et C. Barthius in Adversar. Lib. III. Cap. XII. [*O.*]

emortuisque flaminibus] Veteres omnia deficientia *mori* dicebant ex Pythagoraeorum sententia, qui omne, quod cresceret, animam habere censebant. Virgilius Georg. I, 107:

Et cum exustis ager morientibus aestuat herbis.

ubi videndus Servius. Persius Satyra IV:

Pannosam faecem morientis sorbit aceti.

Cyprianus contra Demetrianum: *Vinea licet fallat, et olea decipiat, et herbis siccitate morientibus aestuans campus arescat, quid hoc ad Christianos?* et ipse Arnobius infra: *Difficiles pluviae sata faciunt emori.* [*Meurs. pag.* 5.]

coactatur] Ita editor Lugd. Bat. ex conjectura Fulvii Urſini veriſſima, quam Elmenhorſtius in Var. Lectionum libello exemplorum nube adſtruit, probante etiam Adr. Behotio in Apophoretis. *Coactare* ſcil. frequentativum a *cogere* eſt verbum antiquum et Lucretianum (conf. de Rer. Nat. VI. vs. 1120.), qualia multis in locis in Arnobio antiquitatis ſtudioſiſſimo imitatore ſunt reſtituenda. *Coguntur nubes coelo*, *συνάγονται*, centies apud veteres, *coarctantur* (ut ceteri habent, etiam recentiſſimus editor, Oberthür) non item, niſi de iis ſermo ſit, quae in *στενοχωρίας* et montium convalles ventis compelluntur. [*O.*]

nec madidata ex imbribus arva ſuccedunt?] Haec eſt Th. Canteri emendatio, excepta tantum praepoſitione *ex*, quam nos addidimus. Codex MS. habet: *nec madidari ex imbribus arva ſuccedunt*, quam tuetur Heraldus *ſuccedunt* dictum putans pro *pergunt*. Sed *ſuccedere* vix eſt pergere ſimpliciter, ſed pergere in labore, quem alius inchoaverat. Meurſius pag. 5. conj. *madidari* — — — — *ſuccedit*. Gelenius edidit: *nec madidata imbribus arva ſucceſcunt*, id eſt ſuccum capiunt. Salmaſius edidit *nec madori ex imbribus arva ſucceſcunt*. Behotius in Apophoretis Lib. III. Cap. III. conj. *madidari* — — — *ſueſcunt*. Praepoſitio *ex* non debebat offendere Grotium legentem: *nec madidarier imbribus arva ſuccedunt*, et Canterum. Solet enim Arnobius praepoſitiones *ex*, *de*, *in* abundanter ponere imitatione Graecorum, qui ἐκ eodem modo περιττῶς uſurpant. [*O.*]

et vitis liquoribus mutatus eſt] Haec eſt veriſſima lectio, quam e Codice MSto eruit J. Meurſius in Appendice. Sabaeus et Gelenius ed. *exuſtis liquoribus*. [*O.*]

non ſuriunt] Ita editor Leidenſis ex emendatione F. Urſini. Codex MS. habet: *non eſuriunt*, quod tuetur Heraldus, *eſurire* accipiens pro *ſurire*, ut *egelidum* pro *gelidum*, illique adſtipulatur Behotius l. l. credens primam et propriam verbi *eſurire* ſignificationem fuiſſe coitum appetere, poſtea propter honeſtiorem uſum translatam ad cibi appetentiam. Sed Arnobius infra conſtanter habet *ſurire*. *Surire* proprie de ſuibus foemellis verrem appetentibus. Vid. Feſtus v. *Suillum* ibique Scaliger, et Nonius v. *Catullire*. Sed de maribus uſurpant Apulejus in Apologia: *Qui eorum coitu progignantur: qui ex limo coaleſcant: quoties et quid anni cujusque eorum generis foeminae ſubent, mares ſuriant.* et ipſe noſter infra Lib. V. Cap. XXVIII. de Baccho: *Laſcivia deinde ſurientis aſſumta, huc atque illuc clunes torquet.* Ita καπρᾶν apud Graecos a κάπρος, τὸ αἰδοῖον τοῦ ἀνδρὸς, ut docet Meurſius in Critico ſuo pag. 6. Conf. Behotius, qui de hoc verbo multus eſt, et P. Burmannus II, in Antholog. Lat. Epigr. Vol. I. pag. 629. [*O.*]

in uteris ſumtos] Cannegieter. mavult *ſutos*, hoc eſt tunicis, membranis inſutos in corpore materno. Male. *ſumtos in uteris* dictum pro *conceptos*, *aſſumtos in uteros*. Ablativus pro accuſativo, ut poſtea videbimus. [*O.*]

inhabitabiles] pro ſimplici *habitabiles*, ut *inhabitare* pro *habitare*. [*Herald.*] Elmenhorſtius *in* negative accipit, male. [*O.*]

navitas] Alii: *nativitas*. Immo vero non *nativitas*, ſed *navitas*, id eſt induſtria et labor in quaerendo victu diſſociavit primo mortales. Hanc vocem ergo repone. [*Cannegieter.*]

non matrimonia copulant nuptiarum ſolemnibus juſtis] Stewechius legendum cenſet *matrimonia* — — — *juſta*, quemadmodum a Jurisprudentibus dicuntur *juſtae nuptiae*, *juſta ſervitus*, *liberi juſti*. At recte Heraldus defendit lectionem Codicis. *Nuptiarum ſolemnia juſta* ſunt nuptiarum ritus ſolemnes, τὰ νομιζόμενα τῶν γάμων. *Juſta* ſcil. hoc loco ſubſtantive. Ita *juſta operum et laboris* apud Columellam de Re Ruſt. VI, 3. Conf. Nic. Heins. Adverſar. pag. 462. ed. Burmanni. [*O.*] Sic et Ovidius Metam. II, 627:

— — — — *injuſtaque juſta peregi.* [*Ochsner.*]

ingenia dirigunt] MS. praemittit *et*. Non male. Pro *dirigunt* autem habet *derigunt*. Sed ſolenne ſcripturariis *e* pro *i* ſcribere. [*Meurs. in Append.*]

et ſtudioſae referunt gnavitatis uſuras] Haec eſt palmaria Fulvii Urſini emendatio, merito ab editore Leidenſi in textum recepta. Vulgo legitur: *ſtudioſe referunt nativitatis uſuras*, quod Stewechius mutavit in *ſtudioſae nativitatis uſuras*. At vellem nobis explicaſſet, quid ſit *ſtudioſa nativitas*. Nativitatem enim pro nativa indole dici poſſe vix crediderim. Reponendum itaque eſt *gnavitatis* vel *navitatis*, quod unice verum eſt, et a librariis facillime corrumpi poterat in *nativitatis*. [*O.*]

quibus ſors rerum attributa eſt talium? Non auctiores etc.] Sic e Cod. MS. reſtituit Meurſius in Append. Antea edebatur: *attributa eſt? Talibus etc.* Abutitur acumine ſuo Gelenius v. *talium* plane delens. Cannegieter. mavult *talis*, ſcil. ſors, ut regnent atque imperent. [*O.*]

ſuccingitur] Proprie de armis, quibus corpus defenditur. Hinc per Metaphoram de bonis quibuscunque, ſive animi ſive corporis. Sic Petronius Cap. V. vs. 21:

— — — — *His animum ſuccinge bonis.* [*O.*]

Cap. III. — tenorem — — — — diduxerit] Ita legendum eſſe docent verba *disſociata continuatione*. Cod. MS. *deduxerit*,

quod frustra defendit Canterus. De vi verbi *irrumpere* vide quos laudat Bünemann. ad Lactant. Lib. I. Cap. XX. pag. 126. [*O.*]

quibus negotia incursantur humana] *Negotia humana* i. q. res humanae. Sic infra: *et corporibus labem ferat et negotia infirmet humana. Incursantur* autem dicit verbo significantissimo. Tractum enim a militibus est populantibus omnia et vastantibus. εἰσβάλλειν Graeci dicunt. [*Herald.*]

felicitate donari hujus vocaminis meruit] *Meruit* Heraldus interpretatur *coepit*. At vero *merere*, *mereri* hanc significationem non habet; sed dicitur apud scriptores mediae latinitatis de iis, qui consequuntur aliquid sive Dei, sive principis alicujus vel potentioris gratia. Ita Minucius Felix Cap. VI. *qui in ipsius mundi natalibus meruerunt Deos vel faciles habere vel reges*, id est quibus datum est, contigit, ut haberent etc. Spartianus in Adriano C. IV. *Secundo Consul favore Plotinae factus, totam praesumtionem adoptionis emeruit.* Verbum *mereri* apud Romanos scriptores semper notionem meriti proprii, sive virtutis, qua quis se dignum reddit bono aliquo, annexam habere, *mereri* autem sine merito suo, sed mera gratia Dei, latinitatem ecclesiasticam sapere, docet Corte ad Plin. I. Epist. VIII. pag. 32. ed. Longolii et ad Rutilii Itinerar. vs. 6. pag. 39. ed. Kapp. Conf. Gierig. ad eundem Plinii locum et Havercamp. ad Tertullian. Apologet. Cap. XXXIII. pag. 286. [*O.*]

et infestari coepisse] Codex MS. *infectari*, quod tuetur Stewechius ad Lib. VII. [*O.*]

irrupisse has labes] Stewechius legendum suspicatur *irrupisse se has labes* more loquendi antiquo, et idem *se* in tribus aliis locis refingendum censet. Atqui haud verosimile videtur, si ista fuisset perpetua Arnobii latinitas, librarios illud *se* toties omisisse. [*O.*]

Penuria, inquit, frugum] Haec est lectio primariae editionis, quam et ipse Fulv. Ursinus mutaverat. Atqui saepius Arnobius verbo *inquit* ita usus est, nec Arnobius solum; verum et alii complures, v. c. Tertullianus Apologet. Cap. I. *Sed non ideo, inquit, bonum* etc. Proba lectio, pro qua male substituere volunt: *inquiunt*. [*Herald.*] Conf. Bünemann. ad Lactant. de Ira Dei Cap. XIX. pag. 1002. et infra ad Lib. III. Cap. VI. notam amicissimi Ochsneri. [*O.*]

angustiae frumentariae] eleganter, ut *angustiae aerarii, pecuniae publicae, rei familiaris* apud Ciceronem non semel. [*O.*]

vastitate] Cannegieter. reponere vult *egestate*. Sed ipse addit: *Non nescio, vastitatem induci regionibus calamitatibus iis, quas enumerat noster*. Itaque nil mutandum. De v. *aggerare* vid. Oudend. in Apulej. pag. 640. [*O.*]

accidunt atque adierunt cuncta] Ita Codex MS. et Sabaeus. Quam lectionem Gelenius et Fulv. Urfinus mutaverunt in *adterunt*, quod multo eft fignificantius et a librariis facillime corrumpi poterat in *adierunt*. Sed vulgata lectio poteft defendi Virgilii loco Aen. V, 378:

— — — — *nec quisquam ex agmine tanto*
Audet adire virum.

Adierunt itaque hoc loco i. q. *aggrediuntur*, ἀορίστως perfectum pro praefenti. Quam ob caufam equidem non aufim lectionem iftam mutare. Cannegieterus *accidunt* legendum putat media fyllaba producta, ab *ad* et *caedo*. Sed fi *adierunt* legamus, verbum hoc locum heic habere non poteft; fed *accidunt* eft i. q. *ingruunt*. [*O.*]

imbres faxeos totas faepe comminuiffe regiones] Non video, cur lectio haec faniffima mutanda fit in *communiffe*, quod habet editio Lugd. Bat. *Munire*, *communire* eft ὀχυροῦν, tectum, firmum, planum reddere lapidibus exftructis et coaptatis. Sic infra Lib. II. Cap. XVII. *Nonne alia* (animalia) *cernimus opportuniffimis fedibus nidulorum fibi conftruere manfiones*, *alia faxis et rupibus tegere et communire fufpenfis*. At *communire* pro obftruere infolitum apud Latinos. Bene itaque legitur *comminuiffe* i. e. confregiffe, de fatis fcilicet grandine collifis. Conf. Arntzen. ad Plinii Panegyr. Cap. XXX. pag. 134. ed. Schwarz. De imbribus faxeis vide Liv. I, 31. XXIII, 3. XXVI, 23. XXX, 38. et Plin. Hift. Nat. XX, 24. [*O.*]

indicunt] Ita MS. optime, et haec pura puta Arnobii dictio. Sub finem hujusdem libri: *Huic arduum foret lethum cui vellet indicere.* et Lib. VII. (Cap. XLII.) *Et peftilentiam, morbos, ftragem mortalitati indixit.* Quin et Manilium alicubi ita loqui commemini. [*Meurs. in Append.*] Fulv. Urfinus leg. *inducunt*. Atqui *indicere* eft inferre, inducere aliquid et praeparare, quod non ftatim et illico, fed poft aliquam temporis intercapedinem confequetur. Ita Suetonius Caligul. Cap. XXVI. *Ac nonnunquam horreis praeclufis populo famem indixit.* [*O.*]

limis inaruiffe ficcatis] Fulv. Urfinus et Sabaeus *inhorruiffe*. Stewechius *induruiffe*, peffime. Nam hoc folummodo dicitur de fluminibus frigore congelatis. *inaruiffe* unice verum. Sic Ovid. Met. XV. *Eque paludofa ficcis humus aret arenis.* Conf. Elmenh. Pro *limis* MS. *limnis*, quod Meurs. in Append. ortum putat ex *linfis lymphis* atque ita legendum. [*O.*]

urunt] Similiter de pefte Lucret. IV. vs. 1160 fq. Sic etiam urere flagris, verberibus. *urere* in gen. malo afficere. Vide Nic. Heins. Adverfar. Lib. IV. Cap. IV. pag. 591. [*O.*]

a locuſtis] Conf. Tacit. Annal. XV. Liv. XLII. Oroſ. V, 11. Auguſtin. de Civ. Dei III, 31. [*Elmenh.*]

ab locuſtis] Conf. Auguſtin. de Civ. Dei III, 31. Oroſ. Hiſt. V, 11. Cornel. Tacit. Lib. XV. init. Bochart. Hierozoic. Cap. I et ſeqq. [*Nourr.*]

a muribus] Cf. Plin. Hiſt. Nat. VIII. C. 29. [*Elmenh.*]

acciditur atque adroditur] Behotius et Cannegieter. probant *occiditur*, quod habent quaedam editiones antiquae. Sed nil mutandum, cum Arnobius amet talia verba idem ſignificantia conjungere. [*O.*]

Hiſtorias ite per veſtras] Haec quoque lectio eſt e MS. Cod. Legebatur enim antea: *Hiſtorias ite per exteras.* [*Herald.*]

Terrarum validiſſimis motibus — — — — hiatibus maximis interceptas urbes] Illuſtrat haec Tertullian. in Apologet. C. 40. *Legimus, Hieran, Anaphen et Delon et Rhodon et Co inſulas multis cum hominibus peſſum abiiſſe. Memorat et Plato majorem Aſiae et Africae terram Atlantico mari ereptam. Sed et mare Corinthium terrae motus ebibit, et vis undarum Lucaniam Italiae abſciſam in Siciliae nomen relegavit.* [*O.*]

nutant usque ad periculum civitates] Nove *periculum*, ſed proprie, uſurpat pro interitu. Sic infra: *Qui ſi ſunt nativi et geniti, ab interitionibus utique periculisque vicini.* et Lib. VI. *Quidquid enim cauſis et rebus fulcitur extraneis, neceſſe eſt eſſe mortale et habere ad periculum viam pronam, ubi aliquid coeperit deeſſe, quo vivitur.* Invenio etiam Cypriano uſitatum in Tractatu de habitu virginum: *Quid ornata, quid compta procedit, quaſi maritum habeat, aut quaerat? Timeat potius placere, ſi virgo eſt, nec periculum ſui appetat, qui ad meliora et divina ſe ſervat.* [*Meurſ. p.* 6.]

Cap. IV. — Quando mundus incenſus in cineres et favillas disſolutus eſt? non ante nos?] Spectant haec ſine dubio ad fabulam de Phaethonte notam ex Ovid. Metam. II. init. Lucian. Dial. Deor. 25. Hygin. Fab. 154. Cf. inprimis Platonem in Timaeo p. 291. Vol. IX. ed. Bip. [*O.*]

praelia cum leonibus geſta] Nourrius p. 331. opinatur, Arnobium loqui de certaminibus, quibus gladiatores et athletae cum leonibus et aliis belluis pugnaturi in arenam deſcendebant. Sed videtur potius ſermo eſſe de populis Africae a leonibus vexatis. Sic Nomaeos gentem Libyae penitus extinctam a leonibus tradit Aelianus de Nat. Animal. Lib. XVII. Cap. 27. [*O.*]

venenatis ab anguibus] Ita Amyclas in Italia a ſerpentibus deletas refert Plin. H. N. VIII. C. 29. [*O.*]

cum pace hoc vestra et cum bona venia dixerim] Formula praefandae veniae optimis scriptoribus familiaris, imprimis Vellejo Paterculo I, 7. 17. II, 129. [*O.*]

Cap. V. — ab insula, quae perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat] in Timaeo Vol. IX. p. 296. ed. Bipont. [*O.*]

Nino quondam Zoroastreque ductoribus] Multa de hoc bello testimonia collegit Elmenhorstius ad h. l. e quibus praecipuum est Hieronymi Tom. V. in Hoseam Cap. II.: *Primum omni Asiae regnasse Ninum, Beli filium, omnes et Graecae et barbarae narrant historiae, qui apud Assyrios Ninum sui nominis condidit civitatem.* et deinde: *Hic adversus Zoroastrum magum, regem Bactrianorum, forti certamine dimicavit, et in tantam pervenit gloriam, ut patrem suum Belum referret in Deum.* Cf. Diodor. Libr. II. Cap. 6., qui vero Bactrianorum regem non *Zoroastrem*, sed *Oxyartem* nominat. Quod autem magicis artibus decertatum fuerit in hoc bello, hujus rei nusquam nisi apud nostrum mentio est. Cf. Scaliger. ad Euseb. Chron. p. 16. [*O.*]

verum etiam magicis, et Chaldaeorum ex reconditis disciplinis] Haec est lectio principis editionis. At Fulv. Ursinus particulam *ex* ejecerat. Sed eam ostendimus paullo post apud hunc scriptorem saepissime παρέλκειν. [*Herald.*]

ut ille immanis Xerxes] *immanis* i. q. φρενοβλαβὴς καὶ ἀτάσθαλος. Sic deploratae spei hominem et jam suis malis non assuetum modo, sed etiam gaudentem significant Graeci; qualem Xerxem describit Herodot. Musa VIII. Idem Musa II. Pheronem ait, Aegyptiorum regem, ἀτασθαλίῃ χρησάμενον jaculum in Nilum arva inundantem torquere ausum, et idcirco luminibus captum. *Immanis Xerxes* igitur ἀτάσθαλος et prae nimia ἀτασθαλίᾳ Deorum et hominum contemptor resque aggressus immanes et plus quam humanas. Sic igitur in Xerxe significare voluit Arnobius vesaniam et vecordiam plus quam humanam, πάθος θηριῶδες, quo nomine appellantur vitia ἄγρια et inusitata: quemadmodum contra magnae virtutes et exempla communia supergressae θεῖαι appellatae sunt; quod in Nicomacheis observat Aristoteles. [*Herald.*] Pro *Xerxes* P. Burmann. II. ad Antholog. Lat. Vol. I. p. 191. legend. censet *Perses* propterea, quod in Cod. MS. scriptum sit *Xerses*. Sed nulla mutandi ratio; *x* enim et *s* saepissime confunduntur a librariis, *x* et *p* non item. [*O.*] Haec Xerxis facinora Athonem perfodientis et jungentis Hellespontum celebratissima ab antiquis scriptoribus. Sylburgius ad Clem. Alexandr. Strom. Lib. III. Cap. IV. ed. Potter. laudavit Lycophr. Cassandr. vs. 1414. Herodot. Polyh. pag. 249. Thucydid. IV. pag. 156. Arrian. de Exped. Alex. V. pag. 103.

Quibus adde Isocr. Paneg. §. 25. repetita in Aristotel. Rhet. III. Cap. IX. Hist. Aug. Vol. II. pag. 365. B. Martini Var. Lectt. p. 136. Ruhnken. ad Longin. p. 250 seq. [*Ochsner.*]

nostri nominis effectum est causa] Haec est Codicis MS. lectio, testibus Livinaeo ad Panegyr. vet. Lat. p. 387. ed. Arntzenii et Marklando ad Statii Silv. I. Carm. I. Not. pag. 3. quam temere mutavit Gelenius edens *injuria.* Editor Lugd. Bat. *cura.* Heinsius Adversar. Lib. II. Cap. X. pag. 276. mavult *culpa.* Sed optima est Codicis lectio: *nostri nominis causa,* id est *propter nos,* scil. Christianos. Ita *nomen sapientum* in Sulpiciae Satyra vs. 35. pro sapientibus, philosophis ipsis. [*O.*]

captivitati et servitio subjugaret] Ita edidi ex emendatione L. Bünemanni ad Lactant. Inst. Lib. VII. Cap. XV. Cujus locutionis exempla passim apud Lactantium, v. c. III. Cap. 8. *ditioni subjugare.* IV. Cap. 10. *legi subjugare.* de Ira Dei Cap. XIII. *imperio ac ditioni subjugare.* de Mort. Persecutorum Cap. XXIII. *censui subjugare.* [*O.*]

possimus] Ita Cod. MS. Alii *possumus.* [*O.*]

Cap. VI. — bella — — — post auditum Christum in mundo non tantum non aucta, verum etiam imminuta] Simillimus locus est Tertulliani in Apologet. C. 40. *Et tamen, si pristinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Christianos a Deo orbis accepit. Ex eo enim innocentia seculi iniquitates temperavit, et deprecatores Dei esse coeperunt.* Et omnino veteres Ecclesiae Patres pacatum sub Augusto ejusque successoribus orbem Christi in terris apparitioni tanquam praecipuae causae adscribunt. Vide loca Hieronymi in Psalm. LXXI. et in Cap. II. Jesaiae allegata ab Elmenhorstio ad h. l. [*O.*]

cognati animantis] Ita Arnobius infra Lib. II. Cap. 16. *animantia nos esse, aut consimilia ceteris, aut non plurima differitate distantia.* [*Elmenhorst.*]

qui homines esse se non specie corporum — — — — intelligunt] Ita Fulv. Ursinus, Stewech. et Meursius. In Cod. MS. abest *se.* [*O.*] Et potest abesse, more scil. Graecorum, ut infra Cap. XXVIII. *Deitatem sortiti esse sentiunt*, quem locum notavit Lips. Ant. Lectt. II, 7. Add. Bentlej. ad Horat. I. Epist. VII, 22. Aut enim latine dicitur: *hominem me esse intelligo*, aut per Graecismum: *homo esse intelligo.* [*Ochsner.*]

supercilio luminis] Hanc lectionem adfirmat etiam Codex MS. Quare nolim eam temere mutare. *Supercilium luminis* fortasse appellat Arnobius arrogantiam, qua se credit aliquis ceteris perspicaciorem καὶ ὀξυδερκέστατον. [*Herald.*] Gelen. mutabat *supercilio*

tumidi (quod habet Arnobius infra Lib. II. Cap. 1.), sequente Oberthürio. Meursius *fastus et supercilii lumine.* [*O.*]

mitiora in opera conversis usibus ferri] Respicit Arnobius ad locum Jesaiae Cap. II. vs. 4. [*O.*]

Cap. VII. — miseranda mortalitas] *Mortalitatem* dicit Arnobius, ut *humanitatem* Minucius, humanum genus. Sic infra: *Nam Deus omnipotens mente una omnium et communi mortalitatis assensu neque genitus scitur* etc. et Lib. IV. *Et audetis post ista mirari, unde oriantur haec mala, quibus inundatur et premitur sine ulla intermissione mortalitas.* [*Herald.*] Ita et Plin. Hist. Nat. II, 7. *fragilis, laboriosa mortalitas.* et eodem Cap. §. 22. *improvida mortalitas.* [*O.*] Add. Plin. min. Epist. VI, 20. *Nisi me cum omnibus, omnia mecum, misero, magno tamen mortalitatis solatio credidissem.* Ex eodem genere est *mortale malum* Ovid. Met. VII. 525. [*Ochsner.*]

si facto et argumentis insignibus rei veritas explicatur] Jac. Cujacius legend. conj. *si faxo, ut argumentis insignibus rei veritas explicetur.* [*Herald.*] Nil mutandum: *facto* i. e. exemplis in facto positis, *Thatsachen*, ut saepissime. Behot. *si facto* e glossemate putat in textum irrepsisse, cum absit a Codice Regio. Delet itaque cum Meursio. [*O.*]

Cap. VIII. — suis continet in rationibus involutas] Cod. MS. *suis continet irritationibus etc.* quae lectio antehabenda editae *in rotationibus*, (quam post Gelenium omnes secuti sunt, excepto Heraldo,) quia significat, aliquid in ea esse occultum, quod mala provocet atque irritet. Si quid tamen mutandum, *in rationibus* magis vellem. [*Just. Lips. in Physiolog. Stoic. Lib. I. Dissert. XIV. p. 568. Oper. Vol. III. ed. Vesal.*] *Irritationes* itaque active i. q. *vires irritantes, die bewegenden Kräfte.* Sed praefero emendationem Heraldi *in rationibus.* Ita Lucretius Lib. V. vs. 1182. dicit *caeli rationes* i. e. caeli motus ratos, ratos astrorum ordines, atque ab omni aeternitate immutabiles cursus, ut expl. Lambinus. Verte igitur *in ihren bestimmten, ewigen Gesetzen. Rotationes* essent *vires rotantes, Schwungkräfte.* [*O.*]

lineis] i. q. constellationibus. [*O.*]

Quid si statis temporibus] Cod. MS. *Quid si aestatis temporibus,* unde Theod. Canterus fecerat *Quid si et statis t.* [*O.*]

malis reciprocantibus prospera] Proprie, i. e. quasi fluctus recipientibus et remittentibus. Sic Ennius Andromeda ap. Nonium: *Rursus prorsus reciprocat fluctus feram.* et ibid. ex alio scriptore: *Reciproca animum, inquam, odiose,* ubi legend. *animam.* Proprie enim omnino *reciprocare spiritum*, ut infra in hoc libro. [*Herald.*] Ad verba praecedentia *rursus refluunt* Meursius observat, *rursus*

antiquitus dictum fuiffe pro *retrorfum* citans Donatum ad Terent. Hecyr. Act. III. Scen. I.

Trepidari fentio, curfari rurfum prorfum.

Rurfum proprie retro, prorfum ante fignificat. [*O.*]

Plato ille fublimis, apex philofophorum et columen] Editio Romana *et lumen.* Stewechius *colmen* antiquo pro *culmen.* Male. Differunt enim nonnihil *culmen* et *columen*, quanquam cognata fint maxime, et faepiffime confundantur a veteribus. *Culmen* proprie fumma pars tecti, a *culmis* i. e. paleis e meffibus, quibus aedificia contegebantur. *Columen* autem eft proprie trabs illa, quae per longum in fummitate culminis ponitur, a qua tanquam nata producuntur omnia tecti ligamenta, quemadmodum e fpina pifcium majori reliquae omnes proficifcuntur. *Tragbalken.* vid. Gesner. in Thefauro h. v. Vitruv. de Architect. IV, 7. *Columen in fummo faftigio culminis, unde et columnae dicuntur.* Hinc *columen* faepius pro columna, v. c. ap. Ciceron. de Divinat. I, 11.

Ni poft excelfum ad columen formata decore
Sancta Jovis fpecies claros fpectaret ad ortus.

ubi vid. Hottinger. V. Cl. *Columen* itaque fignificat non tantum fummitatem, apicem, fummam partem rei, fed etiam quod rem quamcunque fuftinet, continet, tuetur. Ita Curtius Lib. IX. C. 6. §. 8. Alexandrum appellat *Macedoniae columen ac fidus*, et Plautus Epid. Act. II. Scen. II. vs. 5. *fenati qui columen cluent*, ubi vid. Taubmann. Catullus in Epithal. *Emathiae columen Peleu.* Aquila Rom. de Figuris fentent. *cuftos et defenfor reipublicae, falus et columen civitatis.* Cf. Burmann. ad Ovid. Met. I. vs. 689. Verte itaque h. l. *das Haupt und der Grundpfeiler der Philofophen.* Ceterum de fumma Platonis apud fcriptores veteres, maxime ecclefiafticos, exiftimatione vid. J. Lipf. Manud. ad Stoic. Philofophiam Lib. I. Diff. I. Oper. Tom. IV. p. 632. [*O.*]

purgationem terrae fuis in commentariis prodidit] Refpicit Arnobius ad verba illa Platonis in Timaeo pag. 291. Vol. IX. ed. Bip. Ὅταν οἱ Θεοὶ τὴν γῆν ὕδασι καθαίροντες κατακλύζωσιν. quam fententiam Platonis laudarunt et alii Patres Ecclefiae, v. c. Origenes contra Celf. Lib. IV. ἴσασι δὲ καὶ Ἕλληνες κατακλυσμῷ ἢ πυρὶ τὴν γῆν κατὰ περιόδους καθαιρομένην, ὡς καὶ Πλάτων που οὕτω λέγει. [*Herald.*]

vocare, et juventutem his quandam comparari] Cod. MS. habet *et injuventutem*, quod Th. Canterus uno vocabulo ut antiquum retinendum cenfet, ut fit *injuventus* i. q. fumma juventus. Sed hoc eft inauditum prorfus et monftrum vocabuli. Stewechius legit: *etenim juventutem*, quae correctio in textum recepta ab editore Lugduno-Batavo ad fenfum bona quidem eft, fed non neceffa-

ria. Eſt ſcil. h. l. Syllepſis, figura apud antiquos ſcriptores frequentiſſima, qua duabus diverſisque ſententiis et rebus unum datur verbum minime utrisque conveniens. Ita Virgil. Aen. II. vs. 258:

Incluſos utero Danaos et pinea furtim
Laxat clauſtra Sinon.

ubi *laxat* ad Danaos referri non poteſt, ſed ſubintelligendum eſt *emittit*. Ita h. l. *comparari* non pendet a praecedente *vocare*, ſed totus locus ita ſupplendus: *non extimuit — — — — vocare (et affirmare) juventutem his quandam — — — comparari.* [*O.*]

Cap. IX. — Quid ſi ſole aliquis torrere ſe ſuetus et acquirere corpori ſiccitatem] Multa de hac exercitatione veterum Gymnaſtarum notisſima exempla congeſſit Elmenhorſt. ad h. l. *Inſolationem*, ἡλίωσιν, ἡλιοκαΐαν dicebant veteres; illaque ex praeſcripto medicorum ad ſiccitatem corpori acquirendam utebantur. Conf. Meurſ. in Critico p. 8. et, qui hac de re multus eſt, If. Caſaubon. ad Perſii Sat. IV. vs. 32. nec non Aſt. ad Platon. Phaedr. p. 262 ſq. [*O.*]

flaturas] Inſolentior formatio pro *flatus*. Habet tamen Vitruvius II, 7. *in aëris flatura*. [*O.*]

otioſae rutilare ſe flammis] Fulv. Urſinus leg. conj. *ocioſe uſtulare*. Sed nil mutandum. Verbum enim proprium et exquiſitum in hac re eſt *rutilare* h. e. colorem rutilum cuti inducere. Ita *curata cuticula ſole* dicitur a Perſio Sat. IV. vs. 15. ubi Scholiaſtes vetus: *Curata ſcil. a chromatiariis, nam chromatiarii dicuntur colorarii, vel qui tota die in arena ſunt, vel in ſole. Antiqui enim ungebant ſe et in ſole erant, ut oleum corpus imbiberet.* [*O.*]

commodulis noſtris] i. e. commodis, quae nobis magna videri poſſunt, ſed nihil ſunt comparatione ſalutis hujus univerſi, ut bene explicat Gesner. in Theſauro. *Commodulum* eſt ἅπαξ λεγόμενον. [*O.*]

Cap. X. — uliginem nimiam] Servius ad Virgil. Georg. II. vs. 184. — *Uligo eſt proprie naturalis humor terrae, ex ea nunquam recedens.* [*Elmenh.*]

unde tibi eſt ſcire, ne quod exuberat, ſic tollat] pro *unde ſcis, non ſic tollere quod exuberat. Scio ut, ne hoc ſit* pro infinitivo eſt antiquioris latinitatis. Plaut. Aſin. Act. III. Scen. III. vs. 154. *De argento ſi mater tua ſciat, ut ſit factum.* [*O.*]

ut per ſua diſpendia modum rebus luxuriantibus ſigat] Tertullian. de Anima Cap. 30. *Oneroſi ſumus mundo, vix nobis elementa ſufficiunt et neceſſitates arctiores, et querela apud omnes, dum jam nos natura non ſuſtinet. Revera lues et fames et bella et voragines civitatum pro remedio deputanda, tanquam tonſura inſoleſcentis generis humani.* [*Elmenh.*]

Cap. XI. — *cujus explicare, dissolvere neque originem valeas*] *Dissolvere*, quod adjectum est, est e MS. Cod. Amat autem Arnobius plura verba idem significantia coacervare; unde factum, ut glossemata plura in his libris esse quidam existimaverint. Sic postea *constringere* et *sustinere* adjecta ex eodem libro. [*Herald.*]

tuas impediat deliciarum forsitan] Cod. MS. vitiosissime *tuarum impediat felicitatum forsitan* etc.

congelare, constringere] Ita Cod. MS. Gelenius *constringere* glossema putare non debuerat: nam nimis familiare huic Afro nostro synonyma congerere, idque ad veterum exemplum. Vide Agellium Lib. XIII. Cap. XXIII. [*Meurs. in Append.*]

Veratrum venenum est hominibus] Lucret. Lib. IV. vs. 644:

Propterea nobis veratrum est acre venenum;
At capris adipes et coturnicibus auget. [*Elmenh.*]

Elleborum Italia veratrum vocat. Plin. Hist. Nat. Lib. XXV. C. 5. [*O.*]

Ovilibus insidiatur lupus] Virgil. Aen. IX.

Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili.

Habet e Virgilio plura Arnobius. [*Herald.*]

Maledicam scilicet] Cod. MS. *maledicam sc.* i. e. *scilicet.* Stewech. conj. *Maledicam ilicet*, sive potius *Maledicus ilicet.* Editor Lugd. Bat. *Maledicam sic.* At vero optime habet vulgata lectio. Nam *scilicet* apud Latinos saepissime interrogat ironice cum quadam amaritudine et irrisione et praeparat responsionem negantem. Plura e Cicerone exempla allegat Gesner. in Thesauro, quibus add. Juvenal. Sat. I, 122:

Scilicet horreres, majoraque monstra putares,
Si mulier vitulum, vel si bos ederet agnum?

Ita Germani *So? Was denkst du wohl?* Gronov. Diatrib. ad Statii Silv. in Addendis pag. 412. defendit lectionem antiquam *maledicam si* pro *an maledicam* illamque pluribus exemplis adstruit. Sed fateor, ejusmodi conjunctionum transpositionem me nullam adhuc reperisse in Arnobio. Praefero itaque *scilicet* ex abbreviato *sc.* ortum. [*O.*]

tum saeva prodigia] Balthasar Lydius ap. Meursium p. 9. mavult: *tam scaeva prodigia*, probante Colvio ad Apulej. Met. III. p. 198. ed. Oudendorp. qui de h. v. multus est. [*O.*]

genituris spirantibus] *Geniturae* h. l. sensu prorsus insolito i. q. *creaturae*, *animalia.* Interpretes ad h. l. ne γρῦ quidem, nec Lexica agnoscunt hanc significationem. Ita de hominibus ap. Tertullianum non semel, v. c. advers. Marcion. Lib. IV. C. 23. ubi verba divi Soteris Luc. IX. 41. ita reddit: *O genitura incredula, quousque ero apud vos? quousque sustinebo vos?* [*O.*]

Cap. XII. — potentioribus dare conditionem: velle, ut id fiat, quod cupias] Ita locus diſtinguendus cum Stewechio. Scilicet immodeſtus poſtulat, ut potentiores id velint, ratum habeant, quod ipſe concupiverit. [*O.*]

non partiliter fiant] Ita legendum: non *pariliter. Partiliter,* opp. *generaliter,* ſaepiſſime ap. Jul. Firmic. in Matheſi. [*Herald.*] Conf. eundem in Adverſar. Lib. I. C. III. p. 6. *Partiliter* proprie *per partes.* Sic noſter infra Lib. VI. C. IV. *Hoc eſt enim proprium Deorum, complere omnia vi ſua, non partiliter uspiam, ſed ubique eſſe totos.* H. l. autem ſignificat *partis alicujus vel individuorum quorundam commodo, gratia:* opp. *ad ſummam cenſus totius,* ut egregie correxit Fulv. Urſinus. In MS. erat *ſenſus,* nullo ſenſu. [*O.*]

Cap. XIII. — mala omnia Dii ferunt] Scriptum erat: *mala omnia adierunt.* Veriſſimam lectionem repoſuimus e MS. Codice. [*Herald.*] *Ferunt* pro *inferunt.* Simplex pro compoſito. [*Meurſ.*]

calumniari vos improbe] i. e. impudentiſſime: ut, qui rapit propalam, dicitur *fur improbior* Juriſconſultis, ita *improba frons. Improbe* igitur ait: *in apertis manifeſtisque mendaciis.* Heic enim extrema impudentia eſt, quod, cum mendacium promtum ſit ac manifeſtum, calumnia tamen obſtinate et impudenter inculcatur ac defenditur. Eſt enim pars *ἀναισχυντίας, τὸ τὰ φανερὰ ἀρνεῖσθαι,* inquit Ariſtoteles in Rhetoricis. [*Herald.*]

Trecenti ſunt anni ferme] Similiter Lib. II. *Ante trecentos annos religio (inquit) veſtra non fuit.* Ex his patet, auctorem noſtrum vixiſſe ſub Diocletiano, trecentis plus minus annis poſt natum Salvatorem, opusque hoc varia eruditione refertum ſcripſiſſe anno ferme Chriſti 298. Urbis conditae 1050. vel exeunte 1049. Coſſ. Maximiano et Gordiano, ut obſervat vir doctiſſimus Joannes Meurſius. [*Elmenh.*]

nulla protinus vilitas] Oudendorp. ad Apulej. Met. V. p. 348. pro *protinus* mavult *prorſus:* ſed nolim mutare *protinus,* i. e. *mox, parva intercapedine.* Opp. *continuae ſterilitates.* [*O.*]

ſine ullis, ut dicitur, feriis] Id eſt: ſine ulla bonorum intermixtione. Idcirco Philo ait, Deum ſolum vere feriari, quia ſolus vero gaudio fruitur, et pace ſincera, nec ullo belli ſimulachro interrupta. Verba ejus ſunt in Commentario de Cain. Μόνος ὁ Θεὸς ἀψευδῶς ἑορτάζει, καὶ γὰρ μόνος γήθει καὶ μόνος χαίρει καὶ μόνος εὐφραίνεται, καὶ μόνῳ τὴν ἀμιγῆ πολέμου συμβέβηκεν εἰρήνην ἄγειν. [*Herald.*]

Cap. XIV. — e victis hoſtibus innumerabiles eſſe victorias reportatas] Cannegieter leg. cenſet *devictis,* quod aliquid amplius eſt, quam *victis,* nempe *debellatis.* [*O.*]

ſaepenumero maximos annonae fuiſſe proventus] Hanc lectionem e Cod. MS. primus reſtituit Stewechius. Editio Romana et aliae illam ſecutae, v. c. Oberthürii, habent *proventus annorum*, quod defendit N. Heinſ. ad Tacit. Dial. de Corrupt. Eloq. C. 19. p. 945. ed. Oberlin. et Adverſar. III, 3. p. 423. loco Plinii Hiſt. Nat. Lib. XII. Cap. I. *Ex arboribus recreans membra olei liquor, viresque potus vini; tot denique ſapores anni ſponte venientes* pro provenientes. Sed nolim quidquam mutare contra Cod. MS. fidem. [*O.*]

et commercia ſtuperent univerſa, pretiorum auctoritate proſtrata] Nihil poterat dici expreſſius. *Stupere* igitur commercia dicuntur, i. e. ſtupore quodam et torpore obſeſſa ſtare, quomodo λιϑοῦσϑαι Graeci dicunt eos, qui ſtupore aliquo perculſi ſtant attoniti. Unde nata de Gorgus capite fabula. [*Herald.*]

Quemadmodum enim res agi, et usque ad hoc tempus genus quî durare mortalium] Fulv. Urſinus legend. cenſet *quiret durare*, quod cum Cannegietero praefero, immo unice verum puto. Nam *poteſt*, *poſſibile eſt* nunquam per ellipſin ſubauditur, niſi praecedente *ne*, v. c. *Mene incepto deſiſtere victam* (ſcil. poſſibile eſt), vel etiam in altero membro, ſi in priori aliud *poteſt* praeceſſerit. Dici itaque non poteſt abſolute: *qui facere? qui fieri?* ſcil. poteſt, poſſibile eſt. [*O.*] Bona eſt Urſini emendatio *quiret durare*. Sed quae de Ellipſi *poteſt*, *poſſibile eſt* allata ſunt, parum juvant. Omnino multiplex eſt pro ſententiae cujusque diverſitate ejusmodi Accuſativi cum Infinitivo orationis complementum. Plerumque affectum deſignat aut admirantis aut indignantis dolentisve: ita ut illud *poteſt*, *poſſibile eſt* nimis vagum et incertum ſit. Nam ad vocem Junonis *Mene incepto deſiſtere victam?* cogitandum eſt: Quam grave eſt et indignum majeſtate noſtra, ut clarius cernatur ratio adjectae particulae *ne*, quae utique ex ſuppreſſa quadam interrogatione alteri membro in *Mene* adhaeſit: *Ferendumne ſit me deſiſtere* etc. In talibus autem formulis, in quibus affectus dominari ſolet, non certa ſingularum vocum ratio exigitur, ipſaque interrogatio, utcunque accipienda, commoti animi ſignum eſt. Neque vero ſine interrogatione non efferri poſſit iſtiusmodi ſententia; quo minus probabile ſit, quod praecipitur: „Talem Ellipſin nunquam eſſe, niſi praecedente *ne*." Vide mihi locum Livii III, 67. ubi Conſul Quintus plenus doloris et indignationis in hunc modum orditur: *Hoc vos ſcire, hoc poſteris memoriae traditum iri!* ſcil. quam ignominioſum mihi Conſuli eſt! Nullam ſane vides interrogandi particulam, quamquam *ne* intelligi poſſit ad *vos*: *Vosne hoc ſcire* etc. Sed vanum eſſe commentum de neceſſitate adjiciendae particulae *ne*, Graecorum exempla magis evincunt. Clamat Strepſiades

in Aristophanis Nubb. vs. 267. Τὸ δὲ μὴ κυνέην οἴκοθεν ἐλθεῖν ἐμὲ τὸν κακοδαίμον᾽ ἔχοντα. ubi Schol. Οὐ μωρὸν δηλονότι, οὐκ ἀνόητον. Xenophon Cyropaed. II, 2. Τῆς τύχης! τὸ ἐμὲ νῦν κληθέντα δεῦρο τυχεῖν. scil. οὐκ ἄθλιόν ἐστι — vel ὡς δυνατόν ἐστι. [*Ochsner.*]

Cap. XV. — et relaxata sunt abundantiis] Observandus hic usus particulae *et* mere adversativus pro *at*, de quo dubitat P. Burmann. ad Ovid. Met. IV. vs. 613. [*O.*]

et victoriis postmodum successibusque correcta] Jul. Firmic. Mathes. Lib. IV. C. 14. Tunc enim infortunia gravesque casus prosperis rerum actibus corriguntur. διορθοῦνται. [*Herald.*]

irati et difficiles non sunt] contra *faciles et propitii.* Difficiles dicuntur δύσκολοι, δυσέριδες, quorum est delicatum iracundiae genus, ut ait Seneca, homines qui ad aliorum mores non facile se accommodant, sed statim irascuntur, si quid ingenio, sive potius morbo suo minus concinere videtur, quos idcirco δυστρόπους etiam eleganter Graeci dicunt. [*Idem.*]

in integrum se semper offensionum recordatione restituant] Ita Cod. MS. quae lectio quare deserenda sit, non video. Fulv. Ursinus: *in integrum sese per offensionum recordationem* etc. Vult dicere Arnobius, Deos esse natura iratos et difficiles, adeo ut, si quando precibus vel sacrificiis fuerint mitigati, mox prima statim offensionum recordatione *in integrum se restituant*, h. e. ad pristinam innatamque ipsis iracundiae indolem revertantur. Pro *vicibus ludicris* Meurs. in Critico Lib. VII. Cap. IX. legendum suspicatur *lubricis*. Non male. [*O.*]

Cap. XVI. — Alamannos] Intelligenda non certa Germaniae gens, sed Germanorum natio universa, quod pluribus ostendit Salmasius ad verba Flavii Vopisci in Proculo Script. Hist. August. Vol. II. p. 761. *Nam Alemannos, qui tunc adhuc Germani dicebantur, non sine gloriae splendore contrivit*, docens, Alamannos, gentem Germaniae populosam, et (ut scribit Aurelius Victor) ex equo mirifice pugnantem, (quos cum devicisset prope Moenum Caracallus, Alamannici cognomen assumserat) postea toti Germaniae nomen dedisse, quae ab illis Alamannia dicta est, et nunc dicitur apud Francogallos; idque factum fuisse non multo ante Vopisci tempora, qui contemporaneus Arnobii vixit imperantibus Diocletiano et Maximiano. Non necessaria itaque Meursii conjectura *Alanos.* [*O.*]

Si apud Getulos Tinguitanos] Haec est emendatio verissima Lud. Carrionis merito in textum recepta ab editore Leidensi, probata etiam a Livinaeo ad Panegyr. Lat. p. 158. ed. Arntzen. Lectio antiqua: *si apud Getulos tum Aquitanos* orta videtur a

ſciolo aliquo librario Aquitanos hic intrudente, cum in praecedentibus verbis facta eſſet Galliae mentio, cujus provincia erat Aquitania. At vero verbis *ſi apud Getulos* etc. novam periodum inchoans Arnobius loquitur de populis Africae ſeptentrionalis ejusmodi calamitatibus infeſtatis. [*O.*]

nihil laeti] MS. *nihil laetum.* [*Meurſ. in Append.*]

duelles] i. e. *hoſtes*, cujus vocabuli unum hoc Arnobii exemplum citat Gesner. in Theſauro. Compoſitum *perduellis* multo frequentius. A *duellum* antique pro *bellum.* vid. intpp. ad Feſt. v. *duellum.* [*O.*]

adverſus ſpes bonas] MS. *in adverſos.* Lego *inadverſus*, quomodo *inante*, *incoram.* [*Meurſius.*]

mali ominis obſcaenitate] Herald. in Curis ſecundis, inſertis Obſervationibus ſuis in Salmaſii Jus Atticum et Romanum, mavult *mali nominis.* Stewech. leg. conj. *mali ominis obſcaevitate*, citans Nonium v. *obſcaevavit*, quaſi ſcaevum, malum omen attulit. *ſcaevus* nimirum, *laevus* et *ſiniſter* i. q. infauſtus ſignificatione Graeca: nam apud Romanos laeva, ſiniſtra auguria erant bona fauſtaque. Sed, ut bene monet Heraldus, nihil mutandum. *Obſcaenus* enim et *obſcaenitas* proprie de ominibus malis, nempe quia obſcaena omnia et foeda antiquis viſa triſtia et infauſta, ut contra pura purgataque laeta et felicia. Ita Virgil. Georg. I. vs. 470. *obſcaeni canes*, ubi vid. Voſſ. Idem Aen. III, 242, 262. *obſcaenae volucres.* et Feſtus v. *Allienſis: Dies Allienſis dicebatur apud Romanos obſcaeniſſimi ominis.* Cf. eundem v. *Oſcus* et Nonium v. *Obſcaenus.* [*O.*]

Cap. XVII. — *antiſtites numinum*] *antiſtites* i. q. *ſacerdotes*, nil amplius. Vide auctorem confutationis virulentiſſimae animadverſionum Ant. Cercoetii (D. Petavii) ad Cl. Salmaſii notas in Tertullian. de pallio p. 147 ſq. qui hac de re multus eſt. Ita Liv. Hiſt. I. C. 7. *Potitii ab Evandro edocti antiſtites ſacri ejus per multas aetates fuere.* Cf. loca citata ab Elmenh. [*O.*]

cur ut iraſci] *ut* neceſſarium ad ſenſum reſtituit editor Lugd. Bat. Behot. conj. *qui iraſci*, non male. [*O.*]

quid eſt enim aliud iraſci, quam inſanire, quam furere?] Ita Horat. Epiſt. II, 1. *ira furor brevis.* Seneca de Ira Lib. I. C. 1. *Quidam e ſapientibus iram brevem dixerunt inſaniam.* [*Elmenh.*] Ceterum Arnobius h. l. loquitur ex ſententia Stoicorum, qui benignam et beneficam naturam Deo tribuebant, eumque poſſe iraſci negabant. [*Herald.*]

in alterius doloris cruces etc.] Ita legendum, cum ſit in Cod. MS. *crucis*, ſcil. pro *cruces.* [*Herald. Cur. ſecund. Obſſ. in Salmaſii Jus Att. p.* 600.] Meurſius in Append. legendum ſuſpicatur: *in alterius dolores, trucis, efferati pectoris alienatione bacchari.* [*O.*]

Hoc ergo Dii magni norunt] *Norunt* h. l. i. q. *experiuntur*, *accidit illis*, graece πάσχουσι. Eodem ſenſu *ſcire* paullo poſt. Ita etiam res inanimatae, v. c. lignum dicitur *ſcire*, *neſcire tineas*. [*Herald.*] Deos magnos Turnebus Adverſar. Lib. XV. C. 21. intelligit illos, qui maximum imperium et numen habebant publiceque colebantur, ut Jupiter, Juno etc. quos Lares urbis Romae appellat Aſconius. [*O.*]

ſcire asſeveratur a vobis] Stewechius pro *ſcire* mavult *ſentire*, cum praeceſſerit *perpetiuntur et ſentiunt*. Sed nihil mutandum. *Scire* enim, *noſſe* et ſimilia pro *ſentire*, *experiri* haud raro apud antiquos. Vid. N. Heinſii Adverſar. Lib. III. C. III. p. 417. Eodem ſenſu infra Cap. XXIII. dixit Arnobius, *daemonas et heroas non noſſe caeleſtia*, *et in hac materia craſſiore verſari*. [*O.*]

ſcintillae emicent] Deſcribit habitum hominis ira perciti. Lucretius Lib. III. (290.):

Eſt etiam calor ille animo, quem ſumit in ira,
Cum ferviſcit, et ex oculis micat acribus ardor.

Virgilius Aeneide XII. (101.):

His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillae abſiſtunt, oculis micat acribus ignis.

Lucretium imitatus Virgilius. Haec autem omnia in furioſis eadem, ut oſtendit Seneca in libris de ira. Quare Menaechmus inſanire oſtenditur apud Plautum hac etiam nota: *ut oculi ſcintillant*, *vide*. [*Herald.*]

ſcintillae emicent, *flammae aeſtuent*, *anhelum pectus ſpiritum jaciat ex ore*] Fulv. Urſin. *flammis aeſtuet anhelum pectus*, *ſpumas jaciat ex ore*. Salmaſius in ed. Lugd. Bat. *ſcintillae emicent flammeae*, *aeſtuet anhelum pectus*, *ſpuma jaciatur ex ore*. Meurſius *jactetur ex ore*. Equidem nullam cauſſam video, cur deſerenda ſit antiqua lectio. *flammae aeſtuant* bene de irarum flammis, quae antea pectore fuerant incluſae, erumpentibus jam et exaeſtuantibus. Nec minus bene habent ſequentia verba: *anhelum pectus ſpiritus jaciat ex ore*. Ita Seneca Trag. Medea vs. 387 ſq.:

Talis recurſat huc, et motu effero
Furoris ore ſigna limphati gerens
Flammata facies ſpiritum ex alto citat.

Cf. Virgil. Aen. XII. vs. 101 ſq. Lucret. III, 290. et Seneca de Ira Lib. I. Cap. 1. *ſpiritum coactum* inter irae ſigna recenſet. [*O.*] Ceterum in eandem ſententiam elegantiſſime Lactantius (de Ira Dei Cap. V.): *Quod ſi hominem, qui modo ſit ſapiens et gravis, ira non deceat, ſiquidem, cum in animum cujusdam incidit, velut ſaeva tempeſtas tantos excitet fluctus, ut ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum*

maculet nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens, quanto magis Deum non deceat tam foeda mutatio? [*Herald.*]

ex verbis ardentibus labrorum ſiccitas inalbeſcat] Ita Lactant. de Ira Dei Cap. 5. de homine irato: *ardeſcunt oculi, os tremit, lingua titubat, dentes concrepant, alternis vultum maculis nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens ſignat.* Similiter locum Virgilii Aen. IV, 499. de Didone, *pallor ſimul occupat ora*, malim de ira Didonis in Aeneam vultus pallore ſe manifeſtante, quam cum Servio et Heynio de conſcientia cogitatae mortis interpretari. De ſpuma accipit verba Arnobii Heraldus. Male. [*O.*]

Cap. XVIII. — ubi paſſio ſita eſt — — — perturbationem, ubi perturbatio, ibi dolor et aegritudo eſt] Sequitur Arnobius in his definitiones Stoicorum, qui diſtinguunt *affectum, paſſionem, perturbationem.* Seneca de Ira II. Cap. 2. *Ut ſcias, quemadmodum incipiant affectus, aut creſcant, aut efferantur. Eſt primus motus non voluntarius, quaſi praeparatio affectus, et quaedam comminatio. Alter cum voluntate non contumaci. Tertius motus eſt jam impotens, qui rationem evicit.* Primum itaque animi motum appellat h. l. Arnobius *affectum*, ſenſu anguſtiſſimo, ſecundum *paſſionem*, tertium *perturbationem.* Cf. J. Lipſ. Introd. ad Stoic. Philoſ. Lib. III. Disſert. VII. p. 764 ſqq. Opp. Tom. IV. ed. Veſal. [*O.*]

ubi dolor et aegritudo eſt, ibi imminutioni et corruptioni jam locus eſt] Similiter Libro II. *Quod autem eſt promtum atque expoſitum paſſioni, corruptibile eſſe ipſa paſſibilitate interveniente denunciatur.* et Lib. VII. *Quicquid enim vexatur rei alicujus e motu, paſſibile eſſe conſtat et fragile, quod paſſioni fragilitatique ſubjectum eſt, id neceſſe eſt eſſe mortale.* [*Elmenh.*]

Cap. XIX. — aequitatis vel modicae nullam prorſus obtinere rationem] *Ratio* h. l. pro *portione, rata parte.* Vid. Gesner. Ind. ad Scriptores Rei Ruſt. Hinc et Germani *die Ration.* [*O.*]

innoxia dilacerare frumenta] Conj. Cannegieter, rectius forſan legi *armenta.* Sed nil mutandum. *Lacerare* enim et *dilacerare* non tantum de veſtibus ſciſſis et ferarum laniatu, ſed et de aliis rebus quibuscunque fiſſis, diremtis, contritis dixerunt veteres. Ita de Sicilia terrae motu et maris influxu diremta ab Italia Silius Punic. XIV. vs. 14.

> *Namque per occultum caeca vi turbinis olim*
> *Impactum pelagus laceratae viſcera terrae*
> *Diſcidit.*

et propius ad noſtrum Columella Lib. V. de cultu hortorum vs. 70;

Pellite nunc ſomnos, et curvi vomere dentis
Jam virides lacerate comas.

Quidni itaque fruges grandine fractae et colliſae recte dicantur *a Diis lacerari?* Meurſius legendum cenſet: *ut innoxia dilacerare frumenta*, homines ſcilicet. [*O.*]

Chriſtianum nomen odiſſe et — — — — — *cultores*] Idem Cannegieter legend. cenſet *Chriſtianum Numen*, dicens, v. *cultores* non *nomen*, ſed *numen* flagitare. At bene habet vulgata lectio; *cultores ſuos*, ſcil. *Chriſti*, quod eliciendum ex praecedent. *Chriſtianum nomen*, vel, ſi quid mutandum, malim legere *Chriſti nomen* pro ipſo Chriſto, ut *nomen Dei* pro Deo. Vid. Suicer. Theſaur. Eccleſ. in Patres Graec. v. ὄνομα. *Chriſtianum nomen* ſunt ipſi Chriſtiani, ut obſervavimus ſupra ad Cap. V. [*O.*]

Cap. XX. — An numquid] Scio, ab Arnobio nonnunquam conjungi voces et praecipue adverbia et particulas ſimiles; ſimilia autem ſunt *an* et *numquid*. Sed carere licebit illa obſervatione, ſi *At numquid* ſcribimus, litterula una ſollicitata. An idem dicendum de loco Lib. II. C. V. *An numquid haec fieri paſſim et inaniter creditis? Numquid*, detracto *an*, crebrum, Lib. I. C. 2. Lib. V. C. 24. Lib. VII. C. 9. [*Cannegieter in van Hoven Ot. Litter.*]

ut inteſtinis vulneribus concitati] Id eſt propriis, οἰκείοις καὶ ἰδίοις. Vox eſt Lucretiana. Lib. II. vs. 290:

— — — *Sed ne res ipſa neceſſum*
Inteſtinum habeat cunctis in rebus agendis.

et ſaepius. Arnobius paullo poſt: *inteſtinas exerant experianturque virtutes.* et infra Cap. 36. *Venus, viri materfamilias Troici, atque inteſtini decoris publicatrix.* et Lib. II. *fierique vos Deos veſtro fiditis inteſtinoque conatu.* et paſſim. [*Herald.*].

Ergo humana patrocinia Dii quaerunt] Similiter argumentatur Lactantius Inſtit. Lib. II, C. 5. *Sed quum puniunt deprehenſos in ſacrilegio, ipſi de Deorum poteſtate diffidunt. Cur enim illis potiſſimum non relinquant ulciſcendi ſui locum, ſi eos poſſe aliquid arbitrantur?* Quid quod ipſos alias gentiles ita ſenſiſſe, leges illorum demonſtrant, quibus in perjuros nullae poenae conſtitutae, ſi per Deos pejeraverant; contra, ſi per Imperatores, poenae promptae et paratae erant. Conf. l. 11. C. de rebus creditis. Deum igitur perjurii ultorem exiſtimabant, et eos idcirco, qui jurisjurandi religionem violaverant, Deorum judicio relinquendos cenſebant. *Deorum enim injurias diis curae*, inquit Tiberius apud Tacitum. [*Idem.*]

propulſare, defendere] Stewech. τὸ *defendere* delendum cenſet tanquam gloſſema. Male; talia enim epitheta idem ſignifi-

cantia amat coacervare Arnobius. Vide supra ad Cap. XI. init. notam Heraldi. Ceterum *defendere* h. l. i. q. *arcere, propulsare,* quod pluribus exemplis illustrat idem Stewech. ad Veget. de Re Milit. Lib. III. C. 21. p. 360. ed. Vesal. [*O.*] Cf. Lips. Var. Lectt. II, 22. [*Ochsner.*]

aut si malum consilium est] Cannegieter. vult, *malum* non conjungendum cum voce *consilium*, sed interjectionem esse indignantis aut reprehendentis. Cui explicationi equidem nolim accedere. Nam Arnobius non est ita tersus et limatus scriptor, cui nihil plane insit otiosi et supervacui. Fulv. Ursinus legend. conj. *sin alia consilium est aggredi nos via,* quod, si Codicis fide niteretur, in textum recipere non dubitarem. [*O.*]

indignationis] Fulv. Ursin. sequente editore Lugd. Bat. emend. *indicationis:* sed *signum* et *indicium* sive *indicatio* idem plane sunt. Quare non video, cur mutanda sit antiqua lectio. [*O.*]

Cap. XXI. — autumnitatem] Vocabulum antiquae et probatae latinitatis. Cato de Re Rustica Cap. 155. *prima autumnitate, cum pluvius est, tum maxime ab aqua periculum est.* H. l. autem *autumnitatem* dicit Arnobius *auctumni* sive vinearum proventum. Eodem sensu Mamertinus Grat. Act. ad Julian. C. 22. *olivitatem* dicit pro proventu olei, ubi vid. Livinaeum pag. 183. Vol. II. Panegyr. Vet. ed. Jaeger. Plura congessit Meursius in Critico Arnob. pag. 16. [*O.*]

at ex nostris exprimi unum prohibeant palmitis rorem] Variis locum hunc sanissimum conjecturis offuderunt interpretes. Alii legunt *palmites,* editor Leid. *palmitibus,* Stewech. conj. *vinum — — — — rorem,* eodem sensu, quo dicunt Latini *dies autumnos* i. e. *autumnales*, *sexum marem* pro *masculino*, *verba oblivia* pro *obliviosa.* Nicol. Heins. Adversar. Lib. I. C. 10. pag. 102. legendum censet *udum rorem.* Quae conjecturae fere omnes fluxerunt e voce *rorem* male intellecta a viris doctis. *Ros* enim h. l. non est humor ille, qui serenis noctibus colligitur in plantis, (nam is detergitur, non exprimitur,) sed ipse succus palmitum. Nam *ros* ap. Latinos de quovis liquore, aqua, vino etc. Ita Sidon. Carm. XXII. vs. 25. *ros meri* pro *vino. Unum rorem* itaque dicit Arnobius unam vini vel musti guttam. [*O.*] Mihi concinnius videtur Salmasii *palmitibus*, quod Heraldus etiam secutus est, ipsaque verborum collocatio plane Arnobiana: *Ex olivis vestris atque vinetis — at ex nostris palmitibus.* Qui *palmites* voluerunt, videntur quaesivisse nominativum ad verbum *prohibeant*, qui responderet superiori membro *fundi faciant*, quod quidem non necesse est, quum idem nominativus facile ad utrumque membrum pertineat. [*Ochsner.*]

et ſub ipſis potum labris in acoris perſidiam vinum repente mutari] *Potum*, quod pro vitioſa lectione antiqua *potu* reſtituit Gelenius, editor Lugd. Bat. mutavit in *poſitum*, qua cauſſa, non video. *acoris*, i. q. aceti, *perſidiam* eleganter dixit Arnobius. *perſidus* enim et *perſidia* dicitur ap. Latinos exquiſite de cibis etiam et potionibus, quae ſpem guſtantis fruſtrantur. Ita Martialis Lib. XII. Epigr. 48. qui locus noſtro ſimillimus:

Imputet ipſe Deus nectar mihi, ſiet acetum
Et Vaticani perſida vappa cadi.

Eodem ſenſu *nequitia* ap. Plin. Hiſt. Nat. XIV, 20. *aceti nequitiae ineſt virtus ad magnos uſus.* Cf. N. Rigaltium ad Artemidor. Oneirocrit. Lib. I. pag. 45. Vol. II. ed. Reiff. [*O.*]

Cap. XXII. — quos in rebus triſtiſſimis atque laetis] Solemne eſt Arnobio et plerisque omnibus illius aevi ſcriptoribus mutare comparationis gradus, et ſuperlativum accipere pro poſitivo, ut loquuntur οἱ τῶν γραμματικῶν παῖδες. Unde et Menandri verſum: Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαὶ, ita redditum apud antiquos Eccleſiae Doctores reperimus: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes peſſimae.* Talia apud ſcriptores illos infinita. [*Herald.*]

Cap. XXIII. — Dii veri] Haec eſt palmaria emendatio Fulv. Urſini, merito in textum recepta ab Oberthürio. Nam quotusquisque eſt gentilium Deus, qui immunis fuerit illorum vitiorum et affectuum, quos in ſequentibus recenſet Arnobius? Antea legebatur *Dii veſtri.* [*O.*]

ſi ſe ſibi aliquis adulatoria humilitate ſubmittat] Sic enim ſolent adulatores et qui magnam abjectionem teſtari volunt. Noſter infra Lib. VII. C. XIII. *Tum deinde ſalutet acclinis, ancillae aut ſervuli pavibundas trepidationes imitatus.* Hoc eleganter appellat Tertullianus *decreſcere* Libro de Poenitentia Cap. XI. *ad omnem occurſum majoris cujusque perſonae decreſcentes.* ταπεινοῦσθαι Graeci hoc dicunt, ὑποπίπτειν et ὑποκύπτειν: quibus opponit Diodorus Siculus ὑπερέχειν. [*Herald.*]

quos jam dudum experientia doctorum daemonas appellat et heroas] Variis hunc locum conjecturis tentarunt interpretes. Cod. MS. et editio Romana habent *appellat errores*, quod manifeſte vitioſum Gelen. mutavit in *et hos*, quem poſteriores editores ſecuti ſunt usque ad Herald. Behot. Apophoret. Lib. III. C. 8. leg. cenſet *et quos*, et in ſequentibus *ſcit verſari.* Pontanus apud Meurſium *terreſtres.* Stewech. *errones*, quod, proprie de ſervis fugitivis uſurpatum, bene etiam dici poteſt de daemonibus in terris vagantibus et circumvolitantibus, neque prorſus rejiciendum videtur. Sequi tamen malui emendationem Fulv. Urſini probatam ab

Heraldo *et heroas*, qui saepissime conjunguntur cum daemonibus, v. c. ab Augustino de Civit. Dei Lib. X. C. 21. *Volunt cum daemonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum.* Cf. intpp. ad Gnomas Pythagoreorum init. Plura vide ap. Meurs. pag. 17. [*O.*]

non nosse caelestia] i. e. non usu, experientia cognita habere caelestia. Vide supra Cap. XVII. ad verba *Hoc ergo Dii magni norunt* notam Heraldi. [*O.*]

Cap. XXIV. — haruspices has fabulas, conjectores, arioli, vates — — — — fanatici] Iidem conjunguntur et exploduntur etiam a Cicerone de Nat. Deor. I, 20. ubi Vellejus: *Sequitur μαντικὴ vestra — — — qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates et conjectores nobis essent colendi.* De haruspicibus res nota. *Conjectores* dicebantur κατ' ἐξοχὴν *somniorum interpretes*, ὀνειροκριταί. vid. Fest. h. v. ibique Dacer. *arioli* dicti ab *aris*, qui circa aras versantur, precantur, vaticinantur. vid. Isidor. Orig. Lib. VIII. C. 9. Donatus ad Terent. Phorm. Act. IV. Scen. 4. ab *hari*, verbo antiquo pro *fari*, derivat. cf. Havercamp. ad Tertullian. Apologet. pag. 227. *fanatici* a fanis, (Glossae: *fanaticus*, ἱερατικὸς, ἱερόδουλος.) *erant tales, qui semper conversabantur in templis, ut futura praedicerent.* Vide J. Firmic. Mathes. Lib. III. C. 13. Designat autem his vocibus Arnobius planos et agyrtas in locis publicis, templis, foris, plateis versantes et vaticiniis aliisque vanitatibus mulierculas et alios imperitos homines aggredientes et stipes illorum credulitati extorquentes. [*Herald. et O.*]

ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant jam raris] Cannegieter. leg. censet *stipes non exiguas.* Sed verba *consultoribus jam raris* aperte indicant, illud *non* locum habere neutiquam posse. Sensus est: *verentes, ne stipes jam exiguae ob consultorum raritatem penitus dispereant.* [*O.*]

si quando vos velle rem venire in invidiam compererunt] Hic locus admodum torsit interpretes variis conjecturis ipsi medelam afferre conatos. Editio Rom. habet *nos velle etc.* quod defendit Th. Canterus explicans nos, scil. Christianos, ira incensos in illos, ariolos scil., vates etc., velle rem eorum venire in invidiam. Stewech. leg. censet: *si quando nos belle provenire compererunt, invident, indignantur, declamitantque: Negliguntur Dii etc.* Just. Lips. Epistolic. Quaest. Lib. I. Epist. 20. *si quando nos bellorum venire in invidiam etc.* intelligens de bellorum et publicae calamitatis invidia in Christianos conflata ab istis sacrificulis. Cannegieter *eos*, scil. sacrificulos. At hi non volunt, alioqui non consulerent. Mihi videtur locus sanissimus. Sensus est: *si quando compererunt, vos ipsos* (gen-

tiles scil.) *velle rem* (suam scil.) *venire in invidiam.* Tales nimirum agyrtas et sacrificulos ob mendicitatem suam malasque artes, quibus imperitis hominibus imponebant, ab ipsis Deorum cultoribus contemtos et exosos fuisse, ex plurimis veterum testimoniis satis constat. Vel, si quid mutandum, mallem plane delere pronomen *vos*, ut sit *velle venire in invidiam* i. q. simplex *venire*. *Velle* cum infinitivo saepissime abundat ap. veteres. Ita ap. Petronium aliquoties *velle* pleonastice positum, v. c. Cap. LXX. §. 10. *Jam coeperat Fortunata velle saltare*, ubi vide Burmann. et indicem Antonii. et apposite ad nostrum locum auctor Priapejorum Carm. LXXII. vs. 9 sq.:

At vos amplius hoc loco cavete
Quicquam ponere: ne famelicorum
Ad me turba velit canum venire.

ubi *velit venire* pro veniat. Sensus itaque nostri loci esset: *Wenn sie merken, daſs ihre Sache (ihre Künste, ihr Orakelgewerb) ihren Credit verlieren wolle.* [*O.*]

negliguntur Dii, clamitant, atque in templis jam raritas summa est] Gelenius solita mutandi libidine sanissimam hanc Codicis MS. lectionem sic interpolavit: *indignantur declamitantque: In templis* etc. Editio princeps habet vitiose: *negliguntur, declamitant, atque in templis* etc. Fulv. Ursin. leg. conj. *clamitant, araeque* etc. Sed caussam mutandi nullam video. [*O.*]

Jacent — derisui caerimoniae] h. e. contemtae sunt et expositae, objectae derisui. *Jacere* centies ap. veteres de rebus neglectis, contemtis, quod notissimum. At rarior hujus verbi constructio cum tertio casu. Ita Sil. Ital. Lib. XV. vs. 646 sq.:

— — — — — *Quicumque timeri*
Dux bello poterat, fratri jacet.

i. e. ab eo caesus, prostratus est. [*O.*]

occiderunt] Fulv. Ursinus legend. censet *conciderunt.* Sed bene habet *occiderunt* et multo est significantius. Imago scil. ducta a sideribus, quae sole exorto occidunt, evanescunt. [*O.*]

et merito humanum genus — — — — tot laborum excruciatur aerumnis] Stewechius legendum censet *eo* (i. e. *eapropter*) *merito humanum genus — — — — tot laborum exercetur aerumnis*, citans Virgilianum illud Aen. III, 182. *puer Iliacis exercite fatis,* et Apulej. Milef. Lib. VI. *Psyche tantis exercita aerumnis*, quod elegantius quidem et bono scriptore dignius. Sed in Arnobio tales elegantiae non exigendae.

tot laborum excruciatur aerumnis] Stewech. leg. conj. *exercetur aerumnis*, afferens loca duo, alterum Apuleji Libr. VI.

Metam. *Psyche tantis exercita aerumnis*, alterum Virgilii Aen. III. vs. 182.

— — — — *nate Iliacis exercite fatis.*

Sed non minus frequens ap. Latinos *excruciari aerumnis*, *aegritudine*, *sollicitudine*, *miseriis*. Cf. Terent. Heautont. I. 2. vs. 4. et Cic. Epist. ad Fam. XIV, 3. Itaque nil mutandum. [*O.*]

Et homines, brutum genus] Cannegieter leg. cens. *Ei homines*, non male. [*O.*] Pari sensu Horat. Lib. I. Sat. 3. dixit *Mutum et turpe pecus.* [*Prior.*]

furiosi] Vide notata ad initium Capitis I. [*O.*]

Cap. XXV. — mortalium — — de saeculis] i. e. *de genere mortalium. saeculum* pro genere, sobole, multitudine saepissime usurpat Lucretius, v. c. Lib. III, 629. *priorum saecla scriptorum*, et II. vs. 77. *Animantum saecla in brevi spatio mutantur.* Vid. Gesner. in Thesauro et quae annotabimus infra ad Lib. VII. C. 24. [*O.*]

summitatem omnium summorum obtinentem] Is Deus mox *summus* dicitur, quo nomine veteres appellarunt unum illud et supremum numen, rerum omnium auctorem et gubernatorem. Philosophi Deum opificem nominabant, alii Jovem aeternum et exsuperantissimum; Graeci etiam ὕψιστον. [*Cannegieter in van Hoven Ot. Litt.*]

temerariae vocis desperatione] Fulv. Ursinus leg. censet *disparatione*, alii *disceptatione* male. *Desperatio*, ut bene Herald. explicat, est ἀπόνοια eorum, qui divinam iram centemnere coeperunt, et simul omnem salutis curam abjicere. *Desperatio vocis temerariae* est itaque vox temeraria hominis scelerati et de salute sua prorsus desperantis, *ein tollkühnes, ruchloses Wort.* [*O.*]

in rebus fessis] Infra Lib. III. *inexorata beneficia praebere fessis atque invalidis rebus.* Habet a Virgilio Aen. III, 145:

Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum
Tentare auxilium jubeat. [*Herald.*]

Add. Tacit. Annal. XV. C. 50. *diligendumque, qui fessis rebus succurreret.* [*O.*]

Cap. XXVI. — dilaceratis] nempe flagellis et ungulis, quibus derasa et sulcata fuere Christianorum latera. In his etiam lacerationibus numerare possumus ἑλκυθμοὺς θηρίων. Nam sanctos Christi testes bestiis quandoque admordendos dabant, ut vel hac ratione summum iis terrorem incuterent. [*Herald.*]

exuritis] Refero hoc non ad vivicomburium, quo saepe Christi milites ἐτελειώθησαν, sed ad cruces et tormenta, quae extremam τελείωσιν praecedebant. Torquebantur enim Christiani, lacerabantur, exurebantur, id est, igni et laminis igneis propius ad-

motis tentabantur. De igni ad veritatem eruendam admoto antiquissima res est. Recte autem et condecenter ab Arnobio collocatur loco ultimo. Nam revera erat saepius ultimus βασανισμός. Seneca Lib. III. de Ira Cap. XIX. *Torserat per omnia, quae in rerum natura tristissima sunt, fidiculis, tabularibus, eculeo, igni, vultu suo.* Apulejus Milesia X. *Nec rota vel eculeus more Graecorum tormentis ejus apparata jam deerant. Sed obfirmatus mira praesumtione nullis verberibus, ac ne ipso quidem succubuit igni.* Prudentius in Martyrio Vincentii:

Tum deinde cunctatus diu
Decernit extrema omnium
Igni, grabato et laminis
Exerceatur quaestio. [*Idem.*]

ad extremum nos feris et beluarum laniatibus objectatis] Nota *ad extremum.* Praemissa ergo ante extremum agonem. Hinc Prudentius Hymno primo περὶ στεφάνων vs. 54 sqq.

Stant parati ferre, quidquid sors tulisset ultima:
Seu foret praebenda cervix ad bipennem publicam,
Verberum post vim crepantum, post catastas igneas;
Sive pardis offerendum pectus, aut leonibus.

Bestiis autem objectabantur, cum venationes darentur; alias enim non licebat. Hinc, quum Polycarpum ad leonem postularent, respondit Proconsul, fieri hoc non posse, quia venationes peractae erant. Quare vivus concrematus est constantissimus et floridissimus Martyr. [*Idem.*]

is aut nomine appellandus est hominis, quamvis ille videatur sibi? aut Deus esse credendus est, quamvis ipse se esse mille profiteatur in vatibus? Trophonius nos impios etc.] Haec est palmaria emendatio P. Pithoei, merito in textum recepta ab editore Lugd. Bat. Editio 1. Romana habet e Cod. MS. *Is haud nomine appellandus est hominis, quamvis ille videatur sibi, haud Deus esse credendus est, quamvis ipse se esse similem profiteatur. In vatibus profanus nos impios etc.* Falsissime: neque enim oracula profitebantur, eos, quos gentes colebant, similes Deorum, sed veros Deos esse; et in sequentibus, *Dodonaeus aut Jupiter, aut* non haberet quo referretur. Itaque miror, Oberthürium emendationem illam unice veram e textu suo eliminasse. Et mirum sane videri possit attento lectori, cur Arnobius pleraque Graecorum oracula recensens celebratissimum illud Trophonii in Lebadia Boeotiae praeterierit. [*O.*]

Clarius] Clarius Apollo a Clario nemore prope Colophonem, quod quum sacerdotibus esset aptum visum, in quo templum strueretur, successu temporis oraculo Apollinis inclaruit condito

a Manto, vatis Tirefiae filia, fugiente victores Thebanorum Epigonos, tefte Pomp. Mela de Situ Orb. I. C. 17. cujus celebritas eo colonos attraxit, quorum manibus ftructum eft oppidum, Nicandri patria. De condito ibi templo et oraculo vid. Strabon. Lib. XIV. pag. 642. Scholiaften Apollonii Rhod. ad I. vs. 308. Paufaniam in Achaicis C. 3. et quos laudat Oberlin. V. C. ad Taciti Ann. II, 54. et ad Vib. Sequeftr. pag. 265.; qui hac de re multus eft. [*O.*] Conf. Intpp. ad Ovid. Met. I, 516. [*Ochsn.*]

Didymaeus] Pomp. Mela de Situ Orb. I. C. 17. *Poft Bafilicum Ionia aliquot fe ambagibus finuat: et primum a Pofideo promontorio flexum inchoans, cingit oraculum Apollinis, dictum olim Branchidae, nunc Didymaei*, ubi vid. Voff. Cf. Strabo Lib. XIV. p. 634. ed. Cafaubon. et Erneft. ad Sueton. Caligul. C. 21. Didymaeus fcil. Apollo dictus a nomine loci Δίδυμα, alii derivant a δίδυμος, geminus five gemellus, quod cum Diana uno partu editus fit. Tertiam nominis rationem philofophicam affert Macrobius Saturn. I, 17., qui eo nomine Apollinem etiam Romae cultum dicit. [*O.*]

Philefius] Φιλήσιος *Apollo dictus, quod lumen ejus exoriens amabile amiciffima veneratione confalutamus*, tefte Macrobio Sat. I, 17. Alibi hujus cognominis mentio non exftat. [*O.*]

ab eo quod poftulamus orare] *Poftulamus* h. l. idem quod optamus. Confequens pro antecedente. Ceterum minime contemnenda videtur Fulv. Urfini conjectura, *ab eo, quo poftulamus, ore.* [*O.*]

vel auribus potuit fcire, vel ipfius vocis fono] Id eft *et ipfius etc.* Nam particulae iftae disjunctivae ponuntur faepe pro copulativis ab Arnobio, ut etiam ab Julio Firmico locis infinitis. Quae in editione Fulv. Urfini notata funt ad hunc locum, funt plane inutilia. [*Herald.*]

Cap. XXVII. — cur ad Chrifti paveant mentionem] Prudentius Apotheof. vs. 402 fqq.

> — — — — *torquetur Apollo*
> *Nomine percuffus Chrifti, nec fulmina verbi*
> *Ferre poteft, agitant miferum tot verbera linguae,*
> *Quot laudata Dei refonant miracula Chrifti.*

Lactant. Lib. V. Cap. 21. *Hi fpiritus contaminati cum corpora hominum occupant, animasque divexant, adjurantur ab his et nomine Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, et uri fe verberarique teftantur.* Vide Athanafium de Humanitate Verbi. [*Elmenh.*]

aut amet fubfterni tot millium venerationem videre] Verbum *fubfterni* tanquam gloffema eliminandum cenfet Stewech. Sed bene defendit Heraldus loco Tertulliani in Apologet. C. 43.

Quantos habetis, non dico jam qui de vobis daemonia excutiant, non dico jam, qui pro vobis quoque vero Deo preces ſternant? Meurſius conj. *aut amet ſubſterni tot millia in venerationem.* [*O.*]

Cap. XXVIII. — Quid dicitis, o ſacri, quid divini interpretes juris?] Haec eſt certiſſima lectio (Fulvii Urſini) pro antiqua, *quid divini interpretes viri?* [*Herald.*]

Grundules Lares] Diomedes Lib. I. de dubia verborum poſitione pag. 59. ed. Jo. Caeſarii: *Hinc* (a *grundio* ſcil. verbo antiquo pro *grunnio*) *Grundules Lares dictos accepimus, quos Romulus conſtituiſſe dicitur in honorem ſcrophae, quae triginta pepererat porcos. Hoc ita affirmat hoc modo Caſſius Hemina in ſecundo hiſtoriarum: Paſtorum vulgus ſine contentione conſentiendo, praefecerunt aequaliter imperio Remum et Romulum, ita ut de regno pares inter ſe eſſent. Monſtrum ſit, ſus parit porcos triginta, cujus rei fanum fecerunt Lares grundiles.* Cf. Nonius in *Grundules.* [*Elmenh.*] Cod. MS. vitioſe *Grunduleos.* [*O.*]

Ajos Locutios, Limentinos etc.] Cod. MS. *Locutios, Ajaceos, Boëtios, Libentinos,* vitioſiſſime quidem. Sed in voce *Boëtios* latere exiſtimo nomen Dei alicujus boum curam gerentis, neque illud temere e textu eliminaverim. Itaque legendum conjicio: *Locutios Ajos, Bubetios* (vel *Bovicios*), *Limentinos.* Bubetiorum ludorum meminit Plin. Hiſt. Nat. XVIII, 3. Quidni ſtatuamus, fuiſſe etiam *Deos Bubetios,* cum multa deorum minorum gentium nomina vetuſtate interiiſſe, alia ſolummodo in Patrum eccleſiae, Auguſtini, Minucii, Lactantii ſcriptis ſervata eſſe conſtet? Ita Dea Bubona memoratur ab Auguſtino de Civit. Dei VI, 3. [*O.*]

Ajos Locutios] De Ajo Locutio locus claſſicus eſt apud Livium Hiſt. V, 50. *Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque eſſet, mentio inlata, juſſumque templum in Nova Via Ajo Locutio fieri.* Cf. Cic. de Div. I, 45. et II, 32. et Gell. Noct. Att. Lib. XVI. C. 17. [*O.*]

Limentinos] Noſter infra Libr. IV. C. 9. *Quis* (eſt qui credat) *Limentinum, quis Limam cuſtodiam liminum gerere et janitorum officia ſuſtinere?* Auguſtin. de Civit. Dei Lib. IV. C. 8. *Tres Deos iſti poſuerunt, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini.* Cod. MS. habet *Libentinos* male. *Libentinam* et *Liburnum* Deos, qui libidinum tutelis praeſint, noſter memorat infra Lib. IV. l. l. [*O.*]

rebus feſſis languentibusque] Vide ſupra ad Cap. 25.

qui Faunos, qui Fatuas] Ita egregie emendavit Lipſius Epiſt. Quaeſt. Lib. I. ep. 20. eaque lectio firmatur etiam Codice MSto, teſte Meurſio. Ed. Rom. *ſtatuas.* At cum ſtatuis hic nullum litigium, ſed cum Deorum ridiculis nominibus. De Fauno et

Fatua locus classicus est ap. Lactantium Lib. I. C. 22. *Ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit: sic ante Pompilium Faunus in Latio, qui et Saturno avo nefaria sacra constituit, et Picum patrem inter deos honoravit: et sororem suam Fatuam Faunam, eamdemque conjugem consecravit, quam Gabius Bassus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus fata canere consuevisset, ut Faunus viris. Eamdem Varro scribit tantae pudicitiae fuisse, ut nemo eam, quoad vixerit, praeter virum suum mas viderit, nec nomen ejus audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificant, et Bonam deam nominant. Et Sex. Clodius in eo libro, quem graece scripsit, refert, Fauni hanc uxorem fuisse, quae quia contra morem decusque regium clam vini ollam ebiberat, et ebria facta erat, virgis myrteis a viro usque ad mortem caesam: postea vero, quum eum facti sui poeniteret, et desiderium ejus ferre non posset; divinum illi honorem detulisse: iccirco in sacris ejus obvolutam vini amphoram poni.* Cf. Macrob. Saturn. Lib. I. C. 12. [*O.*] Varro (Lib. VI. de Ling. Lat.) et Servius (in Virgil. Georg. I. vs. 10. et 11. et Aen. VII. vs. 45. et seqq.) Fauno nomen datum putant a fando, vel quia, ut Cajus Bassius apud Lactant. Lib. I. Cap. 22. Fatua nominata, quae mulieribus, sicut Faunus viris fata canere perhibebatur. Et Virgilius quidem Fauni responsa laudavit Aen. VII. vs. 103. At Cicero quamvis dixerit, Fauni voces saepe in praeliis et rebus turbidis auditas (de Divin. I, 45.), ubi tamen Cottam Balbo respondentem introduxit de Nat. Deor. II. et III., eam Fauni vocem a se unquam auditam inficiatus est. [*Nourr. p.* 419.]

civitatumque Genios] De locorum Geniis plana res est. Prudentius libro contra Symmachum posteriore:

Cum portis, domibus, thermis, stabulis soleatis
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Urbis, perque locos Geniorum millia multa
Fingere: ne propria vacet angulus ullus ab umbra.

Sed eos existimabant specialiter singulis civitatibus et populis attributos, quorum cura et providentia singulae civitates continerentur. Symmachus relatione de restituendo veteri Deorum cultu apud eundem Prudentium: *Suus enim cuique mos: suus cuique ritus est. Varios custodes vel urbibus, et cultus mens divina distribuit. Ut animae nascentibus; ita populis fatales Genii dividuntur.* Hinc GENIUS POPULI ROMANI passim in veteribus nummis, qui γένιος τοῦ δήμου a Dione dicitur et Genius publicus apud Ammianum Marcellinum. [*Herald.*] Cf. C. Barth. ad Rutil. Itinerar. I. vs. 328. prolixe de hac re disputantem. [*O.*]

Pausos] *Pausum* Turneb. Adversar. Lib. XV. C. 21. putat fuisse Deum, qui pausam afferret et quietem, bellis adversarium. [*Elmenh.*]

in ſententiae ſuae perpetuitate defixum eſt] i. e. immotum, immutabile manet, defixum quaſi ac firmatum in perpetua Dei ſententia, h. e. in aeterno ejus decreto. Similiter Cicero pro Flacco Cap. I. *tantum petimus a vobis, ut omnia reipublicae ſubſidia, totum ſtatum civitatis, omnem memoriam temporum praeteritorum, ſalutem praeſentium, ſpem reliquorum, in veſtra poteſtate, in veſtris ſententiis, in hoc uno judicio poſitam eſſe et defixam putetis.* [*O.*]

crucem mereatur extremam] quo ſupplicio ſcil. nullum erat tetrius, nec abjectius; nullum deteſtabilius. [*Herald.*] Quare etiam ſummum ſupplicium, extrema poena, ἡ ἐσχάτη δίκη crux dicta veteribus. H. l. tamen etiam laxe et de peſte aut pernicie cupit intelligi, ut recte obſervat J. Lipſ. de Cruce Lib. II. Cap. I. Op. Tom. III. p. 1175. ed. Veſal. [*O.*]

in civitatibus maximis — — — — ſacra publice fiunt ſcortis meritoriis] Athenienſes Leaenam meretricem famoſiſſimam, Romani Accam Laurentiam et Floram, ſcorta propudioſa, poſt mortem ſacrificiis, et annuae parentationis honore mactarunt. Lactant. Lib. I. C. 20. Gellius Lib. VI. C. 7. Macrob. Sat. I, 10. Plutarchus Quaeſt. Rom. [*Elmenh.*]

nullus tumor indignationis in Diis eſt] Haec erat veriſſima lectio Codicis MS. et editionis primae, quam in editione Gelenii operae, opinor, unica litterula mutata depravaverant. Minutius Felix C. 14: *nam indignationis ejus tumorem effuſae orationis impetus relaxaverat.* Virgil. Aen. VIII, 40:

Tumor omnis et irae Conceſſere Deûm.

Hinc *ira ſufflatum* dicit Zeno Veronenſis ſermone VII. de tribus pueris: *Ipſum contempſerunt regem, qui ira ſufflatus ſolito ſepties amplius caminum juſſit incendi.* Senſus itaque eſt: nullas inde cauſas indignationis Dii contrahunt: non idcirco tument, nec in fermento ſunt, ut loquitur ille ap. Plautum. [*Herald.*] Editio Oberthürii habet *timor* vitioſe. [*O.*] In voce *timor* et *tumor* quam proclivis fuerit error, pluribus exemplis docuit Bentley ad Horat. Art. poet. vs. 197. [*Ochsner.*]

Templa felibus, ſcarabaeis, et buculis ſublimibus ſunt elata faſtigiis] Perſtringit Aegyptiorum ſuperſtitionem. Quod autem de ſcarabaeis dicit, id ex Euſebio et aliis notum eſt. Ceterum quae conſtituebant animalibus illis templa, ea ſuperba erant et magnifica; quare *ſublimibus elata faſtigiis* dicit Arnobius. Quod et Celſus Epicureus apud Origenem ſignificat, Chriſtianorum fidem Aegyptiorum ſuperſtitioni comparans. Illius verba ſunt apud Origenem Lib. III. Παραβάλλειν δὲ τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν τοῖς τῶν Αἰγυπτίων θέλει πράγμασι· παρ' οἷς προσιόντι μέν ἐστι λαμπρὰ

τεμένη, καὶ ἄλση, καὶ προπυλαίων μεγέθη τε καὶ κάλλη, καὶ νεὼ θαυμάσιοι, καὶ σκηναὶ πέριξ ὑπερήφανοι, καὶ θρησκεῖαι μάλα δεισιδαίμονες καὶ μυστηριώδεις· ἤδη δὲ εἰσιόντι καὶ ἐνδοτέρω γενομένῳ θεωρεῖται προσκυνούμενος αἴλουρος, ἢ πίθηκος, ἢ κροκόδειλος, ἢ τράγος, ἢ κύων. [*Herald.*] Bovis ſigura apud Aegyptios culta Iſis (quae Io ante) et Apis, Venus etiam. Vid. Jo. Meurſ. ad Lycophron. Caſſandr. vs. 1292. [*O.*]

ſilent irriſae numinum poteſtates] Monebamus in hoc ſcriptore Jambos reperiri quandoque integros. Exemplum hic habes. [*Idem.*]

ſortiti eſſe ſentiunt] Non male fortaſſe ad id exemplum: *Senſit medios delapſus in hoſtes,* ap. Virgil. Aen. II, 377. Etſi aliud dicere videtur Arnobius. Alii igitur: *a quo ipſam deitatem* (*ut ita dicam*) *ſortiti eſſe ſe ſentiunt etc.* Nolim tamen quidquam temere mutare. [*Idem.*] Vid. J. Lipſ. Antiq. Lect. II. Cap. 7. [*Ochsn.*]

cujus voluntate et arbitrio, et interire et ſolvi, nec ſolvi poſſunt nec interire] Loquendi ratio ſingularis prorſus et inſolita pro *cujus arbitrio et interire ſolvique poſſunt, et ab interitu ac ſolutione conſervari.* [*O.*]

erit vobis conſequens] Sic edidi ex emendatione Meurſii. Alii *erit nobis conſequens.* [*O.*]

ortus ſui originem ducere] Talia *ἰσοδύναμα*, *principium, ortus originum, ortus origo, exordium nativitatis* etc., ſaepiſſime jungi a veteribus, pluribus exemplis demonſtrat Wopkenſius ad Juſtin. Hiſt. Lib. II. Cap. I. in Miſcellan. Obſſ. Crit. Novis Faſcic. II. pag. 19. [*O.*]

meruerint] Vide ſupra ad Cap. III. *iidem* pro *idem* repoſuit Meurſius. [*O.*]

labiles] *Labilis* i. q. *caducus*, vocabulum familiare Arnobio. Vid. Ol. Borrich. Cogitat. p. 152. [*O.*]

Cap. XXIX. — humani in generis audientia collocari] Ita emendavit Fulv. Urſinus et Gelenius. Vulgo *collocare*, quod defendere conatur Heraldus in Curis II. Sed vellem locutionis *collocare orationem in audientia* exempla nobis dediſſent. Contra recte dicuntur homines *collocari in audientia,* hoc eſt in conſeſſu audientium, auditorio, ut bene explicat C. Barthius Adverſar. Lib. XXIII. Cap. III. pag. 1121 ſeq. Conf Meurſ Crit. Arnob. Lib. I. Cap. X. pag. 21. Ita incertus auctor vitae Lucani praemiſſae editioni Grotii: *Declamavit et graece et latine cum magna admiratione audientiae.* [*O*]

caput rerum et columen] Sic ſcriptum apud Arnobium aliquoties: pro quo nonnulli *culmen* reſcribere voluerunt, ſane inutiliter. Nam *columen* hoc ſenſu notum etiam antiquis ſcriptoribus.

Servius ad Aen. VIII. *Sicut columnae mortuis nobilibus superponuntur ad ostendendum eorum columen.* et Zeno Veronensis Susannam appellat *columen matronatus* sermone de pudicitia. Glossae: *columen* — περιστύλιον. [*Herald.*] Vide supra ad Cap. VIII. [*O.*]

infausti] id est abominandi, detestandi tanquam monstrum aliquod et portentum. *Infaustus, infelix*, de rebus mali ominis usitatum apud Romanos. [*O.*]

athei] Ita dicebantur Christiani a gentilibus, quod inveteratos Deorum cultus abolerent, ipsosque adeo Deos destruerent. Hinc solemnis illa exclamatio in amphitheatris αἶρε τοὺς ἀθέους, quam etiam pronuntiare jubebantur, qui Christum et pietatem Christianam abnegabant. [*Herald.*]

magis rectius] Vide infra ad Lib. VII. Cap. XVIII. annotationem Heraldi. [*O.*]

quod ab eo vel missi vel lapsi] Rationales animas fuisse in coelestibus et propter quaedam antiqua peccata in corpora esse delapsas ad poenas luendas, delirarunt Pythagoras, Plato et Origenes. [*Elmenh.*] Huc pertinet locus Virgilii Aen. VI, 724 — 734. [*O.*]

caecitate hujus in corporis] Virgilius l. l. de animis hominum e coelo lapsis:

> *Igneus est illis vigor et coelestis origo*
> *Seminibus, quantum non noxia corpora tardant*
> *Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.*
> *Hinc metuunt cupiuntque: dolent gaudentque: neque auras*
> *Dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.*

ubi Heyne V. S. haec annotat: „Corpus vinculis animi tenebrisque assimilatur, quibus ille offuscatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur." [*O.*]

possessionem retinere] Codex MS. *possessionem in re:* unde Stewechius legendum censet *possessionem cum re*, putans alludi his verbis ad formulas Juris Consultorum distinguentium *possessionem cum re* et *sine re: cum re*, cum is, qui accipit, cum effectu bona retinet, *sine re*, cum alius jure civili haereditatem evincere potest. [*O.*]

solis igneis constituit ad rerum elementa futuros] J. Meursius pag. 21. legendum conjicit *constituit rerum incrementa foturos*, a foveo. Sed nihil mutandum. *Esse ad rem*, id est, rei mederi, prodesse. Vide Gesner. in Thes. Sic Cato de Re Rust. XII. *Est ad alvum crudam, ad capitis dolorem* etc. [*O.*]

Solem Deum esse cum credatis] Ita ut θεὸς sine ulla adjectione Sol dicatur Graecis non raro: et ἀρχόμενος καὶ δυόμενος θεός. Sol Oriens et Occidens. Themistius Euphrades Orat. XI. Οἱ σφόδρα ἐπιθυμοῦντες τοῖς ὄμμασιν ἀτενίζαι εἰς τὸν θεὸν, πρῶτον

μὲν ἐν τοῖς ὕδασι μελετῶσι καὶ διαπειρῶνται τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς τὸ φάσμα αὐτοῦ καρτερεῖν καὶ ἀπερείδεσθαι. [*Herald.*] Conf. Gisb. Cuperi Harpocrat. pag. 113. ed. Ultraject. in 4to. [*O.*]

Cap. XXX. — in cuja poſſeſſione verſemini? cuja in re ſitis] *Cujus, a, um* vocabulum antiquioris latinitatis. Terentius Andr. Act. V. Scen. IV. *Cedo cujum puerum hic appoſuiſti.* Virgil. Eclog. III. vs. 1:

Dic mihi, Damoeta, cujum pecus? an Meliboei?

Foeminino nil frequentius apud Plautum, Gellium aliosque. Vid. qui exemplorum nubem congeſſit Ol. Borrich. Cogitt. de Ling. Lat. p. 78. [*O.*]

quem vitali reciprocatis a ſpiritu] Ita noſter infra Lib. II. Cap. XVI. *auras accipiunt naribus et per anhelitum reciprocatas reddunt.* et Libro VII. Cap. XXVIII. *Quidquid enim ſpirat et reciprocos halitus auris commeabilibus ducit, id neceſſe eſt eſſe mortale.* Meurſius legendum cenſet *aſpiritu* una voce, id eſt *aſpiratione*, ſed praepoſitiones *a, in, de, ex* Arnobius περιττῶς uſurpat ſaepiſſime. [*O.*]

cujus abutimini fontibus] *Abuti* hoc loco in bonam partem, *valde, maxime uti*, ut ſaepe apud optimos ſcriptores. Vid. Gronov. et Corte ad Cic. ad Famil. IX. Epiſt. VI. Heumann. in Cic. pro Milone Cap. II. Daviſ. ad Cic. de Nat. Deor. II. Cap. LX. Jaeger. ad Panegyr. Nazarii Cap. XXX. Bünemann. ad Lactant. Inſt. I. Cap. VI. pag. 43. Ruhnken. ad Rutil. Lup. pag. 99. [*O.*]

rationum proprietate diſtinxerit] Lucretius *rationem* accipit ſaepe pro modo ac natura quadam peculiari. Sic Arnobius locis compluribus. Mox: *Aeſculapius, Hercules aut Diana rationem imbrium tempeſtatumque ſinxerunt.* [*Herald.*] Annon legendum *ſixerunt?* [*O.*]

Cap. XXXI. — O ipſe inviſus et nullis unquam comprehenſe naturis] Ita Cod. MS. et ed. Sabaei. Ceteri *inviſe:* ſed ſunt hujus generis ἐναλλαγαὶ apud hos ſcriptores plurimae. *nullis comprehenſe naturis*, i. e. incomprehenſibilis, quam vocem ſignificare malint, quam pronuntiare. Tertullianus: *Inviſibilis eſt, etſi videatur; incomprehenſibilis, etſi per gratiam repraeſentetur.* Cum hac precatione conferenda illa S. Auguſtini Confeſſ. Lib. I. C. 3. et 4. *Inviſus* pro non viſus, ut ſaepe. Vide Bünemann. ad Lactant. Inſt. VII. Cap. XVI. pag. 947 ſq. *Natura* autem h. l. pro creatura, ut ap. Prudentium περὶ στεφάνων Hymno X.:

Fluctus liquentis aequoris preſſit pede,
Natura fluxa et tenuis in ſolidum coit.

quem locum citavit Meurſius. [*O.*]

genu nixo procumbere] Vulgatus mos veterum Christianorum, in orationibus in terram poplite nixo procumbere. Origenes in Numeri Cap. 4. Homil. V. fol. 190. *genua flectimus orantes.* [*Elmenh.*]

locus rerum ac spatium] Ita nominarunt Deum veteres Peripatetici, τόπον πάντων, quos refellit Sext. Empiricus adversus Mathem. Lib. X. ubi Fabricius pag. 639. haec annotat: „Deum Hebraei non dubitant, quia a nullo continetur, ipse vero immensa virtute sua continet omnia, appellare מקום, sive locum, ut saepe fit in libello rituum Paschalium, quem edidit Rittangelius. Philo Judaeus Libro de profugis pag. 560. explicans locum Exod. XXI, 13. τόπον καλεῖ νῦν οὐ χώραν ἐκπεπληρωμένην ὑπὸ σώματος, ἀλλὰ δι' ὑπονοιῶν αὐτὸν τὸν Θεὸν, ἐπειδὴ περιέχων οὐ περιέχεται, καὶ ὅτι καταφυγὴ τῶν ὅλων ἐστί. Sic et Christiani scriptores. Theophilus II. ad Autolyc. p. 81. Θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὅλων. In Confessione Graecorum, quam edidit Normannus, pag. 36. Deus dicitur τόπος αὐτὸς ἑαυτοῦ. Proprie tamen locum dici posse Deum, recte negat B. Augustinus Libro de diversis quaestionibus LXXXIII. quaestione 20. *In Deo sunt potius omnia, quam ipse alicubi; nec tamen ita in illo, ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est, quod longitudine, et latitudine, et altitudine corporis occupatur: nec Deus tale aliquid est. Et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est.*" Haec Fabric. quibus adde Augustin. Confess. I. C. 3. [*O.*]

potis est] Legebatur *potest.* At in MS. Reg. scriptum *potis est*, quam lectionem expressimus. Sic alibi saepissime pro *pote est* reposuimus *potis est* ex eodem MS. Ita loquebantur veteres, apud quos *potissum* pro possum. Lucretius:

Nec potis est cerni, quia cassum lumine fertur. [*Herald.*]
Conf. Lips. Var. Lect. Lib. I. Cap. 14. [*Ochsn.*]

partim ullam negare vim esse divinam] Diagoras scil. et Theodorus Cyrenaicus, qui ideo κατ' ἐξοχὴν athei dicebantur. Vid. Cic. de Nat. Deor. I, 1. et 23. et Lactant. I. C. 2. [*O.*]

partim an sit — quaerere] Protagoras Abderites. vid. Cic. l. l. [*O.*]

casibus fortuitis et concursionibus temerariis] Cujus sententiae auctor erat Democritus, confirmator Epicurus. Lactantius Lib. I. C. 2. Cf. Juvenal. Sat. XIII, 85. Plin. Hist. Nat. II, 7. [*O.*]

diversitatis impetu fabricari] h. e. impetuoso atomorum concursu, quas diversissimas esse statuerunt Epicurei, alias laeves, alias asperas, rotundas alias, partim autem angulatas, curvatas quasdam et quasi aduncas. Vid. Cic. de Nat. Deor. I, 24. *diversitatis* est itaque i. q. *diversarum atomorum*, neque opus habemus cor-

rectione J. Walkeri ad Cic. de Nat. Deor. I, 38. pag. 349. ed. Davisii legentis *universitatis impetu* vel *ambitu*. Contra in sequentibus probo ejusdem Walkeri conjecturam *opinatione* pro *obstinatione*. [*O.*]

Cap. XXXII. — averruncetur amentia] Ita Lucilius ap. Non. v. *averruncare: Dii monuerint meliora atque amentiam averruncassint tuam.* [*Elmenh.*] quem locum fortassis ante oculos habuit noster. [*O.*]

Ita est enim periculosum etc.] Sic editio Rom. Cod. Reg. *Tam est enim.* Copulat quandoque has particulas Lucretius *ita quam* pro *tam quam*. [*Herald.*]

Cap. XXXIII. — diem nativitatis intraverit] De loquendi formulis *intrare*, *transcendere*, *supergredi annum*, *diem* etc. vid. Oudend. ad Apulej. Met. Lib. X. pag. 679. [*O.*]

ipsi] Cod. MS. *ipsis*, quod praefero. [*O.*]

potis essent] Editio prima *potuissent*, quod defendit Herald. et Salmasius ad Tertullianum de Pallio pag. 67. enallage apud scriptores Ecclesiasticos, imprimis Tertullianum et Cyprianum, frequentissima. Sed *potis essent* e Cod. MS. fluxit. Meursius pag. 22. conj. *potissent* a *potissum*, verbo antiquo et Lucretiano. [*O.*]

si in linguarum nostrarum facilitatem solvi: immo si arbores, glebae, saxa, sensu animata vitali vocis sonitum quirent et verborum articulos integrare, ita non duce natura etc.] Wakefield. in Silv. Crit. Tom. IV. pag. 244. locum sic refinxit: *si in linguarum nostrarum facultatem — immo si arbores, glebae, saxa, sensu animata vitali, vocis sonum quirent et verborum articulos integrare, ista non duce natura* etc. At nolim quidquam mutare: *facilitatem* multo aptius est verbo *solvi*, solvuntur enim difficilia in facilitatem, in facultatem non item. Nec etiam *ita* mutandum in *ista*. Sed *ita* est οὕτως, *so*, ea conditione, scil. *hiscere si potis essent* etc. [*O.*]

Cap. XXXIV. — inquit] Al. *inquitis* male. vid. supra ad Cap. III. [*O.*]

et capitolia constituerimus immania] Tertullian. Apologet. C. 25. *Nondum tamen templis aut simulacris res divina apud Romanos constabat: frugi religio et pauperes ritus, et nulla capitolia certantia caelo.* Dicit autem *immania* exemplo Virgil. Aen. VI, 19:

— — — — *posuitque immania templa.* [*Herald.*]

inducta confusione] Fulv. Ursin. *indocta*, non male. [*O.*]

nunc nuper in utero matris suae formatus] *Nunc nuper*, χθὲς καὶ πρῴην, quae Graecis est proverbialis formula de re haud ita pridem gesta, ut *heri et nudius tertius* ap. Latinos. Vid. Erasm. Proverb. Gataker. ad M. Antonin. Lib. X. §. 7. J. Ch. Wolf. in

Libanii Epiſt. 270. Juret. ad Symmach. Lib. I. Epiſt. 3. pag. 6. ed. Lectii. *Nuper formatum recentem* Jovem dicit Arnobius reſpectu Dei veri, ſummi, aeterni et nunquam geniti. [*Herald.* et *O.*]

irruit ſe] Ita legendum ex emendatione Fulv. Urſini. Phraſis optimis ſcriptoribus uſitata. Terent. Adelph. Act. IV. Scen. II. vs. 11. *vide ne ille huc prorſus irruat ſe.* Ita *erumpere ſe ad bellum* ap. Cic. Epiſt. VIII, 14. Alii *irruiſſe* turpi ſoloecismo. [*Stewech. Cf. Corte ad Cic. l. l.*]

Cap. XXXV. — ſi una religio eſt nobis vobisque communis, ceſſat ira coeleſtium] Meurſius pag. 23. legendum cenſet: *ſi una religio eſt nobis vobisque, communis eſſet ira coeleſtium.* [*O.*]

Cap. XXXVI. — ſed, quod hominem natum, et, quod perſonis infame eſt vilibus, crucis ſupplicio interemtum] Lactant. Lib. IV. C. 16. *Dicat enim fortaſſe aliquis: Cur, ſi Deus fuit, et mori voluit, non ſaltem honeſto aliquo mortis genere affectus eſt? Cur potiſſimum cruce? Cur infami genere ſupplicii? Quod etiam homine libero, quamvis nocente, videatur indignum.* [*Herald.*]

et quotidianis ſupplicationibus adoratis] i. e. oratis et invocatis, venerabilibus obſequiis aditis. Eſt enim *adorare* orare ad, precari ad; quemadmodum adire ad Deos dictum. Tertullian. de Oratione: *Docuerat et Joannes diſcipulos ſuos adorare.* Et paſſim apud iſtum ſcriptorem. Ita *precari ad.* Livius Libro XXXVIII. *Deos demum ipſos convulſos ex ſedibus ſuis ablatos eſſe. Quos adorent, ad quos precentur, et ſupplicent, Ambracienſibus non ſupereſſe.* Verba iſta *ablatos eſſe* ſapiunt gloſſema: quo vitii genere contaminata locis prope innumeris Livii exemplaria obſervavimus. [*Idem.*] *Adorare* Priorius explicat ſuam manum oſculari. Male: nam fuit haec adoratio gentilium, non Chriſtianorum. Vid. Salmaſ. ad Script. Hiſt. Aug. Vol. II. pag. 635 ſq. [*O.*]

ſed in vini melior et laudabilior potu] Haec lectio eſt e MS. Codice. Edit. Rom. habebat *ſed vino meliori et laudabiliori potu*, vitioſiſſime. [*Herald.*] Stewech. leg. cenſet: *vino meliori et laudabiliori pota*, i. e. ebria. Sed ſi ita legamus, omnis vis ironiae perit. Irridet ſcil. Arnobius *Bonam Deam*, quam dicit meliorem multo et omnium optimam in vino bibendo. Itaque non deſerenda Codicis lectio. [*O.*]

Indigetes] *Indigetes* (ait Servius ad Virgil. Georg. I. vs. 498.) *ſunt Dii ex hominibus facti, quaſi in Diis agentes*, quam explicationem Macrobius (in Somn. Scip. Lib. I. Cap. 9.) Heſiodi auctoritate confirmat: *Heſiodus divinae*, inquit, *ſobolis aſſertor priſcos reges cum diis adnumerat; hisque exemplo veteris poteſtatis etiam in caelo regendi res humanas adſignat officium. Et ne cui faſtidioſum*

ſit, ſi verſus ipſos, ut poeta Graecus protulit, inſeramus; referemus eos, ut ex verbis ejus in latina verba converſa ſunt:

Indigetes divi fato ſummi Jovis hi ſunt
Quondam homines, modo cum ſuperis humana tuentes,
Largi ac munifici, jus regum nunc quoque nacti.

[*Nourr.* p. 453.]

Indigetes illi, qui flumen repunt etc.] Inſcriptum heroo: ΠΑΤΡΟΣ ΘΕΟΥ ΧΘΟΝΙΟΥ ΟΣ ΠΟΤΑΜΟΥ ΡΕΥΜΑ ΔΙΕΠΕΙ. [*Herald.*] Alludit Arnobius ad fabulam de Aenea optime expoſitam a Servio ad Virgil. Aen. XII. vs. 794. *De Aenea fabula talis eſt: Cum Turno occiſo et accepta Lavinia, condita civitate, in Numicum fluvium, ut alii volunt, ſacrificans, ut alii, Mezentium, ut alii, Meſſapum fugiens, cecidiſſet, nec ejus eſſet cadaver inventum, Aſcanius, filius ejus, cum ceteris Trojanis credens et jactitans inter numina receptum, ſive patrem volens conſecrare, templum conſtituit, quod dei Indigetis appellari juſſit. Jovem Indigetem* vocatum Livius narrat Hiſt. I, 2. Conf. Ovid. Met. XIV, 581 ſqq. Tibull. Eleg. II, 5, 43. et Heyn. V. S. Excurſ. III. ad Aeneid. XII. Ceterum *repens* ſignificantius dictum propter alveum Numici ulvoſum et limoſum. vid. Gierig. ad l. l. Ovidii in editione ſecunda pag. 347. [*O.*]

qui flumen repunt] Aeneam intelligit, de quo Tibullus Lib. II. Eleg. V.:

Impiger Aenea, volitantis frater amoris,
Troica qui profugis ſacra vehis ratibus,
Jam tibi Laurentes adſignat Jupiter agros,
Jam vocat errantes hoſpita terra Lares.
Illic ſanctus eris, cum te veneranda Numici
Unda deum coelo miſerit Indigetem. [*Nourr.* p. 453.]

Majae — — — candidae] Hoc mutuatus eſt a Virgilio Aen. VIII, 138:

Vobis Mercurius pater eſt, quem candida Maja
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit.

Conf. Macrob. I. Sat. C. 12. Apollodor. Bibl. Lib. III. [*Elmenh.*]

Arquitenentes Diana et Apollo circumlati per fugas matris] Meurſius pag. 24. et in Hypocritico Minutiano pag. 258. corrigere vult *circulati* a *circulare*, quod Gloſſae exponunt *circumire erronum modo*, unde *circulator*, ἀγύρτης. Sed hoc verbo uti ſi voluiſſet Arnobius, ſcripſiſſet ſine dubio *circulantes*, non *circulati*, et omnino hae ſunt merae argutiae. [*O.*]

Dioneia Venus proles] Haec eſt lectio principis editionis. In MS. Reg. *Loncia* nullo ſenſu. *Ex Dione et Jove Venus,*

Hygin. [*Herald.*] Scriverius ap. Meurf. in append. conj. *Pontia Venus proles.* [*O.*]

viri materfamilias Troici] Loquitur de concubitu Veneris cum Anchife, unde Aeneas poftea procreatus eft. Vid. Serv. ad I. Aeneid. Hyginum Fab. 94. [*Elmenh.*]

inteftini decoris publicatrix] De v. *inteftinus* vid. fupra ad Cap. XX. annotationem Heraldi. *decus* de pulcritudine, venuftate, foeminarum imprimis. Seneca Med. vs. 75:

Vincit virgineus decor
Longe Cecropias nurus.

publicare proprium de meretricibus copiam fui publice facientibus. *decorem publicare* eft itaque: *feine Reitze öffentlich feil bieten.* Alii *dedecoris.* [*O.*]

Thebanus aut Tyrius Hercules] *Thebanus, quem Juppiter ex Alcmena genuit. Tyrius filius Jovis et Afteriae, Latonae fororis, qui Tyri maxime colitur, cujus Karthaginem filiam ferunt.* ut fcribit Cicero in loco claffico de Nat. Deor. III, 16., ubi fex Hercules diftinguit. Cf. Herodot. II, 44. de duobus loquentem, altero Deo Olympio, altero heroe. [*O.*]

Tyrius Hercules] Arrianus de Exped. Alex. Lib. II. C. XVI. Ἔστι γὰρ ἐν Τύρῳ ἱερὸν Ἡρακλέους, παλαιότατον ὧν μνήμη ἀνθρωπίνη διασώζεται, οὐ τοῦ Ἀργείου Ἡρακλέους, τοῦ τῆς Ἀλκμήνης, πολλαῖς γὰρ γενεαῖς πρότερον τιμᾶται ἐν Τύρῳ Ἡρακλῆς, ἢ Κάδμον ἐκ Φοινίκης ὁρμηθέντα Θήβας κατασχεῖν, καὶ τὴν παῖδα Κάδμου τὴν Σεμέλην γενέσθαι· ἐξ ἧς καὶ ὁ τοῦ Διὸς Διόνυσος γίνεται etc. Mela Lib. III. Cap. VI. *in Gaditana infula templum Aegyptii Herculis, conditoribus, religione, vetuftate, opibus illuftre, Tyrii condidere. Cur fanctum fit, offa ejus ibi fita efficiunt.* male hic confundens Herculem Tyrium cum Aegyptio. Conf. Paufanias Lib. V. C. XXV. Plura vide ap. Nourrium p. 431 feq. [*O.*]

Tyndaridae Caftores] *Caftores* faepiffime pro Tyndaridis fratribus, Caftore et Polluce. Vide Turneb. Adverfar. Lib. XV. C. XXI. et quos citat Gesnerus in Thefauro. [*O.*]

Titanes et Bocchores Mauri] Cod. MS. *Tiftanes et Bucures Mauri.* „Quot verba, tot mendae. Lege *Titanes et Bocchores.* Titanes in Africa pro diis culti, ut et ipforum mater Titaca. Vide Diodor. Lib. III. Mauritani autem etiam regulos fuos pro diis colebant. Tertullian. (Apologet. C. 24.) *Unicuique provinciae et civitati fuus Deus eft — — — — ut Africae Coeleftis, ut Mauritaniae Reguli fui.* Jubam pro Deo a Mauritanis adoratum tradit Athenagoras. Ante Jubam in Mauritania regnabant Bogudes et Bocchores, Βόγοι καὶ Βόκχοι. Sic Bocchor et Βόκχος idem. Βόκχορις etiam nomen Aegyptiorum regis." [*Salmaf. Exercit.*

Plinian. in Solinum p. 199.] Gelenius conj. *ignes et fulgores marini*, quod fecuti reliqui editores, excepto Heraldo et Lugdun. atque retinuit etiam noviffimus editor Oberthür. fpreta emendatione Salmafii unice vera. Grotius apud Meurfium pag. 25. legendum fufpicatur *Tifianira et Bucero nati*, explicans nati Nemefi et Jove Bucero, ita dicto, quia in taurum aliquando mutatus eft. Quod magis etiam abhorret a vero. [*O.*]

et ovorum progenies Dii Syri] „Ita emendavimus e veteri libro. Quod enim editum eft *Diofcuri*, correctorum manus eft prorfus ab auctoris mente aliena. Tribus lineis ante nominavit *Tyndaridas Caftores:* cur heic repeteret Diofcuros, qui iidem funt? Per Deos Syros intelligit Deam Syriam, quam ex ovo genitam crediderunt. Incertus in Germanici Aratea Phaenomena (vs. 240.): *Nigidius hos* (in Zodiaco fcil.) *pifces dicit in flumine Euphrate fuiffe, et ibi ovum inveniffe mirae magnitudinis, quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam infediffe, et poft aliquot dies exclufiffe Deam Syriam, quae dicitur Venus.* Lucius Ampelius in libro ad Macrinum: *dicitur et in Euphrate fluvio ovum pifcis columba infediffe dies plurimos, et exclufiffe deam benignam et mifericordem hominibus ad bonam vitam.* Inde nec columbas in cibis attingebant Syri, quia columba ovum pifcis foviffet, e quo nata Dea Syria, quam Venerem dicebant. Ex his conftat, Deos Syros, quorum mentio frequens in veteribus infcriptionibus, de dea Syria, hoc eft, Venere et ejus filio Cupidine effe intelligendos, fortaffe etiam de Adonide, qui Veneri πάρεδρος et pariter a Syris cultus. *Ovorum progeniem* deos Syrios dicit Arnobius, quafi non fola Venus ex ovo edita, fed etiam filius ejus ita natus fit. Venerem certe cum filio in Syriam ad Euphratem metu Typhonis veniffe, et figuram pifcium forma mutaffe fcribit Hyginus Fab. 117. *Itaque*, inquit, *poftea Syros, qui in his locis funt proximi, deftitiffe pifces efitare, quod vereantur eos capere: ne fimili caufa aut deorum praefidia impugnare videantur, aut eos ipfos captare. Eratofthenes autem ex eo pifce natos hos dicit.* id eft, hos Deos, Venerem et Cupidinem. Sic enim libri eo loco legunt, pro quo ediderunt: *ex eo pifce natos homines*, abfurdiffime. Si ex pifce nati Venus et Cupido apud Syros, ovorum plane funt progenies, quia pifces ex ovis nafcuntur. Hi igitur *Syri Dii.*" [*Salmaf. l. l.*] Add. Hug. Grot. Animadvv. ad Libr. I. §. 16. de Verit. Relig. Chrift. [*O.*] Pifce Venerem latuiffe canit etiam una Pieridum ap. Ovid. Met. V, 331. [*Ochsner.*]

Apis Peloponnefi proditus] Apis Phoronei filius ex Laodice, de quo Apollodor. Bibl. Lib. I. C. 1. Ἆπις μὲν οὖν εἰς τυραννίδα τὴν ἑαυτοῦ μεταστήσας δύναμιν καὶ βίαιος ὢν τύραννος, ὀνομάσας

ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν Πελοπόννησον 'Απίαν, ὑπὸ Θελξίονος καὶ Τελχῖνος ἐπιβουλευθεὶς, ἄπαις ἀπέθανε, καὶ νομισθεὶς θεὸς ἐκλήθη Σάραπις. ubi Heyn. V. S. in Obff. p. 97. ed. nov. recte obfervat, confufum hunc Apin a Graecis fuiffe cum Aegyptio, quem Herodotus III, 27. Epaphum, alii modo Ofiridem, modo Serapidem funt interpretati. Navibus transvectum in Aegyptum ibique mortuum et nomine Serapidis cultum ab Aegyptiis, fcribit Auguftin. de Civ. Dei Lib. XVIII. C. 5. et Eufebius Chron. II. fol. 64. quam tamen fabulam tanquam mendacis Graeciae commentum refutat Scaliger in Obff. pag. 22. — Alii et Oberthür. *Syriapis*, peffime. *Peloponnefi proditus* h. e. *in Peloponnefo natus*. Iftum fcil. genitivum loci in nominibus non tantum urbium, fed et regionum, provinciarum, infularum locum habere, multis exemplis oftendit Sanctius in Minerv. Lib. IV. C. 4. p. 655. ed. Perizon. Ita Cornel. Nep. in Militiad. Cap. II. *fe autem domum Cherfonefi habere*. et Cap. VIII. *Nam Cherfonefi omnes illos, quos habitàrat annos, perpetuam obtinuerat dominationem*. [*Orell.* et *Ochsner.*]

Ifis furva moerens perditum filium et membratim conjugem lancinatum] Vide Diodor. Sic. Bibl. Lib. I. C. 21. et Plutarch. in Libro de Ifide et Ofiride. Ceterum *filius* et *conjux Ifidis* eft idem Ofiris, cujus a Typhone interemti et in 14 partes lancinati membra undique conquifita compofuit Ifis eo ipfo loco, quo quodque invenerat. cf. Lactant. Lib. I, 21. et Ovid. Met. IX, 690 fqq. ibique Gierig. *membratim*, κατὰ μέλη. Vid. Keuchen. ad Frontin. p. 141. [*O.*]

transgredimur Opis foboles regias] Non contemnenda conjectura Oudendorpii ad Apulej. Lib. V. p. 336. legentis *egregias*, fcil. ironice. Ita *egregius* faepe per ironiam pro peffimo. Sic Apulej. Lib. II. *Uxor egregia capit audaciam et mente facrilega* etc. idem Lib. IX. *Uxor egregia diras devotiones in eum imprecata*. Ita noftrum: *fein, fauber, tugendfam*. [*O.*]

Hice ergo] Ita ed. Lugd. Cet. *Hi*. Ed. 1. Sabaei *Hinc:* [*O.*]

vulneratis accipiunt auribus] Quaecunque ingrata et injucunda auribus accidunt, eas dicuntur offendere, et proprio verbo *vulnerare*. Virgil. VIII. Aen. vs. 582:

Gravior ne nuntius aures — Vulneret.

Lactant. Lib. VII. C. 1. *Vulnerant aures eorum praecepta continentiae*. [*Herald.*] Cf. Reiff. in Artemidor. Oneirocrit. I, 24. pag. 241. [*O.*]

cujus id, quod fibi conceffum eft] *Cujus* pro *de qua*. Genitivus partitivus, Francogallorum *dont*. [*O.*]

Nonne istud livoris atque avaritiae genus est?] Id est πλεονεξίας. Non potuit vocem graecam latina una et propria exprimere: idcirco pluribus dictionibus usus est. [*Herald.*]

non obtrectatio quaedam sordens] Proprie. Gloss. *Obtrectatio*, ζηλοτυπία, λοιδορία, διαβολή, κακοθέλεια. M. Tullius Tusc. IV. *Est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ille ipse concupiverit.* [*Idem.*]

aliorum res premi, et in contemta humilitate calcari] Virgil. XI. Aen.:

Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victae, contra premere arma Latini.

His autem verbis *in contemta humilitate calcari* exprimit verbum Graecum ταπεινοῦσθαι. Nam ταπεινὸς quasi πατεινός. Sic *contemtim conterere* dicit Plautus in Poenulo:

Sed tamen quomodocunque, quanquam simus pauperculi,
Est domi quod edimus, ne nos tam contemtim conteras. [*Idem.*]

Cap. XXXVII. — non unum et alium? non innumeros alios?] Fulv. Ursin. leg. *num unum aut alium*, et delet *alios*. Non male. [*O.*]

eorum scripta percurrite etc.] Respicit Arnobius ad scripta Evhemeri, et eorum, quos infra nominat Lib. IV. C. 29. [*O.*]

quae fecerint, egerint, pertulerint, actitarint] Cannegieter. in Curis secundis ad Avian. Fab. II. v. 6. in Miscellan. Obss. Crit. Vol. VII. pag. 200. legend. censet: *quae fecerint, egerint, ac pertulerint*, deleto *actitarint*. Sed talis orationis abundantia familiaris Arnobio. [*O.*]

Cap. XXXVIII. — Sed concedamus interdum, manum vestris opinationibus dantes] *Interdum* pro *interim*, *interea*. Ita Sil. Pun. IV. vs. 491. de Hannibale:

Interdum rapta vicinis saltibus alno
Flumineam texit, qua transvehat agmina, classem.

cf. VI, 30. ibique Drakenborch. Oudendorp. in Apulej. Metam. Lib. III. pag. 174. et J. Fr. Gronov. Obss. ad Scriptores Ecclesiasticos Cap. XXII. p. 246. Quod autem ait *manum dare*, est pro *manus dare*, quod est usitatius. Nata locutio ab iis, qui victos fatentur se, et victoribus manus vinciendas praebent. Hinc per Metaphoram submittere se alicujus sententiae, victum se fateri oratione alterius. Ita Lucret. Lib. II. vs. 1042:

— — — — *si tibi vera videtur,*
Dede manus.

ubi vid. Lambin. Cicero Lael. C. 26. *Nec enim facillime agnoscitur* (adulator), *quippe qui etiam adversando saepe assentetur, et litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur.* [*Herald.* et *O.*]

divorum retulistis in coetum] MS. Reg. habet *in censum*, fortasse melius. Sic infra Lib. IV. C. 1. [*Herald.* et *Stewech.*]

ab deruptis ac deviis] *Derupta loca* non aliud sunt quam praecipitia. Ita Lucretius VI, 538. *In gremio gerere et rupeis deruptaque saxa.* [*Meursius pag.* 25.]

et nullius aliquando cognitione praesumtam materiam illius] Materia Dei h. e. ejus natura πνευματική. Videtur autem Arnobius respicere ad verba Divi Soteris Joh. IV. vs. 24. πνεῦμα ὁ Θεός. [*O.*]

fervor adsciscitur] Ita aut *arcessitur* legendum esse pro *adscitur*, quod editiones habent, docet Oudendorp. ad Apulej. Met. IV. pag. 312. [*O.*]

cur luna semper in motu indemnis creditur, animalibus causis lucem semper atque obscuritatem resumens] Ita plurimi editores, praeeunte Gelenio. Cod. MS. et editio princeps Romana habet: *semper in motu ne quis creditur* etc. quam lectionem vitiosissimam variis modis tentarunt interpretes. Stewech. leg. *in motu, id est, inquies creditur* etc. Fulv. Ursin. *idemne orbis redditur* etc. Meursius *ideis novis creditur,* id est *formis, faciebus.* Editor Lugd. Bat. totum locum sic refingit: *Cur luna semper in mutuis damnis ac crementis, annualibus causis,* (i. e. propter annum, ad annum conficiendum) *lucem semper* etc. Quae emendatio aptum quidem sensum praebet, sed audacissima est et nimis remota a lectione Cod. MS. Si quid et mihi tentare licet, equidem pro *idem ne is* etc. legendum conjecerim *in ter denis vicibus redditur*, i. e. restituitur. Simillimus locus infra Lib. VI. C. 10. *Luna semper in motu est, et ter denas facies in restitutione accipit menstrua. Idem ne is* natum videtur ab inscio librario *in ter denis* ab alio dictatum male audiente. Ceterum ut totum hunc locum a verbis *Unde ignibus solis* etc. usque ad verba *obscuritatem resumens* putem Glossema, quod e margine, ubi sciolus aliquis librarius quaestiones physicas adscripserat, in textum irrepsit, facit imprimis indicativus *adscitur* — — — *redditur* alieno loco positus. Nam antecedentia: *quo patre mundus sit constitutus,* aeque ac sequentia: *Animalium origo quae sit,* procul dubio conjunctivum flagitant. Quae sequuntur, *animalibus causis,* mihi videntur sanissima. Verum sensum ex parte unus vidit Stewech. *Animales causae* sunt causae animatae, impulsus vis cujusdam vel naturae intelligentis, qualem soli, lunae ceterisque sideribus attribuerunt Stoici. Stobaeus Eclog. Lib. I. C. 26. Ζήνων τὸν

ἥλιον φησὶ καὶ τὴν σελήνην καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν καὶ φρόνιμον καὶ πύρινον, πυρὸς τεχνιτικοῦ. Augustin. de Civit. Dei IV, 11. *Dicunt* (Stoici) *omnia sidera partes Jovis esse, et omnia vivere atque rationales animas habere, et ideo sine controversia Deos esse.* et imprimis Jul. Firmicus Mathes. Lib. I. C. III. (p. 7. ed. Pruknер.) *Habent enim stellae proprium sensum, divinamque prudentiam, nam puro divinitatis animatae conceptu, summo illi, ac rectori Deo, qui omnia perpetuae legis dispositione composuit, ad perennis procreationis custodiendum ordinem, infatigabilibus consensionibus obsequuntur.* Quam sententiam etiam primores Patrum secuti, ut Arnobius h. l. et Origenes, *qui*, teste Hieronymo Epist. ad Avitum 59., *solis et lunae et stellarum animas agnovit, neque eo tamen tempore, quo mundus factus est, esse coepisse, sed antequam lucens illud, et ardens corpus intrarent.* Hinc veteres Astrologi, v. c. Manilius, dixerunt:

Conscia fati Sidera, diversos hominum variantia casus.

V. J. Lips. de Physiolog. Stoic. Lib. II. Dissert. XIV. Oper. p. 953 sq. Vol. IV. ed. Vesal. Ceterum mirum cui videri possit, cur Arnobius h. l. Christum de rebus physicis, et meteoris docentem induxerit. At fecit hoc more multorum Ecclesiae patrum, qui divinum Soterem tanquam omnis sapientiae divinae aeque ac humanae magistrum repraesentantes talia, de quibus ne verbum quidem dixerat, illi affinxerunt, qualia Plato Socrati. [O.]

quis informarit] *Informare* i. q. simplex *formare.* Ita Lactantius de Opific. Dei Cap. VIII. *Eas igitur aures* — — — — *noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare*, ubi vide Bünemann. pag. 1165. [O.]

confirmaverit] Fulv. Ursinus conj. *conformaverit*, probante Meursio et Stewechio. Sed praestat *confirmare.* Nam *conformare corpus* recte quidem dicitur, non autem *constructionem corporis conformare*, sed *confirmare*, h. e. omni ex parte firmam, solidam reddere. Quid quod *conformaverit* cum praecedenti *informaverit* ingratissimam efficeret Tautologiam. Et omnino duo haec verba saepissime confunduntur in MSS. Vid. Graev. ad Cic. Epist. ad Fam. I, 8. [O.]

an cum ipsis fata sit visceribus] id est *cum ipso corpore*, ut saep. [O.]

Visurine nos simus — — — *an memoriam nullam nostri sensus et recordationis habituri*] Ita legendum cum editore Lugd. Bat. non *victuri.* Nam modo dixit Arnobius: *an* (anima) *immortalitatis perpetuitate donata sit*, quod plane idem esset, quod *victuri simus. Videre* autem dicitur ap. Latinos de omni sensu, ut significet *sentire, cognoscere*, ut cum dicatur: *vide quid sonet, vide*

quid oleat, quid ſapiat, quam durum ſit. Vid. S. Auguſtin. Confeſſ. Lib. X. C. 35. et Corte ad Salluſt. Catil. C. 40. pag. 247. Verte igitur, *ob wir (nach dem Tode) noch empfinden, oder ob alles Bewuſstſeyn der Empfindung und Erinnerung aufhören werde.* [*O.*] Verum quidem eſt, videndi verba ad omnes ſenſus referri poſſe, quatenus omnis ſenſatio animadverſione continetur. Multi de hac re monuerunt; etiam Erneſti ad Callimach. Hymn. in Apoll. vs. 4. Sed quae exempla afferuntur, pleraque omnia ejusmodi ſunt, ut adjunctum habeant certum genus ſenſuum, quo verbum illud refertur, nec *videre* ſimpliciter ponitur. Atqui videndum eſt, num talia reperiantur exempla, ubi *videre* non hanc aut illam ſenſuum partem, ſed, ut hoc loco, ſimpliciter univerſam ſentiendi vim complectatur. [*Ochsner.*]

elatas ſupercilio cervices] *Cervices tollere* ſuperborum eſt: contra, qui de ſe modeſte ſentiunt, dicuntur *plani* et planos ſe facere. Cyprian. de Mortalitate: *cervicem flectat ſuperbi.* Lactant. L. V. C. 23. *Idem nihil tumoris atque inſolentiae gerens, non extollit ſe altius, nec erigit ſuperbum caput, ſed placidus et concors et comis et planus eſt, quia conditionem ſuam novit.* [*Elmenh.* et *Herald.*] Meurſius corrigit *ſuperciliosſe cervices.* Alii *cum ſupercilio cervices*, quod defendit Jan. Douſa ad Catulli Carm. LXVIII. vs. 4., ut ſit ſenſus: *et ſupercilium elatum et cervices.* Et ita quidem Petronius Cap. XCI. §. 7. *Poſtquam ſe amari ſenſit, ſupercilium altius ſuſtulit;* et ipſe noſter infra Lib. II. Cap. L. *Philoſophi, qui ſe eſſe ſolos ſapientiſſimos autumant, et vi hujus nominis ſupercilium ſuſtulerunt.* At *ſupercilium* quoque per Metaphoram in gen. de faſtu, ſuperbia, arrogantia. Juvenal. Sat. VI, 167:

Malo Venuſinam, quam te, Cornelia mater
Gracchorum, ſi cum magnis virtutibus affers
Grande ſupercilium, et numeras in dote triumphos.

Itaque nil mutandum. [*O.*]

Qui animantia monſtravit informia nos eſſe] Id eſt imperfecta et deformia, ne decore ſuo glorientur. Quare nihil mutandum exiſtimo. [*Herald.*] Stew. conj. *inſirma.* [*O.*]

nihil comprehenſum habere, nihil ſcire, et quae noſtros ſita ſunt ante oculos, non videre] Videtur h. l. Arnobius verba illa Chriſti ap. Matthaeum C. XIII. v. 15. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς, quae divinus Soter de Judaeorum gente effatus eſt, perperam ad univerſum humanum genus transtuliſſe. [*O.*]

ſignis inertibus] Similiter infra Lib. II. C. 39. *ſimulacris inertibus ſupplicare. Stupida ſimulachra* appellat Zeno Veronenſis Sermone de Jona. [*Herald.*]

Cap. XXXIX. — in incudibus Deos et ex malleis fabricatos] Fulv. Urſin. delet *in*, ſed nil mutandum. *In* et *ex* ſaepiſſime abundant. Vide ſupra ad C. V. verba *Chaldaeorum ex reconditis diſciplinis.* Simillimus noſtro locus eſt ap. Minuc. Fel. Octav. C. 33. *deus aureus vel argenteus de immundo vaſculo, ut ſaepius factum Aegyptio regi, conflatur, tunditur malleis, in incudibus figuratur.* [*Herald.* et *Elmenh.*]

veternoſis in arboribus taenias] Arbores dicit, in quibus ſpolia ſuſpenſa erant et Diis conſecrata. Nam in ipſis donariis et anathemaſi *taeniae*, (i. e. faſciae, ſive vittae aut vittarum extremitates, ut explicat Serv. ad Virgil. Aen. Lib. I. vs. 374.) et aliquid inibi depictum. Plutarch. in Timoleonte: ἐκ γὰρ τῶν κρεμαμένων ἀναθημάτων ταινία τις ἀποῤῥυεῖσα, καὶ φερομένη στεφάνους ἔχουσα, καὶ νίκας ἐμπεποικιλμένας, περιέπεσε τῇ κεφαλῇ τοῦ Τιμολέοντος. Eae autem arbores religioſa obſervatione a praetereuntibus colebantur, et inviolatae durabant annos plurimos, quare *veternoſas* appellat eas Arnobius. Talem arborem elegantiſſime deſcribit Lucan. Lib. I. vs. 136 ſeqq. De cultu autem et veneratione harum arborum teſtimonia exſtant cum alibi prope infinita, tum apud Apulejum verbis ſignificantiſſimis Florida prima. [*Herald.* et *Nourr.*] „*Veternus* eſt inertia, ut expônit Servius ad Virgil. Georg. I, 124. *veternoſus* iners. Fructum e ſacris arboribus decerpere erat nefas, idcirco vix alias conſecrabant, quam veternoſas et nulli jam uſui habiles, quod hic tangit Arnobius. Eadem fere mens eſt Tertulliani, Chriſtianorum hoſtes ſic alloquentis Apologet. Cap. XIV. *Volo et ritus veſtros recenſere, non dico quales ſitis in ſacrificando, cum enecta et tabidoſa et ſcabioſa quaeque mactatis.*" Ita locum noſtrum optime explicat Franc. Odinus in Adverſariis Criticis inſertis Miſcellaneis Obſervat. Criticis Novis Faſcic. XII. pag. 458. [*O.*]

ſi quando conſpexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine ſordidatum] Ita Fulv. Urſinus. Cod. MS. habet *lapidem — — — ordinatum*, ex quo Theod. Canter. fecit *odoratum*, Stewech. *exornatum*. Dempſter. Paralip. ad Roſin. Antiqu. Rom. II. Cap. 20. p. 184. ed. Schrevel. conj. *irrigatum*. Meurſius *divatum*, i. e. divum factum. Sed praeſtat *ſordidatum*. Verbum *ſordidare* ap. ſcriptores Eccleſiaſticos, Lactantium, Cyprianum, Auguſtinum, non rarum. Intelligit autem *unctum* lapidem, λιπαρὸν λίθον. Ita enim Graecis dicitur, ut ex Clemente Alexandr. videre eſt Stromat. VII. οἱ αὐτοὶ πᾶν ξύλον καὶ πάντα λίθον τὸ δὴ λεγόμενον λιπαρὸν προσκυ-

νοῦντες. quem locum, ut multos alios Clementis, latine vertit Arnobius. Non abludit Theophrasti Character XVI. de Superstitione: καὶ τῶν λιπαρῶν λίθων τῶν ἐν ταῖς τριόδοις παριὼν ἐκ τῆς ληκύθου ἔλαιον καταχεῖν. ubi vid. Casaubon. *Unctum* vocat *lapidem* in Apologia Apulejus, et in Floridis: *lapis unguine delibutus.* [*Prior.* et *O.*]

trunco] Prudentius περὶ στεφάνων vocat *deasciatum stipitem*, et Apotheosi *cippum et ficulneum stipitem.* [*Elmenh.*]

nomini divino] Th. Canterus leg. *numini*, probante Stewechio et Meursio. Sed vide notata ad Cap. XX. [*O.*]

Cap. XL. — Pythagoras Samius suspicione dominationis injusta vivus concrematus in fano est] Variae fuerunt de Pythagorae morte opiniones, quas Laertius (VIII. §. 39.), Tzetzes (Chiliad. XI. pag. 443.), Suidas (ad v. Πυθαγόρας) aliique retulerunt. Prima est, illum, in domo Milonis Crotoniatae cum esset, cujusdam ex illis, quos illuc admittere noluit, invidia, vel Crotoniatarum suspicione metuque tyrannidis, eadem domo incensa flammis, fuisse suffocatum. Alii vero tradunt, illum, inde ereptum, in agro fabis pleno jugulum persequentibus dedisse. Dicaearchus vero (ap. Laert. l. cit.) opinatus est, ipsum in Musarum delubro, quod Metaponti est, per quadraginta dies absconditum fame et inedia egisse animam. Alias adhuc Laertius de ejusdem Pythagorae interitu sententias Heraclidis et Hermippi enarrat. At brevius Plutarchus (de Stoic. repugnant. Tom. II. pag. 1051.): Τὰ μὲν τὰ τοιαῦτα συμπτώματα τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν, οἷον ἡ Σωκράτους καταδίκη, καὶ ὁ Πυθαγόρου ζῶντος ἐμπρησμὸς ὑπὸ τῶν Κυλωνείων. Sed utrum hic in domo aliqua, vel in fano concrematus fuerit, penitus tacet. Adi adhuc, si placet, Malchum, Jamblichum (de Vita Pyth. I. Cap. 35.), Tzetzem et alios in Pythagorae vitam, atque Menagii et aliorum in citatum Laertii locum adnotationes. Denique quod subjunxit Arnobius noster, Pythagoram vivum combustum *suspicione dominationis injusta*, hoc confirmari potest Tertulliani testimonio (Apologet. C. 46.), qui haud dubitanter adseverat, affectatam ab eo fuisse tyrannidem. [*Nourr.* p. 531 seq.] Add. Athenagor. Leg. p. Christ. p. 280. Rechenb. Ceterum pro *injusta* Fulv. Ursin. conj. *inusta*. Havercamp. ad Tertullian. Apologet. Cap. 46. pag. 391. *injustae* scil. dominationis. Sed nil mutandum: Arnobius enim in toto hoc capite de iis loquitur, qui innocentes adversariorum injuria perierunt. Pro *in fano* alii *in Samo*. Male. [*O.*]

Aquilius] Meursius leg. cens. *Acilius*, qui a Nerone fuit saeva morte e medio sublatus. At nihil mutandum. De Manio Aquilio, Oppii legato, a Mithridate crudelissime interemto, agere

Arnobium, recte obſervavit doctiſſimus Caſaubonus. Aquilio igitur capto miris modis illuſit Mithridates, aſino impoſitum circumvexit, tandemque aurum liquefactum in os ejus infudit, ut refert Appianus in Mithridaticis C. 21. cf. Plin. Hiſt. Nat. Lib. XXXIII. C. 3. Ejusdem meminit Cicero de lege Manilia. [*Herald.* et *Nourr.*] Lindner. in Indic. ad Minuc. Felic. intelligit Aquilium duumvirum inſpiciendis libris Sibyllinis creatum, qui viſus non cum fide rem gerere, et a miniſtro parricidii delatus, a Tarquinio Superbo rege culeo inſutus in mare projectus eſt. Sed male. Is enim eſt *Attilius*, non Aquilius. Vide Dionyſ. Halicarn. Ant. Rom. Lib. IV. p. 239 ſq. ed. Sylburg. [*O.*]

Trebonius] Is eſt, quem a Dolabella fuiſſe crudeliſſime necatum ſcribunt Cicero Philippica XI, 1. et Appian. de Bellis civilibus Lib. III. C. 26. [*Herald. in Curis ſecundis.*]

ſaevitate] Ita emendavit L. Carrio Emendatt. Lib. II. C. 3. p. 134. in Lampade Crit. Gruteri. Antea legebatur *ſaevitatem.* [*O.*]

Cap. XLI. — o iſti] Graecismus eſt ὦ οὗτοι, per contemtum ſcil. Vid. C. Barth. Adverſ. Lib. IX. C. 10. pag. 453. et XXVIII. C. 2. p. 1311. et Viger. de Idiotism. Graec. Cap. VII. Sect. 11. ubi noſtrum locum allegat. Obſervat autem C. Barth. Adverſar. Lib. LIII. Cap. 10. pag. 2496., Chriſtianos ſcriptores nomen *paganorum* ſeu *gentilium* effari abhorruiſſe ſuperſtitione quadam, qua nec nominanda ea arbitrabantur veteres, quibus erant merito infenſi, cum ipſa eorum appellatione viderentur quodammodo iis asſentiri, aut factum velle. Conf. Heraldi Adverſar. Lib. I. C. 3. pag. 9. [*O.*]

Liberum patrem, membratim ab Titanis diſcerptum] Ita editor Leid. Alii *diſſipatum.* Vide infra Lib. V. C. 19. Jul. Firmic. de Errore profan. Religionum, qui de hac fabula multus eſt, Hygin. Fab. 167. Euſeb. de praeparatione Evangelica Lib. II. C. 5. Clemens Alexandr. Protrept. [*Elmenh.*]

fanorum conſecratione mactatis] Haec eſt veriſſima lectio e MS. Reg. Legebatur antea *fanorum conſecrationi aptatis.* Veram lectionem primus vidit et reſtituit Lud. Carrio Lib. II. Emendationum Cap. 3. Pari locutione ait Arnobius *animas immortalitatis conditione mactatas.* Lib. II. C. 28. et Lib. VII. C. 14. *cum honorari ab homine Deus dicitur et muneris alicujus oblatione mactari.* [*Stewech.* et *Herald.*] Optime hoc verbum illuſtrat Andr. Schottus in Nodis Ciceronianis Lib. IV. C. 4. in Obſervatt. human. pag. 371. *Mactare*, i. q. magis augere, proprie eſt ſacrorum verbum per εὐφημισμὸν uſurpatum, quod ſcil. nefas eſſet priſca ſuperſtitione ſcaeva verba proferre, ne vitiarentur ſacra: hinc *mactare* pro *occidere.* [*O.*]

Nonne ipſum Herculem magnum etc.] Herculem *magnum* appellat proprio Epitheto. Virgil. VIII. Aen. (vs. 102.):

Forte die ſolemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno, diviſque ferebat. [*Herald.*]

thure invitatis incenſo] Alii (ut Fulv. Urſin.) *indigitatis*, male. Sacrificiis Deos invitabant, eosque etiam in ipſo opere vocabant, *Adeſte* etc. Virgil. Georg. II, 529. *Te libans, Lenaee, vocat. Ture* autem ſcriptum in exemplaribus, quomodo aevo illo ſcribebant. Serv. ad Lib. I. Georg. *Sane tus modo ſine aſpiratione dicimus. Nam antiqui thus dicebant ἀπὸ τοῦ θύειν, quod displicuit. Tura enim a tundendo dicta eſſe voluerunt, a glebis tunſis, cum quibus dicitur fluens de arbore coaleſcere.* [*Herald.*]

vivum arſiſſe, poſt poenas, et concrematum in funeſtis buſticetis] Verba *poſt poenas* irrepſerunt ex praecedenti clauſula, itaque expungi debent, niſi quis malit: *per poenas.* [*Adr. Behot. in Apophoretis.*] Meurſius totum locum credens luxatum ita diſponit: *Nonne ipſum Herculem magnum poſt poenas ſacrificiis, hoſtiis et thure invitatis incenſo, quem ipſi vos fertis vivum arſiſſe et concrematum* etc. Mihi videntur haec verba profecta a ſciolo quodam librario, qui iis Herculis ἆθλα voluit ſignificare. Pro *funeſtis* MS. Reg. habet *funeſtibus*, ex quo alii fecerunt *funebribus*, male. Nam *funeſtus* h. l. ſenſu proprio et primario i. q. *funere inquinatus. funeſta buſticeta* igitur ſunt τάφοι γέμοντες ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας, ut dicit divinus Soter Matth. XXIII, 27. vel, ut ipſe Arnobius infra Lib. VII. C. 15. *Buſticeta in opus ſtructa foediſſimum, atque in ſedem fabricata foetorum. Buſticeta, ſepulchra in agro,* Gloſſ. Iſidori. Meurſius pag. 28. *funeſtibus* tuetur more illorum ſcriptorum formas ſecundae ac tertiae declinationis ſaepiſſime confundentium. Ita *diacones, ſubdiacones* apud Auguſtinum, *opipares* ap. Apulejum Mileſ. 1. et 2. Cyprianus in Epiſtolis *presbyteres* et *diacones.* Feſtus *patrimes, matrimes, heres* pro herus, *ſacres.* Sic viciſſim ea, quae tertia declinatione uſitatius efferuntur, ſecunda alii. Tertullianus de Pallio *informus* et *elinguus. Inermus* Salluſtius, alii. *Imbecillus* quoque. *Sterilus, hilarus, gracilus, proclivus* apud Lucretium. *Acrum* dixit Cn. Matius Odyſſ. XV., ut ex Caeſellio Vindice notat Chariſius, unde Gloſſae: *Acrum,* δεινὸν, δριμύ. Haec Meurſius. [*O.*]

abſciſſum et ſpoliatum viro] *Vir* ſaepiſſime pro *genitali*, noſtrum *Mannheit.* Vide Meurſ. et Barth. Adverſar. Lib. IV. C. 11. pag. 158. [*O.*] Add. Scaliger et Douza ad Catull. LXIV, 6. [*Ochsner.*]

et Quirinum eſſe Martium dicitis] *Martium* eſſe gloſſema facile crediderim. Et ſane, aut valde fallor, ita res eſt. Nam etſi

plura vocabula copulare amat Arnobius, exemplum tamen videtur hic minus idoneum. Solita autem mortuis consecratis nomina immutari, ne quis eos putaret homines fuisse, quod observat Lactantius, notum hodie omnibus est. [*Herald.*] Nescio annon legendum sit *Quirinum Martem.* Quirinus enim proprie Martis Epitheton. Serv. ad Virgil. Aen. I, 292. *Mars, cum saevit, Gradivus dicitur; cum tranquillus est, Quirinus.* Et notum est Romanos hominibus inter divos relatis honoris caussa nomen alicujus Dei vel Deae majorum gentium apposuisse, v. c. *Juno Cleopatra, Juno Faustina, Venus Agrippina, Jupiter Serapis.* vid. Lips. et Oberlin. ad Tacit. Ann. V, 2. p. 467 seq. et Musgrav. ad Soph. Philoct. vs. 929. p. 264. ed. Erfurdt. Quidni igitur et *Mars Quirinus?* [*O.*]

Cap. XLII. — quae ab eo profecta in nobis sunt] Proba lectio. Ita Lib. II. Cap. 2. *Qui veram in orbe religionem induxit.* Zeno Veronensis sermone de Susanna: *Tunc in puero sancto Daniele spiritus sanctus ingressus.* Quare et Graeci ita loquebantur, usurpantes ἐν pro εἰς. [*Herald.*] Ita non solum inferioris aevi, sed aureae quoque aetatis scriptores. Ovid. Fast. III, 664. *In sacri vertice montis abit.* Phaedr. Lib. V. Fab. 1. *Quinam ille cinaedus in conspectu meo audet venire.* Vid. Munker. ad Hygin. Fab. 92. et Davis. ad Commodian. Instruct. XIII. [*O.*] Duplex observatio est, altera, Ablativum poni pro Accusativo, altera, Accusativum pro Ablativo, quem usum Lipsius passim affectavit in Operibus Criticis. Inprimis notavit B. Rhenanus in Thesauro Locutionum Taciti, Jan. Gebhardus in Crepundiis, Oudendorp. ad Sueton. August. C. 16. et alii. Idem adversus Neveletum docuit Cannegieter Dissertatt. ad Avian. C. XIX. pag. 299 seqq. [*Ochsner.*]

et sine ullius rei dubitationis ambiguo] Vacat *rei*, quare legerim *et sine ullius redubitationis ambiguo.* Redubitatio, ut repromissio et similia. [*Herald.*] Equidem cum Fulvio Ursino *rei* plane delendum censeo. E praecedenti *re certa* ortum glossema. Nam v. *redubitationis* nullum ap. veteres exemplum. [*O.*]

iratus et percitus] Fulv. Ursin. leg. *ira percitus.* Sed nil mutandum. Amat hoc Arnobius. Infra: *Nonne digna res esset, propter quam iratus et percitus.* et Lib. VII. *antequam sunt irati et perciti.* [*Elmenh.*]

interiorum potentiarum Deus] Locus difficilis, quem neminem interpretum attigisse valde miror. Equidem potentias intelligo eas, quae in sacris litteris dicuntur δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ, exercitus coelestis, i. e. angeli. Jam notum est, Judaeos et primos Ecclesiae patres in multis judaizantes coelum in varias regiones sive circulos disposuisse, singulos a suis potentiis, id est naturis intelligentibus, diversissimis dignitate ac potestate, quas

aeonas dicebant, inhabitatos. Medium et intimum locum asſignarunt Deo ipſi, et Chriſto dextrae patris asſidenti, qui et ipſe κατ' ἐξοχὴν dicitur a Patribus Eccleſiae ἄγγελος, vel angelus Novi Teſtamenti. Vid. Suicer. in Theſauro Eccleſiaſt. v. ἄγγελος. Proximum locum dederunt θρόνοις, ulteriorem archangelis, quos ſequuntur Cherubim et Seraphim, extremum denique atque a Dei ſede remotiſſimum chorum efficiunt angeli ſiderum praeſides et hominum genii tutelares. (Vide de hac re imprimis Dionyſium Areopagitam de Hierarchia coeleſti vel excerpta ex eo in Cl. Schroeckhii Hiſtoria Eccleſiaſtica Vol. XVII. pag. 546 ſeqq.) Quae doctrina fluxiſſe videtur a Chaldaeis ſimili modo coelum in varios orbes ſive circulos diſtribuentibus. Vid. Mich. Pſelli Summarium Dogmatum Chaldaicorum ad Zoroaſtri Oracula Magica in Gallaei editione Sibyllin. Oracul. Dicit itaque Arnobius Chriſtum, tanquam Deo proximum, *interiorum potentiarum*, *von den innerſten (oberſten) Himmelsmächten.* At judicent doctiores. Nourrius pag. 351. *interiorum potentiarum deum* exponit animi noſtri omniumque facultatum ejus praeſidem. Sed num hae voces abſolute poſitae ſine additione v. *mentis* vel *animi* hoc ſignificare poſſint, equidem maximopere dubito. Potius *Deus occultarum virium* ſcil. naturae. *Herr aller geheimen, verborgenen Kräfte.* Sed etiamnum puto, Arnobium reconditi aliquid e Gnoſticorum doctrina ſpectaſſe his vocibus. [*O.*]

victa decreta] *Victa* i. e. τελειωθέντα, completa ac conſummata. [*O.*]

ſuo geri ſub lumine] Haec eſt Fulv. Urſini correctio. Cod. MS. *ſuo generis ſub limine*, quod non temere rejiciendum videtur, ut ſit ſenſus: *decreta* (divini) *inchoata jam a generis humani primordiis.* [*O.*]

Cap. XLIII — Occurſurus forſitan rurſus eſt cum aliis multis calumnioſis illis et puerilibus vocibus] Stewechius mavult: *Occurſurus forſitan rurſus eſt alius cum multis calumnioſis illis* etc. retracto pronomine ad praecedentia: *Poſtulabit forſitan inſanior et furioſior factus.* Sed nihil mutandum. *occurſurus* ſcil. adverſarius meus: ſcil. gentiles, quos talibus ſingularibus, *inquit, dicet, occurſurus eſt* etc., in toto ſuo opere omnes collective comprehendit Arnobius. [*O.*]

magus fuit] Celſus ap. Origen. Lib. I. κατηγορεῖ δὲ ἐν τοῖς ἑξῆς καὶ τοῦ σωτῆρος, ὡς γοητείᾳ δυνηθέντος ἃ ἔδοξε παράδοξα πεποιηκέναι. [*Elmenh.*]

Aegyptiorum ex adytis] Horrendae ſunt blasphemiae, quas adverſus Chriſtum temeraria vocis deſperatione vomebant. Quoniam igitur Chriſtum legerant translatum in Aegyptum ob Herodis furorem, eum dicebant in Aegypto maleficis artibus operatum, atque

iis inſtructum in Judaeam remeaſſe ad populares, ibique Dei nomen ſibi arrogaſſe. Hoc ait impuratiſſimus Celſus apud Origenem (Lib. I. pag. 30. ed. Spencer. O.): καὶ ὅτι οὗτος διὰ πενίαν εἰς Αἴγυπτον μισθαρνήσας, κἀκεῖ δυνάμεών τινων πειραθεὶς, ἐφ' αἷς Αἰγύπτιοι σεμνύνονται, ἐπανῆλθεν, ἐν ταῖς δυνάμεσι μέγα φρονῶν, καὶ δι' αὐτὰς θεὸν αὐτὸν ἀνηγόρευσεν. [*Herald.*]

Aegyptiorum ex adytis — — — — *remotas furatus eſt diſciplinas*] Idem Celſus apud Origenem l. l. καὶ ὅτι οὗτος διὰ πενίαν εἰς Αἴγυπτον μισθαρνήσας, κἀκεῖ δυνάμεών τινων πειραθεὶς, ἐφ' αἷς Αἰγύπτιοι σεμνύνονται, ἐπανῆλθεν ἐν ταῖς δυνάμεσι μέγα φρονῶν, καὶ δι' αὐτὰς θεὸν αὐτὸν ἀνηγόρευσεν. Eandem fabulam refricarunt etiam recentiores quidam male feriati S. Litterarum interpretes. [*O.*]

incomperta vobis et neſcia] *Neſcius* ſignificatione paſſiva pro *ignotus*. Apulej. Met. V. de Pſyche gravida: *Creſcentes dies et menſes exeuntes anxia numerat, et ſarcinae neſciae rudimenta miratur*, ubi vid. Oudendorp. p. 343. [*O.*]

angelorum potentium nomina] Nomina dicit, quia in ſuis incantationibus barbara et horrenda angelorum ac poteſtatum nomina proferebant Magi, quorum vi et virtute res illas magnas et παραδόξους fieri exiſtimabant. Vid. Origen. Lib. I. contra Celſum. [*Herald.*]

o parvuli] ὦ νήπιοι. [*Idem.*]

magicarum artium ludi] Proprie. Tertullianus Apologet. Cap. XXIII. *Si multa miracula circulatoriis praeſtigiis ludunt.* Sic Magorum παίγνια Graeci dicunt. Irenaeus apud Epiphanium Haereſ. XXXIV. Τὰ γὰρ Ἀναξιλάου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντάζων τε καὶ μαγεύων εἰς ἔκπληξιν τοὺς ὁρῶντάς τε καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλεν. Ergo Magorum *ludi* proprie Q. Curtius Lib. VII. (Cap. 4.) *Erat in eo convivio Cobares natione Medus; ſed magicae artis (ſi modo ars eſt, non vaniſſimi cujusque ludibrium,) magis profeſſione, quam ſcientia celeber.* Ipſi etiam Magi vulgari appellatione *vani* appellati. [*Herald.*] Noſtrum *Gaukelei*, *Gaukelſpiel*, *Taſchenſpiel*. [*O.*]

qui ſine ulla vi carminum etc.] ſcil. *id fecerit*, quod ſubintelligendum ex antecedentibus. [*O.*]

ſine ulla aliqua obſervatione ſollicita ſacrorum] Nam ſacra quaedam a Magis curioſiſſime obſervari ſolita, clara res eſt. Hoſtiae enim caeſae, maſcula tura incenſa et ſimilia factitata, de quibus ſcriptores paſſim. *Obſervatio* autem eſt cauta illa circumſpectio, quam in ſacris adhibere debemus, ne qua in re titubemus et numen offendamus. Sic infra Cap. ſequente: *ſine ullius ritus obſervatione.* Lib. VI. (Cap. VIII.) *Sequitur, ut de ſignis aliquid ſimula-*

crisque dicamus, quae multa arte componitis et religiosa observatione curatis. et Lib. VII. (Cap. XVIII.) *Aut (ut fieri moris est) observationis alicujus aut religionis metu ille caprina abstinet se carne, porcinum alius exsecratur attactum.* Jul. Firmic. Lib. VIII. Mathes. Cap. VI. *Et omni benevolarum stellarum testimonio destitutus plecti faciet malos, aut ad aram metuendae religionis observationibus immolari.* [*Herald.*]

quae necessario, velint nolint, suis ordinationibus veniunt] Ironice haec intelligenda. [*O.*]

familiarum dirumpere caritates] *familiarium* conj. Fulv. Ursinus, probante Meursio et Heraldo in Curis secundis. Sed caussam mutandi nullam video. Sensus est: *vincula familiarum disrumpunt isti magi vel pestifera tabe alicui immissa vel venenis quibusdam, quibus inimicitiae et odium internecinum instillari credebatur.* [*O.*]

aut sine clavibus reserare, quae clausa sunt] Origenes Lib. II. contra Cels. Καὶ γόητές τινες ἐπῳδαῖς δεσμοὺς λύουσι, καὶ θύρας ἀνοίγουσιν. [*Herald.*]

aut in curriculis equos debilitare] Exstat exemplum hujus potestatis ap. Hieronymum in vita Hilarionis. [*Idem.*]

inconcessi amoris flammas] Φίλτρα intelligit et amatoria, quae ἀγώγιμα quoque fuerunt appellata et charitesia. Irenaeus Lib. I. Cap. XX. *Exorcismis et incantationibus utuntur. Amatoria quoque et agogima, et qui dicuntur Paredri et Oneiropompi, et quaecunque sunt alia parerga, apud eos studiose exercentur.* Juvenal. Sat. VI, 608:

> *Hic magicos affert cantus, hic Thessala vendit*
> *Philtra, quibus valeat mentem vexare mariti.*

[*Idem* et *Elmenh.*]

sed eorum, quos invocant, potestate] Herald. in Curis secundis mavult *sed deorum.* Non male. [*O.*]

Cap. XLIV. — nominis sui possibilitate] Stewech. praeeunte Fulv. Ursino et Meursio leg. conjicit *numinis.* Sed nil mutandum. ὄνομα enim pro jussu, auctoritate, potestate saepius in N. Test. vid. Marc XVI, 17. Act. III, 6. *Possibilitas* h. l. active pro *potestate, potentia.* Ita Ammian. Marcell. XIX, 2. *Medebatur quisque vulneribus pro possibilitate et curantium copia.* Vid. Gesner. in Thesaur. [*O.*]

auxiliaribus plenum bonis] Ita Fulvius Ursinus. Cod. MS. habebat *auxiliaribus plenum nobis*, unde Stewech. *auxiliatibus plenum nobis*, alii *auxiliare, plena bonis.* [*O.*]

Cap. XLV. — o iterum] Eſt Apoſiopeſis graviſſime indignantis et reprehendentis. Ita Germani quoque *o ihr!!! ihr dieſe und jene!* [*O.*]

quotidianis verbis] Apulejus *communia verba* appellat Mileſia I. Hoc etiam dicebant *humane loqui*, ἀνθρωπίνως λαλεῖν, quibus contraria ſunt magorum ſuſurramina vocibus exoticis et barbaris, immo et horrendis concepta, nec non verba elata et ampullata, qualia Tragicorum. [*Herald.*]

invaletudines] Ita Membranae. Id vocabulum memini reddere me L. Apulejo Lib. IX. et Ciceronem bis uſum obſervavi ad Atticum Lib. VII. epiſt. 2. et libro eodem epiſt. 5. etiam apud Tertullianum obſervabam adverſus Valentinianos. [*Stewech.*] Idem vocabulum legebatur et in Juſtino Lib. XIII. C. 2. ubi expunxit illud Fr. Modius. Equidem reſtitui Arnobio amanti tales voces rariores peneque obſoletas. [*O.*]

cruciamenta] *Cruciamentum* pro cruciatione vox rarior et in Lexicis fere neglecta, qua tamen uſi Plautus aliquoties et Cicero Phil. XI. Cap. IV. Vide Bünemann. in Lactant. Inſt. IV. Cap. XV. pag. 482. [*O.*]

foedae vitiligines] *Vitiligo* proprie *in corpore hominis macula alba*, quam Graeci ἀλφὸν *vocant*, interprete Feſto h. v. quam foedam quidem eſſe, et malo corporis habitu fieri, attamen per ſe nullum homini afferre periculum, ſcribit Celſus Libro V. extremo, deinde tres ejus ſpecies eſſe dicit, alphos, melas, et leuce. At h. l. κατ᾽ ἐξοχὴν *de lepra:* haec enim dicitur candens ὡσεὶ χιὼν Exod. IV, 6. et Numer. XII, 10. Eodem ſenſu utitur et Juſtinus Lib. XXXVI. C. 2. de Moſe loquens: *Sed Aegyptii, cum ſcabiem et vitiliginem paterentur, reſponſo moniti, eum cum aegris, ne peſtis ad plures ſerperet, terminis Aegypti pellunt.* ubi vid. Bongars. et Elmenh. Ind. ad Apulejum. Conf. Turneb. Adverſ. Lib. XV. C. 21. qui vitiliginem diſtinguit ab elephantiaſi. [*O.*]

commaculatis viſceribus] Viſcera accipit pro toto corpore, Solinus Cap. XXII. *Eſſe illic et Panotiorum gentem, quorum aures adeo in effuſam magnitudinem dilatentur, ut viſcerum illis reliqua contegant, nec amiculum aliud ſit, quam ut membra membranis aurium veſtiant.* et Cap. XXV. *Regionem partim tenent barbari, quibus per artifices plagarum figuras jam inde a pueris variae animalium effigies incorporantur, inſcriptisque viſceribus, hominis incremento pigmenti notae creſcunt.* [*Herald.*] Et h. l. *viſcera* de toto corpore, ut ſupra Cap. XXXVIII. et mox *turgentia viſcera.* [*O.*]

cujus ex levi tactu] Hic quoque *ex* mutare volunt in *et*. Sed obſervare debuerant, quod obſervabamus antea (ad Cap. XXXIX.), particulam iſtam ſaepe πλεονάζειν. Sic autem apud Jul. Firmicum

frequentiſſime, ut Lib. III. Matheſ. C. 5. *Et qui ex ferro vulnera accipiant.* iterum: *ſed ex ferro vulnera frequenter infligit.* [*Herald.*]

immoderatos cohibebant fluores] Cod. MS. *immoderati fluores,* quod defendit Meurſius, *cohibere* accipiens ſignificatione paſſiva pro *cohibere ſe,* ut *terra movit* et ſimilia. [*O.*]

fluores] Vocem iſtam frequentare amat Arnobius. Infra Lib. V. C. 12. *fluore de ſanguinis,* et C. 14. *genitalia deſecta cum fluoribus.* Et ap. Solinum paſſim. [*Herald.*]

cujus manus, intercutis veternoſae fugiebant undae] Ita legendum: perperam hodie editum eſt: *cujus manus intercutes. intercutis,* τοῦ ὕδρωπος. Poſſet etiam ſcribi: *cujus manus intercutes veternoſi fugiebant undae,* id eſt, *intercutes undae veternoſi,* et verius eſt; nam *aqua intercus* dicebatur, et *veternoſus* ὁ ὑδρωπικός. Gloſſae: *veternus,* ὕδρωψ. Servius ad I. Georg. *veternus dicitur morbus intercutis hydrops, qui homines efficit pigros.* ibi et citat hos verſus Plauti in Addicto:

Opus facio nimio, quam dormire mavolo.
Veternum metuo.

[*Salmaſ. ad Tertullian. de pallio p.* 399 *ſq.*] Gesner. in Theſaur. Boerhavium citat asſerentem, *veternum* de leucophlegmatia ſive *albo hydrope* dictum fuiſſe ap. veteres. Cet. editiones pleraeque habent *intercutes et veternoſae fugiebant undae.* Sed *et* abeſt in Cod. MS. [*O.*]

Etiam operis res erat] *Operis res* i. q. opus, nihil amplius. *Res* ſaepiſſime abundat ap. Latinos. Sidon. Lib. VII. Epiſt. 6. *Ordinis res eſt.* et Lib. V. Epiſt. 20. *Res commodi eſt,* ubi vid. Savaron. pag. 172. [*O.*] Loquendi modus ſimilis videtur noſtro *ein Stück Arbeit,* nec multum abludunt Graeci, unde vocis χρῆμα infinita exempla peti poſſunt. Primus latina cum graecis comparavit Muretus Var. Lect. VI, 19. Add. Valckenaer. ad Eurip. Phoeniſſ. pag. 213 ſq. Mori Index ad Xenoph. Cyrop. v. χρῆμα. Verheyk. ad Antonin. Liberal. pag. 84. [*Ochsner.*]

et articuli immobilitates] Vim adverſativam particulae *et* ſupra attigimus ad Cap. XV. init. In proxime ſequentibus lege *et jam,* quod eſt ſignificantius quam *etiam,* quod unus habet editor Lugd. Bat. *Immobilitates* eſt e correctione Stewechii. Cod. MS. et editio princeps habent *mobilitates.* [*O.*]

ingenitas] Senſu proprio, τυφλὸς, κυλλὸς ἀπὸ γενετῆς, ut ſaep. in Novo Teſtamento. Male itaque interpretatur Stewech. *inveteratas.* [*O.*]

Cap. XLVI. — Unus fuit e nobis] *Unus e nobis* i. e. *homo communis, vulgaris.* Ita Petron. Sat. Cap. XLIV. §. 10. *Et*

quam benignus? resalutare, nomina omnium reddere tanquam unus de nobis, ubi vid. Burmann. [*O.*]

cujus vocem ad simplicem furibunda et insana explicabant se maria] *Vocem ad simplicem*, id est *sub verbo*, ut ap. Lucret. IV, 786. *in verbo* Virgil. Aen. VI, 547. *cum dicto* Minuc. Fel. Cap. IV. *dicto citius* etc. de quibus formulis multus est Bünemann. ad Lactant. Inst. IV. C. XV. pag. 489 sq. [*O.*]

centum, aut hoc amplius] Mihi verba *aut hoc amplius* de Glossa suspecta sunt. Nam *centum* saepissime indefinite de numero rotundo, ut *sexcenti*. [*O.*] Haec tamen non satis idonea caussa sit suspicionis, nec minus usitatum est addere *aut hoc amplius*. [*Ochsner.*]

calcabat ponti terga] Prudent. Praefat. in Lib. II. contra Symmach.:

Sistitque et docet ingredi
Tergum per tumidum freti.

Virgil. Georg. I. *quae suscitat aequore terga.* ubi Servius: *Terga, superficiem, ut Homerus* νῶτα θαλάσσης. [*Elmenh.*]

e panibus] *e* παρέλκει. Vid. ad Cap. XXXIX. init. Meurs. legit *millia quinque saturavit quinque panibus.* [*O.*]

pollinctorum voluminibus expediri] *Volumina* hic appellat Arnobius fascias sepulcrales et institas, quia iis corpus mortuum involvebatur. [*Nourr.*] *Voluminibus* e Cod. MS. restituit Lud. Carrio Emend. Lib. II. C. 13. in Gruteri Lampade Critica Vol. III. p. 164 sq. qui de hoc loco multus est. Antea edebatur *velaminibus.* Respicit autem Arnobius ad locum Joann. XI. vs. 44. de Lazaro: Ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις. De *pollinctoribus* vide Kirchmannum de funer. Romanorum Lib. I. C. 9. et Munker. ad Fulgent. de Prisco Serm. Mythogr. Lat. Vol. II. pag. 169. *Pollinctorum* erat lavare, ungere, involvere fasciis, coronare mortuos, *vespillonum* sepelire. [*O.*]

quid singuli volverent — — — — tacitorum in cordibus pervidebat] Joann. II. vs. 25. Οὐ χρείαν εἶχεν, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. [*O.*]

revelata nominis immensitate] Vide supr. ad Cap. XLV. init. Meurs. conj *numinis.* [*O.*]

promta in luce] i. e. manifesta, aperta, clara in luce: opp. recondita et quasi involuta. Ita Lucret. VI, 1265. *loca promta* dicit, quae in publico, in propatulo sunt. [*O.*]

semel, iterum, saepius] Fulv. Ursin. et Meursius leg. *se semel*, recte. *se* abesse non potest neque ex praecedenti *se detexit*

ſubintelligi, cum tota periodus, *qui ſermonem dedit* etc., ſit interpoſita. [*O.*]

non per vana inſomnia] Dodwellus Disſertat. II. Iren. §. LVII. pag. 199. hunc locum illuſtrat ipſiusmet Arnobii exemplo. Converſum enim, ait, ad Chriſti fidem ſomniis, immo compulſum tradit Hieronymus in Append. ad Chron. Euſeb. num. Euſebiano 2342. [*Galland.*]

diligentibus ſeſe] Legendum puto *ſe*, ſcil. Chriſtum. *diligentibus ſeſe* eſſet *diligentibus ſe ipſos.* [*O.*] Equidem *ſeſe* non temere mutaverim. Servius quidem alicubi notavit ex Jul. Caeſare, *ſe* ſimplex uſurpari, ſi quid in alium dicitur factum, *ſeſe* autem, quum in ſe ipſum. Jam vero geminus noſtro locus eſt in Scriptt. Hiſt. Aug. II. pag. 372. *militibus ſeſe imitantibus*, ubi dubiam lectionem vindicat Salmaſius monens, *ſeſe* pro *ipſum* poſitum eſſe, ut ſaepe apud iſtos auctores, quorum aetati proximus fuit Arnobius. [*Ochsner.*]

cujus nomen auditum imponit ſilentium vatibus] Elegantiſſime haec exornat Prudentius Apotheoſ. vs. 438 ſeqq. [*Elmenh.*]

arrogantium magorum] Id eſt ἀλαζόνων, qui ea promittunt et ſpondent, quae implere nequeunt. Nam quos Graeci appellant ἀλαζόνας, eos Latini *arrogantes* ſaepiſſime verterunt. [*Herald.*] Exemplum talis arrogantiae in Simone Mago deſcribit Clemens Recogn. 2. [*Elmenh.*]

majoris licentia poteſtatis] i. e. *vi*, δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ. Sic enim ἐξουσίαν videntur expreſſiſſe. Paullo poſt: *Ergo illud humanum fuit, aut ex ore ſtercoribus innutrito tale potuit jus dari, talis licentia proficiſci.* et Lib. II. *Ut enim Dii certi certas apud vos habent tutelas, licentias, poteſtates; neque eorum ab aliquo id, quod ejus non ſit poteſtatis ac licentiae, poſtulatis.* Jul. Firmic. Matheſ. Lib. II. C. 4. *ſunt autem infinitae poteſtatis et licentiae, et qui fata hominum poteſtatis ſuae auctoritate deſignent.* et Lib. IV. C. 1. *magnos, potentes, terribiles efficacesque faciat, et qui maximas civitates poteſtatis alicujus licentia ſubjugent.* [*Idem.*]

Cap. XLVII. — Quanta ſint enim haec, vel exilitatis cujus reperientur et ludi] Ita e Cod. MS. emendavit locum Lud. Carrio Emend. Lib. II. C. 13. in Gruter. Lamp. Crit. Vol. III. p. 165. Antea legebatur *reperirentur.* Senſum verborum bene expoſuit Adr. Behot. Apophoret. Lib. III. C. 8. *Quanta ſint haec, quamque maxima, quae propoſita ſunt, tamen exilitates et ludi, resque non alicujus ponderis aut momenti putabuntur, ſi conferantur cum etc. vel* h. l. augendi, exaggerandi vim habet, ut ſaep. *vel cujus exilitatis* pro *cujus quaeſo exilitatis. Ludus* autem eleganter de re facili et quam ſine labore ullo peragimus. T. Liv. Lib. XXVIII.

Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur. Sic παιδιὰν Graeci dicunt. Edit. Elmenhorstii Hanoviana habet *exilitates* — — *cuivis.* [*O.* et *Herald.*]

si traditum fuerit nosci] F. Ursin. *si datum fuerit nosse.* Sed hoc est explicare potius quam emendare. [*O.*]

cum ea solvit et vicit, quae perpetuis nexibus et immobili fuerant necessitate devincta] Stewechius reponere vult *cum ea solvit, devinxit,* ob sequens *devincta.* Male. *Solvuntur* nexus, *vincitur* necessitas. [*O.*]

Cap. XLVIII. — id est medicaminis alicujus] Haec glossema videntur Meursio. [*O.*]

querqueras] Fest. *febrem frigidam* interpretatur *et cum horrore trementem.* Ad quem locum A. Dacer. *Querquera* adjectiv. suppl. febris. *Querquerus* est a κερχαλέος, quod a κέρχω. Nam κερχαλέον Hesych. exponit σκληρὸν, ξηρὸν, διψαλέον, *grave, aridum, siticulosum,* quae omnia febri mere congruunt, quae cum siccitate ravim et tussim creat. Quare Plautus in Fragmento Frivolariae tussim jungit cum querquera:

Is mihi erat bilis, aqua intercus, tussis, febris, querquera.

Multus est de h. v. Gesner. in Thesauro, Keuchen. ad Sammonic. vs. 907. ed. P. Burmanni et Sam. Petitus in Miscellan. Lib. I. Cap. XXIII. pag. 63 seqq. quos vide. [*O.*]

quae humana corpora sustinere nescio quae voluit importuna crudelitas] Videtur in his Arnobius secutus fuisse sententiam Gnosticorum creationem hominis et materiae cuidam principio inferiori, quem Demiurgum dicebant, attribuentium, qua de re infra dicemus ad Lib. II. [*O.*]

attribuere]. Ita Meursius in Append. ex MS. Antea *aut tribuere.* [*O.*]

aut cibum aliquem jusserunt capi] Dii, quorum in fanis aegri incubabant, certa remedia per sacerdotes suos praescribebant καὶ συνέταττον. Haec enim προστάγματα a Diis profecta proprie συνταγαί. Hac de re loquitur M. Antoninus Imperator et Philosophus Lib. I. Commentar. ὁποῖόν ἐστι τὸ λεγόμενον, ὅτι συνέταξεν ὁ Ἀσκλήπιος τούτῳ ἱππασίαν, ἢ ψυχρολουσίαν, ἢ ἀνυποδησίαν. [*Herald.*] Cf. Reiff. ad Artemidor. Vol. II. pag. 452. et imprimis F. A. Wolf *Beyträge zur Geschichte des Somnambulismus aus dem Alterthum* in Miscell. Philolog. ubi pag. 424 sqq. plura ejusmodi συνταγμάτων exempla affert. [*O.*]

ambulare] Meursius *aut ambulare.* [*O.*]

in arte suspicabili positum] *Ars suspicabilis* i. e. ars suspicionibus tantum et conjecturis, non autem certis et indubitatis

veritatibus nixa, *eine Kunst, die auf bloſsen Vermuthungen, Hypotheſen beruht.* Cet. v. *ſuſpicabilis* tanquam ἅπαξ λεγόμενον affert Gesner. in Theſauro. [*O.*] Cicero de Divin. I, 14. *Artes quae conjectura continentur, et ſunt opinabiles.* [*Ochsner.*]

Cap. XLIX. — Deorum ante ora proſtrati limina ipſa converrerent oſculis] Infra Lib. VI. *Quaeque templis in omnibus proſtrati et humiles adoratis.* Mos fuit veterum in magna aliqua calamitate vel publica vel privata ſupplices ire per omnia templa, ut tandem Deorum aliquem propitium invenirent, immo procumbebant quandoque humi et hoc ſchemate ἱκέτευον. Lucret. Lib. V:

Nec pietas ulla eſt velatum ſaepe videri
Vertier ad lapidem, atque omnes accedere ad aras:
Nec procumbere humi proſtratum, et pandere palmas
Ante Deûm delubra.

Scil. ſtatim cum templa ingrederentur, conſpectis Deorum ſimulachris in ipſo limine ad terram ſeſe profundebant, et ſic ipſi quandoque limini oſculum dabant. Hoc eſt quod Artemidorus Oneirocrit. Lib. II. C. 32. dicit σαροῦν τὰ πρὸ τῶν νεῶν. Quod quidem, tanquam abjectius et parum generoſum, mulieribus quaſi proprie asſignatum. Hae enim proſtratae ante ſimulachra crinibus paſſis ſolum verrebant. Claudianus in laude Serenae vs. 224:

Numinibus votisve vacas, et ſupplice crine
Verris humum.

[*Herald. cf. Gesner. in Claudian. l. l.*] Conf. Tibull. Lib. I. Eleg. II. [*Meurſ.*]

miſerrimis votis] Stewech. mavult: *miſerrimi votis.* Sed nil mutandum. *Miſerrima vota* ſunt voces miſerabiles, lamentabiles, quibus Deorum opem implorabant, *klägliche Bitten.* [*O.*]

pietatis exſpectatione triverunt] i. e. pietatem ac miſericordiam Deorum exſpectantes. Sic enim *pietas* non ſolum apud inferioris aevi ſcriptores, ſed etiam apud alios. Hinc Antoninus Imperator *Pius* appellatus, quod natura clementiſſimus eſſet, inquit Spartianus. Atque haec appellatio ad alios poſtea Imperatores derivata. Quare Themiſtius Euphrades Orat. IX. Auguſtos ait appellatos εὐσεβεῖς, id eſt, φιλανθρώπους. *Pius* igitur *clemens* et *pietas clementia*, *Gnade*, etiam ap. politos ſcriptores. Claudian. Panegyr. de IV. Conſulatu Honorii:

— — — — *Mitis precibus, pietatis abundans,*
Poenae parcus erat. et:
Sis pius imprimis: nam cum vincamur in omni
Munere, ſola Deos aequat clementia nobis.

[*Herald. cf. Caſaubon. ad Julii Capitolini Antoninum Pium C. 2. pag. 249.*]

Nisi forte dicatis] Tento legere: *Nisi forte dicetis. Nisi* valet *sed.* Infra hoc libro: *Nisi forte dubitabis, an sit iste, de quo loquimur, imperator?* Itidem libro sequenti: *Nisi forte Rex mundi idcirco huc animas misit.* Iterum Libro V. *Nisi homo praesumens, quid dicturus esset Juppiter, circumscripsit.* [*Stewech.*]

nec reputare quis mereatur aut minime] Nourrius h. l. deesse aliquid suspicatur, sed falso, deceptus fortasse v. *minime* male intellecta. *Minime* est pro *non*, superlativus pro positivo, ut supra Cap. XXII. ubi vide notam. [*O.*]

in medio ponere] Id est ad discutiendum proponere, tanquam non satis certum et deliberatum. Ita et Graeci loquuntur. Herodot. Lib. VII. ἵνα δὲ μὴ ἰδιοβουλεύειν ὑμῖν δοκέω, τίθημι τὸ πρῆγμα εἰς μέσον, γνώμην κελεύων ὑμέων τὸν βουλόμενον ἀποφαίνεσθαι. Sic *in medio relinquere* est indefinitum relinquere. B. Augustin. de Civit. Dei Lib. III. C. 4. *Sed utrum potuerit Venus ex concubitu Anchisae Aeneam parere, vel Mars ex Sylviae concubitu filiae Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus.* Capitolinus in vita Veri sub finem: *Quod nos non in medio relinquimus, sed totum purgatum confutatumque respuimus.* [*Herald.*] Sic Tacitus Germ. extr. *quod ego ut incompertum in medium relinquam.* Vide Gell. Noct. Att. Lib. XVII. Cap. II. ibique Gronov. Corte ad Sallust. Catil. Cap. XIX. pag. 126. Bünemann. ad Lactant. Inst. VII. Cap. I. pag. 852. [*O.*]

non meriti caussa] Nihil mutandum est. Nam *meritum* ita usurpat Arnobius frequentissime pro eo, quod vulgo dicimus *demeritum* i. e. delictum, culpa. Et sane *mereri* medium verbum est. Infra Cap. LXIV. *Quodnam quaeso ob meritum? dicite. Cujus ob peccati culpam? Quid ab eo commissum est?* Et supra: *Si enim nos sumus in causa, et in nostri criminis meritum excogitatae fuerunt hae pestes.* Solinus Cap. I. *Valerium denique Soranum, quod contra interdictum eloqui id ausus foret, ob meritum profanae vocis neci datum.* Lactant. Lib. VI. C. 20. *Nam hominem, quamvis ob merita damnatum, in conspectu suo jugulari pro voluptate putat.* [*Idem.*] Male itaque Meursius *non non meriti causa*, quod esset sane durissimum. [*O.*]

Cap. L. — sui nominis cum affectione] Meursius *affictione* vel *affixione.* Lege cum Heraldo *adjectione*, vel potius *affectatione.* [*O.*] Nil mutandum. *Affectionem* pro *affectatione*, *afficere* pro *affectare* posterioris aevi scriptoribus, etiam Tertulliano usurpari monuit Salmasius ad Hist. Aug. Scriptt. Vol. I. pag. 40. Similiter *trahere* pro *tractare*, *tractus* pro *tractatus*, *ostendere* pro *ostentare*, *ostensio* pro *ostentatio* adhibetur, monente eodem Salmasio ad Hist. Aug. Vol. I. pag. 101, 442, 446, 453. [*Ochsner.*]

permiſit] i. e. poteſtatem ac facultatem attribuit. Sic ſupra hoc verbo uſus eſt Cap. 38. *Qui profundas ejus ac inenarrabiles altitudines* (*quantum noſtra quivit mediocritas capere*) *et intelligere permiſit, et docuit.* Infra Cap. 52. *Permittant uni ex populo in officium ſermonis dandi ora coarticulare mutorum.* [*Herald.*]

abrogatores] Ita editio Lugd. Bat. ex emendatione J. Douſae ap. Meurſium. Editio princeps *arrogatores* ex MS. quod ſine dubio corruptum fuit ex *arogatores* ab antiquo *arogo* i. q. *abrogo.* Vide Stewech. Ceteri editores Gelenium ſecuti habent *derogatores.* [*O.*]

Ne qua ſubeſſet ſuſpicio, magicis ſe artibus munera illa beneficiaque eſſe largitum] Confer D. Auguſtin. de Civitate Dei Lib. XVIII. C. 53. [*Stewech.*]

ſub eorum portantes et illi ſe caſibus juſſione non alia ſanitati et conſtantiae reddiderunt] Dedi lectionem Codicis MSti, cum dubius plane et incertus ſim de vera lectione loci hujus corruptiſſimi ſtatuenda, et in medio ponam conjecturas virorum doctorum, ut liberum fiat benevolo lectori judicium. Fulvius igitur Urſinus ita legendum conjicit: *ſub eorum* (Apoſtolorum ſcil.) *portatos et illi ſucceſſibus juſſione nuda ſanitati et conſtantiae reddiderunt. Succeſſus* idem quod ſeceſſus, habitatio, quo ſenſu utitur Arnobius aliquoties, v. c. Lib. VI. Cap. III. ubi *templa Gentilium* vocat *ſucceſſus quosdam parvos atque genus anguſtiſſimarum cavernarum.* Stewechio placet *ſudarium portantes et illi caſibus juſſione non alia* etc. hoc ſenſu: Apoſtoli caſibus, hoc eſt, ulceribus vel cicatricibus vel in gen. morborum ſedi apportantes vel imponentes ſudaria juſſione non alia ſanarunt, ut ſit alluſio ad locum Actuum Apoſtolicorum Cap. XIX. vs. 11. et 12. δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐκπορεύεσθαι. Quam tamen conjecturam ipſe Stewechius mox retrahens adſtipulatur Urſino. Heraldus locum ſic refingit: *ſub eorum* (ſcil. daemonum) *rotantes et illi ſe incurſibus* etc. Adr. Behotius in Apophoret. Lib. III. Cap. VIII. mutat audaciſſime: *et illi ſub eorum* (daemonum) *potentatu* (vide Caput ſequens) *poſitos et illiſos caſibus juſſione non alia,* (quam invocato nomine Chriſti) *ſanitati et conſtantiae reddiderunt.* Editor tandem Lugd. Bat. *ſub eorum tortantes et illi ſe caſibus* etc. quam conjecturam tanquam leniſſimam loci corruptiſſimi medicinam cum amiciſſimo Ochsnero maxime approbo. *Caſus daemonum* dixit Arnobius pro caſibus a daemonibus immiſſis, ut *reliquiae Danaum, vulnus Ulixi* apud Virgilium. [*O.*]

sanitati et constantiae reddiderunt] Proprie omnino. Nam furiosi et possessi de statu suo dejiciuntur, et diversis incursibus rotantur. *Constantia* igitur, quando in statu nostro permanemus. Glossae: *constans* — σταθερὸς, εὐσταθής. Lactantius Lib. IV. Cap. XXVII. *hominumque mentes motas, et malis incursibus furiatas in sensus pristinos reponebat.* [*Herald.*] Conf. Burmann. ad Vellej. Paterc. II. Cap. XXIX. [*Ochsner.*]

liniamenta et hi corporum haud dissimili conciliavere contactu] Behotius in Apophoret. Lib. III. Cap. VIII. legendum censet *laniamenta* etc. quod vocabulum, quamvis non agnoscant Lexicographi, ferri posset, cum Arnobius plura habeat ἅπαξ λεγόμενα. At vero h. l. non de vulneribus aut cicatricibus, quibus corpus laniatur, sed de pustulis et verrucis leprae, quae corpus foedant, ejusque liniamenta deformant, sermo est. *Conciliare* autem est συνάπτειν, concinnare, instaurare. Multo minus placet Fulvii Ursini conjectura *liniimenta*, a *lino*, ĕre. [*O.*]

statuerunt errantes aquas] *Statuere* nove pro sistere dixit. Ita Cyprianus contra Demetrianum: *si fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, homines morbida valetudo consumat.* [*Meurs. pag.* 32.]

suos per tramites] hoc est per tramites ipsis a natura destinatos, *durch ihre gewohnten, natürlichen Kanäle.* [*O.*]

recusantia perpeti sanitatem] Id est *desperata*, ἀπεγνωσμένα. Sic enim verbum Graecum exprimere voluit. [*Herald.*]

continuato frenavit a pastu] Bene explicat Behotius: Compescuit ulcera ab erosione, quae diu continuaverat: depastos diu cancere rodenti artus curavit, et frenavit mali serpentis luem. At non audiendus idem Behotius legend. conjiciens: *continuato frenavit harpastu*, h. e. ut ille explicat, coëunte commissura, et juncto ulceris hiatu. Sed *harpastus* nulla vox. Scribendum fuisset *frenavit herpestu*, ab ἕρπειν, unde *herpes* ap. Lucret. VI, 665. et *herpesticus* Lucil. ap. Non. Ceterum apposite Wakefield in Silv. Crit. Part. III. pag. 139. cum nostro loco comparat verba Joannis Chrysostomi Serm. XVII. Vol. I. p. 107. (ed. Savill.) Ἀλλ' ἵνα μάθῃς τοῦ δεσπότου τὴν φιλανθρωπίαν, ὅτι οὐδὲ τὸ τυχὸν ἀνεβάλλετο, ἀλλ' εὐθέως οἶδε τὸ γεγονὸς καὶ τοῦ ἕλκους τὸ μέγεθος, καὶ ἐπὶ τὴν ἰατρείαν ἔσπευσεν, ἵνα μὴ νομὴν ἐργασάμενον τὸ ἕλκος ἀνίατον τὸ τραῦμα κατασκευάσῃ. Διὰ τοῦτο τοίνυν προκαταλαμβάνων ἐπείγεται, καὶ εὐθέως παρεὶς τὴν νομὴν τοῦ ἕλκους ἵστᾶ τε, καὶ οὐδὲ πρὸς βραχὺ κατέλιπεν ἀπρονόητον, τὴν οἰκείαν ἀγαθότητα μιμούμενος. [*O.*] Quare scribit Artemidorus, morbum videri bestiam, propter haec morborum genera scil., a quibus humana corpora depascuntur. Lib. II. Oneirocrit. Cap. XII. ὅταν δὲ ἀπειλῇ ἢ ἀγριαίνη-

ται ὁ λέων, φόβον τε ἐπάγει, καὶ νόσον μαντεύεται· ἔοικε γὰρ ἡ νόσος θηρίῳ. [*Herald.*] De vi v. *pastus* multus est Oudendorp. ad Apulej. Met. V. p. 353. [*O.*]

contumaciam canceris saevi ad subeundam cicatricem circumscriptis evaginationibus compulerunt] Ad subeundam cicatricem compulsus videtur cancer, quatenus latius per membra grassari prohiberetur et intra spatium cicatricis circumscriptum contineretur, itaque ex ampliori campo quasi in angustiam se recipere cogeretur. [*Ochsner.*] *Circumscriptis evaginationibus* itaque idem est, quod supra dixerat *frenato pastu.* Neque mutandum cum Gelenio *evagationibus.* Scripsit scil. Arnobius *evaginationibus* more antiquorum, qui dicebant *vager, vaginor, fruor, fruinor, nato, natino, domo, domino*, pro quo nunc *dominor* deponentaliter efferunt. Vide Meurs. in Append. [*O.*]

interemtos revocavit ad vitam] non occisos et vi aliena confectos, sed simpliciter e medio sublatos. Nam hoc *interimere*, a rebus humanis aliquem omnino tollere. *Emere* enim olim auferre, et nota vis particulae *inter* in his compositionibus, pro *funditus, omnino*, notata ab accuratissimo Grammatico Aelio Donato. *Interemti* igitur, qui saepius *exemti* simpliciter. Solinus Cap. 16. *contraversum laeta sunt funera, adeo ut exemtos gaudiis prosequantur.* [*Herald.*]

et ab tumulis remeare defunctos exsequiarum conversione jusserunt] Zeno Veronensis (imitator Arnobii) sermone de spe, fide et charitate: *Mortuosque saepe ipsos a sepulchris cum suis sibi exsequiis reverti jusserunt, ut omnes mirarentur fieri lachrymas gaudii, quae nunc fuerant orbitatis.* [*Herald.*] *Exsequiarum conversio* est igitur, cum funus secuti revertuntur et a mortuis excitatum domum deducunt. [*O.*]

Cap. LI. — Curionem] *Curiones* curiarum sacerdotes, qui earum sacra procurabant. Res notissima. [*O.*]

quinimmo dialem, quo Dius est, flaminem] In textum recepi emendationem hanc Petri Colvii prolatam in notis ad Apulej. Met. Lib. VI. p. 408., ut mihi videtur, unice veram. Sensus est: Juppiter a diali, qui ipsi attribuitur, flamine *Dius* esse intelligitur, i. e. is, *a quo vita dari putabatur hominibus*, ut Festus interpretatur v. *dialis.* Antea legebatur, *quod ejus est*, quod tolerari possit hoc sensu, *quod ejus est* scil. proprium, κατ' ἐξοχήν. Novimus enim, a Numa Pompilio tres institutos flamines, Dialem, Martialem, Quirinalem, postea temporis progressu pluribus additis ad 15 numerum eorum excrevisse, quos omnes cum dignitate longe anteiret flamen Dialis, is κατ' ἐξοχὴν *flamen* dictus est. Canter. leg. censet: *quod majus est*, scil. quam Pontifex Maximus, respiciens

ſine dubio ad locum Feſt. v. *Ordo ſacrorum*, ubi haec leguntur: *Maximus* (ſacerdotum) *videtur Rex* (ſacrificulus), *deinde Dialis, poſt hunc Martialis, quarto loco Quirinalis, quinto Pontifex Maximus. Itaque in conviviis ſolus Rex ſupra omnes accubat. Sed Dialis ſupra Martialem, et Quirinalem, Martialis ſupra proximum, omnes dein ſupra Pontificem.* Multo minus audiendus Lud. Carrio Emendd. Lib. II. C. 13. p. 164. Vol. III. Lampad. Crit. Gruteri legendum conjiciens: *quo deus eſt*, quaſi Juppiter flamine tantum Diali deus ſit, neque in Deorum cenſum relatus, niſi flaminem haberet. At quamvis, ut diximus, et inferiorum etiam Deorum, v. c. Volcani, Furinae, Carmentae, Pomonae, fuerint flamines, tamen multi alii et majorum gentium Dii erant, v. c. Neptunus, Apollo, Juno etc., quorum nullum erat flaminium. Vide Stewech. h. l. et, qui hac de re multus eſt, Roſin. Antiq. Rom. Lib. III. C. 15 — 17. [*O.*]

ſitum enervatis] Veriſſima haec emendatio debetur Gelenio. MS. *ſitus eruatis* vitioſiſſime. Orta haud dubie menda ex abbreviata ſcriptura *ēervatis*. [*Meurſ. in Append.*]

puſtulam] Gloſſae: *puſtula*, φλυκταίνα. (Schwiele.) [*Elmenh.*] Cf. Turneb. Adverſ. XXIII, 2. p. 270. [*O.*]

reduviam] *Reduvia*, teſte Feſto, *appellatur, cum circa ungues cutis ſe reſolvit.* Eo verbo Plinium Hiſt. Nat. Lib. VII. C. 19. et Cic. Orat. pro Sexto Roſc. Amerino uſos fuiſſe legimus. Vide ſis Turneb. Adverſar. Lib. XVII. C. 8. [*Nourrius.*] Cf. Gesner. in Theſauro. [*O.*]

papulam] *Papularum duo ſunt genera, alterum eſt, in quo per minutas puſtulas cutis exaſperatur leviterque roditur, alterum, quam ἀγρίαν Graeci appellant, in qua ſimiliter quidem, ſed magis cutis exaſperatur.* Celſus de Medicin. V. C. 28. §. 18. [*Elmenh.*] Cf. Voſſ. ad Virgil. Georg. III, 566. Ceterum hae voces miſere corruptae ſunt in editione prima, ubi legitur: *ſed ut pullulare dubiam papulam.* [*O.*]

tale potuit jus dari, talis licentia proficiſci] *Jus* pro potentia et licentia apud Arnobium. Infra: *Atqui utinam cuncta referri in ſcripta potuiſſent, vel quae ab ipſo geſta ſunt, vel quae ab ejus praeconibus pari jure et potentia terminata.* Sic apud Jurisconſultos. [*Herald.*] De v. *licentia* vide ſupra ad C. XLVI. [*O.*]

potentatuique] *Potentatus* pro potentia, poteſtate probatum et optimae latinitatis vocabulum, quo uſi ſunt Caeſar, Livius et alii. Vide Meurſ. p. 53. Ol. Borrich. Cogitat. p. 199. Jo. Vorſt. de Latinitate ſelecta Part. IV. C. 1. p. 241. ed. Gesneri et Cellar. ad Lactant. Inſt. Lib. VI. Cap. XVII. pag. 791. ed. Bünem. [*O.*]

id enim quod potueris, feceris, et quod praeſtare debuerit vis tua, ut operis eſſet una et ipſius qui operaretur qua-

litas] Ita Fulv. Urfinus et Ed. Lugd. Bat. Cod. MS. et edit. princeps *ut poteris effet una* etc. nullo fenfu, pro quo edidit Gelenius: *ut potens effet una.* Stewech. *Sed quod praeftare debuerit vis tua, ut potens effet una et ipfius qui operaretur qualitas: transfcribere poffe* etc. conjungens cum fequentibus. Sed praeftat quod edidimus. Senfus eft, ut qualitas, h. e. vis, poteftas, una eademque (humana fcil.) et in opere, et in ipfo qui operaretur cernatur. [*O.*]

Tranfcribere] i. e. tradere, transferre. Ita Virgil. Aen. VII, 422:

Et tua Dardaniis tranfcribi fceptra colonis.

ubi Servius: *tranfcribi: tradi. Sermo autem hic tractus eft de pecunia, nam fcribi eft dari.* Ifidorus in Gloff. *Transfcribit*, per fcripturam tradit. Vid. Savaro ad Sidon. Carm. II. vs. 463. p. 32. [*O.*]

Cap. LII. — Age nunc veniat quis fuper igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroaftres] Magna de hoc loco inter eruditos diffenfio eft. Heraldo verba *fuper igneam zonam* a fciolo quodam interpretamenti vice adjecta videntur, cum Zoroaftrem ex ignea zona, h. e. e Libya interiori vel Aethiopia τῆς κατακεκαυμένης vicina, nullus veterum agnofcat: itaque legendum putat: *Veniat quis Azonaces magus interiore ab orbe* etc. ut fermo fit de Azonace mago, quem Zoroaftris fuiffe praeceptorem Hermippus tradidit, tefte Plinio Hift. Nat. Lib. XXX. Cap. 1. Vulgatam autem defendit Stanley Hiftoria Philofophica pag. 1112. ed. Lipf. putans Arnobium refpexiffe h. l. ad eam hiftoriam, quam refert Dio Chryfoftomus in Oratione Boryfthenit., ubi Zoroafter Perfa (confunditur enim cum altero) dicitur ex igneo monte ad populum veniffe: verba itaque *per igneam zonam* non intelligenda de Libyae aridis, fed aut de monte illo igneo, aut de fede numinum zonis addictorum, quae eft, fecundum doctrinam Chaldaeorum, fupra Empyreum vel corporeum coelum. Salmafius in editione Arnobii Lugduno-Batava legit: *Veniat quaefo per igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroaftres*, quam conjecturam defendit in Exercitationibus fuis Plinianis ad Solinum pag. 355. fe oftenfurum promittens, Zoroaftrem etiam Aethiopem habitum fuiffe ab antiquis aut ex interiore Libya; quod, vellem, exfolviffet. Etiam *quis fuper* male mutatum in *quaefo per. Quis* enim et *aliquis* nec non *quidam* per contemtum faepiffime apud noftrum. Sic infra Lib. IV. C. 26. *nefcio quis Hercules*, ubi vide notam Heraldi. [*O.*]

Age nunc veniat quaefo per igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroaftres etc.] De hoc magorum auctore mira tradunt veteres. Perfae quidem, tefte Dione Chryfoftomo in Boryfthen. (Tom. II. Reisk. p. 93. O.) eum dicunt fapientiae ac juftitiae ftudio in montem nefcio quem fceffiffe, ac deinde eum mon-

tem igne caelitus lapſo conflagraſſe: cumque is continuo arderet, regem una cum proximis adorandi cauſa eo acceſſiſſe: ac tum Zoroaſtrem repente ex flammis illaeſum apparuiſſe benigno vultu, jubentem, ut animo fidenti eſſent, ac certa ſacrificia factitarent, eo enim in loco praeſentes eſſe Deos. Eadem fere Suidas et Georgius Cedrenus de Zoroaſtre produnt, eum ſcilicet, uti a Diis immortalibus precatus fuerat, fulmine arſiſſe, cum Perſis prius mandaviſſet, ut cineres ſuos colerent ac ſervarent, tanquam manſuri apud eos imperii pignus. Paullo aliter Clemens Rom. in Recognitionibus homilia IX. De Zoroaſtris antro Porphyrius ex Eubulo in antro Nympharum ſcribit. Quibus accedit Gregorius Turon. Lib. I. Hiſt. Francorum his verbis: *Primogenitus Cham filii Noe fuit Chus: hic ad Perſas tranſiit, quem Perſae vocitavere Zoroaſtrem, id eſt, viventem ſtellam. Ab hoc etiam ignem adorare conſueti, ipſum divinitus igne conſumtum ut Deum colunt.* Plures autem fuere Zoroaſtres, ut ſatis conſtat; ſed omnium antiquiſſimus fuit Bactrianus, quippe Nini Aſſyriorum regis aequalis. (Vide Arnob. ſupra Cap. 5.) Hunc Semiramis Aſſyriorum regina bello ſuperavit, ut docet Theon in Progymnasm. Cap. *περὶ συγκρίσεως* — — *Οὐ γὰρ εἰ Τόμυρις κρείσσων ἐστὶ Κύρου, ἢ καὶ μὰ Δία Σεμίραμις Ζωροάστρου τοῦ Βακτρίου, ἤδη συγχωρητέον τὸ θῆλυ τοῦ ἄῤῥενος ἀνδρειότερον εἶναι*: alter fuit Pamphylius genere, Armenii filius, quem Hera vocat Plato Lib. X. de Republ., ut ſcribit Clemens Alexandr. Lib. V. Stromat. et noſter h. l. Fuit et Zoroaſter Proconneſius paullo anterior Xerxis temporibus, teſte Plinio Hiſt. Nat. Lib. XXX. Cap. 2. Hunc vero, qui Magiae Perſis auctor fuit, Oromazis filium vocat Plato in Alcibiade I. [*Valeſ. ad Ammian. Marcell. Lib. XXIII. Cap. VI.* §. 32.] Conf. Marsham. Canon. Chron. p. 144 ſeq. et Salmaſ. ad Solin. p. 335. [*O.*]

Zoroaſtres, Hermippo ut aſſentiamur auctori. Bactrianus et ille conveniat, cujus Cteſias res geſtas hiſtoriarum exponit in primo, Armenius Hoſthanis nepos, et familiaris Pamphylus Cyri,] Haec verba, prout interpunguntur, diverſam omnino interpretationem admittunt. Noſtram interpunctionem ſi ſequamur, videntur ab Arnobio quatuor memorari Zoroaſtres, primus Chaldaeus, Aſſyrius etiam Suidae dictus, qui dicitur fulmine percuſſus interiiſſe; ſecundus Bactrianus, cujus ſupra Cap. V. meminit Arnobius, cujusque res geſtas Cteſias hiſtoriarum in primo expoſuerat; cf. Juſtin. Lib. I. initio; tertius Armenius, nepos Hoſthanis; quartus tandem Pamphylius, alio nomine Er, quem poſt mortem decem dierum, quibus inter cadavera jacuerat, ad vitam rediiſſe adfirmat Plato de Republica Lib. X. fine, quemque etiam Zoroaſtrem dictum teſtatur Clemens Alexandrinus Stromat.

Lib. V. p. 598. ed. Francofurt. (Cf., qui de eo multus eſt, Paul. Leopard. Emendatt. Lib. IX. C. 2. in Gruteri Lampad. Tom. III. p. 170.) Aliter autem locum noſtrum legit et diſtinguit Meurſius et Salmaſius ad Solin. p. 335. *Zoroaſtres, Hermippo ut adſentiamur auctori, Bactrianus. Et ille conveniat, cujus Cteſias res geſtas hiſtoriarum exponit in primo, Armenius, Hoſtanis* (in editione Arnobii Lugd. Bat. eſt *Zoſtriani*, qua de cauſſa, non video) *nepos; et familiaris Pamphilus Cyri.* Itaque ſecundum Salmaſium tres fuere duntaxat Zoroaſtres, primus, ſecundum quosdam, ex interiore Libya, vel Aethiopia τῆς κεκαυμένης vicina, aut, ſi Hermippo fides habeatur, Bactrianus; alter Armenius, nepos Hoſtanis, cujus res geſtas ſcripſit Cteſias; tertius Pamphilus nomine, amicus Cyri. Henr. Urſinus in Exercitt. de Zoroaſtro etc. Norimbergae 1661. editis ex eadem Salmaſii lectione colligit, ab Arnobio duos tantum memorari, ac manifeſto explodi Bactrianum, Hermippi Zoroaſtrem; Cteſiam autem, dum confutat fabuloſam hiſtoriam Eudoxi, probare, Zoroaſtrem vixiſſe tempore Cyri. Sed verba Arnobii ea mutatione non indigere videntur; nam Zoroaſter ille, cujus meminit Cteſias, videtur non alius fuiſſe quam Bactrianus: ſex enim priores ejus libri complectebantur tantum, ut oſtendit Photius Cod. 72., hiſtoriam Asſyriacam atque eventus, qui res Perſicas anteceſſerunt. Ideo falſa videtur conjectura Salmaſii, qui citationem Cteſiae Arnobianam refert ad Hoſtanis nepotem, cum Hoſtanes, auctore Plinio Hiſt. Nat. Lib. XXX. C. 1., ſub Dario Hyſtaſpide vixerit: et verba, *Armenius Hoſtanis nepos et familiaris Pamphylius Cyri*, quibus duos memorari Zoroaſtres volunt, corrupta videntur et ita reſtituenda: *Armenius Hoſtanis nepos et familiaris: Pamphylius Erus*, ubi *familiaris* idem eſt ac γνώριμος, diſcipulus, ita ut verbis illis unus tantum notetur. Ceterum *Hoſtanes* ſive *Oſtanes* ille, cujus Arnobius meminit, is eſt, quem Plinius Hiſt. Nat. XXX, 1. dicit *Xerxis in eo bello, quod Graeciae intulerat, comitem, velut ſemina artis portentoſae ſparſiſſe, obiter infecto, quacunque commeaverat, mundo.* Cf. Minuc. Felic. Octav. C. 26. *Hermippus*, quem noſter allegat, teſte eodem Plinio l. l., *vicies centum millia verſuum a Zoroaſtre condita, indicibus quoque voluminum ejus poſitis, explanavit.* Haec excerpſimus e Thom. Stanley Hiſtoria Philoſophica Part. XIII. Sect. I. C. 2. p. 1111 ſeqq. ed. Lipſ. qui duorum etiam aliorum Zoroaſtrorum meminit, Medo-Perſae et Proconneſii, qui autem nihil ad Arnobium. Conf. Marsham. Canon Chronic. pag. 144 ſeqq. ed. Franequer. et Paſtoret in lib. tit. Zoroaſtre, Confucius et Mahomet pag. 6, et 7. [*O.*]

Hermippo ut asſentiamur auctori] De Hermippo Smyrnaeo videndus Voſſius de Hiſt. Graecis Lib. I. pag. 102 ſeq. Multa

ſcripſit, inter alia βίους (inter quas vitas ultima ac recentiſſima erat Theophraſti vita, unde aequalem illi fuiſſe conficitur) et περὶ Μάγων, teſte Plinio Hiſt. Nat. Lib. XXX. Cap. 1. *Hermippus, qui de tota arte magica diligentiſſime ſcripſit, et vicies centum millia verſuum a Zoroaſtre condita, indicibus quoque voluminum ejus poſitis, explanavit*, ex quo libro ſua hauſiſſe videtur Arnobius. [*Nourr.* p. 543. et *O.*]

Armenius Zoſtriani nepos] *Armenius* pro Armenii filius, ὁ Ἀρμενίου, accipit Valeſius ad Ammiani l. l. Male. Nam videtur Arnobius vel potius Cteſias, quem exſcripſit, de alio Zoroaſtre Armenio loqui eumque diſtinguere a Bactriano. [*O.*]

et familiaris Pamphilus Cyri] Mihi nomen Cyri ſuſpectum eſt. Nam cum dicat Arnobius, Cteſiam Lib. I. Hiſt. hujus Magi mentionem feciſſe, certum autem ſit, Cteſiam libris ſex prioribus de Aſſyriorum ac Medorum rebus ſcripſiſſe ac in ſeptimo libro res Perſicas aggreſſum: quomodo in Libro I. Cyri meminiſſe potuit Cteſias, non video. Itaque *Nini* fortaſſe in Arnobio legendum eſt. [*Valeſ. ad Ammian. l. l.*] Parum attente Arnobii verba legiſſe videtur Valeſius. Nam quae ex Cteſia citat Arnobius, reſpiciunt tantum ad Armenium Zoroaſtrem. Zoſtriani vel, ut alii habent, Hoſtanis nepotem, a quo diverſus Pamphilus, (nomen proprium hominis, non gentis,) alius Magus Cyri aequalis et familiaris, cujus fortaſſis apud Hermippum facta mentio. [*O.*]

Apollonius, Damigero et Dardanus] Horum magorum meminit quoque Apulejus in Apologia pag. 331. ed. Elmenh. et Tertullian. de anima Cap. LVII. *Apollonius* eſt Tyaneus ille, philoſophus Pythagoricus et thaumaturgus, cujus vitam ſcripſit Philoſtratus. *Damigero* Joann. Wyerus putat eundem eſſe cum Demogorgone. Hadrianus Junius autem exiſtimat, eſſe Democriti in magicis appellationem, quem Chaldaeos et magos audiviſſe, ipſumque Magicorum Libros edidiſſe, auctor eſt Diogenes Laertius in ejus vita et Plinius Hiſt. Nat. Lib. XXX. prooem.. Sed aperte diſtinguit Collector Geoponicorum, utriusque, et Democriti et Damogeronis ſ. Damigeronis, fragmenta operi inſerens. Videtur itaque fuiſſe hujus nominis Magicorum aliquis vel Phyſicorum ſcriptor, de quo nihil conſtat. Vide P. Needham. Prolegg. ad Geopon. pag. LIV. ed. Niclas. *Dardanus* Phoenicius, inſignis magus, cujus e ſepulchro petitis et diligenter perlectis libris longe doctiſſimus evaſiſſe Democritus memoratur a Plinio l. l. Hinc *Dardaniae artes*, i. e. magicae, apud Columell. Lib. X. de cultu hortorum vs. 358., ubi vide intpp. Cf. Jo. Brodaei Miſcellan. Lib. IV. C. 10. in Theſauro Critico Gruteri Vol. II. pag. 515. Jo. Pamel. ad Tertullian. l. l. Savaron. ad Sidon. Lib. V. Epiſt. IX. pag. 342. et inprimis, qui de eo multus

eſt, D. Tiedemann. in Diſputatione de Magicarum artium origine etc. pag. 37. et 39. [*O.*]

Velus, Julianus] Quidam (Joſ. Mercerus) legendum exiſtimant *Nilus*, *Vulcanus*, (Sed de Juliano Theurgicorum auctore vide Notam ſequentem. *O.*) quandoquidem Laertius Prooem. §. 1. dixit: Αἰγυπτίου μὲν γὰρ Νείλου γενέσθαι παῖδα Ἥφαιστον, ὃν ἄρξαι φιλοσοφίας. Sed ibi philoſophiae nomine magiam intelligendam nulli umquam probaverunt. Alii itaque pro *Velus* emendandum putant *Belus*. Nec jure quidem prorſus immerito. Primae etenim utriusque nominis litterae B et V ſaepiſſime a librariis commutantur. Belus vero, ut narrat Diodorus Siculus Lib. I., Flamines Aegyptiorum more publicis oneribus et impenſis exemtos inſtituit. Hi autem, quos Babylonii vocant Chaldaeos, ſolebant, quemadmodum ſacerdotes, phyſici atque aſtrologi, ſtellas obſervare. Quam procul dubio ob cauſam Belus a Plinio et Solino ſyderalis ſcientiae dicitur inventor, atque ab Hieronymo (in Oſeam Cap. 2.) idem, qui ab Hebraeis Bel, a Sidoniis et Phoenicibus Baal appellatur. atque a Nino, illius filio, in Deorum ordinem relatus. [*Nourr. p.* 534 *ſeq.*]

Julianus] Cognomine Theurgus (florens ſub Marco Antonino Philoſopho) magnum inter Magos nactus nomen. Hunc narrat Anaſtaſius peſtilentiam Romae magicis artibus ſanaſſe. Suidas et alii pluviam, quam alii Arnuphi tribuunt auctori, effeciſſe eum ſcribunt. Habebat is, auctore eodem Suida, patrem Julianum Chaldaeum, qui de daemonibus ſcripſit et κυφι, id eſt phylacterio, quo a ſingulis corporis partibus arcere morbos magicis cerimoniis queamus. Julianus filius ſcripſit theurgica, τελεστικὰ, λόγια, δι᾽ ἐπῶν, aliaque ad diſciplinam hanc arcanam ſpectantia. Cf. *D. Tiedemann.* in *Diſp. de Magic. artiam origg. pag.* 74. [*O.*]

Baebulus] De hoc nulla apud veteres mentio, quare Nourrius veroſimiliter leg. cenſet *Babilus*, cujus tanquam illuſtris Aſtrologi Suetonius meminit in Nerone Cap. 36., ubi Caſaubonus legend. exiſtimat *Babylas*, nam in Graecorum hiſtoriis Βαβυλᾶς uſitatum nomen, quod valde affine eſt τῷ *Baebulus*. [*O.*] Cf. Oudendorp. ad Suet. l. l. [*Ochsner.*]

in officium ſermonis dandi] *Sermonem dare* dicit Arnobius loquutione rara, ſed non impropria. Non opus ergo eſt reſcribere, *in officium ſermocinandi.* [*Herald.*]

ſurdorum auriculas reſerare] Editor Lugd. Bat. dedit *returare*, i. e. aperire, recludere. Opp. *obturare*. vide Nonium h. v. Quod, ſi modo Codicis fide niteretur, apprime conveniret Arnobio, antiquorum et obſoletorum verborum aucupi. [*O.*]

ipſi faciant, et cum ſuis ritibus faciant, quidquid maleſici graminis etc.] Meurſius delet poſterius *faciant*. N. Heinſius Adverſar. Lib. II. C. 9. pag. 272. legend. cenſet: *et cum ſuis ritibus acuant, quidquid* etc. acute quidem; ſed nil mutandum. Verba enim *quidquid maleſici graminis* etc. pertinent ad ſequens *adjiciant* — — *colligant*, et quidem, ut mihi videtur, ad poſterius. Nam *fremorem verborum colligere* dici vix poſſet. [*O.*]

fremor ille verborum] *Fremorem verborum* appellat proprie Arnobius, quod *murmur magicum* et *ſuſurrum magicum* alii. *Stridorem magicum* dicit Tibullus I, 2. vs. 47:

Jam ciet infernas magico ſtridore catervas.

Nempe, quia magica illa carmina brevius et concitatius proferebantur, ſummisque tantum labris. Inde et Graeci ψιθύρους, ψιθυρισμοὺς dicunt. [*Herald.*] Cf. Savaro ad Sidon. Carm. II. vs. 86. pag. 12. [*O.*]

non interdicimus, colligant] Nimis pro imperio *interdicimus*. Malim igitur *intercedimus*, i. e. prohibemus, quo verbo utitur Arnobius et alibi non ſemel. Translatum a Tribunorum et aliorum interceſſionibus, quorum intercedentium vox erat *Veto* aut *Prohibeo*. [*Herald.*]

recognoſcere] Meurſius conj. *e re cognoſcere*. [*O.*]

Cap. LIII. — ut remini] *Remini* reſtituit Th. Canter. Var. Lect. Lib. II. C. 17., antea *memini* vitioſe. [*O.*]

ſiquidem res anima pretioſa eſt, nec ipſo ſe homini etc.] Meurſius p. 34. legendum ſuſpicatur *nec ipſa ſcilicet homini* etc. [*O.*]

nihil fraudis delituit in Chriſto] Ita Herald. ex MS. Antea legebatur *nihil fraudis, nihil delicti in Chriſto*. [*O.*]

atque in laſciviam diſſolvamini cachinnorum] Prudentius περὶ στεφάνων: *Cur tu ſacrate per cachinnos ſolveris.* Petronius: *Stabat inter haec Giton, et riſu diſſolvebat ilia ſua.* [*Elmenh.*] Pro *atque* Meurſius mavult *aeque* male. [*O.*]

Deus radice ab intima] i. e. omni parte, intima ſua vi ac natura Deus, purus putus Deus, *ganz und durchaus Gott, Gott nach ſeiner innerſten Natur.* In ſeq. pro *ab incognitis regnis* Stewech. mavult *inconditis* i. e. aeternis. [*O.*]

Et merito. Exutus at corpore etc.] Ita feliciſſime emendavit et diſtinxit locum editor Lugd. Bat. Antea erat *et merito exutus a corpore*, quod recte offendebat Stewechium, quaſi merito ſuo Chriſtus exutus corpore h. e. mortuus ſit. Itaque conjiciebat legendum *at emerito* (h. e. vita functo) *exutus à corpore.* Sed multo melior videtur Salmaſii emendatio. *Et meritò* ſcil. cum praecedentibus jungendum hoc ſenſu: *Merito illum non noverunt.*

Mirari non licet, si illum non noverunt. Es ist natürlich, dass sie ihn nicht kannten. [*O.*]

postquam videri se passus est, cujus esset aut magnitudinis sciri] Locus mendosus, quem duplici conjectura restituere conatur Adr. Behotius in Apophoret. Lib. III. C. 8. nimirum: *postquam videri se passus est, quis esset, aut cujus magnitudinis*, verbo *sciri* tanquam inepto glossemate expuncto, aut ita: *postquam videri se passus est, quis esset, aut cujus magnitudinis sciri*, pro *aut sciri, cujus esset magnitudinis.* Equidem priorem praefero. [*O.*]

Cap. LIV. — Quinam isti sunt, fortasse quaeritis? Gentes etc.] Secutus sum in his et sequentibus interpunctionem Meursii et in sequentibus lego *commodaret* pro *commodarent.* [*O.*]

nunquam rebus ejusmodi credulitatis suae commodaret assensum] Afri utuntur saepissime praeterito imperfecto pro plusquamperfecto, ut loquuntur Grammatici. Exstat haec ἐναλλαγὴ apud Arnobium et Tertullianum locis compluribus: quin et apud antiquos scriptores, ut apud Plautum non raro. Hinc igitur Augustini celebre dictum illud: *Non crederem Evangelio, nisi me Ecclesiae commoveret auctoritas.* Id est non credidissem, tum, quum eram Manichaeus. Sic h. l. *commodarent* pro *commodassent.* [*Herald.*] Plura hujus Enallages exempla collegerunt Corte ad Sallust. Jugurth. Cap. 59. pag. 681. et Gronov. ad Liv. Lib. XXXIV. C. 4. [*O.*]

vanos, mendaces] Haec eadem copulat Virgilius Aen. II. vs. 79 seq.:

— — — — *nec si miserum Fortuna Sinonem*
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.

Vani autem quinam proprie dicantur, docet A. Gellius Lib. XVIII. C. 4. *Nos autem postea ex Apollinari didicimus, vanos proprie dici, non, ut vulgus diceret, desipientes et hebetes, aut ineptos; sed, ut veterum doctissimi dixissent, mendaces et infidos, et levia inaniaque pro gravibus et veris astutissime componentes.* Neque satis plane Gellius: *vani* enim potius, qui morbo quodam et *ingenita mentiendi voluptate* (ut ait Tertullian. Apologet. C. 7.) *mentiuntur;* quam qui mendacia astute componunt. *Vani* sunt itaque, qui Graecis dicuntur μάταιοι, quia μάτην, id est nullius lucri caussa, sed genio suo tantum morem gerentes mentiuntur. [*Herald.*] Nostri *Aufschneider, Windbeutel.* [*O.*]

aut puerili] Est e correctione Heraldi: antea *ut puerili.* [*O.*]

ut execrabili haberentur in nomine] Nonnulli (Fulv. Ursinus) legendum existimabant *in omine:* nempe quia infausti habiti Christiani. Sed hac ipsa de causa vulgata lectio retinenda

erat: ut significetur scilicet, ipsum nomen Christianorum infaustum fuisse et execrabile. Supra: *Quid ut ominis pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione?* Hoc autem *execrabile nomen.* Glossae: *Execramur*, καταρώμεθα, ἀποτροπιαζόμεθα, βδελυττόμεθα. item: *Execrat*, ἀπαγορεύει, ἀφελπίζει (pro quo legendum ἀφιερίζει), ἀπεύχεται, καταρᾶται. Execrabiles igitur erant, quos arcebant sacris, tanquam impios, pollutos, et magno aliquo scelere impiatos: ἐναγεῖς apud Graecos. (quos si restituebant, *resecrare* eos dicebantur.) Vid. Cornel. Nep. Alcibiad. C. 6. [*Herald.*]

Cap. LV. — coeli convexionibusque dimotae] Obert. Gifanius legendum censet *coelique convexionibus*, probante Th. Cantero. Sed nil mutandum. Amat hoc Arnobius, v. c. Lib. II. Cap. II. *a quo omnia terrena cunctaque coelestia animantur motu irriganturque vitali.* Sic enim vel optimi scriptores, v. c. Cornel. Nepos Timoleonte init. *Siciliam multos annos bello vexatam, a barbarisque oppressam.* [*O.*] Vellejus Pat. II. C. 75. *Tiberium Caesarem, vindicem Romani imperii, futurumque ejusdem Caesaris filium, gestans sinu.* [*Ochsner.*]

temeraria desperatione] i. e. ἀπονοίᾳ. Vide supra ad Cap. XXV. [*O.*]

beneficia patris munerandis animis hominibusque] Haec lectio vitiosa videbatur interpretibus vario modo illam restituentibus. Gelenius: *et munera Dis hominibusque portabant.* Lud. Carrio: *et munera sanandis animis hominibusque portabant*, sequente editore Lugd. Bat. Alii: *munerandis feminis hominibusque.* Alii: *munera piis animis ominibusque.* Alii: *munera nudis animis ominibusque.* Heraldus: *munera mundi terminos adusque portabant.* Sed recte, opinor, antiquam lectionem defendit Stewechius. *Homines* enim h. l. i. q. corpora. Sic infra Lib. II. Cap. XXVIII. *animae foris positae et nondum hominibus conjugatae.* Eodem sensu *homines* opponuntur *animis* in notissimo illo Homeri loco Iliad. A. init.:

Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν
Ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν etc.

Cf. Scholia ad Aristophan. Acharn. vs. 397. Et *munerare* absolute *beglücken, beschenken.* Neque etiam omnia omnino Christi et Apostolorum miracula in sanationibus constabant. [*O.*]

Cap. LVI. — Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt, extulere in immensum etc.] Just. Lipsius Epistolic. Quaest. Lib. III. Epist. 15. pag. 531. ed. Vesal. legendum existimat: *Sed cum scriptores nostri* etc. At recte est *conscriptores.* Haec scil. verba continent novam objectionem gentilium. *Sed*, inquiunt, *conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt. Conscriptor* familiare Arnobio. Vide Caput sequens. Et *conscriptio*

passim. Neque *promiserunt*, quod omnes editores habent ante Salmasium, equidem prorsus rejecerim. Videtur scil. Arnobius verbum hoc propria sua et primaria significatione accepisse pro porro mittere, protendere, ut dicitur *promissa barba*, *promissa insula:* hinc *rem gestam*, *historiam promittere* i. q. nimis extollere, dilatare, exaggerare. Nam objectionem adversariorum, gesta Christi omnia omnino falsa esse et mendaciis conficta, jam in praecedenti capite diluerat Arnobius: nunc pergit ad alterum, scil. eas res ex parte quidem veras esse, sed nimis exaggeratas, elatas a Christianis scriptoribus. At cum dictionis *promittere res*, *historias*, pro extollere, dilatare, exempla frustra quaesivissem ap. antiquos, malui cum ed. Lugd. Bat. edere *promserunt*. [*O.*]

aut apprehendere locum fortasse possetis, quo videretur esse simillimum veri] *quo videretur* pro *quod videretur* ex MS. restituit Stewechius legendum existimans: *aut apprehendere fucum fortasse possetis, quo videretur*, quod perplacet, vixque mihi temporare potui, quin in textum reciperem. [*O.*]

aut consimilium his hominum] scil. *haereticorum*. [*O.*]

ut et prudentium tardaret fidem] Fulv. Ursinus: *ut id credentium tardarent*. Sed nil mutandum. *tardaret* referend. ad *malivolentia*. Pro *prudentium* Meursius *prodentium*. [*O.*]

Sed nunquam fuerit his bene, ut Christus qui fuerit litterarum testimoniis colligatur] Ita lego et distinguo. *fuerit* i. q. erit. Futurum exactum saepissime pro Futuro indicativi, etiam si nullum *si* praecesserit, praesertim cum de re agitur, cujus eventus adhuc incertus est. Ita Cicero Academ. IV. C. 36. *Age restitero Peripateticis — — — sustinuero Epicureos? — Diodoto quid faciam Stoico?* Ita h. l. *nunquam fuerit his bene* i. q. *his* (scil. daemonibus et iis consimilibus hominibus) *nunquam* (spero, credo) *ista res bono, commodo erit, ut Christus* etc. Vult dicere Arnobius, daemonas et haereticos gavisuros fuisse, si Christi res gestae scriptorum tantum fide niterentur, (quia scil. scripta facillime possunt adulterari vel mutilari). At (pergit) *nunquam fuerit his bene*, nunquam gaudebunt. (*Es wird ihnen, hoffe, denke ich, nie zu Gute kommen, sie werden nichts dadurch gewinnen.*) Nam et aliis momentis compluribus nititur fides Christiana. Quis vulgaris interpunctionis: *Sed nunquam fuerit, his bene Christus qui fuerit, litterarum* etc. sensus sit, equidem nescire me fateor cum ignarissimis. [*O.*]

Cap. LVII. — compingimus] Ex MSto restituit Steweck. et sic amat noster. Infra Lib. IV. *ignominiosas compingitis fabulas.* et Lib. VII. *obscoenas compingere cantiones.* Ceteri: *confingitis.* [*O.*]

ediſſertata] Et hoc debetur Stewechio. Amant frequentativum Afri, Apulejus, Tertullianus et Arnobius, imitatione Plautina. Sic *ediſſertate et dicite* paſſim ap. noſtrum. Alii: *ediſſerta.* [*O.*]

turpiſſimas Diis notas] Ita Meurſius et Salmaſius veriſſime. Antea *Dii.* [*O.*]

aut non ſimillimum veri eſt, ſinem vicinis et finitimis, quam ſpatiorum ineſſe longinquitate diſtantibus] Notandus hic uſus Superlativi pro Comparativo, ubi major aliquis comparationis gradus indicatur. *aut non ſimillimum veri eſt* pro *aut non multo eſt veroſimilius.* [*O.*]

Cap. LVIII. — Sed ab indoctis hominibus et rudibus ſcripta ſunt] Fuit haec ſcripturae criminatio a gentibus paſſim inculcata, atque eodem modo a Chriſtianis ſcriptoribus repulſa: ut a Clemente Alexandrino in Protreptico, a Lactantio Lib. III. C. 1. et alibi. [*Herald.*]

nunquam enim veritas ſectata eſt fucum] Clemens Alexandr. in Protrept. Γραφαὶ δὲ αἱ θεῖαι, καὶ πολιτεῖαι σώφρονες, σύντομοι σωτηρίας ὁδοὶ, γυμναὶ κομμωτικῆς, καὶ τῆς ἐντὸς καλλιφωνίας, καὶ στωμυλίας καὶ κολακείας ὑπάρχουσαι. [*Herald.*] Ceterum *enim*, ut γὰρ ap. Graecos, indicat, aliquid ſupplendum eſſe ex praecedentibus: ut h. l. *Et merito. Recte. nunquam enim etc.* [*O.*]

fides quaeritur aſſertionis] Fulv. Urſin. *aſſertioni*, non male. [*O.*]

collectiones] i. e. συλλογισμοί. Vide Quintil. Inſtit. IX, 2. et J. Ch. Th. Erneſti Lexicon Technologiae Lat. Rhetor. h. v. [*O.*]

Cap. LIX. — anguſti pectoris reprehenſio] Anguſtum pectus appellat μικρόψυχον et velut μικρολόγον. [*Herald.*]

quod cum ſpinis naſcuntur et purgamentis aliis] *Purgamenta* h. l. inutiles herbae, lolium etc. Palladius de Re Ruſt. Lib. I. Tit. 35. *Paleas et purgamenta pluribus locis per hortum diſpoſita ſimul omnia, cum nebulas videris inſtare, combures.* [*O.*]

utrumne quid glabre an hirſuta cum aſperitate promatur] Haec eſt emendatio feliciſſima Hug. Grotii prolata ab N. Heinſio in Adverſar. Lib. IV. C. 8. Cod. MS. *grave*, quod autem minime oppoſitum *hirſutae aſperitati.* Al. *leve.* Fulv. Urſin. *lene.* Sed optimum *glabre*, quod in textum recipere non dubitavi. Sic noſter infra Lib. III. dicit *glabritates corporum et calvitia.* [*O.*]

inflectatur quod acui] *Inflecti* videtur hoc loco poſitum pro circumflecti. Non enim hoc loco de declamatione, quae, ſi mala eſt, omnino intellectum tardat, ſed de ſtylo literarumque poſitione ſermo eſt. [*O.*]

deturque illis immo] Stewechio placet: *deturque illis simiis*, hoc est ridiculis optimorum scriptorum, c. c. Ciceronis, imitatoribus. Vide Plin. Lib. I. Epist. V. Sidon. Lib. I. Epist. I. Plura collegit Meursius in Appendice Critici Arnobiani ad Lib. III. [*O.*]

voluptatum delinimenta] Alii *delenimenta*. Sed bene defendit vulgatam Oudendorpius ad Apulej. Lib. III. *delinimenta voluptatum* optime dicuntur voluptates quasi unguen aliquod homines mollientes, a *delino*, *ere*, i. q. delibuo. [*O.*]

omne suum studium] Editio princeps: *omnes unum studium*. [*O.*]

trivialem studio humilitatem secutos] *Studio*, id est consulto. Solinus Cap. XXXV. *Hi delphines crocodilos studio eliciunt ad natandum, demersique astu fraudulento tenera ventrium subternatantes secant, et interimunt.* [*Herald.*]

et sophistica se potius ostentatione jactarent] Sophistas appellabant eo aevo eos praecipue, qui literas humaniores tractabant, et in rhetoricis ac poeticis, denique in sermonis cura et flosculis elegantiae colligendis studium suum occupabant; quae erant Rhetorum et Grammaticorum praecipuae partes. [*Herald.*]

cum tibi sit ratio cum male se habentibus atque aegris] Alii: *cum tibi sit oratio* etc. Sed τὸ *ratio* bene defendit J. Fr. Gronov. Obss. Lib. II. Cap. X. *Ratio*, id est negotium, apud Ciceronem aliquoties. [*O.*]

secus virile] Ita restituit Lud. Carrio ex MSto. *Secus* antique pro sexu aliquoties ap. Arnobium, v. c. Lib. V. Cap. 13. et 25. Vide interpretes ad Festum v. *sexus*. Ita Sallust. Fragment. Historiar. Lib. II. *At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium undique, virile et muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur.* ubi vide Corte pag. 960. et, qui omnia antiqui hujus et obsoleti vocabuli loca diligenter collegit, J. Fr. Gronov. ad Liv. Lib. XXVI. C. 47. [*O.*]

applicetur] Sic editor Leidensis ex MSto. Ceteri *applicet* vitiose, quod tamen, more suo, retinuit Oberthür. *id quod sequitur*, scil. *haec*. [*O.*]

vitiorum criminamini foeditate] *foeditate* e MS. addit Meursius, optime. Lipsius emendabat *vitio verborum criminamini*, Bertius *vi vitiorum*. [*O.*]

stribiligines] Glossae: *Stribiligo*, σολοικισμός. Gellius Lib. V. C. 20. *Soloecismus a Sinnio Capitone ejusdemque aetatis aliis imparilitas appellatur, vetustioribus Latinis stribiligo dicebatur, a versura videlicet et pravitate tortuosa orationis, quasi steribiligo quaedam.* [*Elmenh.*] Videtur derivatum a στρέφω, vertere, στρεβλὸς,

στρόβιλος. Hinc pro *ſteribiligo*, *ſtrebiligo* vel *ſtrobiligo* legendum ap. Gell. [*O.*]

Nonne alius haec utria, alius dicitis hos utres] Ita edidi cum Lugd. Bat. Variant autem editores: Cod. MS. *aliud* — — — *aliud*, quod manifeſte vitioſum Nam hujus lectionis ſenſus foret: aliud (h. e. ſignificatione diverſum) eſſe utria et utres, cum tamen vocabula ejusdem ſignificationis, at diverſae terminationis et generis hic enumeret Arnobius. Lipſius leg. *aliubi haec utria*, *aliubi* — — — *hos utres*. Heraldus in Curis ſecundis (contra Salmaſium) ſcribit, in MSto extitiſſe *alius*, ſed poſtea alia manu, alioque atramento mutatum eſſe in *aliud*, et ipſe legendum exiſtimat *alias* — *alias*. Equidem non video, quare *alius* — *alius* mutandum ſit. Pro *utria* — — — *utres* Gronov. ad A. Gell. Lib. III. Cap. 16. legendum cenſet *utera* — — — *uteros*, quia Gellius l. l. habeat *uterus*. Sed et hic nil mutandum. Novimus enim, complures ejusmodi obſoletas antiquioris latinitatis terminationes prorſus interiiſſe, alias tantummodo ſervatas in Grammaticorum citatis. Et Nonius v. *utres* aperte dicit etiam neutrum uſurpatum ab antiquis citans locum Lucilii: *Andronius Flacci teget utria*. [*O.*]

caelus et caelum] Vide eundem Nonium de indiſcretis generibus v. *caelum* multa exempla citantem. [*O.*]

filus et filum] Hoc, neſcio qua de cauſa, Fulvius Urſinus mutat in *hilus et hilum*. [*O.*]

crocus et crocum] Vide eundem Nonium v. *crocum* neutrum citantem ex Salluſt. Hiſt. II. *Iter vertit ad Corcyram urbem, paſtusque nemore, in quo crocum gignitur.* quod fragmentum neglectum a Cortio. [*O.*]

fretus et fretum] Hac de re plura proferuntur exempla a Nonio. Sed quod ibi e Lucilio proponitur, *caeli nomine* et *ſalis fretus*, legerim *coeli lumen* et *ſali fretus*. Ita ſignificabat Lucilius, dici eleganter *coeli lumen* pro *coelo*, et *ſali fretum* pro *ſalo*. [*Herald.*]

hoc pane et hic panis] Chariſ. Inſt. Gramm. Lib. I. p. 69. *Panis maſculino genere dicitur, tametſi neutro genere Plautus dixit in Curculione:*

Haec ſunt ventris ſtabilimenta, pane et aſſa bubula.

Cf. Nonium. [*Elmenh.*]

hic ſanguis et hoc ſanguen] Vid. Nonius in *ſanguis*, Priſcian, Lib. VI. pag. 708 Lucret. Lib. I. vs. 837. [*Idem.*]

candelabrum — *candelaber*] Vide lis Nonium v. *candelabrum*. [*idem.*]

Epicadios] Ita legend. MS. et editio Rom. *Epicandeos* vitioſe. Sueton. de illuſtr. Grammat. C. 12. *Cornelius Epicadus L. Cornelii*

Sullae dictatoris libertus calatorque in sacerdotio augurali, filioque ejus Fausto gratissimus fuit: quare nunquam non utriusque se libertum edidit. Librum autem, quem Sulla novissimum de rebus suis imperfectum reliquerat, ipse supplevit. Cf. Lud. Carrio, qui de homine multus est, Lect. Antiq. Lib. I. C. 13. [*O.*]

Caesellios] Caesellius Vindex scripsit commentarios celebratissimos Lectionum antiquarum, teste Gellio Lib. VII. C. 2. qui illum hominem haud intelligentem laudat. Citatur quoque a Charisio Lib. I. et II. et Prisciano Lib. X. saepius. [*Elmenh.* et *O.*]

Verrios] Intelligendus M. Verrius Flaccus, illustris Grammaticus tempore Augusti, de quo pluribus agit Suetonius de illustr. Grammat. C. 17. cujusque opus de Significatione Verborum in compendium redegit Festus. [*O.*]

Scauros] *Terentius Scaurus divi Hadriani temporibus Grammaticus vel nobilissimus*, teste A. Gellio Lib. XI. C. 24., ubi vid. Gronov. Hujus exstat liber de Orthographia a Putschio editus. [*O.*]

et Nisos] Th. Canterus Var. Lect. I, 23. legendum existimat G*nisos* (M. Antonius Gnifo memoratur a Suetonio). Sed ipse sententiam retractat, monitus a Carrione Antiq. Lect. Lib. II. C. 11., qui multus est de Niso Grammatico, passim citato a Charisio, Velio Longo, Servio, Prisciano. Inter alia Fastorum libros conscripsisse eum testatur Macrobius Saturn. I. C. 12. quae notitia fugit Carrionem. [*O.*]

Cap. LX. — quod oculorum susciperet injectum] τὴν ἐπίβλεψιν. Nam vocem Graecam exprimere voluit Arnobius. [*Herald.*] Elmenhorst. in ed. Hanov. leg. conj. *sustineret.* [*O.*]

inertissimae contemplationis] Id est contemplationis obtusae, hebetis, impeditae, infirmitate humana nequeuntis adspicere divina ac coelestia. Graece μύωψ. Alii *ineptissimae*, inepte. Equidem legendum suspicor *intentissimae.* [*O.*]

Quis est enim mortalium, qui quiret eum videre? quis cernere] Hanc lectionem primus restituit Stewechius. Antea legebatur: *qui quaereret* etc. quod ortum videtur a librario verba praecedentia *contemplationis inertissimae* male intelligente. Sed si Stewechium sequamur, in posteriori membro esse debuisset: *qui cernere*, vel: *quis est, qui cernere* etc. Itaque magis placet, quod Heraldus proponit in Curis secundis: *Quis enim mortalium quiret eum videre, quis cernere*, deleto *est.* [*O.*]

primigenia natura] Supra *primigenii motus moderamen.* Lib. II. *Habet ergo primigenios ortus.* Martian. Capella Lib. VII. de Nupt. Philol. *Tuae singularis primigeniaeque naturae fontem Juppiter recognosce.* [*Elmenh.*]

vel qualitate vel numine] *Qualitas* idem eſt quod modo dixit Arnobius *propriam primigeniamque naturam. numen* id quod barbare dicunt *deitatem.* [*O.*]

Cap. LXI. — latent taliter involutae] Sic emendavit Meurſius in Append. e MS. Cod. qui habet *latentaliter involutae.* Antea edebatur *latenter involutae,* pro quo Fulv. Urſinus mavult *latentes, involutae.* Stewechius: *latent altae, involutae.* Simillimus Ciceronis locus Lib. I. de Divinat. Cap. XVIII. *latet fortaſſe cauſa obſcuritate involuta naturae.* [*O.*]

et prius te formares ad non credendi frontem] Ad obſtinationem paene impudentem. Dixiſſet tamen clarius: *et prius tuam formares ad non credendum frontem:* ac potius etiam *firmares,* quam *formares,* ut dicimus *durare frontem.* [*Herald.*]

Cap. LXII. — Sed more eſt hominis interemptus. Non ipſe etc.] Diſputat haec Arnobius e Gnoſticorum vel Docetarum doctrina, qui ſtatuebant aeonem, (ut dicebant) Chriſtum cum Jeſu filio Mariae, dum in terris viveret, conjunctum, ſejunxiſſe ſe ab illo, antequam cruci affigeretur; adeoque non Chriſtum filium Dei, ſed hominem Jeſum filium Mariae in cruce necatum. Hoc ſcil. erat Cerinthi et Ebionitarum dogma. Vide Irenaeum adv. Haereſ. Lib. I. Cap. XXV. XXVI. ed. Eraſmi. In hoc et aliis locis compluribus Gnoſticum facile agnoſcimus Arnobium, maxime autem Libro II. in iis, quae de origine animarum diſputat. [*O.*]

homo, quem induerat] *Homo* i. q. humana natura. Ita Lactantius Inſt. Lib. IV. Cap. X. *homini, quem induerat, quem gerebat,* ubi vid. Bünemann. pag. 452. Concretum pro abſtracto. [*O.*]

ſi quo tempore Sibylla praeſaga, oracula etc.] Ita Fulv. Urſinus, quem ſecuti omnes reliqui editores Arnobii. Cod. MS. et editio Romana habent: *Si quo tempore Sibylla praeſagia, oracula,* quod defendit Heraldus more Arnobii plura ejusmodi vocabula idem ſignificantia coacervandi. Vide ſupra. [*O.*]

ſi Bacis, ſi Helenus] Haec eſt ſagaciſſima conjectura J. Merceri pro lectione antiqua: *ſi vates, ſi Helenus.* Quod ſi legamus, ſequens *aliique vates hariolantes* injucundam ſane efficeret repetitionem: neque veroſimile eſt in hac celeberrimorum vatum recenſione Bacidem omiſſum fuiſſe ab Arnobio, praeſertim cum Clemens Alexandrinus, quem noſter ſtudioſiſſime ſequitur et ſaepius ad verbum exprimit, illius meminerit Strom. I. p. 398. De Bacide, vate Boeotio, locus claſſicus eſt ap. Pauſaniam in Boeoticis. Duo ejusdem nominis, alterum Boeotium, alterum Arcadem ſtatuit Clemens l. l. Tres fuiſſe Bacides, docet Scholiaſtes Ariſtophan. ad Pacem vs. 1071.

et Aelian. Var. Hist. XII, 35., ubi vid. intpp. Cf. Wesseling. ad Herodot. VIII, 20. et Davis. ad Cic. de Divinat. I, 18. *Helenus* cui non notus e pulcherrimo illo Episodio Virgilii Aen. VIII, 294? ubi vide Heyne V. C. in Excursu X. [*O.*]

si Martius] Hunc vatem illustrem dicit et duo ejus vaticinia, alterum de Cannensi clade, alterum de ludis Apollini vovendis, citat Livius XXV, 12. Plinius Hist. Nat. VII. C. 33. *Divinitas,* ait, *et quaedam coelitum societas fuit — — — apud Romanos in Martio. Martiorum fratrum* meminit Servius ad Aen. VI, 70. 72. Symmachus Lib. IV. Epist. 35. et imprimis Cicero de Divin. I, 40., ubi vide Davis. [*O.*] Conf. Fest. in *Negumate* et *Nungulus.* Ammian. Marcellin. Lib. XIV. Isidor. Origg. Lib. VI. Macrob. Saturn Lib. I. Cap XVII. et alios plures. [*Meurs.*]

vias rerum postulantibus explicabunt] Lycophron:

— — — *διοίχνει δυσφάτους αἰνιγμάτων*
Οἴμους τυλίσσων. [*Herald.*]

assumti hominis fuit, non ipsius; gestaminis, non gestantis] Ita Fulv. Ursinus. Cod. MS. *assumtio hominis fuit ipsius gestaminis* etc. nullo sensu. [*O.*]

Cap. LXIII. — Et in abditos recessus thesauri interioris inducere] Hesychius: *Θησαυρὸς — εἰς ἀγαλμάτων καὶ χρημάτων καὶ ἱερῶν ἀπόθεσιν οἶκος.* Recte. Significat igitur Arnobius adytum, *ἢ τὸ ἀπόκρυφον μέρος τοῦ ἱεροῦ*, *ipsius sacri penetralia,* quae dicit Apulejus, ubi imago, et caetera, quae mystis ostendebantur, cum consecrarentur, custodiebantur. Et respicere videtur ad veterum Philosophorum *λόγους ἐξωτερικοὺς* et *εἰσωτερικούς.* Illi tradebantur *τοῖς ἔξω*, iis, quibus nondum patebat thesaurus interior; isti committebantur *τοῖς μεμυημένοις*, iis, qui legitime initiati erant et consignati. [*Herald.*]

vel potestate inversa] Haec est felicissima emendatio editoris Lugd. Bat. Cod. MS. *vel potestate universa*, quod Stewechius mutavit in: *vel potestates universas. potestates* scil. pro iis, qui potestate praediti sunt, ut in Capite sequenti *nobilitates* pro nobilibus. [*O*]

qui claudos praecipiebat incedere] In Romano Codice legitur: *praeciebat*, unde Gelenius fecit: *faciebat.* Ego malo legere *praecipiebat.* Dicit enim Dominus in Evangelio: *Vade et ambula.* [*Th. Canter.*]

alligare] Cod. MS. *caligare* vitiose. Fulv. Ursinus: *colligare.* [*O.*]

letum, cui vellet, indicere] Id est dicto, verbo, nuda jussione (ut ait Arnobius supra) letum afferre. Diverso nonnihil sensu *indicere* supra Cap. III., ubi vide notas. [*O.*]

duriſſimisque latronibus] Fulv. Urſin. *diriſſimis.* [*O.*]

diſſignaſſet] Amat hoc verbum Arnobius. Sic infra Lib. VII. C. 6. *habeatque pro vulnere, ſi quid animal caecum, atque in nubibus ſemper ignorationis incedens diſſignaverit, dixerit, quo illorum minueretur auctoritas.* Ita *diſſignare, diſſignator* paſſim ap. noſtrum. Gesner. in Theſauro *diſſignare* putat idem eſſe quod *deſignare.* Equidem crediderim, nonnihil intereſſe, ut ſit *diſſignare* i. q. diſpeſcere, diſtribuere, vel potius varia, diverſa deſignare, ut h. l. diverſos, multiplices cruciatus. Ita *diſſignatores* dicebantur apud Romanos, qui loca in theatris ſpectatoribus diſtribuebant. Vide Schol. ad Horat. I. Epiſt. VII. vs. 6. et J. Lipſ. de Amphitheatro Cap 15. pag. 1033. Oper. ed. Veſal. Tom. III. [*O.*] Neſcio an vana ſit in tali quidem ſcriptore ſubtilitas diſtinguendi, omninoque rectius videtur Gesneri judicium. Immo multi recentiores medio etiam aevo librarii affectarunt *diffinire, diffinitionem, diſſignare* etc. pro *definire, deſignare.* Ceterum pro illo discrimine laudari poterant interpretes ad Plauti Poenul. Prolog. vs. 19. [*Ochsner.*]

Cum enim de animarum periculis multa mala de illarum contra inſinuator, magiſter atque auctor etc.] Locus miſere deturpatus et in toto Arnobio facile corruptiſſimus; de quo autem ſanando defectu emendatiorum Codicum videtur deſperandum eſſe. Quae interpretes ad illum contulere, haec ſunt. Fulv. Urſinus legit: *de animarum periculis multa medelarum contra inſinuator, magiſter atque auctor* etc. quod quid ſibi velit, equidem neſcire me fateor cum ignariſſimis. Heraldus et Stewechius hiatum orationis ſuſpicati locum ita ediderunt: *Cum enim de animarum periculis multa, multa mala de illarum* * * * * * * *contra inſinuator* etc. Editio Romana recentior de anno 1583. totum locum ita reſtituit: *Cum enim de animarum periculis multa, multa de illarum natura* (ſcil. diceret) *inſinuator magiſter atque auctor ad officiorum convenientium fines, vias, leges et conſtituta direxit, non ſuperbiae faſtum comminuit.* Quae lectio ferri poſſet, ſi modo libris antiquis juvaretur. Magis placet emendatio Oudendorpii ad Apulej. Met. Lib. VII. pag. 467. legentis: *Cum enim de animarum periculis multa, multa de medelarum natura inſinuaret, magiſter atque auctor* etc. *Inſinuare* apud illius aevi ſcriptores ſaepius i. q. *indicare, docere.* Sic ipſe Arnobius infra Lib. II. C. 19. *Quid enim aliud ſe ſpondeat vel inſinuare poſſe vel tradere.* et Lib. V. Cap. 2. *Pro veris et velut quiddam mirabile inſinuare.* Dictys Cretenſis de bello Trojano Lib. II. C. 9. *Is namque tum moeſto luctu Agamemnoni inſinuans, quae circa filium ejus eveniſſent.* et Lib. V. C. 14. *ſua quippe opera inſinuantibus id ablatum.* Mihi, ſi quid tentare liceat, poſt v. *inſinuator* videtur eſſe aliquot linearum lacuna, et prius orationis

membrum fortaſſe ita reſtituendum: *Cum enim de animarum periculis multa mala diſſignaret* (pro *de illarum*) *contra inſinuatores* * * * * * * *magiſter atque auctor.* Puto ſcil. Arnobium h. l. cauſas inimicitiae et odii populi Judaici adverſus Chriſtum expoſuiſſe, et, ſi quid video, particula *enim* aperte declarat, haec eſſe cum ſuperioribus conjungenda, ubi de immanibus duriſſimisque latronibus, qui Chriſto manus injecerant, ſermo eſt. Verba *magiſter atque auctor* etc. mihi videntur finem novae periodi efficere, in qua generatim de Chriſti doctrina egerat Arnobius, cujus autem initium incuria librariorum excidit. *mala diſſignare* interpretor mala diverſa, multiplicia praedicere, minari. vide ſupra eodem capite. *inſinuatores* explico vel doctores, vel homines malis artibus ſeſe aliis inſinuantes, gratiamque popularem captantes, quales apud Judaeos erant Phariſaei, in quos vehementiſſime Chriſtum invectum novimus, v. c. Matth. XXIII. toties dicentem: *vaeh vobis Phariſaei!* Quid quod huic conjecturae etiam favere videntur verba ſequentia: *non ſuperbiae faſtum comminuit.* At judicent doctiores. [*O.*]

Cap. LXIV. — quem tenere nemo hominum poſſit ullius facinoris in reatu] Hoc Chriſtus ipſe de ſe teſtatur Joh. VIII. vs. 46. Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; [*Elmenh.*]

donaria ſpoliant populanturque templorum] Proprie. Hinc *inſpoliatum templum* appellat Salluſtius inviolatum, ἄσυλον. et *templorum ſpoliatores* ἱεροσύλους appellat Jul. Firmicus locis infinitis. [*Herald*]

qui proſcriptionibus, exiliis, caedibus etc.] Ita optime locum reſtituit Heraldus in Curis ſecundis et Salmaſius in ed. Lugd. Bat. Antea legebatur *et ſuis caedibus*, pro quo Fulv. Urſinus malebat *et ſaevis caedibus.* [*O.*]

qui matronarum pudorem ac virginum vi ſubruunt licentioſa] Socrates Libro I. Hiſtoriae Eccleſiaſticae Cap. II. inter tyrannica Maxentii facinora flagitioſam illam licentiam numerat: Μαξέντιος δὲ κακῶς τοὺς Ῥωμαίους ἐπέτριβε, τυραννικῷ μᾶλλον ἢ βασιλικῷ τρόπῳ χρώμενος κατ᾽ αὐτῶν, μοιχεύων ἀναίδην τὰς τῶν ἐλευθέρων γυναῖκας, καὶ πολλοὺς ἀναιρῶν, καὶ ποιῶν τὰ τούτοις ἀκόλουθα. [*Herald.*]

appellatis indigetes atque divos] ἥρωας. Dio Caſſ. Lib. LI. Julium Caeſarem ab Auguſto in cenſum Deorum relatum ait, et ἥρωα Julium appellatum, id eſt *Divum Julium. Deos* autem quandoque dicebant, non *Divos*, et Graeci *Divos* θεοὺς verterunt ſaepius. Lucianus in Longaevis: Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Περγαμηνεὺς ῥήτωρ θεοῦ Καίσαρος, Στεφανοῦ διδάσκαλος. [*Herald.*]

pulvinaribus, aris, templis etc.] Prudentius:

Hunc morem veterum docili jam aetate secuta
Posteritas, mense atque adytis, et flamine, et aris
Augustum coluit, vitulo placavit et agno,
Strata ad pulvinar jacuit.

Hic honos igitur Julio primum impertitus, Augusto deinde, et ceteris deinceps. [*Idem.*]

ludorum et celebritate natalium] Transpositio frequens Arnobio pro *ludorum celebritate et natalium.* [*O.*] Julii Caesaris τὰ γενέσια πάντας ἑορτάζειν Triumviri ἠνάγκασαν, qui honos ad ceteros postea propagatus. Dio Caff. Lib. XLVII. [*Herald.*] Sic plane Vellejus Pat. II, 68. *Senatus et auctoritate Consulis.* ubi vid. Ruhnken. [*Ochsner.*]

vitas vestras secant] Fulv. Ursin. conjecit *vitia vestra.* male. Ita Jul. Firmic. Astron. Lib. VIII. Cap. VII. *alienas vitas amari sermonis licentia pulsent. Secare* proprium de Satyrarum scriptoribus. Persius Sat. I. vs. 115:

— — — — *Secuit Lucilius urbem,*
Te Lupe, te Muti, et genuinum fregit in illis.

[*Herald.* et *Elmenh.*]

qui sui temporis posteris notas scriptorum perpetuitate prolatant] Ita Fulv. Ursin. et Elmenhorst. Constructio haec est: *qui sui temporis notas* (i. e. ignominias, infamias) *posteris prolatant scriptorum perpetuitate.* Cod. MS. et ed. Rom. *qui in temporis posteri notas* — — — — *prolatant.* Sed ita manca est oratio: deest enim accusativus, ad quem referendum sit *prolatant.* Stewech. *qui in tempus posterum notas* etc. Alii: *perpetuitatem prolatant.* [*O.*]

qui matrimonia suadent habenda esse communia] Platonem taxat, qui in Timaeo et de Republica dogma hoc introducit. [*Elmenh.*]

qui cum pueris cubitant formosis] Videtur his Socratem tangere Arnobius, cui recentiores, imprimis patres Ecclesiastici, hoc crimen impingebant, gentiles etiam, v. c. Lucianus in Vitarum auctione C. 15. Cf. J. M. Gesner. in libello: *Socrates sanctus praederasta,* et virum amicissimum H. Bremi ad Cic. de Fato Cap. V. [*O.*]

qui pecudes vos esse etc.] Perstringit hic quaedam Stoicorum dogmata. [*Herald.*]

bibliothecarum reponitis in arcanis] Nec libros eorum solum, sed imagines etiam et statuas, quod observabamus ad Mar-

tialem. [*Herald.*] Quinque praesertim in locis invenio collocatas fuisse ab antiquis imagines, Atrio; Limine, Cubiculo, Pinacotheca, Bibliotheca. Nec eaedem erant in omnibus. In Atrio gentilitiae imagines, et avorum ex cera expressi vultus ordine stabant. Foris vero et in limine eorum imagines ponebantur ex aere, solidave alia materia, qui prae ceteris illustres atque insignes exstiterant. De utrisque Plinius Lib. XXXIV. Cap. 2. In Cubiculis Lares erant: et in totum quas Cubiculares appellabant imagines, ut eorum quos carissimos habebant. In Pinacothecis temere, neque ad vivum expressas imagines, aut Deorum atque Heroum, sive fabulas aliquas atque historias depictas habebant. Vide Plin. Lib. XXXV. C. 2. et Petron. Cap. 83. init. Superest Bibliotheca, (graece *μουσεῖον*) in qua eruditorum hominum, ut Philosophorum, Oratorum, Poetarum, imagines positae, partim expressae ad vivum, partim confictae. Plinius loco citato aliique sexcenti. [*Petav. ad Synes. Encom. Calvit. Commentar. pag.* 26.] Meurs. conj. *in arcivis.* [*O.*]

quadrigis et statuis muneramini] Nempe statuis curulibus, quae non solum magnis heroibus et bellica laude florentibus excitatae, sed inertibus etiam quandoque hominibus et plane ἀσαλπίγκτοις, ut causidicis. [*Herald.*]

solum Christum convellere, dilacerare, potestis si Deum, vultis] Ita ed. Lugd. Bat. *convellere* est ex emendatione Gelenii. Cod. MS. et editio Romana *compellere* vitiose et nullo sensu. Sequentia ita legit Mercerus: *dilacerare potestis* (i. e. audetis), *si detur*, *vultis immo solum*, *si licent* etc. Fulv. Ursin. *deum si possitis.* Th. Canterus: *dilacerare potestis*, *si eum vultis*, vel *eum si vultis.* Sed nil mutandum. *potestis si Deum* dictum est pro: *si potestis* (eum dilacerare), *cum Deus sit.* Supra appellat Arnobius Christum *Deum* et quidem *interiorum potentiarum Deum*, *Deum radice ab intima.* [*O.*]

cruentis oribus mandere] Proprium verbum. Lucretius Lib. IV:

> *Et quasi pantherae morsu saevique leonis*
> *Mandantur, magnis clamoribus omnia complent.*

Ennius:

> *Vulturis in sylvis miserum mandebat hemonem.* [*Herald.*]

Cap. LXV. — paratum] Ita Salmas. in ed. Lugd. Bat. MS. *privatum.* Fulv. Ursin. *pronum.* [*O.*]

committeretis vos tamen] Propria locutio. Infra Lib. II. *Aegritudines corporum medicorum committitis manibus.* A. Gellius

Lib. I. C. 15: *Itaque auditis, non auſcultatis tanquam pharmacopolam. Nam ejus verba audiuntur, verum ei nemo ſe committit, cum aeger eſt.* [*Herald.*]

Eluxit] Eleganter, inſtar flammae ſubito erumpentis. Vide Barth. Adverſ. Lib. VI. Cap. 5. p. 265. Ita et *relucescere.* Gratius Cyneget. vs. 7:

Hinc omne auxilium vitae, rectusque reluxit
Ordo.

et Claudian. de Conſulatu Stilichonis Lib. III. vs. 64:

— — *hic, Stilicho, cunctis inopina reluxit*
Te victore ſalus. [*O.*]

inhumanitas quae tanta] Ita editor Lugd. Bat. ex emendatione Meurſii. Alii: *inhumanitasque tanta.* [*O.*]

nuntiatorem muneris et portitorem tanti] Ergo *portitor* jam eo aevo ad hoc exemplum. Sic tabellarios *portitores litterarum* appellat B. Hieronymus, quos alibi *bajulos* dicit. Papias: *Bajulus, portitor, gerulus, nutritor.* [*Herald.*] Conſ. Barth. Adverſar. Lib. LIII. Cap. 8. pag. 2492. et, qui ex recentioris Latinitatis ſcriptoribus nubem exemplorum citat, Savaron. ad Sidon. Lib. VI. Epiſt. 4. pag. 390. et J. Fr. Gronov. Obſſ. Lib. III. Cap. 20. *Munus* autem, de quo hic mentio, eſt ſalutis praeconium et veritatis praedicatio. [*O*].

ruinis] Scriverius malebat *runis.* (*Runa, ae,* genus teli. Vide Feſt.) nec male. quomodo Ennius dixit:

Haſtati ſpargunt haſtas, fit ferreus imber.

Sed Cicero ſimiliter loquutus Lib. III. de Legibus: *Cajus vero Gracchus ruinis et. iis ſicis, quas ipſe ſe projeciſſe in forum dixit, quibus digladiarentur inter ſe cives, nonne omnem Reipublicae ſtatum permutavit.* et Seneca Epiſt. IX.: *Quanto hic mirabilior vir, qui per ferrum et ruinas et ignes illaeſus et indemnis evaſerit.* [*Meurſ. pag.* 37.] *Ruinae* itaque h. l. ſunt lapides, aedificiorum dirutorum rudera. [*O.*]

qui non modo nullum intulerit malum nulli] Meurſius mavult: *ulli.* At duplicis negationis non affirmantis, ſed vehementius negantis more Graecorum plura exempla affert Vechnerus in Hellenolex. Cap. XXXV. pag. 381. ed. Heuſinger. [*O.*]

ſed aequaliter benignus hoſtibus dicere etc.] Haec eſt Cod. MS. lectio temere mutata a Gelenio et F. Urſino: *ſed aequaliter benignus omnibus docuerit. aequaliter benignus* ſcil. fuerit. *benignus dicere* Graecismo frequentiſſimo, πραῢς τὸ λέγειν. Itaque non opus eſt, ut cum editore Lugd. Bat. legamus *diceret.* Si

quid autem mutandum, mallem *dixerit*, quia praeceſſit *intulerit*, vel cum Stewechio ad Lib. II. Cap. I. *edixerit.* Gloſſae Membr. *edicit — totum dicit vel foras dicit, unde edictum.* Neque *hoſtibus* mutandum in *omnibus.* Videtur ſcil. reſpexiſſe Arnobius ad verba illa D. Paulli ad Coloſſ. I. vs. 21. Καὶ ὑμᾶς ποτὲ ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ. [*O.*]

hominem ſuum] i. e. hominem, quem induerat, asſumſerat. Vide Notas ad Cap. 62. [*O.*]

ex rebus conſequentibus] i. e. e reſurrectione ſua. [*O.*]

CORRIGENDA ET ADDENDA

IN

TOMO I. ARNOBII.

IN TEXTU.

Pag. XVI lin. 2 — Cap. XI leg. Cap. XL
— 18 lin. ult. — bucculis leg. buculis
— 44 — 27 — poteſtis ſi Deum vultis l. poteſtis ſi Deum, vultis
— 48 — 3 — amoverit l. amoverit.
— 62 — 10 — ſonis, l. ſonis?
— 64 — 1 — ſitilla l. ſitilla
— 75 — 23 — inquilini. l. inquilini?
— 80 — 23 ſeq. — ſcire autem debuerat cauſarum ut omnium conſtitutor l. (ſcire autem debuerat cauſarum ut omnium conſtitutor)
— 86 — 4 — Nam et l. (Nam et
— — — 9 — motari. l. motari.)
— 95 — 9 — junctionis l. vinctionis
— 101 — 25 — ſed qui l. ſed quid
— 103 — 4 — quo nuncupatur l. quod nuncupatur
— 130 — 33, 34 — novem cum numinibus l. novem, cum nominibus
— 140 — 32 — ſerendis l. terendis
— 142 — 15 lumina l. limina
— 163 — 22 patitur illud l. patitur, illud
— 171 — 3 — ſtudiam l, ſtudium

pag. 173 lin. 20 — ut res eſt l. ut res eſt,
— 186 — 7 — Eubolcus l. Eubuleus
— 188 — 11, 12 — ſurit l. ſuit
— 190 — 11 — accipiant, concubitus l. accipiant concubitus
— 197 — 34 — aſſentiamur, l. aſſentiamur
— 199 — 26 — vultus l. cultus
— 200 — 8 — turbida vis, morbi l. turbida vis morbi
— 207 — 5 — Aegyptus l. Aegyptius
— 259 — 6 — ita l. ira
— 270 — 7 — ſibi l. ſibi

IN NOTIS AD LIBRUM I.

— 287 — 12 — Ita edidi ex emendatione l. Ita edidi pro *captivitate* ex emendatione
— 288 — 30 — Heraldi *in rationibus* l. Heraldi, vel potius Canteri, *in rationibus*
— 291 — 31 — ejusmodi conjunctionum transpoſitionem l. ejusmodi conjunctionum in directis interrogationibus transpoſitionem
— 300 poſt lin. 12 inſere notam ſequentem:

Cap. XXII. neque ad vos plurimum] *Plurimum* pro *plus*. Sic infra Lib. II. Cap. XI. init.: *Et quid eſt quod in hac parte aut vos plurimum habeatis, aut nos minus?* Vide annotationem Heraldi ad ſequentia verba. [*O.*]

— 305 poſt lin. 40 inſere notulam:

una pariter deſinitione ſigamus] *figamus* i. e. conſtituamus tanquam firmum ratumque, ponamus extra omnem dubitationis aleam. Metaphora ducta ab iis quae clavis figuntur. [*O.*]

— 309 l. 10 [*Idem.*] l. [*Herald.*]
— 311 poſt lin. 29 adde notulam:

rationem imbrium tempeſtatumque ſinxerunt] Scribendum *fixerunt*. [*O.*]

— 312 poſt lin. 24 inſere notam:

nulla determinat circumſcriptio, qualitatis expers, quantitatis] Th. Canterus v. *qualitatis* conjungens cum *circumſcriptio* legendum conjicit: *nulla determinat circumſcriptio quantitatis, expers qualitatis.* Male. *Expertem qualitatis quantitatis* Deum vocat Arnobius, cujus neque qualitatem, h. e. virtutes, neque quantitatem, i. e. ſummam po-

tentiam et omnipraesentiam, homines queunt vel ingenio capere vel verbis exprimere. [*O.*]

pag. 319 post lin. 23 insere notam:

qua in nati regione] Cave legas *innati* una voce. Haec enim praepositionum trajectio familiaris Arnobio. [*O.*]

— 328 post lin. 22 adde notam sequentem:

Postulabit forsitan insanior et furiosior factus, an se ita res habeat comprobari] Annon legendum: *Postulabit forsitan insanior et furiosior, factis* (i. e. rebus in facto positis, *durch Thatsachen*) *an se ita res habeat comprobari.* [*O.*]

— 331 lin. 15 post v. obsoletas — adde — Reliqui habent *valetudines.*

— 333 lin. 18 post v. [*Elmenh.*] — add. — Conf. Schoettgen. ad Juvenci Hist. Evangel. I. vs. 637. pag. 114. ed. Reusch. [*O.*]

— 335 post lin. 6 insere notam sequentem:

quid esset Deus verus] Malim equidem *quis esset*, vel potius, ex more Arnobii, *qui esset*. Vide infra ad Lib. IV. Cap. IX. notam Heraldi. [*O*]

— 339 lin. 20 post v. [*Meurs. p.* 32] — adde — Sic etiam antiquioris Latinitatis scriptores, v. c. Plautus Bacchid. Act. II. Scen. III. vs. 57.:

— — — *navem extemplo statuimus.*

Vid. J. Fr. Gronov. qui de hoc verbi usu multus est in Lectt. Plaut. p. 173 seq. [*O.*]

— 341 post lin. 36 insere notam:

si aliquam superlationem res capit] *Superlatio* i. e. hyperbole. Vox Ciceroniana: de Oratore III, 53.: *veritatis superlatio atque trajectio*, ubi vid. Harles p. 624. ed. nov. *Exsuperantiam* vocat Auctor ad Herenn. Lib. I. Cap. VI. Vid. ibi Graev. pag. 17. ed. Burmanni et Ch. Th. Ernesti in Lexico Technol.-Lat. Rhetor. v. *Superlatio.* [*O.*]

— 344 lin. 18 — cujua l. cujus

— 352 — 31 post v. J. Fr. Gronov. ad Liv. Lib. XXVI. Cap. 47. — add. — et Lindenbrog. ad Ammian. Marcellin. Lib. XVI. Cap. XI. §. 9.

— 353 — 27 — v. neglectum a Cortio [*O.*] — adde — Sic etiam Cornelius Fronto Libro I. de Oratoribus in Operibus novissime repertis et editis ab Angelo Majo p. 226.: *Tibi saepenumero curandum crocum in theatro longe atque alte exprimatur.* [*O.*]

pag. 555 lin. 52 — quod defendit Heraldus l. quod tanquam glossema expungit Canterus, defendit Heraldus

— 556 post lin. 19 insere notam sequentem:

quam nec ipsam perpeti succubuisset, tanta si non agenda res esset] Ed. Romana: *quam nec ipsam perpeti succubuisset vis tanta si non agenda res esset.* Forsitan legendum: *succubuisset, suis tanta si non agenda res esset.* [*Canter.*]

— 560 lin. 24 — *impellere*, vitiose et nullo sensu. Sequentia l. *compellere*, vitiose et nullo sensu. Th. Canterus conj.: *compilare*, vel antiquo verbo *concipilare*. Sequentia